

Nizami Mirzə

QATİL

Bakı

Redaktoru Əliəsgər Behbudlu

**Nizami Mirzə “Qatil” (povestlər, hekayələr,
yumoristik novella, mənsur şeir)**

Bakı, “Araz” nəşriyyatı, 2006, 308 səh.

Kitabda müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı əsərləri toplanmışdır. “Qatil”, “Sonuncu Güllə” və “Sarıca” əsərləri ağırlı yerimiz olan müthiş Qarabağ faciələrinə həsr edilmişdir. Yazıçı Nizami Mirzə “Sarıca” povestində Vətənimizin ayrılmaz hissəsi olan Qarabağımızı yağı düşmən tapdağından xilas etmək üçün Gənclərimizi səfərbər olmağa çağırır. Baş vermiş hadisələri unutmamağı Gələcək nəsillərə tövsiyə edir.

“Sarıca” povesti nəşriyyatın münsiflər heyəti tərəfindən “İlin ən yaxşı əsəri”, “Qatil” kitabı isə “İlin ən yaxşı kitabı” adına layiq görülmüş, müəllifə “Məmməd Araz” mükafatı təqdim edilmişdir. Kitab həmçinin Azərbaycan KİVİ-nin qərarı ilə “Qızıl qələm” mükafatına layiq görülmüşdür.

N 4960122532 2006

050

Ön söz

Əzizim Nizami Mirzə!

Mən səni cavan, istedadlı bir qələm sahibi kimi çoxdan qiyabi surətdə tanıyıram. Dəqiq yadımda deyil, hələ 20-25 il bundan öncə “Kommunist” qəzetində sənin “Evimizə gəlin gəlir” adlı bir hekayəni oxumuşdum və etiraf edirəm ki, həm sevinmişdim, həm də təəccüblənmişdim. Sevinmişdim, ona görə ki, ədəbi aləmə yeni bir yazar gəlirdi, hekayə şirin, maraqlı idi. Təəccüblənmişdim, ona görə ki, o zamanlar “Kommunist” kimi partiya və dövlət qəzetində hekayə oxumaq nadir bir hadisə idi, onun “təpədən-dırnağa qədər Kommunist” olan Rəşid Mahmudov kimi baş redaktoru, yazıçı dostum, o zaman ədəbi aləmdə artıq özünü təsdiq etmiş Əfqan kimi çox ciddi, söz-sənətə böyük məsuliyyətlə yanaşan şöbə müdiri vardı. Siyasi-ictimai bayramlarımızda, “bayram şairlərinin” mədhiyyə xarakterli şeirlərini tez-tez çap edən bir qəzetdə hekayə oxumaq, özü də hələ kimsənin tanımadığı cavan bir yazıçının hekayəsini görmək heyrət doğurmaya bilməzdi.

Bir müddət sonra yenə həmin qəzetdə sənin başqa bir hekayəni-

”Qurğu” hekayəsini oxuyanda düşünmüşdüm ki, ya baş redaktorun və şöbə müdirinin fikrincə, bu hekayələr çox yaxşıdır, ya da bu cavan oğlan, yəni sən qəzetin nəbzini çox yaxşı tutmusan. Hər halda birinci fikrimə üstünlük verdim o zaman.

Sonra mətbuat səhifələrində sənənin imzanı “itirdim”, fikirləşdim, yəqin Nizaminin bir atımlıq barıtı varmı, atdı qurtardı. Ədəbiyyatda belə şeylər çox olur. Ancaq 1997-ci ildə tamamilə təsadüfən sənənin “Mavi gözlər” kitabın əlimə keçəndə sənəni yenidən “tapdığımıza” sevindim və yazılarını birnəfəsə oxudum. Sənənin bu ilk kitabına “Mavi gözlər” povesti, mənsur şeir və hekayələrin toplanmışdı və topluya ön söz yazmış Əfqan həmin əsərləri çox yığcam və dəqiqliklə təhlil etdiyinə görə onlar barədə əlavə danışmağı artıq hesab edirəm. Sadəcə, onu deyə bilərəm ki, bu əsərlərdə çox aktual, maraqlı, eyni zamanda ağıllı məsələlər qoymuş və bir yazıçı kimi öz vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirmisən.

İlk hekayələrlə sonralar yazdığın əsərləri müqayisə etdikdə bu qənaətə gəldim ki, sən tək-cə (o zaman düşündüyüm kimi) “Kommunist”in nəbzini yox, ümumi zamanın, dövrün nəbzini tutmağa qadir bir qələm sahibisən və əsərlərinə yaşadığımız cəmiyyətin

yaxşı-pis cəhətini görən, adət-ənənələrimizi dərinləndirən, bunları saf-çürük edib yaxşılarını yaşatmağa, pislərini rədd etməyə çağıran, milli əxlaqımızın keşiyində duran ziyalımızsan. Nəhayət ki, keçən il, 2005-ci ildə bizim qiyabi tanışlığımıza son qoyuldu; biz tamamilə təsadüfən tanış ola bildik və mən gördüm ki, sən öz əsərlərin kimi zərif, sadə, mənalı bir insansan, qabiliyyətini, mehribanlığını, xeyirxahlığını görməmək, qiymətləndirməmək mümkün deyil. Sənin təvazükarlığını xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bu təvazükarlıq səndə o qədər güclüdür ki, bəzən öz qüvvənə inamsızlığa gətirib çıxarır səni. Bu, sənə ziyan vura bilər. Öz gücünə, isdedinə inan, zəhmətinə arxalan və yaz, yarat. Səninlə etdiyim bu söhbətdən sonra sən yenə utana-utana “Qatil” kitabının əlyazmasını oxuyub fikrimi bilmək üçün mənə təqdim etdin.

Sənin həmin kitabını indi oxucularına təqdim edirəm və onlara demək istəyirəm: ey mənim kitab oxuyub, daxilən, mənən zənginləşmək istəyən əzizlərim; əgər zamanın bu çətin, mürəkkəb, ziddiyyətli vaxtında dodağınızın yüngülcə qaçmağını istəyirsinizsə Nizami Mirzənin bu kitabında dərc edilmiş “Evimizə gəlin gəlir”, “İş axtarıram, ay dədə”, “Müasir ola bilmirəm, ay dədə”, “Soldış

olmağın böyük bəlası” komik hekayələrini, lirik, məhəbbət nəğməsi kimi şirin bir təranə eşitmək istəyirsinizsə, “Səninləyəm hər an” mənsur şeirini, ictimai-siyasi məsələlərə aid suallara cavab axtarırsınızsa, “Yaşıl pöhrə”, “Qönçə qızılgül”, “Yanıq Kərəmi” və s. hekayələrini; əgər bir-birinə bir könüldən min könülə vurulan, onların xoşbəxt gələcəyinə tuşlanmış öldürücü mərmilərdən, sərvətə bəslədiyi məhəbbət üzündən yeganə ciyər parası Gülgəzi bədbəxt eləyən Zərəfşan arvadın qəddarlığından, müharibələrin insanları necə şikəst və bədbəxt etməsinin bariz nümunəsi olan Hətəm kişinin əzablı ömür yollarından, onun heç vaxt üzünü görmədiyi doğma övladı Tatyana ilə təsadüfən qovuşmasından xəbər tutmaq, sarsılmaq istəyirsinizsə, “Mavi gözlər” povestini; Əgər Qarabağ faciəsinin əsl mahiyyətini, onun köklərini anlamaq, dərk etmək, nankor ermənilərin xəyanətkarlığını, qəddarlığını, qəhrəman ellilərimizin Vətən, torpaq sevgisini, Allahın dilsiz-ağızsız Sarıca adlı itinin sədaqətini və s. və s. görmək istəyirsinizsə “Sarıca” povestini, xalqımızın qeyrət -namus anlayışlarını əyani şəkildə mütaliə edib, düşmən əlinə keçməsin, izzəti-nəfsi tapdalanmasın deyə, öz doğma qızının qatilinə çevrilən insanlarımızın p-

sixologiyası, əzabları, sarsıntıları ilə tanış olmaq istəyirsinizsə, “Qatil” və “Sonuncu güllə” hekayələrini, çörəyimizi yeyən, neftimizlə, benzinimizlə müharibələrdə qalib çıxan, kosmosa əl uzadan sovet ordusunun, qanlı 20 Yanvar gecəsində xalqımızın əliyalın övladlarını qanına qəltan edən, faşist əsgərlərindən daha rəhmsiz sovet əsgərlərinin iç üzünü yaxşı tanımaq istəyirsinizsə, “Qanlı qərənfil”i oxuyun, düşünün-daşının və nəticə çıxarın. Sizin yaşadığınız, ürəyinizi didən, ancaq sözə çevrilə bilməyən fikirlərinizi Nizami Mirzə deyir sizə! Ona qulaq asın və düşünün!

Hörmətlə: Əlibala Hacızadə,

yazıçı

26.03.2006

POVESTLƏR

SARICA

Xocalı soyqırımında vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş soydaşlarımızın əziz xatirəsinə ithaf edirəm

I

Fevral ayının axırları idi. Axşamın düşməsinə az qalırdı. Qüruba enməyə hazırlaşan günəşin qırmızımtıl şüaları altında təbiət miskin bir görkəm almışdı. Dünən axşamdan səhər qədər atılan güllələrin, partlayan mərmilərin səs-küyündən başı açıq, ayağı yalın qaçan adamların hay-harayından gecənin yuxusuna haram qatılmışdı. Səhər qədər “çimir” etməyən, gecə törədilmiş misli görünməyən vəhşiliklərdən bezmiş, tənqə gəlmiş, yorulmuş təbiət sanki, şirin yuxuya getmişdi. Hər tərəfdə dərin bir sükut hökm sürürdü. Yalnız, yaxınlıqdan axan dağ çayının şırıltısı, bir də ara-sıra budaqdan-budağa qonan qaratoyuqların, sərçələrin cikkiltisi eşidilirdi. Aradan xeyli vaxt keçsə də, hələ barıt qoxusu çəkilib getməmişdi. Bir həftə bundan qabaq yağmış qalın qar ötən vaxt ərzində tam əriməmiş, bəzi yerlərdə ala-tala qalmışdı. Qarın əridiyi yerlərdə qalmış nəmişlik isə şaxtadan donub buz bağlamışdı. Yaxınlıqdakı talada qılınc kimi kəsən şaxtadan qrov bağlamış şirgil, qaratikan, böyürtkən kolları batmağa hazırlaşan günəşin şüaları altında bərq vurur, ətrafa səpələnmiş iri büllur vazalara bənzəyirdi.

Düşmən gülləsinə tuş gəldiyindən yaralanmış Azərbaycan əsgəri talanın qırağındakı yamacda, dağətəyi meşədə, iri, qollu-budaqlı palıd ağacının altında, qaratikan kolunun yanında arxasıüstə yerə uzanmışdı. Güllə onun sol qıçını budundan yaralamış, qabaqdan girib arxadan çıxmışdı. Açılmış güllə yarasından qan fışqırır, dayan-

maq bilmirdi. Boynundakı yun şərflə qıçını sıxıb bağlasa da, bir fayda verməmişdi. Şalvarının belindəki ensiz, dəri kəməri çıxarıb yaralı qıçını dibdən gücü gəldikcə sıxıb bağlamışdı. Bundan sonra qanaxma tədricən dayanmışdı. Bir də qanaxmanın səngiməsinə havada olan şaxta, sazaq da kömək etmişdi. Hava isti olsaydı bəlkə də axan qanın qarşısını almaq mümkün olmayacaqdı. Havadakı şaxta axan qanın donub laxtalanmasına kömək etmişdi. Tanımadığı, bələd olmadığı bu qərib yerdə tənha qalmış yaralı əsgər ümidini təkcə Allaha bağlayır, ondan kömək diləyirdi. Uzandığı meşəlik hündürdə olduğu üçün sağ tərəfdə, aşağıda yerləşən tala açıq-aydın görünür və həmin talada bir ins-cins gözə dəymirdi. Onu əsgər yoldaşları mütləq axtarmalı, tapmalı idilər. Lakin bu vaxta kimi heç kəs gəlib çıxmamışdı. Bəlkə onu unutmuş, yaddan çıxarmışdılar. Və bəlkə onlar da yaralanmış yoldaşlarını hissəyə apararkən yolda düşmənlə gülləsinə tuş gəliblər?! Bütün bunları düşündükcə, həyatın müdhiş sınaqlarından təzəcə keçməyə başlayan, hələ ki bərkdənboşdan çıxmayan gənc, yaralı əsgər dəhşətə gəlirdi. Yaralı ayağı ona yeriməyə imkan vermirdi. Sürünə-sürünə gedib hissəyə çatmaq mümkün deyildi. Bir də yaralı, şişib kötüyə dönmüş qıçına xırda bir şey toxunanda belə, ona olmazın ağrı verirdi. Hər yerdən əli üzülən əsgər ümidini ilahi tərəfindən ona “pay” göndərilmiş, səhərdən onun keşiyini çəkən, ona qahmar çıxan, onu qurd-quşdan qoruyan yanındakı itə bağlamışdı. Ömrü boyu qorxduğu şey tənhalıq olub. Harada olmasından asılı olmayaraq, istər evdə, istərsə də çöldə, ancaq tənhalıqdan qorxmuş, tənhalıqdan bezmiş, həmişə insanlar arasında olmağı sevmiş və buna vərdiş etmişdi. Əgər indi bu it onun yanında olmasaydı, ən azı başına hava gələr, dəli ola bilərdi. Özü də bu it başqa itlərə bənzəmirdi, istiqanlılığı, “ağıllı” hərəkətləri ilə əsgəri valeh etmişdi. Qızılı, sarı, qəhvəyi rəngli ipək kimi yumşaq tükü ona çox yaraşır, qara gözlərindən bir məyusluq

yagır, sir-sifətində mehribançılıq görünürdü.

Bugünkü soyuğu nəzərə alan əsgər atasının bir həftə bundan qabaq ona gətirdiyi kürkü əyninə geyinmişdi. Əyninə dar gəldiyi üçün kürkün düymələrini bağlaya bilmədiyindən sinəsi açıq qalmışdı. Lakin arxadan böyrəklərini, belini, kürəyini yerin nəmişindən, soyuğundan qoruyan bu kürk indi onun dadına çatmışdı. Həmin kürkü bir neçə il bundan qabaq atası ona hədiyyə etmişdi. Böyüyüb ətə-qana dolandan sonra bu kürk ona dar gəldiyi üçün geyinmirdi.

Şaxta qılınç kimi kəsirdi. Daldanacaq yer seçsə də, əsən mülayim meh bura da sirayət edirdi. Altdan paltar geyinsə də, düymələri açıq qalmış kürkün yaxalığından sinəsinə soyuq işləyirdi. Bayaq yaranın üstünə sarıdığı yun şərfi açıb boynuna dolamaq istədi, lakin yaranın soyuq çəkəcəyindən ehtiyat edib, bu fikrindən vaz keçdi. Onsuz da laxtalanmış, qaysaq bağlamış yarası ona olmazın əziyyət verirdi. Çoxlu qan itirdiyi üçün qüvvədən düşmüşdü. Sol qolu sözünə baxmırdı, tamam keyimişdi. Elə buna görə də əlini işlədə bilmirdi. Sözünə baxan təkə sağ əli idi. Əlini qaldırıb sinəsini ovuşdurmaq, qızdırmaq istədi. Altdan geyindiği paltarın düymələrini yoxladı, hamısı yerində, bağlı idi. Əlini alnına apardı, alnı od tutub yanırdı. Deməli, hərərəti qalxmışdı. Ümidi hər yerdən üzülməyə başladı. Aradan beş-altı saat keçsə də, onu hələ arayıbaxtaran yox idi. Ya gələn olmamışdı, ya da yerini tapa bilmirdilər. Hər halda ins-cins hənirtisi duyulmur, səsi eşidilmirdi. Başını yana çevirdi, bir az aşağıda aydınca görünən talaya diqqət yetirdi. Kimsə gözə görünmürdü. Qəhərləndi, kimsəsizliyini, tənhalığını, köməksizliyini dərk etdi. Burada ölüb, qalacağından üşərgələndi. İm-dad diləyən baxışlarla onu bir an tək buraxmayan yanındakı itə baxdı. İt əsgərin üşüdüyünü hiss edirmiş kimi ona yaxınlaşdı. Qalxıb onun sinəsi üstə uzandı, qabaq ayaqlarını əsgəri qucaqlayırmış

kimi boynuna doladı, üz-gözünü yalamağa başladı. İtin qarnının altından, sinəsindən əsgərin bədəninə bir hərarət yayıldı, qızınmağa başladı. Boyun-boğazında, yanaqlarında, sifətində dolanan itin isti nəfəsi, dilinin hərarəti onu dirçəltdi, onda yaşamaq ümidi, yaşamaq həvəsi oyatdı. Bu qeyri-adi heyvanın boynunu qucaqladı. Əsgər sağ qalarsa, bu ağır günündə, ölümlə-həyat arasında çarpışdığı bir zamanda ona qahmar çıxan, onu tək qoyub getməyən, tanımadığı bir əsgəri, qurd-quşdan qoruyan bu itin “borcundan” çıxacağına and içdi. Və yenidən itin boynunu qucaqladı.

Şıqqıltı eşidildi. İt başını qaldırdı, qulaqlarını şəkləyib ətrafı dinşədi. Sağa-sola boylansa da, gözünə heç kim, heç nə dəymədi. Yenidən şıqqıltı səsi gəldi. Əsgərin üstündən cəld bir hərəkətlə yerə düşən it yaxınlıqdakı kol topasının arxasına keçdi, yerə sinərək ətrafa göz gəzdirdi. Və birdən on-on beş metrlik məsafədə, ağacın dibini eşələyən vəhşi qabanı gördü. Bir-iki ağız hürdü. İtin səsindən hürküyə düşmüş qaban sürətlə qaçaraq oradan uzaqlaşdı. İt yenidən əsgərin yanına qayıtdı, ona yaxınlaşaraq əlini yaladı. Bayaقدan bu mənzərəni seyr edən əsgər rıqqətə gəlmiş, bu dilsiz, ağızsız heyvanın etibarına məəttəl qalmışdı. Sağ əli ilə itin başına sığal çəkdi:

-Məni qoruyursan, qayğıma qalırsan, qurda-quşa yem olmağıma imkan vermirsən -dedi: -Sən bilirsən -deyə əlavə etdi -çöl donuzuda, özü də vəhşi qaban ola, insanı didib parçalayır, yeyir. Bəlkə elə o qabana yem olacaqdım. Ancaq elə bircə hürüşünə qaçıb rədd oldu.

Əsgər yenidən itin başını sığalladı. İt mehribanlıqla zingildəyib onun boyun-boğazını yaladı. Üşüdüyünü hiss edib, əli ilə sinəsini itə işarə verdi. Onu çağırırdı. İt yenidən əsgərin sinəsi üstə uzanıb bədəninin hərarəti ilə onu qızdırmağa başladı. Hərarəti getdikcə qalxır, şişib kötüyə dönmüş yaralı qıçının zoqqultusu ona olmazın

əzabını verirdi. Hər keçən saniyə və dəqiqə günə, aya, ilə dönürdü. Artıq səbri tükənmiş, gözləməyə, dözməyə taqəti qalmamışdı. Lakin heç kimin hənirtisi gəlmir, kimsə gözə görünmürdü. Taleyi ilə barışmağa məcbur olmuşdu, mehrini yeganə ümid yeri olan bu itə salmışdı. Az-çox bu heyvana arxalanır, onu qoruyacağına ümid edirdi.

Aradan xeyli vaxt keçmişdi. Ayaq altında qalaraq sinən çör-çöpün şıqqıltısı eşidildi. İt dərhal başını qaldıraraq qulaqlarını şəkələdi, ətrafı dinşəməyə başladı. Bir an keçmiş hənirti, boğuş danışıq səsləri gəldi. Arxaya boylandı, xeyli aralıdan gələn qaraltını görəncə əsgərin sinəsi üstündən yerə sıçrayıb bir metr aralıqdakı palıd ağacının yoğun gövdəsi arxasında gizləndi.

Başını zorla qaldıraraq qabağa baxan əsgər insan qaraltısını görüb sevindi. İti səslədi:

-Qorxma -dedi -Bizimkilər olacaq, yəqin məni axtarırlar.

Ağacın gövdəsi arxasından, yerə sinmiş vəziyyətdə başını əsgərə göstərən it zingildədi, yenidən geri çəkilərək görünməz oldu.

İki nəfər saqqallı, əli avtomatlı erməni əsgəri yaxınlaşmaqda idi. Biri qabaqda, digəri isə onu mühafizə etmək üçün 15-20 metr arxadan gəlirdi. Hər ikisi avtomatlarını hazır vəziyyətdə tutaraq, kimisə axtarırdılar. Qabaqda gələn erməni əsgəri arxası üstə yerə uzanmış Azərbaycan döyüşçüsünü gördü. Ehtiyatlı addımlarla ona yaxınlaşdı. Azərbaycan əsgəri başını yana çevirib bura sürünərkən lazımsız bir şey kimi yerə atdığı xəzinəsi boş, içi gülləsiz avtomata baxdı. Düşmənlə üz-üzə gəlməyə, döyüşməyə nə atılacaq gülləsi, nə də taqəti vardı. Ömür payının burada bitdiyini düşünən əsgər son ümidini kürkünün döş cibində gəzdirdiyi fin bıçağına bağladı. Əsgər əsir aparılırsa, həmin bıçaqı ürəyinin başına soxmalı, özünü məhv etməli idi. Erməni əsgəri ona yaxınlaşıb:

-Ara, kopak oğlu, düz altı nəfərimizi öldürdün. Sonra sani yara-

ladıq, yaralandığını yıxıldığından bildik. Düz dörd saatdır sani axtarırıq. Axır ki, tapdıq. Ara, gic musrman, sanin bu yerlarda na ölinin var ki, indi bu guna duşmusan. Ara, bilmirsan ki Qarabax bizimdi. Bilmirsan ki, ela Azərbaycan da bizim olacax. Maşallah yaxşı boyun-buxunun var. Yaxşı da sağlam əzaların olar. İndi bilirsan, ürəxın, böyrəxın biri neçayadır. Sani aparıb sağaldacayıq. Sonra hər əzanı, badaninin uzvularını xarici kapitalistlara, milyonlara satacağıq -dedi və rişxəndlə bərkdən güldü.

Azərbaycan əsgəri sağ əlini qaldırdı, baş barmağını şəhadət barmağı ilə orta barmağının arasına keçirib əlini yumdu, yumruğunu ona göstərib: -Ala, -dedi, -bunu yeyirsiniz.

Ağacın gövdəsi arxasından başını azacıq çıxararaq bu mənərəni bayaqdan izləyən itin hirsdən ipək kimi yumşaq tükləri qabarmış, biz-biz durmuşdu, burun pərələri geniş açılmış, səyrimiş dodaqları arasından görünən qılinc kimi iti dişləri kimisə didib parçalamağa hazır idi. Və arxada olduğu üçün gözlərini erməni əsgərinin kürəyinə dikmişdi. Görən gücü çatacaqmı?

-Yaxşı, ara, it oqlu it, özün gedacaxsan, yoxsa sani it leşi kimi surumalı olaçağıq -deyən erməni əsgəri yaxınlaşıb yerdə uzanmış əsgərin yaralı qıçına bir təpik vurdu. Ağrıdan az qala bayılacaq Azərbaycan əsgəri özünü tox tutmağa çalışdı. Dilini dişinə tutub:

-Mənim ancaq meyitimi apara bilərsiz. Çörəyi tapdayan nankor it uşağı -dedi. Və özünü bıçaqla vurmaq üçün əlini döş cibinə apardı. Onun cibindən silah çıxaracağını yəqinləşdirən erməni əsgəri onu vurmaq üçün barmağını bayaqdan ona tuşladığı avtomatın titiyinə apardı.

Elə bu an arxadan kürəyinə atılan it ağzını geniş açaraq iti dişlərini erməninin boyun əzələlərinə keçirib gücü gəldikgə sıxmaga başladı. Müvazinətini saxlaya bilməyən saqqallı pəzəvəng arxası üstə yerə, itin üstünə yıxıldı. Tətiyi çəkməsi ilə yıxılması eyni an-

da baş verdiyi üçün avtomatın od saçan lüləyi arxadan gələn yoldaşına tuşlandığından, aramsız açılan güllələr ikinci erməni əsgərini cəhənnəmə vasil etmişdi. Yerə yıxılmış erməni boynunu heç vəchlə bu vəhşiləşmiş heyvanın ağızından qurtara bilmirdi. Boynuna batmış diş yerlərindən qan fışqırır, ətrafa tökülərək şaxtadan donub ət parçalarına oxşayan laxtalar əmələ gətirirdi. Yıxılanda qolu nəyəsə dəydiyindən əlindən çıxaraq kənara sürüşmüş avtomata can atsa da, əli ona çatmırdı. Boyun damarlarına yerimiş iti dişlər onda qan qoymamışdı. Nə qədər çabalasa, əl-qol atsa da, itdən canını qurtara bilmədi. Taqətdən düşdüyü üçün süstləşdi. Sakit uzanaraq canını tapşırmağa, həyatla vidalaşmağa məcbur oldu. Onun süstləşdiyini görən it boynunu buraxaraq qarşıya keçdi. Üz-üzə, göz-gözə gəldilər. Erməni iti görünəcə tanıdı. Tanıdı və dəhşətə gəldi. Dörd-beş il bundan qabaq təpiyi ilə vurub ot tayasının altına atdığı həmin kiçik idi. İt də onu bura yaxınlaşarkən tanımışdı. Düşmənidən intiqam almaq, Azərbaycan əsgərini xilas etmək üçün bütün gücünü toplamış və buna nail olmuşdu.

Erməni əsgəri əlini qaldırıb qan dolmuş gözlərini ona zilləmiş iti boğmaq istədi. Lakin heyi çatmadı. Bunu duyan it onun qana boyanmış boğazını ağızına keçirib çeynəməyə başladı. Yenidən asta hərəkətlə əl-ayaq tərpedən saqqallı xırıldayaraq son nəfəsini verdi. Canını tapşırdı.

Düşməninə cəhənnəmə vasil edəndən sonra hirsə, hikkə ilə “alışıb yanan” it Azərbaycan əsgərinə yaxınlaşıb onun ayaqları önündə dayandı. Bayaقدan itin hərəkətlərini izləyən və gözlərinə inanmaq istəməyən əsgər bu qeyri-adi heyvana diqqətlə baxdı. Durub onu bağına basmaq, qucaqlamaq, üz-gözündən öpmək, əzizləyərək minnətdarlığını bildirmək istədi. Yerindən tərpenməyə heyi çatmadı. Və bir də bayaq mehribanlıq yağan bu itin siması tamam dəyişmiş, ipək kimi yumşaq, hamar tükləri qabararaq biz-biz

durmuş, böyürərək az qala hədəqəsindən çıxacaq gözləri qızarmış, hirsdən, hikkədən səyrimiş dodaqları arasından görünən qılinc kimi iti dişləri, qana bulaşmış cəhəngləri adamı vahiməyə salırdı. Hələ də heyvanın ağzından, cəhənglərindən düşmən qanı damcılayaraq yerə tökülürdü.

Şəhərdə doğulub boya-başa çatsa da, hərdən rayona, qohumlarıgilə gedirdi. Və bir dəfə kənddə ahıl bir kişinin quduzlaşmış it haqqındakı söhbətini xatırladı. “Dişi qana batmış it quduzlaşar, sonra kimisə didib parçalamaq istəyir, və kimi dişləsə o da quduz olar, vaxtında müalicə olunmasa vəziyyəti ağırlaşar, bu hal ölümle nəticələnə bilər”. Bunları düşündükcə qorxdu.

İtin hirs-hikkəsi soyumaq bilmirdi, Azərbaycan əsgərinə və onun yanında yerə atılmış avtomat silaha nifrətlə baxırdı. İmkanı olsaydı yer üzündəki bütün silahları məhv edər, əlinə silah alıb başqalarını qanına qəltan edənləri didib parçalayardı.

İtin son hərəkətlərindən, nifrət dolu baxışlarından əsgər üşərgələndi. “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük” deyər fikirləşdi. Bayaq həyatını təhlükə qarşısına qoyaraq onu xilas etmək üçün düşməni məhv edən bu heyvan indi onun özünü parçalamaq istəyir.?!

Həyatından çox istədiyi sevgilisinin son, “səni oralarda qurduqş yeyəcək” sözlərini xatırladı. Xəyal onu doğma şəhəri Bakıya, evlərinə, ata-anasının və bir də sevgilisinin yanına apardı...

II

Sentyabr ayı girsə də, Bakıda hələ havalar isti keçirdi. Yalnız axşamlar Xəzərdən əsən mülayim, gilavar, xəzri gün ərzində hökm sürən ilğımı, bürkünü qovub harayasa aparır, yerinə sərməst bir sərinlik gətirirdi. Yay boyu istidən, boğanaqdan əziyyət çəkən şəhər əhli indi heç olmasa axşamlar rahat yata bilirdilər.

Metrodan çıxıb asta addımlarla dənizkənarı parka tərəf irəlilədi. Tələsiyəsi, gedəsi bir yeri yox idi. Vədələşdikləri vaxta hələ xeyli qalmışdı. Duruş gətirə bilmədiyi üçün evdən vaxtından qabaq çıxmışdı. Parka gəldi, ilk görüş yerlərinə, salxımlı söyüd ağacının yanına keçib, ağacın altında qoyulmuş skamyada əyləşdi. Həmişə ilk görüşlərinin şahidi olan bu söyüdü altında görüşərdilər. Ağacın altındakı skamyada oturan olsaydı, başqa yerə getməzdilər. Bəlkə bu vərdiş onlarda bir adət halını almışdı. Və bəlkə də bu adət onların məhəbbətlərinə olan sədaqətlərindən yaranmışdı.

Ətrafa göz gəzdirdi. Həmişə qələbəlik olan bu parkda indi adamlar ara-sıra gözə dəyirdi. Əksəriyyəti də uşaqlar, ahıllar və qocalar idi. Qondarma Qarabağ problemi ortaya atıldıqdan, nankor qonşuların torpağımıza təcavüzündən, ölkə daxilindəki kreslo çəkişmələrindən zinhara gələn xalqın başı belə əcaib şeylərə qarışmışdı. İstirahət etmək, dincəlmək, əylənmək kiminsə yadına düşmürdü.

Hər gün kəndlərdən, rayonlardan, şəhərlərdən yeniyetmələri, gəncləri yarıxoş, yarızorla maşınlara mindirib hərbi komissarlığa aparır, ordan da birbaşa qaynar nöqtələrə, cəbhə xəttinə göndərilirdilər.

Bu gün evdən bura gələndə qədər onu da bir neçə dəfə saxlamış, tələbə biletini təqdim etdiyi üçün buraxmışdılar. Hələ ki, tələbələrə dəymir, cəbhəyə aparmırdılar.

Vədələşdikləri vaxtdan xeyli keçmişdi. O isə gəlib çıxmırdı. Darıxmağa başladı. Durub gəzindi. “Bəlkə bir hadisə baş verib, başına bir iş gəlib. O axı heç vaxt gecikməzdi” deyə düşündü. Elə bu an arxadan titrək bir səslə, -Oqtay -deyə çağırıldı. Oqtay geri döndü, gələn Solmaz idi. Onun qarşısına yeridi.

-Solmaz! -deyib qızın əlini, yanaqlarını, gözlərini, dodaqlarını hərərətlə öpməyə başladı. Çiyinlərinə, sinəsinə dağılmış şəvə ki-

mi qara, uzun saçına sıǵal çəkdi. Ətrafda təkəmseyrək də olsa gəzişən adamların fərqinə varmadan, həya etmədən qızı qucaqlayıb bağrına basdı. Gücü gəldikcə sinəsinə sıxmağa başladı. Solmaz Oqtayın enli sinəsindən ayrılmaq, güclü qolları arasından çıxmaq üçün çırpındı. Oqtaydan bu günə qədər görmədiyini, bu qeyri-adi hərəkətinə məəttəl qaldı. -Dəli olmusan? -dedi -Görmürsən ətrafdan baxanlar var. Heç bilirsən nə edirsən, özünü necə aparırsan?

Oqtayın qolları boşaldı, əlləri yanına düşdü, özü də bu çılğınlığına təəccüb elədi. İndiyə kimi hələ heç vaxt Solmazla belə davranmamış, abır-həya gözləmişdi. Onsuz da gün ərzində çox belə qəribə hallar keçirmişdi. Bir az bundan qabaq valideynləri ilə olan söhbətini yenidən xatırladı. Anasının keçirdiyi həyəcanı götür-qoy etdi. Atasının, bürüzə verməsə də, çəkdiyi ızdırabları, düşdüüyü müdhiş halı xəyal süzgəcindən keçirdi...

Bu gün, dərstdən sonra universitetdən çıxıb birbaşa rayon hərbi komissarlığına gedərək çoxdan götür-qoy etdiyi arzusunu həyata keçirmiş, günü sabahdan cəbhəyə yola düşmək üçün ərizə vermişdi. Komissar Oqtayın soyadını, atasının adını biləndən sonra tərəddüd etmişdi. Bu gəncin tələbə olduğunu, valideynlərini tanıdığını, qanuna əsasən tək övladın hərbi xidmətə aparılmadığını bəhanə gətirərək Oqtayın ərizəsini rədd etmək istəmişdi.

-Mən könüllü gedirəm, buna heç kim qadağa qoya bilməz! -de-mişdi Oqtay.

Oqtayın təkidindən və bir də cəbhəyə belə hərbi xidmət görmüş savadlı gənclərə böyük ehtiyac olduğundan komissar onun ərizəsini qəbul edib, sabah cəbhəyə yola düşmək üçün ona çağırış vərəqəsi də vermişdi.

Həbi komissarlıqdan birbaşa evə gələn Oqtay çörəyini yedikdən sonra bu xəbəri, sabah cəbhəyə yola düşəcəyini valideynlərinə necə deyəcəyini götür-qoy etmişdi. Cəbhəylə bağlı müəyyən söh-

bətlər etməklə ata və anasını dözümlə hazırlayan Oqtay.

-Mən də sabah cəbhəyə yola düşürəm-demişdi.

Anası əvvəlcə onun nə dediyini anlamamış, daha doğrusu, qulaqlarına inanmaq istəməmişdi. Sonra məsələnin dəqiqliyini yəqinləşdirib ağarmış sifətini titrək əlləri ilə tutaraq kresloya çökmüşdü. Xasiyyətini bildiyi üçün oğluna öyüd-nəsihət verməyin mənasızlığını dərk etdikcə dəhşətə gəlirdi. Nə desə, nə eləsə onu bu yoldan çəkəndirmək qeyri-mümkün idi.

Atası kimi öz bildiyinin dalınca gedən, dediyindən dönən deyildi. Atası komissarlıq tərəfindən Oqtaya verilmiş çağırış vərəqinə baxanda rəngi avazıdı, əlləri titrəməyə başladı. Daxili bir həyəcan keçirdiyi gözlərindən oxunurdu. Lakin özünü sındırmamağa, tox tutmağa çalışdı. Bu hərəkətiylə o, ömür-gün yoldaşına və bir də həmişə fəxr duyduğu, özünə arxa-dayaq sandığı yeganə övladı Oqtaya ürək-dirək vermək istəyirdi.

Eynəyini gözündən götürüb stolun üstünə qoydu, əlləri ilə gümüşü saçlarını daradı. Çətin sual qarşısında çar-naçar qalan şagird kimi xeyli fikirləşdi. Birdən-birə nə deyəcəyini kəsdirə bilmədi. Handan-hana,

-Hə, oğul,-dedi,-mən bu hərəkəti səndən çoxdan gözləyirdim. Lap elə müharibə başlayan gündən. Bilirdim dözməyəcəksən, bir gün özün qərar verəcəksən. Həmin gün də gəlib çatdı, məhz bu gün öz qərarını özün verdin, yolunu müəyyənləşdirdin. Mənə qalınca isə Tanrıdan sənə kömək diləməkdən başqa gücüm heç nəyə çatmır. Get, Allah amanında ol, oğul! Və bilirəm, yanımıza sağ-salamat, qələbə ilə qayıdacaqsan. O gözə görünməz bizə bəxş etdiyi ilahi payımızı -səni bizə çox görməyəcək. Səni bizə qaytaracaq.

Ərinin son sözlərini eşidən qadın dəhşətə gəldi.

-Heç bilirsən nə danışırısan-dedi. - Bayaقدan elə bilirdim fikirləşib bir yol tapacaqsan, uşağın başına ağıl qoyub, onu bu yoldan çə-

kindirəcəksən. Sənsə xeyir-dua verib yola salmağa hazırlaşırsan. Gözümüzün ağrı-qarası bircə uşağa necə qıyırsan?!

-Səbirli ol, arvad, sənin uşaq saydığın oğlumuz artıq böyüyüb, yekə kişi olub. Hərbi xidməti başa vurub, 4-cü kursda oxuyur. Bir ildən sonra ali təhsilli mütəxəssis olacaq. Öz yolunu özü seçməlidir. Seçib də. Qayıdar gələr, təhsilini sonra başa vurur.

-Heç olmasa təhsilini başa vurandan sonra gedəydin, ay oğul - dedi və səsindəki titrəyiş aydınca hiss olundu. Bir az da danışsaydı, ağlayacaqdı. Özünü ələ almaq üçün durub mətbəxə keçdi. Yeriməyə təqəti, danışmağa heyi qalmamışdı. İllərlə yol gələn, yol yorğununa oxşayırdı. Bir stəkan su içib geri qayıtdı.

-Ay bala, camaat müxtəlif yollar axtarır, min cür oyundan çıxır ki, əsgər getməsin. Sənsə tək övlad olduğun üçün icazən ola-ola bu imtiyazdan istifadə etmədin. Könüllü ərizə verib sovet ordu sıralarında iki il xidmət etdin. -Çətinlik görməyən kişidən kişi olmaz-dedin. O xidməti başa vurmusan, çətinliyi görüb geri qayıtmısan. İndi nə olub sənə, bu nə oyundur başımıza açırısan, can bala -deyib, sual dolu baxışlarla üzünü Oqtaya dikdi.

Oqtayın yerinə atası cavab verdi:

-Vətəni müdafiə etmək hamımızın borcudur arvad, torpaqsız Vətən, vətənsiz isə millət ola bilməz. Bu gün Qarabağın bəzi yerlərini zəbt etmiş nankor ermənilərin qabağına çıxan olmasa, sabah Bakını, birisi gün isə bütövlükdə bütün Azərbaycanı işğal edib sər-vətimizi talayar, millətin əl-qol atanını qırar, qalanını isə kölə halına salarlar. Kölə kimi yaşamaqdansa ölüm yaxşıdır -dedi. Sonra üzünü Oqtaya tutdu:

-Bunları gördüyü, başa düşdüyü üçün vicdanının hökmüylə hərəkət edib oğlumuz. Səni, məni, xalqımızı, millətimizi, bütövlükdə Azərbaycanı müdafiə etmək, yağı düşməni geri oturtmaq naminə bu qərarı verib Oqtay. Biz onun dalınca ah-zar edib göz yaşını tök-

məkdənsə xeyir-dua verib yola salmalı, onunla fəxr etməliyik.

Ərindən bundan başqa heç nə eşitməyəcəyini yəqinləşdirən ana son ümidini Solmaza bağladı. Oqtayı bu yoldan daşındıra bilsə ancaq o daşındırar. Başqa heç kim Oqtaya təsir edə bilməyəcək.

-Solmaza xəbər vermişən? Qəhrəmanlığını demisən ona? -soruşaraq tikanlı danışığını bürüzə verdi.

-Yox, hələ heç nə bilmir. Ona siz xəbər verərsiz. Mən gedəndən sonra-dedi Oqtay.

-Heç bilirsən nə danışırısan? Sənin işini biz görməliyik? Başqa vaxt etibardan, sədaqətdən, kişilikdən dəm vurursan. Yalana, yalançılara nifrət edirsən. Bu günsə xalxın qızını ümidli edib, qoyub gedirsən. Soruşmaz ki, Oqtayın özünə nə olmuşdu? Özü niyə demədi ki, səni burda başsız qoyub gedirəm. -dedi və üzünü ərinə tutdu -Sənə dəfələrlə elçiliyini edib, nişanlarını taxaq demişdim. Sənsə qoydun bu gün, sabaha, onsuz da onlar da bilir, biz də, dedin. Bir üzük verməyin nə mənası var, elə nişanlı kimidilər də. Qoy təhsillərini başa vurub diplomlarını alsınlar, sonra toylarını edərik dedin. İndi bilirsən oğlun hara gedir?! Bu dünyanın işini bilmək olmaz, dilim, ağzım qurusun olmadı elə, oldu belə. Camaatın gül kimi qızını niyə biabır günə qoyursuz -dedi və özünü saxlaya bilmədi. Hönkürərək o biri otağa keçdi.

Anasının ağlamağına heç vaxt dözməyən Oqtay onun dalınca getdi.

Oqtayın atası dərin fikrə getmişdi. Həyat yoldaşından Oqtayla Solmazın münasibətini eşidəndə sevinmişdi. Solmazın atası ilə neçə illərdir ki, elmi-tədqiqat institutunda bir yerdə işləyirdilər. Möhkəm dost idilər. Ailəvi gediş-gəliş, mehriban münasibət qohumluğa çevriləcəkdi. Oqtay Solmazdan dörd yaş böyük olsa da, universitetdə eyni fakültədə, eyni kursda təhsil alırdılar. Orta məktəbi qurtarandan sonra Oqtay sənədlərini ali məktəbə versə də,

konkursu düşmüş, qəbul ola bilməmişdi. Könüllü əsgər gedib, Rusiyanın ucqar şəhərlərinin birində iki il hərbi xidmətdə olmuşdu. Qayıdandan sonra instituta qəbul olmuş, iki il oxuduqdan sonra seçdiyi ixtisası bəyənmədiyi üçün sənədlərini geri götürüb, universitetə vermiş, qəbul olaraq sevdiyi ixtisas üzrə təhsil almaya başlamışdı.

Onların nişanlanmasına gəlincə isə dünyanın qarmaqarışlıqlığını, Qarabağ müharibəsinin başlanmasını, oğlu Oqtayın narahatlığını götür-qoy edən ata gözləməyi qərara almışdı. Və bu gün oğlunun çıxardığı qərar, atdığı addım atanın bu mövqeyinə əsas verirdi.

Bir az bundan qabaq həyat yoldaşının “İndi bilirsən oğlun hara gedir?! Bu dünyanın işini bilmək olmaz, dilim, ağzım qurusun olmadı elə, oldu belə. Camaatın gül kimi qızını niyə biabır günə qoyursuz” deməsi kişini riqqətə gətirmişdi. Təkcə oğlunun taleyini fikirləşməyən, yad qızı olan Solmazın da halına acıyan ömür-gün yoldaşı gözündə bir daha böyümüşdü.

Yan otaqdan Oqtayı çağırırdı;

-Geyin, get Solmazgilə. Həmi qonaqları olarsan, həmi də sabah gedəcəyini deyib onlarla görüşərsən -dedi -Biz də sənin üçün səhərə yol tədarükü görürük, pal-paltarını hazırlayıb biş-düşünü edərük.

-Mənə nə paltar lazımdır, nə də yemək. Orada hər şeyi hərbi hissə verir. Bir də sanatoriyaya getmirəm ki, mənim üçün yola tədarük görəsiniz.

-Ağzın isti yerdədir bala. Fikrin keçmiş sovet ordusuna getməsin. Bizim hazırda hələ ki vahid ordumuz yoxdur, özünümüdafiə hərbi birləşmələri isə başlarını birtəhər gırləyirlər. Sənə yemək də lazım olacaq, geymək də.

-Hamı necə, mən də elə, orda döyüşənlərin heç birindən artıq deyiləm, ata -dedi Oqtay.

Atası gülümsədi. Oğlunun inadkarlığı, sözübütövlüyü həmişə xoşuna gəlirdi. Bu inadkarlıq düzlüyün, həqiqətin meyarından yarandığı üçün kişi xoşhallanardı. Nə fikirləşdisə üzünü Oqtaya tutdu;

-Sən belə et, -dedi, -birbaşa Solmazgilə getmə, əvvəlcə qızın özü ilə kənarda görüş, sabah cəbhəyə gedəcəyini ona danış, sonra evlərinə gedərsiz. Bu xəbəri birdən-birə anasına açmayın, ürəyi xəstədir, ona pis təsir edə bilər.

Onsuz da Oqtay bu gün, universitetdə, dərslərin sonunda Solmazla görüş təyin etmişdi. Vaxtın yaxınlaşdığını bilən Oqtay paltarını geyinib evdən çıxdı.

Evdən çıxan oğlunun enli kürəyinə, uca boyuna, qara qıvrım saçlarına baxan ata təlaş qarışıq bir fərəh hissi keçirdi. Oğlu ilə dost kimi açıq danışmağı, onunla səmimi münasibətdə olmağı xoşlayan ata bu vərdişləri oğluna da aşılamaşdı. Sabah yeganə övladları cəbhəyə gedəndən sonra bu kiçik ailənin vəziyyəti yaxşı olmayacaq. "Təki həmişəlik getməyəsən, sağ-salamat gedib, sağ-salamat qayıdasan, oğul!" deyə düşündü ata...

Vəziyyətin belə şəkil alacağını, ata-anasının bu qədər pəymürdə olacağını düşünməmişdi Oqtay. İndi bu xəbəri Solmaza necə deyəcəyini götür-qoy edir, söhbəti açmaq üçün mövzu axtarırdı. Eşidəndə Solmazın düşəcəyi vəziyyət, keçirəcəyi təlaş artıq Oqtaya məlum idi. Elə buna görə də sözə haradan, necə başlayacağını kəsdirə, dinib-danışa bilmirdi. Əgər bilsəydi ki, bu hərəkəti doğmalarına belə təsir edəcək, onları müdhiş bəlaya düçar olublarmış kimi haldan-hala salacaq, aylarla sinəsində, iç dünyasında pünhan gəzdirdiyi arzusunu bəlkə də açıb-ağardaraq reallaşdırmazdı. Artıq geriyyə yol yox idi. Və bir də ürəyinin səsinə qulaq asaraq atdığı bu addıma peşman deyildi. Düşmən gülləsinə tuş gələrək alqanına boyanıb, həlak olmuş şəhidlərimizi, torpağımızdan yer, çö-

rəyimizdən pay verib özümüzə dost saydığımız nankor ermənilərin əsir apardıqları qız-gəlinlərimizi, qəlbi qırıq, gözü yaşlı qalmış ağsaqqallarımızı, ağbirçəklərimizi, doğma yurd-yuvasından didərgin düşmüş soydaşlarımızı gözü qarşısına gətirdi. “Sürünə-sürünə yaşamaqdansa kişi kimi ölmək daha şərəflidir” deyə düşündü. Atdığı addımdan qürur duydu.

-Niyə gec gəldin, Solmaz? -deyə soruşdu. -Sən axı görüşə gecikən deyildin. Bəlkə mənə daha görmək istəmirsən.

-Nə danışırısan Oqtay, bu nə sualdır mənə verirsən? Görmürsən, mən nə vəziyyətdəyəm? -dedi Solmaz.

Oqtay Solmazın üzünə diqqətlə baxdı. Doğrudan da qızın üzündə qan qalmamışdı. Sifəti avazımışdı, iri, qara gözləri kədərlə, təşvişlə baxırdı, tez-tez qalxıb enən sinəsi altında şiddətlə döyünən ürəyinin ritmi sanki bayırdan eşidilirdi. “Olmaya artıq ona deyiblər, xəbər tutub, yəqin anam dilin dinc saxlamayıb, ona deyib ki, mənə bu yoldan çəkindirsin”.

Oqtayın fikrə getdiyini görən Solmaz dərindən ah çəkdi;

-Heç özündən xəbərin var, nə gündəsən-deyə soruşdu.

-Mənə nə olub ki?

-Necə yəni nə olub, hərəkətlərindən, davranışından bir şey hiss eləmirsən, duymursan. Birdən-ikiyə camaat içində mənə bayaqkı kimi qucaqlamısan? Rəngin qar-qara qaralıb. Əllərin də ki, titrəyir.

-Hə, günəş batmağa hazırlaşanda mənim də rəngim qaralır. Əllərimin titrəməsinin səbəbi isə görüşə gecikməyin olmuşdur. Ləngidiyini görüb hirslənmişdim, -deyə zarafat etdi.

Oqtay onsuz da valideynlərinin əzab çəkdiklərini görəndən sonra qəribə hisslər keçirdiyini bilirdi. Lakin bunu bürüzə vermək istəmirdi, özünü tox tutmağa çalışırdı. Ancaq cidanı çuvalda gizlətmək olmur.

-Demədin axı, sənə nə olub, Solmaz?

-Nə olacaq, qapıdan çıxırdım ki, vay-şivən qopdu, qapıbir qonşumuzun oğlunun meyitini gətirdilər. On gün olmazdı ki, heç kimə demədən, heç kimə xəbər vermədən, işdən gələrkən küçədə tutub zorla avtobusa mindirib hərbi komissarlığa aparıblar, oradan da gecəyənə qaynar nöqtəyə cəbhəyə yollayıblar. Bu gün də meyitini gətirdilər. Heç iyirmi yaşı tamam olmamışdı. Meyiti gətirən zabit deyirdi ki, oğlunuz qəhrəmancasına şəhid olub. Birdən-ikiyə əlinə silah almayan, atəş açmayan, müharibənin nə olduğunu bilməyən bir günc necə qəhrəmanlıq göstərə bilər. Bir həftə ərzində beşinci meyitdir ki, məhləməzə gəlir. Hər küçəyə, hər tinə, hər məhləyə, hər evə, az qala hər mənzilə hər gün meyit gəlir, ağlaşma səsi eşidilir. Dövlətin vahid ordusu, xüsusi hazırlıq görmüş, hərbi sirlərə yiyələnmiş, silahların hər bir növü ilə davranmağı bacaran döyüşçüləri, əsgərləri olmalıdır. Bunlarsa təhsilindən, bacarığından, fiziki hazırlığından asılı olmayaraq, yolda-izdə əllərinə keçən yeniyetmələri zorla avtobuslara doldurub birbaşa cəbhəyə, döyüşə aparırlar. Bu vəziyyət isə millətin məhvi ilə nəticələnmə bilər. Sən görsəydin ki, anası necə ağlayır, necə fəryad qoparırdı, heç mənim bu hala düşməyimi soruşmazdın. Bütün bunları görəndə adamın ciyəri parça-parça olur, Oqtay.

-Darıxma, Solmaz bilirəm təsirlənmişən, ancaq hər şeyin bir yəteri, bir sonu olacaq. Olmalıdır da. Hazırda keçid dövründə yaşayırıq, çətinliklərimiz hələ qabaqdadır. Ancaq dözməliyik. Bu gün azğınlaşmış düşmənlərimizin qabağına hazırlıqsız, əli boş da olsa çıxmalıyıq. Əlimizi qoynumuza qoyub təslim olmamalıyıq. Hansı yolla, hansı vəchlə olursa-olsun mübarizə aparmalıyıq. Ordumuz da qurulacaq, Azərbaycanımız da müstəqil respublika kimi dünyada özünə layiqli yer tutacaq. Bunu deməyə ölkəmizin sərvəti, xalqımızın dözümlü, dəyanəti əsas verir.

-Yaxşı ki, qardaşım hələ kiçikdir, cəbhə zonasında xidmət edənimiz yoxdur. Yoxsa dözə bilməzdim, ürəyim partlayardı. Anamı hələ demirəm, elə kövrək qəlbi var ki.

Solmazın son sözlərindən sonra Oqtay fikrə getdi. Bayaقدan onu dözümə hazırlamaq üçün yollar axtarırdı, sabah cəbhəyə gedəcəyini açıb ona demək istəyirdi. Bu fikrindən vaz keçdi. Hələ ki susmağı üstün tutdu. “Mən gedəndən sonra deyərlər, bir az ağlayıb dayanacaq, onsuz da insan zülmə tabedir”-deyə düşündü. Ancaq onu aldatmaq, ona yalan satmaq istəmirdi. Şirin yalandan acı həqiqəti həmişə üstün tutub Oqtay.

Xeyli gəzişdilər. Oqtay ürəyində gəzdirdiyini dilinə gətirə bilmədi. Müdhiş xəbəri sevgilisinə deyib qəlbinə toxunmaq, ürəyini qırmaq istəmədi. Evə qayıtdılar. Solmazgilin evinə bir tin qalmış iri gövdəli, qollu-budaqlı, yaşı bilinməyən çinar ağacının altında ayaq saxladılar. Günəş batmış, axşam çoxdan düşmüşdü. Səma aydın və təmiz idi. Lacivərd göylərdə sayrışan ulduzlar göz qırpırdı. İstini qovub aparmış, yerinə bir sərnilik, bir sərməstlik gətirmiş sakit əsən gilavar ruh oxşayırdı. Ətrafda kimsə gözə görünmürdü. Oqtay Solmazı sinəsinə sıxıb bərk-bərk qucaqladı, üzündən-gözündən, ətli, gilas dodaqlarından öpməyə başladı. Solmaz çırpındı, müqavimət göstərdi, lakin oğlanın güclü qolları arasından çıxıb bilmədi. Tez də süstləşdi, özünü tamam başqa, ecazkar bir dünyada hiss elədi. O qollar arasında əzilmək, bir də əzilmək, oğlanın qaynar, isti nəfəsini udmaq, qalın, ətli dodaqlarının tamını yenə dadmaq istədi. İxtiyarsız qollarını Oqtayın boynuna doladı. İki can bir qəlbə biri-birinə sırmandılar. Kənardan görən, mane olan olmasaydı, saatlarla, günlərlə, aylarla, hətta illərlə bu vəziyyətdə qalmaqdan yorulmaz, əksinə ləzzət alardılar.

Oqtay birinci dəfə idi Solmazı belə çılğınlıqla, belə ehtirasla qucaqlayıb bağına basır, belə qaynar, belə şövqlə öpüşlərə qərq edir-

di. Sevgi ilə, ehtiras ilə döyünən ürəyi az qala yerindən çıxacaqdı. Nəfəsi tıncıxdığından tövşiyə - tövşiyə Solmaz... sənə.. qurban olum. Qurban olum.. sənə Solmaz,-deyirdi. Solmaz heç nə eşitmiş kimi ilk dəfə qoynuna atıldığı sərməst dünyasında uyuyurdu. Və bu “dünyada” həmişəlik qalmaq istəyirdi.

Vaxt gözləmədi. Ayrılmaq, evə getmək lazım idi. Bunu düşünən Oqtayın qolları süstləşib yanına düşdü.

-Solmaz, -dedi,-mən sabah yola düşürəm, döyüş bölgəsinə, cəbhəyə gedirəm.

Solmaz hələ də öz aləmində olduğu üçün Oqtayın dediklərini dərk edib, başa düşmədi. Aydınliq gətirmək üçün;

-Hara gedirsən? -deyə soruşdu.

-Cəbhəyə gedirəm, döyüş bölgəsinə.

Solmaz eşitdiklərinə inanmaq istəmədi. Həmişə Oqtayın Qarabağ müharibəsi ilə əlaqədar keçirdiyi narahatlığını xatırladı. “Bundan nə desən çıxar”, düşündü və dəhşətə gəldi.

-Doğru süzündü, Oqtay -deyə həyacanlı baxışlarla ona baxdı.

-Birdən-ikiyə aldatmışam səni?

-Axı, tələbələrini hələ ki aparmırlar. Bir də sən axı tək övladsan. Səni heç aparmazlar. Bəlkə mənimlə zarafat edirsən.

-Bu boyda zarafat olar, doğru sözündür, sabah səhər yola düşürəm.

-Səni buna kim vadar elədi?

-Heç kim, öz daxili vicdanım. Bu gün dərsdən sonra hərbi komissarlığa getmişdim. Ərizə yazıb, könüllü getmək istədiyimi bildirdim. Əvvəlcə tərəddüd etdilər, sonra təkidimi görüb razılaşırlar. Sənədlərimi qeydiyyatı alıb əlimə çağırış vərəqi verdilər. Elə buna görə bu gün dərsdən sonra səni evə ötürə bilməmişdim.

Solmaz nə deyəcəyini, necə münasibət göstərəcəyini kəsdirə bilmədi. Oqtayı bu yoldan daşıdırmaq üçün yollar aradı. Lakin

tərsliyini, sözübütövlüyünü, dediyindən dönməyəcəyini fikirləşib dəhşətə gəldi.

-Valideynlərinə demisən?

-Hə, görüşünə gəlməmişdən qabaq dedim.

-Atan nə deyir bəs?

-Atamı tanımırsan, imkanı olsa özü də gedər. Anam narahatdır, anam. Qorxuram arvada bir şey ola.

-Heç bilirsən nə əmələ əl atmısan. Camaat uşaqlarına dəlilik kağızı düzəldir, yalandan xəstələndirərək həkimlərə əlillik qrupu yazdırıb təqaüdə çıxarır, imkanı olanlar sərhəddən keçirib Rusiya şəhərlərinə aparır, orada gizlədirlər. Düz də eləyirlər. Xəbərin var, gələn meyitlərin çoxu arxadan vurulub.

-Qaçmasaydılar, arxadan vurulmazdılar.

-Sən elə bilərsən. Oqtay, bu müharibə deyil, bu siyasi oyundur. Kiminsə xeyrinə oynanılan oyun. Elə bilirsən, döyüşən təkçə erməni döyüşçüləridir? Xeyr, ad onlarıdır. Onların arxasında duran qüvvə isə səriştəli rus ordusudur. Təkçə erməni ordusuna qalsa bizimkilər üçcə günə donuzu darıdan qovan kimi onları süpürüb torpağımızdan kənara atarlar. İndi bildin ki, canını havayı yerə fəna edirsən. Başa düşürsən ki, sən gedəndən sonra anan nə günə düşəcək. Elə atan da dözməyəcək bu hala. Heç mənim haqqımda fikirləşmişən? Fikirləşmişən ki, anam bu ayrılığa dözməyəcək. Acı çəkəcəyimi, fikir edəcəyimi görüb qubar çıxaracaq, onsuz da xəstə ürəyi buna tab gətirməyib partlayacaq. Özün də yaxşı bilirsən ki, səni məndən az istəmir. Sən fikirləşməmişən ki, gözün görə-görə, aqlın kəsə-kəsə ölümə gedirsən, -dedi Solmaz. Çiyinləri titrədi. Solmaz ağlayırdı.

-Gedənin dalınca göz yaşı tökməzlər, su atarlar, xeyir-dua verib yola salarlar. Bir də alnımda nə yazılıb, qismətimdə nə var, onu da görəcəyik.

-Qismət, qismət deyirsən, Allahın yazısından danışsən, heç demirsən ki, Allah sənə ağıl verib, şüur verib, düşüncə verib. Fikirləşən, düşünən ağıllı insan belə addımı atmazdı. Özündən sonra nəçar qalanları düşünərdi, fikirləşərdi.

-Elə düşüncəm olduğuna, sizi fikirləşdiyimə görə bu addımı atmışam Solmaz. Vətəni, sizi, milləti qorumaq, xain düşmənin burnunu əzərək, geri oturtmaq hamı kimi mənim də borcumdur. Şəhid olanlardan, meyiti gələnlərdən, sinəsini gülləyə sipər edib qanını su kimi axıdanlardan artıq deyiləm. Onlar necə, mən də elə.

-Ağzında Qarabağ deyirsən, o yerlərin sıldırım qayaları, uçurumu, dağı-dərəsi, kolu-kolaganı, keçilməz meşələri var. Orada döyüşməyə ora bələd olanlar getməlidir. Sizi kimi nabelədlər, xamlar yox. Bu günə kimi əlinə silah alıb bir güllə atmamısan. Rusiyda hərbi inşaat dəstəsində iki il qulluq etsən də, döyüşün nə olduğunu bilmirsən. Gözün görə-görə, ağılın kəsə-kəsə, özünü odun-alovun içinə atırsan. Hansı ki, Qarabağdan qaçqın düşənlər gedib vuruşaraq, torpaqlarını azad etmək əvəzinə cəbhədən yayınır, döyüşdən qaçıb gizlənirlər.

-Niyə elə deyirsən Solmaz, onlar da döyüşürlər.

-Elə danışsən ki, elə bil uşaq başı aldadırsan, guya dünyadan xəbərsizəm. Onların bir neçəsini yaxşı tanıyıram, tirboyun oğlanlardı, axşama kimi küçələrdə avara-avara gəzməkdən, tinlərdə durub tum çırtlatmaqdan, siqaret tüstülətməkdən başqa bir şey bilmirlər. Heç olmasa bir işin qulpundan yapışsalar dərdyarıdır. Dindirəndə də -biz qaçqınıq, bizim qaçqınlıq statusumuz var, bizə toxunmaq olmaz -deyirlər.

-Onları qınamaq olmaz, illər boyu dişi, dırnağı ilə tikib qurduqları evi-əşiyi, alın təriylə, zəhmətlə qazandıqları varı-dövləti bir anın içində qoyub gəliblər. Xoşluqla gəlməyiblər, başlarını götürüb qaçıblar. Onlara dəyən bizə dəysəydi, çoxdan çaş qalmışdıq.

-Qorxma, bizə də az dəyməyib. Rayonlardan gəlib ali və orta təhsil məktəblərində təhsil alan kasıb tələbələr yataqxanalardan çıxarıldı, onlar yerləşdirildi. Tikintisi qurtarıb sahiblərinə paylanılacaq hazır mənzilləri kobud şəkildə, özbaşına zəbt etdikləri üçün 15-20 il ev növbəsində dayananların orderləri əllərində qaldı. Hansı ki, əksəriyyəti kirəkeş yaşayırdı və hələ də yaşamaqla gözləyirlər. Hələ bunlar bir yana dursun, qırılıb məhv olanların, itkin düşənlərin, meyiti gələnlərin, şəhidlərimizin sayı-hesabı yoxdur.

-Deyirsən əlimizi qoynumuza qoyub gözləyək? Gözləyək ki, düşmənin nə vaxt gəlib qapımızın ağzını, kəndarımızı kəsdirəcək? Qocalarımızı qırıb, cavanlarımızı kölə edərək qul kimi işlədəcək? Bunlarımızı gözləməliyik? Solmaz.

-Xeyr, mən elə demirəm. Dediym odur ki, beş-on nəfər vətənpərvərlə iş keçməz, məna hasil olmaz. Hamılıqla yumruq kimi birləşməli, səfərbər olub, birgə döyüşməliyik. Varlılar özləri qaçır, uşaqlarını da gizlədirilər. Qabağa göndərilənlər isə kasıb-kusublar, fağır-fuğuralardır. Bir də sən kimi fanatiklər vəziyyəti düzgün dərk etmədən, başqalarını düşünmədən, sinəsini gülləyə sipər edib, qanına qəltan olurlar, dünyanın ləzzətini dadmadan gənc yaşlarında ikən həyatını dəyişib əbədiyyətə qovuşurlar. Nə qədər gec deyil valideynlərini, bizimkiləri, bir də məni fikirləş, səhər tezdən get ərizəni geri götür. Fikrini dəyişməyə, ərizəni geri almağa ixtiyarın var.

-Üz vurma, Solmaz. Qərarım qətidir, məni bu yoldan heç kim çəkəndirə bilməz. Getdiyim yolu da yaxşı bilirəm. Bir can nə şirin şeydir ki, azğınlaşmış düşmənin qabağından qorxub qaçam.

Bayaqdan müxtəlif yollarla Oqtayı fikrindən daşındırmağa çalışan Solmaz buna nail olmadığını dərk elədi. Sevgilisinin mərdliyindən, qətiyyətindən qürur duydu. Son "həmləyə" keçmək üçün

ağır da olsa, tutarlı söz axtarırdı. Tapdı da.

-Sən heç vaxt məni istəməmişən, Oqtay. İstəsəydin, məni atıb getməzdin. İndi ki inadından dönmürsən, gedirsən, onda qulaqlarını yaxşı aç, məni eşit, oralarda, dağdamı, dərədəmi, meşədəmi, bilirəm gülləyə tuş gəlib al-qanına boyanacaqsan, qurda-quşa yem olacaqsan. Heç cəsədin də tapılmayacaq. -dedi Solmaz. Dedi və əlləri ilə üzünü qapayıb hönkürdü. İti addımlarla Oqtaydan uzaqlaşmış evlərinə tərəf qaçdı.

Oqtay Solmazın belə mənfi münasibətinə məəttəl qalmışdı. Sanki bu günə kimi onu yaxşı tanımamışdı. Onun vətənpərvər olduğunu bilirdi. Hamının halına acıyan, böyüyün, kiçiyin yerini bilən, mülayim xasiyyəti, zəngin daxili aləmi vardı. Bəs bu gün?... Həyatın ağır anları, müdhiş, gərgin vaxtları insan psixologiyasına təsir edir, onun iç aləmini açıb göstərir. Belə çıxır ki, Solmaz haqqında düşüncələri fərziyyə imiş, yalan imiş, həqiqət deyilmiş.

Bu fikirlərlə evə nə vaxt çatdığını bilmədi. Mənzillərinə daxil olanda, qapı ağzında həmişəki kimi onu ilk qarşılayan anası oldu.

-Nə qərara gəldin, bala? -deyə soruşdu.

-Qərar artıq verilib, ana. Sabah yola düşürəm.

Anası Solmazın da ona təsir edə bilmədiyini gördüncə əlinin hər yerdən üzöldüyünü aydın dərk etdi. Qəhərdən boğazı qurudu, nitqi tutuldu, ürəyində təpər, ayaqlarında taqət qalmadı. Kölgə kimi yataq otağına keçərək çarpayıya uzandı. Sakit-sakit, için-için ağlamaqdan savayı gücü heç nəyə çatmadı.

Məsələdən xəbər tutan qohum-qardaş, dost-biliş Oqtaygilə yığışmışdı. Solmazın da valideynləri burada idi. Səhərə kimi heç kim yatmadı, oturub Oqtayın ata-anasına ürək-dirək verdilər. Səhər tezdən Oqtayın inadlı təkidinə görə onu heç kim yola sala bilmədi. Hamı ilə gülə-gülə görüşüb hərbi komissarlığa tək gəldi.

Komissarlıqda xüsusi qeydiyyatdan keçdikdən sonra cəbhəyə yola salınanlarla birlikdə küçəyə çıxaraq onları aparacaq avtobusa

yaxınlaşdı. Küçə adam ilə dolu idi. Gedənləri yola salanlar arasında Oqtayın kimi-kimsəsi yox idi. Doğmalarının, yaxınlarının gəlib burada naçar qalmasını istəməmişdi. Buna baxmayaraq, yenə gözləri ətrafı dolandı, kimisə görmək, kiminləsə vidalaşmaq istədi. Elə buna görə də avtobusa minmək üçün arxaya qaldı. Solmazdan küsülü ayrıldığına görə nigarançılıq çəkirdi. Cəbhəyə gedənləri yola salan qadınlar, gəlinlər, qızlar arasında gözü onu arayıb, axtarırdı. Solmaz isə gözə dəymirdi.

Növbə ona çatdı, avtobusa qalxmaq istəyərkən uzaqdan onlara tərəf qaçan Solmazı gördü. Ayaq saxladı. Solmaza tərəf qaçmaq, onu qucaqlamaq, bəğrinə basaraq öpüşlərə qərq etmək, görüşüb ayrılmaq istədi. Elə bu an komandirin;

-Sırası əsgər, avtobusa qalxın! -əmrini eşidildi. Oqtay cəld bir hərəkətlə avtobusa minib arxaya keçdi, arxa şüşənin qabağında dayanaraq dünən axşam incitdiyi, qəlbinə dəydiyi sevgilisinin hərəkətlərini izləməyə başladı.

Komandirin ikinci, -getdik! -əmrini verməsi ilə avtobusun yerindən tərpənməsi bir oldu. Solmaz sürətini daha da artırdı və birdən səndələyərək üzü üstə asfalta yığılmaqdan özünü zorla saxladı. Çətinliklə də olsa müvazinətini düzəldib uzaqlaşmaqda olan avtobusun ardınca baxdı. Qolları sütləşib yanına düşdü. Əlində tutduğu bir dəstə qərənfil asfalta səpələndi. Əlləri ilə üzünü qapayıb hönkürməyə başladı. Gecəni sübhə qədər yata bilməmiş, Tanrıdan Oqtaya uğurlu yol diləmiş, səhərə yaxın özü də bilmədən yuxuya getdiyi üçün həyatından artıq sevdiyi, ölüm-dirim mübarizəsinə gedən sevgilisini yola salmağa gecikmişdi.

Uzaqlaşmaqda olan avtobusun özü ilə apardığı Oqtayı geriye çəkən bir hiss, bir qüvvə vardı. Bu hiss, bu qüvvə asfalta pərakəndə səpələnmiş qərənfillər arasında tənha qalan Solmaz idi.

Bir ay idi ki, döyüş bölgəsində, qaynar nöqtədə dəfələrlə ölüm-lə üz-üzə gəlmiş, lakin taleyin hökmü ilə burnu belə qanamamışdı. Bura gələndə bir neçə gün çətinlik çəksə də, sonralar mərmə part-layışına, güllə səsində, barıt qoxusuna alışdı, vərmiş elədi. Bacarığın-ı, qorxmazlığını nəzərə alan komandanlıq ona baş gizir rütbəsi vermiş, onu bölmə komandiri təyin etmişdi.

Tez-tez kəşfiyyata göndərilən Oqtay dünən axşam qaranlıq dü-şəndən sonra iki nəfər döyüşçü yoldaşı ilə təpəlikdə yerləşən kənd-ə gəlmişdilər. Bu kənd üç gün bundan qabaq erməni qəsbkarları tərəfindən zəbt edilmişdi. Ay işığından ustalıqla istifadə edən Oq-taygil talaqırağı, meşəətrafı kəndə yaxınlaşmış, erməni döyüşçülə-rinin təxmini sayını, hərbi texnikanın və döyüş sursatının növünü, miqdarını müəyyənləşdirib geri qayıdarkən qəfil gələn bulud Ay üzünü tutduğundan hər tərəf zülmət qaranlığa qər q olmuşdu. Me-şənin dərinliyində, qollu-budaqlı bir ağacın gövdəsinə qısılarlaq bu-ludun çəkilməsini gözləmişdilər. Xeyli vaxt keçsə də, bulud sey-rəlməmiş, Ay üzünü görünməmişdi. Elə bu an kənddən gələn it hü-rüşməsinin səsi onları diksindirilmişdi. Artıq burada qalmaq olmaz-dı, əvvəla əgər hürən it xüsusi təlim almış itlərdəndirsə ermənilə-ri duyduq sala bilərdi, sonrasına da payız olmasına baxmayaraq bura-da erkən düşən soyuq onların canına işləyirdi. Bunları nəzərə alan kəşfiyyatçılar bayaq gəldikləri yolun əksinə, hərbi hissəyə tərəf istiqamət götürdülər, ehmal addımlarla irəliləməyə başladılar.

Səhər açılırdı, onlar hələ də qərargaha yaxınlaşa bilmirdilər. Ət-rafı diqqətlə nəzərdən keçirdilər, yolu azdıqlarını indi başa düşdü-lər. Və o günü axşama yaxın çətinliklə yolu tapıb qərargaha gəldi-lər.

Uşaqların sağ-salamat qayıtdıqlarına sevinən komandir Oqtayı yanına çağırırdı, məlumatı dinləyib ona təşəkkürünü bildirdi. Sonra;

-Atan gəlib, -dedi, - ona kəşfiyyata getdiyinizi demə, azdığınızı bildirmə, qoy narahat olmasın. Biz demişik ki, qonşu hissəyə döyüş sursatı aparmısınız. Sabaha kimi qayıdacaqsınız. Kişi bütün gecəni yatmayıb, bu gün də gəlmədiyinizi görüb, gün ərzində rahatlıq tapmayıb. Deyərsən ki, maşın xarab olduğu üçün səhər qayıda bilmədik, axşama qaldıq.

-Atam nə vaxt gəlib ki?

-Dünən axşam, siz yola düşəndən sonra.

-İndi haradadır?

-Onu öz otağında yerləşdirmişəm. Gözəl atanız var, adını eşitmişdim, qiyabi də olsa tanıyırdım, tanınmış alim olduğunu bildim. Özünü də gördüm.

Oqtay komandirin istirahət otağına girəndə atasını məyus bir görkəmdə, mürgü vuran gördü. Ötən bu bir ay ərzində kişi tamam qocalmış, çal saçları büsbütün ağarmış, şax qaməti sanki, əyilmiş, beli bükülmüşdü.

Oqtayın qəfil gəlişindən diksinən ata hövlanak ayağa qalxıb oğlunu bağrına basdı.

-Oğlum! Balam! -dedi.

Oqtay yenə xislətinə xilaf çıxmadı.

-Ata, niyə gəlmisən? Deməmişdim dalımcən gəlməyin, -dedi.

-Oğul, bu günə kimi qəlbinə dəyməmişəm, heç bir istəyinə mane olmamışam. Ona görə ki, fikirlərin aydın, əməllərin düzgün olub. İstəklərini, arzularını müzakirə edib qarışmağa lüzum görməmişəm və bununla həmişə fəxr etmişəm. Ancaq səndən bir xahişim var, bu ağır gündə müqəddəs atalıq borcumu yerinə yetirməyimə mane olma, heysiyyətə toxunma -dedi və gözləri doldu.

Ömründə atasını ağlayan görməyən Oqtay sarsıldı. Kişinin qəlbinə toxunduğu üçün özünü danladı.

-Ata, məni başa düş, sənə əziyyət vermək istəmirəm. Belə ağır

zamanda izafi xərcə düşməyin məni yandırır. Əmək haqqını bilir, maddi durumunuzu anlayıram. Hələ çəkdiyən Əziyyəti demirəm.

-Oğlum, hər bir valideyn ömrünü şam kimi övlad yolunda yandıraraq əritməkdən bezmir, əksinə zövq alır. Nə qədər əziyyət çək-səm də, nə qədər boğazımızdan kəsib xərcə düşsəm də, səni görüncə bütün bunları sənə görə etdiyim üçün bir o qədər sevinir, bir o qədər rahatlıq tapıram, can bala.

Atasını belə kövrək görməmişdi Oqtay. Həyatın ağır, müdhiş anla-rı insanı nə qədər yumşaldar, nə qədər kövrəldərmiş. Gecəni sübhə qədər yatmadılar. Onsuz da ara-sıra, pərakəndə partlayan mərmilərin səsindən yatmaq mümkün deyildi. Hər an düşmən tərəfindən hücum gözlənilməyi üçün adamın gözünə yuxu getmirdi. Kişi səhərə qədər düşünmüş, oğlunun bu vəziyyətə necə dözdüyünü götür-qoy etmişdi.

Səhər açılmış, ayrılıq vaxtı çatmışdı. Döyüş zonasından çıxmaq üçün komandirin ayırdığı maşına yaxınlaşdılar. Nəşə yadına düşüb-müş kimi əlini cibinə apardı, pəncəyinin döş cibindən çıxardığı zərfi Oqtaya uzatdı.

-Al, anan yazıb, -dedi, -Solmaz da, valideynləri də sənə çoxlu salam göndəriblər. Bizdən nigaran olma, yalnız özünü qoru, özün-dən muğayat ol.

Qucaqlaşdılar. Oğlunu bir də nə vaxt görəcəyini düşünən ata kö-nülsüz ondan ayrılıb xodda olan maşına əyləşdi.

Oqtay gözdən itənə qədər tozanaq qaldıraraq uzaqlaşan avtomobi-lin ardınca baxdı. Yol boyu tozdan yaranmış ağ zolaq ilan kimi ma-şının ardınca sürünürdü.

Atasından zərfi alarkən təəccüblənmişdi. Anasının məktub yaz-maqla arası yox idi. Hələ uzaq Rusiyada hərbi xidmətdə olarkən anası bir dəfə də olsun ona məktub yazmamışdı. "Məktubu uzaqda olanlara yazarlar, Oqtay isə həmişə mənim içimdə, ürəyimdədir. Ona məktub yazmağa mənim əlim gəlməz" demişdi.

Zərfin üstündə yazı və ünvan yox idi. Ağzı yapışqanla yapışdırılıb bağlanmışdı. Zərfi açdı, dörd qatlanmış vərəqlər arasından yerə bir neçə qızılgül ləçəyi düşdü. Məktub Solmazdan idi. O yazırdı;

-Əzizim Oqtay, salam! Bilirəm, məndən incimisən. O axşam, o sözləri bilərəkdən deyib səni tutduğun düzgün mövqedən çəkirdirmək, fikrindən daşındırmaq istəyirdim. Mən hər şeydən qabaq səni, atanı və ananı düşünürdüm. Onların səndən başqa heç kimi yoxdur. Tək övladsan. Sənin yaşamağın, həmişə onların gözü qabağında olmağın onlara su və hava kimi lazımdır. Və bilirəm sən sağ-salamat, ugurla, qələbə ilə yanımıza dönəcəksən. Mən bunu hiss edirəm və buna əminəm. Ona görə ki, qorxan gözə çöp düşər deyiblər, sənə qorxmazsan, mətinsən, dəyanətlisən. Və bir də mənə xəyanət etməzsən, mənə dönük çıxmazsan, bu dünyada məni tək, sənsiz qoymazsan. Elə buna görə də nəyə desən and içə bilirəm, sən sağ-salamat qayıdacaqsan. Bunu mənə hisslərim, iç dünyam, ürəyim deyir. İndi biz səninlə qürur duyur, fəxr edirik. Hər an sənin, -Torpaqsız Vətən, Vətənsiz millət olmaz, -sözlərini xatırlayır, tutduğun bu müqəddəs əmələ görə sənə səcdə edir, qarşında baş əyirəm. Gənclərimizin hamısı sənin kimi düşünsəydi Azərbaycan deyilən məmləkətimiz bu qədər zülmə düşər olmazdı, belə ağrı çəkməzdi. Təəssüflər olsun ki, hamı sənin kimi düşünmür. Şəxsi mənafeələrini hər şeydən üstün tutanlar heç vaxt belə düşünə, belə hərəkət edə bilməzlər. Odur ki, hələ də düşmən tapdağı altında qalan torpaqlarımızın gözü yol çəkir, yad əllərdən xilas olmaq üçün imdad diləyir, sənin kimi mərd oğulları döyüşə çağırır. Məni qınamasalar günü sabahdan gəlib səninlə çiyin-çiyinə döyüşərdim, Oqtay. Təəssüflər olsun ki, adət-ənənəmiz buna yol vermir. Ulu babalarımız döyüşü qadınlarımıza qadağan edib, vuruşu, cəngi nə oğullarımıza buyurublar. Yoxsa gələr, vuruşardım. Öləndə də bilərdim ki, Vətən yolunda, millət, tor-

paq uğrunda şəhid oluram. Şəhidlik isə zirvədir, ucalıqdır, müqəddəslikdir.

O gün gecikdim, səni yola sala bilmədim, Oqtay. Bağışla məni. Həmin gecə sübhə qədər yata bilməmişdim. Sonra məni huş apar-mışdı. Qəfil ayıldım, axşamdan paltarımı soyunmadığım üçün dəli kimi bayıra qaçdım. Kaş o qərənfilləri almayaydım. Qərənfilləri al-maq üçün köşkün qabağında vaxt itirməsəydim sənə çatar, heç ol-masa bir-iki dəqiqə səni görər, səni yola sala bilərdim. Nə isə, qis-mət belə imiş. Ürəyim doludur, ancaq yazmağa söz tapmıram. Fik-rimi dəqiqləşdirib ipə-sapa düzərək sənə çatdırı bilmirəm. Sənsiz hər dəqiqəm bir günə, bir saatım bir aya, bir ayım isə bir ilə dönür. Səninlə görüşəcəyim günü səbirsizliklə gözləyirəm. Hər an sənin mənə dediyin, - Mənim həmişə təravətli, Solmaz çiçəyim kəlmələrini xatırlayır və ömrüm boyu bu sözləri səndən eşidəcəyimə inanı-ram, bunu arzu edirəm. Səni bir daha o gözəgörünməz Allaha tap-şırıram. Yolunu gözləyirik.

Hörmətlə, sənin həmişə təravətli, Solmaz çiçəyin.

IV

Oqtay hissəyə gələndən sonra bir neçə gün döyüş hazırlığı və hərbi təlim keçib, silahlarla davranma qaydalarını öyrənsə də, ailənin tək övladı olduğunu nəzərə alan komandanlıq onu qaynar nöqtələrə göndərmək istəmirdi. Hissənin daxilində müəyyən işlərin həyata keçirilməsində, təzə gətirilən döyüş sursatlarının anbarlar-da yerləşdirilməsi və paylanması ondan istifadə edilirdi. Bir neçə gün bu tapşırıqlardan bezən Oqtay komandirin yanına getmiş, - Mən bura kartof soymağa yox, döyüşməyə gəlmişəm, -deyə nara-zılığını bildirmişdi. Əsgərin qətiyyətini görən komandir istəməsə də onu qaynar döyüş nöqtələrinə göndərməyə məcbur olmuş və

hər vəchlə özünü qorumağı ona tapşırırmışdı.

Oqtayın öz fərdi döyüş metodu vardı. Atışma zamanı ətrafı nəzərdən keçirir, torpaq tərəcəyinin, daş yığınının, qaya parçalarının yerini bəlləyir, atışa-atışa tez-tez yerini dəyişir, növbə ilə onların arxasına keçərək mühafizə olunur və bu minvalla düşmənin nişangahından yayınmaqla onların başına od ələyirdi.

Və bu ağır döyüşlərdən birini heç vaxt yadından çıxara bilmirdi. Hər xatırlayanda ürəyi bulanır, başı gicəllənir, düşməne nifrəti bir-rə-beş artırdı. Hissəyə təzə gələn, cəmi bircə həftə döyüşlərdə qəhrəmanlıqla iştirak edən, gözündə qorxu olmayan boylu-buxunlu, sağlam bir gəncin faciəvi ölümü onu sarsıtmışdı. Qızgın döyüş gedirdi. Düşmən tərəfi susmaq bilmirdi. Düşmənin sərrast atdığı mərmə Oqtaydan beş-altı metr aralıda döyüşən həmin gəncin başını boynundan üzüb apardı. Arxası qaya parçasına söykəndiyi üçün gənc yıxılmadı, başsız adam kimi əl-qol atdı, təpiyini yerə döydü, bir an keçəndən sonra taqətdən düşüb qaya parçasının dibinə çökdü, oturmuş vəziyyətdə canını tapşırırdı. Elə bu an ikinci mərmə partlayaraq yaxınlıqdakı yeddi əsgərin tikələrini göyə sovurdu. Sanki göydən ət parçaları, qan yağışı yağdı. Başdan-ayağa qana boyanmış Oqtay dəli bir qışqırıqla hayqıraraq düşmən tərəfi aramsız atəşə tutub xəzinəni tamam boşaltdı. Sonra gülləsi qurtardığından atəş açma bilmədiyi üçün daha da hiddətləndi, nifrətli söyüşlər yağdırmaqla, anlaşılmaz sözlər söyləməklə, yerində atılıb düşməyə, əl-qol atmağa başladı. Ona yaxınlaşan zabit onu yerə yıxıb ehmallıca sillələməyə, onu özünə gətirməyə çalışdı. Əl-üzünü yudu, bir-iki qurtum su içirdib əli ilə bədəninə yoxladı, Oqtay sağ-salamat idi. Bundan sevinən zabit onu çətinliklə də olsa hissəyə gətirdi. Oqtay bir neçə gün çörək yeyə bilmədi. Yemək görəni kimi həlak olmuş yoldaşlarının göydən “yağan” ət parçaları gözlərinin qabağına gəlirdi. İçdiyi ancaq su idi. Danışığında, rəftarında, hərə-

kətlərində bir dəlilik, bir havalanmaq hiss olunurdu. Bunu nəzərə alan komandanlıq onu ordu sıralarından tərxis etmək istədiklərini deyəndə Otaya sanki, tərs bir sillə ilişdirildi. Yuxudan ayılmış kimi, vəziyyətin ciddiliyini, hissə qatılaraq özünü gözdən saldığını başa düşdü. Özünü ələ almağa çalışdı. Ona bir müddət vaxt verilməsini komandirdən xahiş etdi. Və bir neçə gündən sonra döyüşə tam hazır olduğunu bildirdi. Qaynar nöqtələrdə iştirak etmək üçün icazə istədi...

V

... Bugünkü döyüş ağır keçmişdi. Dünən axşam qəfil hücum edən erməni ordu birləşmələri kəndi atəşə tutmuş, yerli azərbaycanlı sakinləri yurd-yuvalarından didərgin salaraq misli görünməmiş qırğınlar törətmişdilər. Sahələrdən yığılan günahsız insan meyitlərinin, cəsədlərinin sayı-hesabı yox idi. Oqtay üç nəfər səngər yoldaşı ilə dünən gecə ermənilər tərəfindən tutulmuş kəndə yaxınlaşdılar. Məqsəd erməni tərəfinin ordu birləşmələrinin təxmini sayını, hərbi döyüş sursatının növünü və miqdarını öyrənmək idi. Xəlvəti, gizli yollarla gəlsələr də duyuc düşən düşməni tərəfi onları atəşə tutmuşdu. Yoldaşlarından biri qarın nahiyəsindən yaralanmışdı. Qan itirən əsgəri tez hissəyə çatdırmaq lazım idi. Oqtay üzünü digər əsgərlərə tutub, - yaralını tez hissəyə çatdırın, mənə sizi mühafizə edəcəyəm, sonra özüm də geri qayıdaram, - demişdi. Oqtayın fikrindən daşınmayacağını bilən uşaqlar yaralı yoldaşlarını götürüb yola düşmüşdülər. Qarşı tərəfdən ermənilər atəşə ara vermir, zəhlə tökürdülər. Oqtay mövqeyini dəyişə-dəyişə cavab atəşi açır, yoldaşlarının uzaqlaşmasına şərait yaradırdı. Uşaqların tam uzaqlaşdığını yəqinləşdirən Oqtay atəşə ara verib, yerini dəyişdi. Təpənin başında qaya parçaları arxasından tez-tez atəş

açan erməni əsgərlərini izləməyə başladı. Qarşı tərəfin susduğunu gören erməni əsgərləri hədəflərini məhv etdiklərini zənn edib mövqelərindən kənara çıxdılar. Gizləndikləri yerdən çıxan erməni silahlıları üzə aşağı enməyə başladılar. Cəmi altı nəfər idilər. Oqtay soyuqqanlıqla onları hürkütmədən yaxına buraxmağa çalışdı. Hər ehtimala görə silahın xəzinəsini yoxladı, hələ ki, bunlara yetəri qədər gülləsi vardı. Ermənilərin tam yaxınlaşdığını gören Oqtay qəfil daldalandığı qaya parçasının arxasından çıxaraq onları aramsız atəşə tutdu. Gözlənilməz həmlə ilə qarşılaşan erməni əsgərləri özlərini itirdilər, tətii belə çəkməyə imkan tapmadılar, dəhşətli bağırtı ilə yerə sərildilər. Oqtay atəşə ara vermədən güllələri yerə sərilməmiş erməni əsgərlərinin üstünə yağış kimi yağdırırdı. Əlindəki avtomat gülləsi qurtardığına görə susdu. Əlini belindən asdığı ehtiyat xəzinəyə apardı, o da boş idi. Gülləsi tamam qurtarmışdı. Gizli yollarla, daldalana-daldalana hissəyə qayıtmağı qərara aldı. Elə bu an uzaqdan atılan “snayper” gülləsi Oqtayı yaraladı. Bir-iki addım atıb yığıldı. Güllə qıçından dəymişdi. Burada çox qalmaq olmazdı. Ona uzaqdan güllə atan snayperçiyə bura gələnmə qədər xeyli vaxt lazım idi. Bu vaxta qədər sürünüb haradasa daldalanmaq olardı. Ətrafı nəzərdən keçirdi. Sürünə-sürünə yaxınlıqdakı yamacda yerləşən meşəyə girib, bu qollu-budaqlı, iri, yoğun gövdəli palıd ağacının altına gəldi, qalın qaratikan kol topasının yanında arxası üstə yerə uzandı. Və qeyri-ixtiyari,

-Of, anacan, bu da axırım! -dedi.

Elə bu an kolluqdan bir zingilti səsi gəldi, sonra bir it dartınaraq qalın, sıx kolların arasından başını kənara çıxardı. Daha sonra itin bədəni göründü. Heyvan məzlum gözlərini Oqtaya zilləyərək zingildəyir və quyruq bulayırdı. Başını zəncirlə bağlı olduğu üçün heyvan can atsa da Oqtaya yaxınlaşa bilmirdi. Oqtay əvvəlcə üşərgələndi, sonra itin quyruq buladığını görüb sürünərək ona yaxınlaşdı.

Boynundakı zəncirin halqaları biri-birinə yaxınlaşdırılıb alminium məftillə kobud bağlandığından məftilin ucu xilas olmaq üçün dartınan itin boyun-boğazına batmış, dərisini dəlik-deşik edərək, alqanına boyayıb qançır etmişdi. Oqtay diqqət yetirdi, zəncirin o biri başındakı sonuncu, nisbətən iri halqaya kip vurulmuş, 20-30 santimetrlik taxta parçası kolun kötüyünə ilişdiyi üçün it burada ilişib qalmışdı. Əgər Oqtay yaralanıb bura gəlib çıxmasaydı, bu dilsiz-ağızsız heyvanın axırı nə ilə qurtaracağını bir Allah bilirdi. Oqtay əlini itə yaxınlaşdırdı. İt bir mehribanlıqla onun əlini yaladı, məyus gözlərini ona dikib, sanki ondan imdad diləyirdi. Oqtay ehmalca, əlini itin yaralı boynuna aparıb, ona əziyyət verməmək üçün ehtiyatla məftilin dolağını açdı, halqaları aralanmış zənciri itin boynundan kənara atıb onu azadlığa buraxdı. Ölümdən qurtulmuş, azadlığa çıxmış it, ağlasığmaz, qeyri-adi bir hərəkətlə Oqtaya yaxınlaşib əllərini, ayaqlarını, üzünü iylədi, yaladı, danışırmış kimi qəribə, incə səslər çıxararaq xilaskarına öz minnətdarlığını bildirdi. Sonra iti bir sürətlə yaxınlıqdan şırıltısı eşidilən çaya tərəf qaçdı. Yəqin ki, susamışdı. Oqtay bir daha itin geri qayıdacağını gözləməirdi. Amma qayıtmasını istəyirdi. Heç olmasa bu meşənin dərinliyində, kimsəsiz bir yerdə tək qalmazdı. Heyvan da olsa göz-gözə baxar, nəfəs-nəfəsə verərdilər. İki dəqiqə keçmədi ki, it yenidən Oqtayın yanına qayıtdı, yenidən əllərni, üz-gözünü yalamağa başladı. Və birdən Oqtayın yaralı qıçını iyləyib, xilaskarının dərdinə şəriki çıxırmış kimi məyus görkəm alaraq, zarıyıcı bir səslə zingildədi. Oqtay onun başına sığal çəkdi, qızılı, sarı, qəhvəyi rəngli, ipək kimi yumşaq tüklərini tumarladı. Bundan xoşhallanan heyvan yerə oturaraq başını Oqtayın sinəsi üstə qoydu. Oqtay ona diqqət yetirdi, heyvanın qarnı belinə yapışmışdı. Yəqin ki, ac idi. Torbasını açıb çörək çıxardı, bir-iki tikə kəsib itin qabağına atdı. İt çörəyi iyləyib Oqtayın üzünə baxdı, ağzı sulansa da yemədi.

-Bəlkə birlikdə yeyək? -deyən Oqtay tikənin birini götürüb yedi. Buna bənd imiş kimi it dərhal yerdə qalan o biri tikəni yedi və sonra Oqtayın başqa tikəni yeməsini gözlədi. İtin bu hərəkətinə məəttəl qalan Oqtay torbadan çıxardığı kolbasanı dilim-dilim doğrayıb, tikələdiyi çörəklə birlikdə itin qabağına “süfrə” açdı. Oqtayın hər yediyi tikədən sonra it başqa tikəyə ağız uzadırdı. Və bu minvalla kolbasa ilə çörəyi tən yedilər. Birinə artıq, birinə əksik pay düşmədi.

-Deməli, mənsiz yemədin, ac olsan da yemədin, mənim ac qalmağımı istəmədin. Yeməyi ata malı kimi mənələri yarı böldün. Sənə halaldı, ay Allahın heyvanı -dedi Oqtay...

... Bayağdan bunları düşünən, itin belə mehriban belə müqəddəs dostluğuna məəttəl qalan Oqtay indi vəhşiləşmiş heyvanın üstünə atılaraq onu parçalayacağına qəti şəkk-şübhəsi qalmamışdı. Bayağkı mehribançılıqdan indi itdə əsər-əlamət yox idi. Bayağdan onunla “çörək kəsən”, ona hayan çıxan, arxa-dayaq duran bu heyvan da indi ona qənim kəsilmişdi. Hər ehtimala qarşı əlini cibindəki bıçağın üstündə saxlamış, it hücum edərsə, özünü müdafiə etmək üçün bıçaqla onu vurmağı qərara almışdı.

İtinsə hirsli-hikkəsi soyumaq bilmirdi. Bayağ qanına qəltan etdiyi erməninin iyrənc, saqqallı sifətini, badımcana oxşar uzun, yekə, çopur burnunu gözlərinin qabağına gətirdi, onu öldürməklə intiqamını alsada hirsli soyumadı, əksinə daha da hiddətləndi. 4-5 il bundan əvvəl həmin bu mürdar erməni tərəfindən vəhşiliklə, insafsızcasına qətlə yetirilmiş anası, qardaş və bacıları gözləri qabağına gəldi...

VI

İlin sonları idi. Bu vaxta kimi xarici ölkələrdə məskunlaşaraq fəaliyyət göstərən daşnaksütyun partiyasının nümayəndələri Azər-

baycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağın hər bir güşəsində təbliğat aparmaq üçün bura göndərilmişdi. Bu nümayəndələr şəhərbəşəhər, kəndbəkənd gəzir, erməni icması arasında fəallar toplayır, yerli azərbaycanlıların doğma torpaqlarından qovulması üçün təbliğat aparırdılar.

Bir həftə olardı ki, bu kəndə gəlmiş Akopyan familiarı birisi kəndin fəalı sayılan Surengildə məskunlaşmışdı. Rayon mərkəzində gizli fəaliyyət göstərən daşnaksütyun partiyasının qərargahında bölgü aparılarkən Akopyana Sureni nişan vermiş, onlarda qalmasını ona tövsiyə etmişdilər.

Daşnaksütyun partiyasının fəal və sadıq üzvlərindən olan Akopyan ona həvalə olunan bütün tapşırıqların öhdəsindən “layiqincə” gələn səriştəli mütəxəssis kimi partiyalarında ad çıxarmışdı. Beynəlxalq aləmdə bir neçə terrorun hazırlanmasında və həyata keçirilməsində onun xüsusi əməyi olmuşdu. Daz başlı, şişman gövdəli bu adamın balaca, qıyıq, göy gözləri, enli və ətli sifətinə yaraşmır, onu olduğundan da eybəcər göstərir insan cildinə girmiş şeytana bənzədirdi.

Akopyan Sureni bir neçə gün sınaqdan keçirdi. Onun sırf millətçi olduğunu, azərbaycanlılara qənim kəsildiyini yəqinləşdirəndən sonra ona inandı. Ona özü kimi bir neçə inamlı gənci başına toplamağı tapşırırdı. Partiya tərəfindən ona verilmiş qundaq pulun bir hissəsini səxavətlə Surenə verib;

-Hara lazımdır, xərclə - dedi -Puldan korluq çəkmə, ətrafına toplayacağın adamlara da xərclik ver, qoy başları pul qazanmaq üçün işə-gücə deyil, müqəddəs amalı həyata keçirməyə qarışsın. Lazım olarsa deyərsən, yenə verərəm.

Bir tərəfdən Surenin ona cani-dildən qulluq göstərməsi, digər tərəfdən aparılacaq söhbətlər, keçiriləcək iclaslar üçün bu evdə olan şərait Akopyanı razı salmışdı. Bircə xoşuna gəlməyən Surenin

həyətində təzəcə balalamış iti idi. Keçiriləcək icaslardan kənar adamlar xəbər tutmamalıdır. Həyətə gəlib gedənlərə hürərək it başqalarını duyuq sala bilərdi. Elə buna görə də iti həyətdən uzaqlaşdırmaq lazım gələcək. Lakin bu haqda hələlik Surenə bir söz deməməyi qərara almış, işin gedişatını izləməyi üstün tutmuşdu.

Akopyanın işləri gözlədiyindən də yaxşı gedirdi. Surenin köməkliyi ilə artıq on beşə yaxın gənc bu işə cəlb edilmişdi. Akopyanın səxavətlə payladığı pullar onları daha da şirnikləşdirmiş, öz yaxın dostlarını, qohumlarını bu işə cəlb etməyə başlamışdılar. Artıq keçirilmiş üç kiçik yığıncaq öz xeyrini verməkdə idi. Akopyanın ciddi tapşırığına görə bu məsələdən heç kim xəbər tutmamalı idi. Əgər kimsə ağzından qaçırıb azərbaycanlıları duyuq salarsa, həmin an partiyadan xaric ediləcək və verilmiş pullar geri alınmaqla cəzalandırılacaq. Partiyanın qərarı belə idi.

Kəndə gəlişinin on beşinci günü münasibətilə Akopyan ətrafına topladığı gənclərə xüsusi qonaqlıq vermişdi. Surenin evində təşkil edilmiş bu qonaqlıqda içilmiş şərəblərin sayı-hesabı olmamış, hamının beyni dumanlanmış, rəhbərlərinin ətrafında daha sıx birləşərək tutduqları bu "müqəddəs" yolda lazım gələrsə canlarından belə keçməyə hazır olacaqlarına and içmişdilər. Məclisdən məmnun qalan Akopyan onlara yenidən cib xərcliyi paylamış, gələcəkdə daha yüksək mükafatlara layiq görülməklərini vəd vermişdi. Günortadan başlanan məclis axşama yaxın dağılmışdı. Akopyanın tapşırığına əsasən məclisin iştirakçıları heç kim duyuq düşməsin deyər gəldikləri kimi, məclisdən iki-bir, üç-bir getmişdilər.

Hamı dağılışandan sonra Akopyan Sureni yanına çağıraraq hasarın dibində bağlanmış yanı balalı iti ona göstərdi və dedi:

-Sən bilirsən ki, indi bu həyətdə it saxlamaq işimizin xeyrinə deyil?

Ayaq üstə zorla dayanan Suren əvvəlcə Akopyanın nə dediyini

başə düşmədi. İçkinin təsirindən qızarmış gözlərini ona dikdi.

-Niyə, nə olub ki? -deyə soruşdu.

Birinci dəfə idi ki, Suren Akopyana belə sərt cavab qaytarırdı. Həmişə Akopyanın hər bir sözünə bəli, baş üstə deyən, bütün arzusunun əl üstü yerinə yetirən Surenin bu cavabı kişinin xoşuna gəlmədi.

-Sualıma sualla cavab verirsen? -deyə səsinin tonunu qaldıran Akopyan az qala bağıracaqdı. - O olub ki, -dedi, -həyəətə gəlib-gedənlərə sən o qancığın hürür, ətrafdakıları duyuyq salır. Bu həyəətə gəlib-gedənlərdən heç kim xəbər tutmamalı, xüsusilə azərbaycanlılar heç nə bilməməlidilər. Yoxsa işimiz baş tutmaz, planımız alt-üst olar, partiya tərəfindən ciddi cəza alarıq. İndi bildin nə olub?

Suren Akopyanın hirsli danışığından səhvini anladı, ona verdiyi cavabın yersizliyini dərk elədi. Ondan alıb xərcələdiyi pulları gözünün qabağına gətirdiyi üçün sərxoşluğu çəkilib getdi. Tamam ayıldı. Səhvini düzəltmək üçün məzlum görkəm alaraq,

-Akopcan, -dedi, -mən elə demək istəmədim. Sizi başə düşməmişdim, çaşmışdım. Bu itə gəlinçə isə, qəribə cinsi var bu heyvanın. Törəmələri düşüncəli, ağıllı, hissiyyatlı olduğı üçün yaxşı pul gedir. İndi balaları on beş günlükdür, ayları tamam olan kimi satacağam.

-Kimlərə satırsan bu küçükləri?

-Əsasən azərbaycanlılara satıram. Onlar bu heyvanın balalarına yaxşı qiymət verirlər.

Surenin bu cavabından sonra Akopyan qəzəbini gizlətmədi;

-Sən müqəddəs erməni xalqına mənsub olan itin küçüklərini türklərə satmaqla alçalırsan?! Belə, özün dediyin kimi, ağıllı heyvanları düşmənlərimizə xidmət etməyə məcbur edirsən?! -dedi, -Sənin yerinə olsam o iti küçükləri ilə birlikdə tikə-tikə doğrayıb

quyuya tökər, üstünü də torpaqla basdıraram. Ancaq milyon da versələr düşməyə satmaram.

Belə qəzəblə, kinlə danışan Akopyan bir tərəfdən Sureni yəni-dən sınağa çəkirdisə, digər tərəfdən onda azərbaycanlılara olan nifrət hissini daha da alovlandırmağa çalışırdı. Ümumiyyətlə o, həmişə danışığında, hərəkətlərində erməni xalqını müqəddəsləşdirir, türk millətinə nifrət hissi oymaq üçün hər cür cildə girməyi bacarırdı.

Dediklərinin necə təsir etdiyini yəqinləşdirmək üçün qəzəbli baxışlarla Surenin gözlərinin içinə baxdı və.

-Mən səni yaxşı tanımamışam, sənin haqqında səhv fikrə düşmüşəm. Bu səhvi düzəldərəm -deyərək iti addımlarla Surendən aralanıb onun üçün məxsusi ayrılmış istirahət otağına getdi.

Arxadan həyəcanlı səslə Sureni onu səslədi,

-Ara, Akopcan səhvimi düzəldərəm. Belə küçüyün, belə itin biri yox, mini sənə qurbandı. Dediklərini bu saat yerinə yetirməsəm heç atamın oğlu olmaram. Adımı dəyişib elə it qoyaram,-dedi.

Akopyana da elə bu lazım idi. Özünü eşitməməzliyi vurub hirs-lə qapını arxasınca bağladı. Bundan qorxuya düşən və həyəcan keçirən Sureni dəli bir hərəkətlə yaxınlıqdakı odun parçalarının üstünə atılmış ağzı oxarlı baltanı götürüb hasarın dibində bağlanmış itə yaxınlaşdı. Baltanı qaldırıb var gücü ilə balalarını əmizdirdikdən sonra mürşü vuran qoca itin başına endirdi. Kəlləsi iki yerə bölünən, beyni dağılan heyvan dəli bir fəryadla qışqıraraq çabalamağa başladı. Səsə həyəətə çıxan arvadı və altı yaşlı qızı Siranuş Sureniə yaxınlaşmağa cürət etmədilər. Belə sərxoş vəziyyətində ona yaxın durmaq, istəyinə, etdiklərinə müdaxilə etmək faydasız idi. Otağına çəkilmiş Akopyanı da köməyə çağırmağa çəkildilər. On gün bundan qabaq gözləri açılmış, analarının iri, südlü yelini əmib totulaşmış küçüklər bir an nə baş verdiyini başa düşmədilər. Yerdə

uzanmış, al-qan içində çapalayan analarını görünəcə qaçıb gizlənməyə yer axtardılar. Suren yaxınlıqdakı səbətini gətirib hələ çaşqınlıq içində olan küçükləri səbətə yığdı. Aradan sivişib çıxan qızılı rəngli küçük qaçıb ot tayasının altına girdi və oradan bu dəhşətli mənzərəni seyr etməyə başladı. Suren elə hasarın dibində quyu qazdı. Hələ canı tam çıxmamış iti sürüyüb quyuya saldı. Sonra səbətindəki küçükləri diri-diri quyuya, anasının üstünə ataraq üstünü torpaqla basdırdı. Quyu torpaqla doldurulduqca küçüklərin zərirliyə bənzər səsləri daha dərinləndi. Xeyli müddətdən sonra səs zəifləyərək tamam kəsildi.

Bu ağlasığmaz mənzərəyə tamaşa edən balaca Siranuş anasına qısılib ağlamaqdan başqa heç nə edə bilmirdi. Qaçıb tayanın altında gizlənməmiş qızılı rəngli küçüyü görmüşdü. “Kaş o bayıra çıxmıyaydı, yoxsa atası onu da qəddarlıqla öldürəcəkdirdi”, - deyər düşündü.

Bayaqdan anasının, bacı və qardaşlarının dəhşətli şəkildə qətlə yetirildiyini görəndə küçük ot tayasının altından çıxmağa cürət etmir, Surena nifrətlə baxırdı. Həmişə üzü tükli olan Surenin nifrətlə alış-bəyanan gözləri, badımcana oxşar, yekə çöpür burnu, iri sallaq dodaqları küçüyün gözlərinə əbədi həkk olmuşdu. Bu şeytana oxşar, iblisə bənzər sifət heç vaxt, lap öləndən qədər küçüyün yadından çıxmıyacaq, bu ana qədər özünə doğma saydığı Surena nifrət edəcək.

Suren əmələndən razı adamlar kimi rahat nəfəs aldı. Artıq o, Akopyanın dediklərinə sədaqətlə əməl etmişdi. Ot tayasının arxasında çinlənməmiş odun yarmalarının üstündə oturub siqaret çəkirdi.

Bayaqdan pəncərə arxasında dayanıb bu mənzərəni xəlvəti seyr edən Akopyan əmələndən məmnun qalaraq dodaqaltı qımışdı. Deməli, istədiyi kimi Surena təsir edə bilmişdi. Hələ ki özünü bu hadisədən xəbərsiz kimi aparmalı, səhər işə tutduğu bu işə görə

Sureni danlamalı, canlı heyvanı belə qəddarlıqla məhv etmək olmaz, deməli, humanist erməni xalqına məxsus olan hər bir canlıyla və hətta əşya ilə də mədəni davranmaq lazım olduğunu ona başa salmalıdır.

Surenin evə girdiyini yəqinləşdirən kiçük tayanın altından çıxaraq bir az bundan qabaq üstü torpaqla basdırılmış quyuya yaxınlaşmış hələ də isti qan iyi verən torpağı iyləməyə başladı və ağlar bir səs çıxardı. Səsə diksinən Suren hövlnək yerindən qalxıb quyuya yaxınlaşdı. Kiçüyü görüncə dəhşətə gəldi,

-Sən hardan çıxdın! -deyə bağırdı və kiçüyə bir təpik ilişdirdi. Kiçük top kimi yuvarlanaraq təsadüfən yenə ot tayasının altına düşdü. Ot tayası yerə düzülmüş 10-15 santimetrlik kötöklərin üstünə vurulduğu üçün Suren əlini uzadıb kiçüyü oradan çıxara bilmədi.

-Səhər sənə də canını alaram -deyib evə girdi.

Axşamın düşməsinə lap az qalırdı. Siranuş həyətdə gəzib kiçüyün tayanın altından kənara çıxmasını gözləyirdi. Xeyli gözlədikdən sonra kiçüyün çıxmadığını görüb səbri tükəndi. Evə girdi, atasının xorna çəkdiyini görüb rahat nəfəs aldı. Bayıra çıxıb ot tayasının yanına gəldi, əyilib kiçüyü səsləməyə başladı. Xeyli vaxtdan sonra kiçük tayanın altından burnunu kənara çıxarıb Siranuşa baxdı. Siranuş yenidən onu səslədi. Kiçük əzildiyindən, zədə aldığından səndələyə-səndələyə qızcığaza yaxınlaşdı. Vaxtı itirmək olmazdı. Siranuş cəld onu qucağında gizlədib həyətlərindən çıxdı. Birbaş Azərgilə qaçdı. Azərgilin darvazasına çatıb dayandı, əvvəlcə onu çağırmaq istədi, kiminsə duyuc düşəcəyindən ehtiyatlanıb fikrindən daşındı. Kiçüyü onlara verməsini heç kim bilməməli idi. Yoxsa atası Siranuşu cəzalandıra bilərdi. Bala qapını açıb həyət keçdi. Rəcəb kişi malları alafladıqdan sonra gecə yandırmaq üçün

odun tədarükü görürdü. Axır zamanlar kənddə qaz zəiflədiyindən, xüsusən qış aylarında oduna ehtiyac duyulurdu. Həmişəki kimi balaca Azər babasına kömək edirdi. Siranuşun həyəətə girdiyini görüb qucağındakı peçboyu doğranmış odun parçalarını evə, sobanın yanına boşaldıb geri qayıtdı. Altı yaşlı bu uşaqların aralarında səmi dostluq vardı. Siranuş tez-tez Azərgilə gələr, saatlarla onunla oynamaqdan doymazdı. Elə Azərin babası Rəcəb kişi də Siranuşa nəvəsi qədər mehribanlıq göstərir, onunla söhbət etməkdən xoşhallanardı. Siranuş balaca olsa da, onun yaşına uyuşmayan ağıllı mühakimələri vardı. Xasiyyət və xaraktercə nəvəsi Azərə oxşayırdı. Elə onu nəvəsi qədər sevirdi Rəcəb kişi.

-Ay qızım, orda niyə dayanmısan, yaxın gəlsənə -deyə Rəcəb kişi onu səslədi.

-Yox, baba, qoy Azər gəlsin ona söz deyib gedəcəm, tələsirəm, bura gəldiyimi evdən heç kəs bilmir.

Qızın səsindəki titrəyişi duyan Rəcəb kişi onun kədərli olduğunu başa düşdü. Üstünü vurmadı. Surenin yenidən nəsə bir həngamə qaldırdığını fikirləşdi. "Zalım oğlu heyvan qədər içir, arvad-uşağa göz verir, işıq vermir" deyər düşündü. Bu yaxınlarda Siranuşla olan söhbəti xatırladı. Qızıcığaz ehtiyatla:

-Rəcəb baba, sizə bir söz desəm heç kimə deməzsiz?-deyə soruşmuşdu.

-Yoox qızım, heç kimə demərəm. O nə sözdü elə?

-Baba, ay baba, türklər pis adamdı?

-Bunu sənə kim deyib qızım?

Siranuş ehtiyatla ətrafa göz gəzdirdi, kimsənin eşitməyəcəyini yəqinləşdirib.

-Bunu mənə atam deyib, baba. Bir də deyib ki, Azərlə oynayıram, sizə gəlməyim. Siz də türksüz -dedi.

Rəcəb kişi fikrə getdi. Surenin nadürüstlüyünü bir daha anladı.

Uşaq qəlbini belə fikirlərlə çuğlamaq, beynini zəhərləmək onları məhv etmək demək idi. Gələcəkdə münaqişə ocaqlarının yaranması üçün şərait yaratmaq idi. Xalqları qırğına aparan bu haqsız münaqişələr heç kimə yaxşı heç nə verməyəcək.

-Qızım, atan düz deyir, biz azərbaycanlılar türk mənşəli millətik. Kökümüz türkdür. İndi özün fikirləş, biz pis adamlarıq?

-Yox, baba, atam düz demir. Siz yaxşı adamlarsız. Mən sizi çox istiyirəm. Siz türksünüzsə, deməli, türklər də pis deyil. Onlar da yaxşı adamlardı. Ancaq atam onlar haqqında tamam başqa sözlər deyir. Mənsə heç vaxt ona inanmamışam, sizə inanıram, baba.

-Sən öz ağılnla, gördüyün, tanıdığın, bildiyin kimi fikirləş qızım. Bax gör sənə qarşı kim pis, kim yaxşıdır.

-Hə, baba, həmişə fikirləşmişəm, siz yaxşısız, çox yaxşı...

...O söhbətdən sonra Rəcəb kişinin Siranuşa məhəbbəti daha da artmışdı...

Azər Siranuşa yaxınlaşdı, qucağındakı küçüyü görüncə,

-Bu kimindir? -deyə soruşdu.

-Sənə gətirmişəm. Atam sərxoş idi, balta ilə vurub bu küçüyün anasını öldürdü. O biri balaları da sağ-sağ, hələ can verən anaları ilə birlikdə qazdığı quyuya töküb üstünü torpaqla basdırdı -dedi və ağladı. -Bu küçük qaçıb gizlənmişdi, bizdə qalsa sabah atam bunu da öldürəcək. Sənin üçün gətirmişəm, saxla, böyüt. Ancaq heç kimə deməyin, atam xəbər tutsa öldürər məni.

Azər küçüyü Siranuşdan alıb,

-Heç kimə deməyəcəm, arxayın ol. Özün də ağlama. Babama da tapşırıcam, o da heç kimə deməsin -dedi. Küçüyü diqqətlə nəzərdən keçirdi. -Nə qəşəng küçükdür, bəs bunun adı nədir? -deyə soruşdu.

-Adını hələ qoymamışıq, istədiyini adı özün qoyarsan.

Siranuş küçüyün rahatlığından arxayınlaşdı. Gülümsəyərək ağ,

toppuş əllərilə gözünün yaşını sildi və mehriban bir təbəssümlə Azərə baxıb ondan ayrıldı, yeyin addımlarla evlərinə tələsdi.

Azər qucağında kiçik, babasına yaxınlaşdı.

-Baba, ay baba, bunu mənə Siranuş gətirib. Görürsən nə qəşəngdir -dedi.

Bayaq Siranuşun Azərə dediklərini eşitmiş Rəcəb kişi məsələdən hali idi.

-Ay bala, heç bizə it saxlamaq düşmür. Bu həyətdə neçə it saxladığ, heç birindən bir xeyir görmədik. Biri toyuq-cücəyə sataşdı, biri yumurtaları oğurlayıb yedi, digəri qonum-qonşuda ayaqqabı qalmadı, dişinə alıb həyətimizə gətirdi, başqa birisi gəlib-gedənə hücum çəkərək dişləyib ziyanlıq törətdi, bizi el arasında xəcalətli qoydu. Hansını deyim ay oğul. Bu da onların biri olacaq -dedi.

-Yox, baba, yox. Bu ağıllı it olacaq, Özün də görəcəksən. Görürsən adama necə mehriban baxır. Lap elə bil adamlarla danışmaq istəyir eee. Buna harda yer düzəldək?

Rəcəb kişi istədi desin ki, özgə malından adama mal olmaz, apar, kimə istəyirsən ver, qoy başqa birisi saxlasın. Ancaq nəvəsinin xətrinə dəymək, qəlbini qırmaq istəmədi.

-Sənin bir sözünü iki eləmək olmur, dediyindən dönmürsən, istədiyini eləyirsən. İndi sənə desəm ki, bu heyvanı saxlama, qaytar ver yiyəsinə, inciyəcəksən. Çünki nadıncsən, şuluq uşaqsan.

-Elə sən də şuluqsan, baba.

Rəcəb kişi əlini əlinə vurub şaqqanaq çəkdi,

-Mən niyə şuluğam, qırışmal, -deyə soruşdu.

-Ona görə şuluqsan ki, iti qaytar deyirsən.

-Mən heylə demədim ki, dedim ki, qaytar desəm inciyəcəksən.

-Nə fərqi, ya dedin, ya da demək istədin. Hər ikisi eyni şey deyil? Görürsən, sən məndən də şuluqsan. Şuluq olmasaydın deyərdin ki, iti evə aparaq, yedizdirək, içizdirək, sonra da sobanın yanın-

da ona yer düzəldək. Yazıqdı, çöldə qalsa ona soyuq olar, canı var axı.

Nəvəsinin mühakiməsindən məmnun qalan Rəcəb kişi əyilib Azərin üzündən öpdü,

-Mənim ağıllı balam, -dedi -nə təhər deyirsən heylə də eliyərik. Heç sənin sözündən çıxaram? Mən səninlə zarafat edirdim. Sənin çölə atılmış, kimsəsiz, yiyəsiz qalmış bu heyvana olan münasibətini öyrənmək istəyirdim. Sən mənim düşüncəli balamsan. Sənin ağıllınlı, hərəkətlərinlə həmişə fəxr edirəm oğul.

-Sən də mənim bu dünyada hamıdan yaxşı babamsan -deyə Azər atılıb Rəcəb kişinin boynunu qucaqladı. Cəddüklü üzündən öpdü, sol əli ilə sinəsinə sıxdığı küçüyün yerə düşməsindən ehtiyatlanaraq tez də babasının boynunu buraxdı.

-Yaxşı, baba, bu itə nə ad qoyaq-deyə soruşdu.

-Nə bilim, fikirləş də, toplandan, bozdardan, alabaşdan birini qoy. İstədiyini adı özün seç.

-Yox, baba bu adların heç biri buna yaraşmır. Görürsən nə təhər, sapsarı rəngi var, elə bil qızıldı.

Nəvəsinin fikrini yəqinləşdirən Rəcəb kişi,

-İtə qızıl adı verməzlər, -dedi.

-Bəlkə bu itin adını sarı qoyaq?

-Onda Sarı dayı inciyər, adımın itə qoyublar, deyər.

-Doğrudan aa, elə isə sarışın qoyaq.

Rəcəb kişi güldü;

-Bu lap pis olar.

-Niyə?

-Ona görə ki, Nazlı xalanın sifəti sarı, saçları isə qızılı rəngdə olduğu üçün hamımız onu Sarışın deyə çağırırıq.

-Hə, tamam yadımdan çıxmışdı ki, Nazlı xalaya Sarışın deyirik.

Yoxsa hirslənib yenə üstümə çımxıracaqdı. Baba, bəs nə edim ee, buna nə ad qoyum, -deyərək qucağında əzizlədiyi küçüyü kişiye göstərdi. Və birdən axtardığını tapıbmış kimi sevincək bir səslə,

-Tapdım, baba, tapdım. Bu itin adını Sarıca qoyuram. Elə rənginə, özünə yaraşan addı, -dedi Azər.

-Bu, başqa məsələ. Necə deyərlər, adıyla böyüsün. Yiyəsinə layiq bir it olsun,-deyə Rəcəb kişi xeyir-duasını belə verdi.

Söhbətə başları necə qarışmışdısa Azadın nə vaxt həyəətə girdiyindən xəbər tutmamışdılar. Azad onlara yaxınlaşıb salam verdi.

-Baba-nəvə yenə mübahisə edirsiniz? -dedi.

Rəcəb kişi başını qaldırıb oğlu Azadın salamını mehribanlıqla aldı.

-Nə gec gəldin, ay oğul? -deyə soruşdu.

-Xəstə vardı, dədə. Qazın azalması camaatı zinhara gətirib. Tapdıqla Aşot bu gün səhər meşədən odun gətirərkən maşını aşırıblar. Aşotun sağ qıçıyla sağ qolu iki yerdən sınıb, özü də bərk əzilib. Səhərdən onunla məşğul olmuşam. Vəziyyəti yaxşı deyildi, ağır idi. Cərrahiyyə əməliyyatı apardım. Allaha şükür ki, əməliyyat uğurla keçdi. Bir az bundan qabaq ayıldı, özünə gəldi. Hələ bir az yemək də yedi. Anası əllərimi öpmək istəyirdi, qoymadım.

İxtisasca cərrah olan Azad bu kəndin tibb məntəqəsinin həm müdiri, həm də həkimi idi. Bacarığına görə hətta rayon mərkəzindən də müaliəcə olunmaq üçün onun yanına gələnlər çox olur, cərrahiyyə əməliyyatına ehtiyacı olanlar ona müraciət edirdilər.

-Tapdığın vəziyyəti necədir? -deyə Rəcəb kişi soruşdu. -Onun da çıxığı, sınığı varmı?

-Yox, elə bir şey yoxdur, sol qolu çatlamışdı. Gipsə saldım, bir-iki iynə vurub evlərinə göndərdim. Aşotu isə yerindən tərpətmək olmaz. Tibb bacısına tapşırıbmışam, Saleh həkim də ordadır. Bir azdan özüm də gedib baş çəkəcəyəm.

-Görürsən, oğul, deyirsən çıxıb şəhərə gedək. Sən burda daha çox lazımsan bala. Şəhərdə xəstəxanalar çox, həkim də ondan çoxdur. Oğul odur ki, bu ucqar yerlərdə qalıb elinə-obasına xeyir versin. Bir demişəm, bir də deyirəm, mən bu torpaqdan, ana yurdumdan heç yerə gedən deyiləm. Mən gedib o şəhərdə kibrit qutularında yaşaya bilmərəm. İnsanın gərək bir ayağı həmişə torpaqda olsun. Atam, anam, ulu babalarım, bütün nəslim bu torpaqda yaşayıb, bu torpaqda da uyuyurlar. Onların ruhu inciyər məndən can bala. Elə sən də getməyini istəmirəm. Bilmirəm o şəhərdə nə görmü-süz, məhlə məhləyə girir, ev evə söykənir. Qapıları üz-üzə açılsa da bəzən qonşu-qonşunu tanımır, salam verib salam almırlar.

-Biz də böyük bina mənzillərində yox, xüsusi həyət evlərində yaşayarıq -deyərək Azad atasını yola gətirmək, razı salmaq üçün yenə cəhd elədi.

-Yox, oğul həyət evi ondan da pis, hara baxırsan darısqallıq, natəmizlik. Bir ayaq yolu, bir hamam tikməyə, şərait yaratmağa yer tapmırsan. Tapanda da uçastkovu, upravdom, daha nə bilim kimlər kəsdilir başının üstünü. Bu dediklərim Siracın başına gəlmədi? Yazıq axırda az qaldı başını götürüb şəhərdən qaçsın. Mənim şəhərdə işim yoxdu oğul. Sənə də rəva bilmirəm. Yolunu da bağlaya bilmərəm. Yaxşı fikirləş, yenə özün bilən yaxşıdır. Bu boyda ərazini, belə münbit torpağı qoyub getmək, gedib o darısqallıqda yaşamaq ağılsızlıq olar. Qonşuyla-qonşunun arasında 150-200 metrlik məsafə var. Bağ-bağatda can dərmanı yetişir. hələ təmiz havasını, saf suyunu demirəm.

-Dədə, gündə adamın qulağı bir şey eşidir. Deyirlər Surengildə məskunlaşan o şişman kişi xaricdən gəlib, Daşnaksütyun partiyasının fəal üzvlərindəndir. Bura gəlməkdə məqsədi erməni icması arasında təbliğat aparmaqdan ibarətdir.

-Elə şeylərə aldanma oğul. Dediyin o partiyadır, nə zibildir, əs-

rin əvvəlindən fəaliyyətdədir. Lakin bir qələt eliyə bilmirlər. O partiyanın üzvləri də Suren kimilərin tayıdır, ürək bulandırmaqdan başqa əllərindən bir şey gəlmir. Qohumları da, hətta atası da Surendən üz döndəriblər, onu adam yerinə qoymurlar. Düzdür, atası da bir köpək oğlu döyül. Onlar bu kəndə gələndə cındırlarından cin hürkürdü. Yeməyə çörək tapmırdılar, geyməyə də paltar. Bu gördüyün ərazinin hamısı babamın torpaqları idi. Başqa ermənilərlə yanaşı, onlara da yer ayırdı, torpaq verdi. İndi gəlib kişi olublar, bizi bəyənirlər. Ancaq əməllərinə görə axırda pəşman olacaqlar. Suren kimilərini zaman özü tənbeh edəcək. Əkdiklərini biçəcəklər. Necə deyərlər, nə tökərsən aşına, çıxacaq qaşığına. Bir də oğul, yaxşı yadında saxla, bu Sovet hökuməti ki var, dovşanı arabayla tutur, şeytana papuş tikir. Onun qabağında Suren kimilər bir qələt eləyə bilməzlər.

-Qorbaçovun siyasətindən xoşum gəlmir, dədə. Hər yerdə milli zəmin əsasında münaqişələr çözlənməkdədir. Qorxuram bunun axırı pis qurtarar, qırğınlar törənər, günahsız insanlar qətlə yetirilər, ölkələr arasında müharibələr başlayar.

-Heç nə olmaz, oğul. Qorbaçov özbaşına deyil ki, o boyda Kommunist Partiyası var, dünyanı lərzəyə salan Siyasi büro var. Lazım gələrsə onu beş dəqiqənin içində yerinə oturdarlar. Bir də belə boş söz-söhbətə görə torpağı qoyub getmək qaçmaq deməkdir. Qaçmaq da kişilikdən deyil, nadürüstlük əlamətidir. Burada doğulmuşam, burada da öləcəyəm. Sənə çoxdan demək istəyirdim. Məni öləndən sonra rəhmətlik ananın sağ tərəfində basdırarsan, bala.

Azərin səbri lap tükənmişdi. Bayaqdan atası ilə babasının söhbətini kəsmək istəsə də, buna cürət etməmişdi. Bunu ona atası öyrətmişdi. Babanla danışanda bizim sözumüzü heç vaxt kəsmə, yoxsa baban inciyər demişdi. Söhbətə ara verdiklərini görüb Azər cürətləndi,

-Ata -dedi -bu küçüyün adı Sarıcadır. Onu mənə Siranuş verdi. Ancaq sən heç kimə demə ki, bu iti mənə o verib. Yoxsa atası onu da öldürər. Atası bu gün anasını da öldürüb, balalarını da.

-Necə yəni anasını da öldürüb? Kimin anasını öldürüb, Siranuşun?! Surendən hər şey gözləmək olar.

-Yox ee, niyə başa düşmürsən, Siranuşun atası bu gün bu küçüyün anasını da öldürüb, o biri balalarını da. Sonra hamısını quyuda basdırıb. Ancaq balaları diri-diri basdırıb. Görürsən, nə insafsızdı. Siranuş elə ağlayırdı ki, lap ona yazığım gəldi. Yazıq qız.

-Elə atası olan ömrü boyu ağlayacaq, bala, -deyə Rəcəb kişi küçüyü Azərdən alıb o tərəf, bu tərəfinə baxdı:

-Bu küçük möhkəm əzilib -dedi. -Bunu evə apar. Anana de südlü doğramac yedizdirsin. Çörəyi xırda-xırda doğrasın. Əgər yeməsə əmziclə süd içirin. Balaca meyvə qutularından da birini apar evə içinə köhnə döşəkçədən, əskidən zaddan sal, küçüyü də qoy içinə. Qutunu qoyarsan sobanın yanına, qoy yeri isti olsun, hələ körpədi.

Azər sevinəcək halda küçüyü evə apardı.

-Dədə, səndən çıxmayan iş, küçüyü evə apardırsan? Son vaxtlar nə yaman kövrək olmusan, -dedi Azad.

-Oğul, əvvəla Azərin qəlbinə toxunmaq istəmirəm, sonrası da ki, anasız, yetim qalmış hər bir canlıya nəvaziş lazımdır. Bir də ki, əgər Suren əclaf adamdırsa, o yazıq heyvanın günahı nədir.

-Düz deyirsən, dədə.

-Bir də ay oğul, bu həyətdə bir hənirti salan lazımdı, ya yox. ətrafa qurd-quş dolansa hürüb səs-küy salar, bizi xəbərdar edər də.

Nə fikirləşdisə dodaqaltı qımışdı. Üzünü oğluna tutub,

-Azad, oğul -dedi - bu dünyanın işləri əzəldən belədir, nə təhər deyərlər, kişini üç şey saxlar, yaxşı arvad, yaxşı oğul, yaxşı at, pis olsalar birin boşa, birin ayır, birin sat. Lap elə bura iti də əlavə etmək lazımdır. Yaxşı it kişinin arxa-dayağıdır, həyətinə, məhlə-

bacasını qoruyandır.

Azadın şəhərə köçmək istəyi Qarabağ ərazisində yaranmış söz-söhbətdən irəli gəlməmişdi. Hələ bir il bundan qabaq Bakıda, mərkəzi klinikaların birində işləmək üçün dəvət almışdı. Professor Kərimbəyli Azadın savadlı həkim, bacarıqlı cərrah olduğunu bilərək ona yanında işləməyi təklif etmişdi. Şəhərə gedərsə işlə təmin olunar, dissertant kimi mövzu götürüb üzərində işləyər, müdafiə edib elmlər namizədi olardı. Gələcəkdə elmlər doktoru adına qədər qalxa bilərdi. Bunları həyata keçirmək üçün onda bilik, bacarıq, başlıcası isə həvəs vardı. Yaranmış bu imkanı əldən vermək istəməirdi. Lakin atasını da bu yaşında tək qoyub getməyi vicdanına sığışdırmırdı. Bayaq yaranmış söz-söhbəti bilərəkdən ortaya atmaqla atasını fikrindən daşındırmaq, birlikdə şəhərə köçmək üçün razı salmaq istəyirdi. Bu son cəhdinin də boşa çıxdığını görüb şəhərə köçmək fikrindən birdəfəlik daşındı. Canından çox istədiyi atasını yaxşı işə, vəzifəyə, şan-şöhrətə, təmtəraqlı yaşayışa qurban verə bilməzdi.

-Nə fikrə getdin, oğul? -deyə Rəcəb kişi soruşdu.

-Dədə, mən sənsiz şəhərə köçməyəm. Sən harda, mən də orda. Ancaq fikirləşmə ki, bayaq dediklərimi torpaqlarımızın, elimizin-obamızın ağır vəziyyətə düşəcəyindən qorxub dilimə gətirmişəm. Biz buralara yurdun ağır günündə daha çox lazımıq. O sözləri də səni yola gətirmək üçün deyirdim.

-Sağ ol oğul, mən elə belə də bilirdim. Ancaq yenə doğru sözümdür, istəyirsiniz yığışın gedin. Mənə bənd olmayın, can bala. Ələyim ələlib, xəlbirim də göydə fırlanıb, bir ayağım burdadır, bir ayağım da gorda. Siz də cavansınız, gələcəyiniz hələ qabaqdadır.

-Bu söhbətlə qurtardıq, dədə. Səni tək qoyub heç yerə gedən deyiləm.

Payızın axırı olsa da, havalar çox soyuq keçirdi. Axşamlar düşən

şeh gecələr qrov bağlayırdı. Hava qaralsa da, axşama hələ xeyli qalmışdı. Azad üşüdüyünü hiss edib,

-Keçək evə dədə, deyəsən üşüdüm. Hava soyuqdu -dedi.

-Hə oğul, bu il qış sərt keçəcək.

-Nədən bilirsən, dədə?

-Küçənin o biri başından boylanan o iri, qollu-budaqlı çinar ağacını görürsən, bu gün fikir vermişəm, ağac yarpaqlarını ətəyindən tökür, deməli qış sərt keçəcək. Yadında saxla oğul, əgər payızda çinar yarpağını ətəkdən tökürsə qış sərt, yox əgər başdan tökürsə qış mülayim keçəcək.

Evə girdilər. Gəlin onları görəndə kimi ayağa qalxdı, əlinin arxasıyla gözlərinin yaşını silib şam yeməyi üçün tədarük görməyə başladı. Bu, Rəcəb kişinin gözündən yayınmadı.

-Qızım, Səlminaz ağlamısan deyəsən. Sənə nə olub? -deyə təəcüblə soruşdu.

-Yox, ay dədə, elə-belə kövrəldim bir az.

-Niyə qızım, nə olub ki, Allaha şükür?

-Bu heyvancığaza -əli ilə küçüyü göstərdi -doğramac verdim, yemədi, qabağına qabda bişmiş süd qoydum, içmədi. Başını tumarlayırdım, birdən balaca barmağımı ağzına salıb əmməyə başladı. Yazığın bu halına dözə bilmədim dədə, ağlamaq tutdu məni. Sonra, yalan olmasın, bir böyük stəkan südü əmzikle içirdim ona.

Rəcəb kişi vaxtında ailə qursa da, uzun müddət züryəti olmamışdı. Ona yenidən evlənmək təklif etsələr də, -Mən həyat yoldaşım Gülnazı heç kimə dəyişməyəm. Allah-Təalanın qismətindən çıxan deyiləm ki, necə məsləhət bilir elə də olmalıdır,- demişdi. 45 yaşında olarkən Azad dünyaya gəlmişdi. Qızı olmadığından mehri-ni gəlini Səlminaza salmışdı. Onu doğma qızı kimi sevir, qəlbinə dəyməyə heç kimə imkan vermirdi. Səlminaz da qayınatası Rəcəb kişini doğma atasından az istəmirdi. Hətta bir dəfə Azada -Dədə-

siz mən şəhərə getməyəcəyəm -demişdi.

Üç il bundan qabaq arvadı Gülnaz dünyasını dəyişəndə Rəcəb kişinin 72 yaşı olsa da, hələ canı sulu idi. Onu evləndirmək istəsələr də, daş atıb başını tutmuş, -Gülnazın yerini heç kim verməyəcək -demişdi.

-Hə, qızım, ananın yerini heç kim verə bilmir, heç nə əvəz etmir. İstər insan olsun, istərsə də heyvan, həmişə anaya möhtacdır. Xüsusən də balacılığında.

-Baba, ay baba, bilirsən nə istyirəm? -deyə Azər Rəcəb kişiye müraciət etdi.

-Deyərsən, bilərəm.

-İstəyirəm ki, Sarıcanı çimizdirim. Olar?

-Sən it çimizdirənsən? Belə şuluq işlərinlə həmişə babanı incidirsən,-deyə Azad dilləndi.

-Şuluq elə özünsən, hələ beş də artıq. İt çimizdirmək nə vaxtdan şuluqluq olub? -deyə Azər atasına cavab qaytardı.

Rəcəb kişi əlini-əlinə vurub yenə bərkdən güldü.

-Bayaq da mənə dedi ki, elə sən də şuluqsan, “iti həyətdə saxlama, qaytar ver yiyəsinə” demək istəyirsən. Bu uşaqdan arada elə gülməli və ağıllı sözlər çıxır ki, adama lap ləzzət eləyir.

-Günah özündədi, dədə, özün öyrətmişən. Bir söz deyib, danlayanda da üstümüzdə çımxırır, dayanın, babama deyəcəm deyir, bizi hədələyir,-deyə Azad üzünü oğlu Azərə tutdu -Sənə deməmişəm babanın üzünə qayıtmaq, bir sözünü iki eləmək olmaz -dedi.

-Babam əgər düz danışmırsa, mən susmalıyam, özünüz həmişə demirsiz yalan danışmaq, kimisə aldatmaq olmaz. Babam niyə ürəyində bir cürə fikirləşmiş, mənə başqa cürə demişdi. Hıy..., cavab verə bilmirsən?

Rəcəb kişi bu dəfə qəh-qəhə çəkib lap ürəkdən, gözləri yaşara-

na qədər güldü. Əyilib balaca Azəri bağına basdı, saçlarını oxşayıb üz-gözündən öpdü.

-Qurban olum mənim igid oğluma -dedi.

-Görürsən, dədə, göz görəsi üzünə qayıdır. Sənsə onu danlamaqdansa, tənbeh etməkdənsə, daha da tərifləyib qoltuğuna verir-sən. Ərköyünləşdirirsən.

-Ayə, ay Azad, bu uşağın nə günahı var axı. Düz sözə nə deyəsən. Əgər bu it ətə-qana gələnə kimi bu evdə, bizimlə bir yerdə qalacaqsə, çimizdirilib təmizlənməli deyil? -deyə Rəcəb kişi öz sualına özü də cavab verdi. -Əlbəttə, çimizdirilsə, təmizlənsə, daha yaxşı olar.

Rəcəb kişi nəvəsini özü belə öyrətmişdi. Uşaq qorxunun nə olduğunu bilməməlidir. Qorxan uşaq hər şeydən çəkinər. Çəkinən uşaq utancaq olar. Utanan uşaq fikrini açıq-aydın deyər, mülahizəsini irəli sürə bilməz. Müstəqilliyini, sərbəstliyini itirə bilər. Bu amillər də insanın insan kimi yetişməsinə, tərbiyə olunmasına həmişə mənfi təsir götürmüşdür. Azəri bu amillərdən çəkəndirməyə, ona tam sərbəstlik verməyə çalışan Rəcəb kişi artıq bunun bəhrəsini görür, nəvəsinin sərbəst fikir yürütməsindən, ağıllı mühakimələrindən sonsuz qürur hissi duyurdu.

Səlminaz isitdiyi bir vedrə suyu tasa boşaldıb hərərətini yoxladı, Sarıcanı götürüb ehmalca tasa, suyun içinə saldı. Ömründə ilk dəfə suya girən kiçik övvəlcə çapalayıb tasdan çıxmağa can atdı. Bir az keçəndən sonra öyrəşdi. Azərin sabunlu, balaca toppuş əlləriylə sürtülüb, tumarlandıqca xoşhallandı, bir rahatlıq tapdı. Bir az bundan qabaq Surenin təpiklə vurub əzdiyi böyrünün, içalatının ağrıları istinin təsirindən azaldı, yumşaldı, səngidi. Azər Səlminazın köməkiylə Sarıcanı çimizdirib, quruladı, həyətdən, quraqlığın altından bayaq gətirib sobanın yanında qoyduğu kiçik meyvə qutusunu təmizlədi, köhnə, balaca döşəkçələrdən birini yerinə sərrib kü-

çüyü içinə qoydu, qutunu sobaya çox da yaxın olmayan, rahat bir yerdə yerləşdirdi.

Elə bu ara qapı döyüldü. Azər küçüyün dalınca gəldiklərini düşünüb qorxdı. Həyət darvazasının bala qapısı açıq olduğundan (Rəcəb kişi həmişə yatana kimi gəlib-gedən üçün çətinlik yaranmasın deyə bala qapını açıq qoyardı) həyətə girənlər birbaşa evə qalxmışdılar.

Azad qapını açıb gələnləri evə dəvət etdi. Aşotun atası ilə əmi-si idi. Arşaq kişi Azadı qucaqlayıb üzündən öpdü.

-Ara, Azad, sana qurban olsun manim bu qoca canım. Sanki, bir oğlumu olmağa qoymadın, onu tazadan mana qaytardın. Eli, vallax sana deməqlə söz tapmıram. -dedi -sonra Rəcəb kişiyyə yaxınlaşıb onu da bağrına basdı. -Ara, Racab kişi, Allax sizi biza çox gormasın, yoxsa neyniyardıx, ara. -Dəsmal çıxarıb yaşaran gözlərini sil-di. -Racab qardaş -dedi -massab haqqı sanin bu oqlundan olmaz. Ha, doktor doyul, vallax logmandır. Aşot bayaqdan danışır, ha, ha-la bir az çoraxda yedi. Allax sani da, sanin balalarını da saxlasın, ha.

Ara Racab kişi Aşot olsaydı, neylayardın. Bu gün sabah qızım Klarika elçi gəlir. Klarik da erməni balalarını bayanmadı ha. Dedi, onlardan çaxır iyi gəlir. Sapanin oğlu Payıqa verdi konlunu ha. Ara bizim qızlar sizin oğlanları çox sevir ha.

Sumbat kişi də ağlamsına-ağlamsına qardaşı oğlu Aşotun xilas-karı Azada minnətdarlıq elədi. Sonra nə xatırladısa birdən üzünü Rəcəb kişiyyə tutdu.

-Ara, Racab qardaş biz bir şey eşitmişix. Ara, deyirlər ha, sanin bu oğlun ha, -barmağını Azada tuşladı -bizi burda qoyub Bakıya, boyuk xastaxanada işlamaxa gedir, ha. Ara, masab haqqı qoymarıx, ha. Yazacağın raykoma, qarkoma ha, ancaq Azadı burdan heç yana buraxmarıx. Bela doxtur hardan taparıx, ha.

Oğlunun şəninə deyilənlərdən sevinən Rəcəb kişi daxili bir qürur hissi keçirdi;

-Mən də demişəm, demişəm bu kəndin camaatını qoyub hara gedirsən. Neçə illərdir bir yerdə, bir torpaqda yaşayırıq. Üz-gözümüz öyrəşib, biri-birinin xeyir-şərinə yarımışıq, dost olmuşuq, qohum-qardaş olmuşuq,-dedi.

-Ara, Rəcəb kişi sanin dilina qurban olum, ha, vallax qardaşımdan sani az istamiram,-deyən Arşaq kişi yenidən Rəcəbi qucaqlayıb öpdü.

Minnətdarlıqlarını beləcə bildirib getmək istəsələr də, Rəcəb kişi onları buraxmadı.

-Oturacaqsız, çay-çörək yeyib-içəndən sonra gedəcəksiniz, -dedi.

Etiraz etmək istəsələr də, Rəcəb kişinin sözündən çıxma bilmədilər.

Həmişə qonaq-qaralı olan bu evdə qəfil gələni layiqli yola salmaq üçün ehtiyatı üzməzdilər.

Səlminazın bişirdiyi yarpaq dolması ilə bir litrlik şüşədə olan tut arağını boşaltdılar, üstündən də bir neçə stəkan təzə dəm çaydan içdilər. Getməyə hazırlaşarkən Azad da paltarını geyinib Aşota baş çəkmək, səhhətini yoxlamaq üçün məntəqədə yerləşdirilmiş kiçik, ikipalatalı xəstəxanaya gedəcəyini bildirib onlarla birlikdə evdən çıxdı.

Səlminaz süfrəni yığışdırıb, bulaşmış qabları yuduqdan sonra adəti üzrə kiçik süfrəni sərdi, təzə süzdüyü bir stəkan çayı gətirib qaynatasının qabağına qoydu.

Çiməndən sonra xumarlanmış Sarıca mışıl-mışıl yatırdı...

VII

...Aradan dörd ay keçmişdi. Martin əvvəlləri idi. Surenin təpik zərbəsindən zədə alıb əzilən Sarıca bir həftə yanını çəkə-çəkə, ax-saya-axsaya yerisə də, sonralar tam sağalmış, ona göstərilən xüsusi qayğı sayəsində totuxlaşaraq göyçək bir küçük olmuşdu.

Qışın sərt keçməsinə nəzərə alan Rəcəb kişi Sarıcanı axşamlar həyəət-bacaya buraxmazdı. Gecələr Sarıca onun üçün ayrılmış, içində döşəkçə salınmış qutuya girər, dünyanın bəxtəvəri kimi şirin-şirin yatardı. Qərribə burası idi ki, Sarıca üçün ayrılmış xüsusi qabda ona verilən yeməyi yeyər, başqa qab-qacağa nəinki toxunar, heç yaxınına belə getməzdi. Bayırlıq işi olanda, bayıra çıxmaq istəyəndə yaxınlaşıb qapının ağzında dayanar, üzünü Azərə tutub astadan bir-iki ağız hürər, sanki qapını açmasını “xahiş” edərdi. Azər də onunla birlikdə bayıra çıxar və sonra birgə geri qayıdardılar. Bir sözlə, Sarıca qeyri-adi hərəkətləri, ağlasığmaz şüuru və mehribanlıqla ailənin sevimlisinə çevrilmişdi. Və bu dörd ay ərzində istər kənddə, isərsə də ətrafda bəzi xoşagəlməz hadisələr baş verməşəydi, həyat öz sakit axarıyla davam edərdi. Lakin...

On gün bundan qabaq Sumqayıtda baş vermiş müdhiş hadisə ildirəm sürətiylə bütün dünyaya yayılıb, hamını şoka salmışdı. Sumqayıt şəhərində yaşayan ermənilər narkotik maddələr qəbul etmiş adamlar tərəfindən evlərindən bayıra atılaraq qətlə yetirilmiş, şəhərdən qovulmuşdular. Cinayəti törədənlər arasında xüsusi canfəşanlıq göstərənlər milliyyətçə erməni gəncləri olmuşdur. Hadisə zamanı onları görüb, tanıyanlar bu haqda lazımi yerlərə məlumat versələr də, bu cinayət azərbaycanlıların ayağına yazılmışdı. Məlum hadisədən sonra işin mahiyyətini dərk etməyən sadə ermənilərdə azərbaycanlılara qarşı nifrət hissi oyanmışdı. Artıq kənddə hamı göz-gözə dayanmışdı.

Bu gün isə kəndin hörmətli ağsaqqallarından sayılan Artavas kişinin faciəvi şəkildə qətlə yetirilməsi kənd camaatını biri-birinə

vurmuşdu.

Gəncliyindən ta bu günə kimi kənd məktəbində tarixdən dərs deyən Artavas müəllim ömür-gününü yeniyetmələrin təlim-tərbiyəsinə həsr etmişdi. Tarixi dərindən bilən, nahaqqı tənqid, haqqı müdafiə edən, düzlüyü sevib haqqa tapınan Artavas müəllim azərbaycanlılara daha yaxın idi. Həmişə, hamı arasında sülh yaratmağa çalışan, qanı qanla yox, su ilə yumağı tövsiyə edən bu qoca bəşəri hisslərlə yaşayırdı. Lakin xain girdabına keçən günahsız qoca haqqı müdafiə etdiyi üçün alçaqcasına məhv edilmişdi.

Sumqayıt hadisəsindən məmnun qalan Akopyan çoxdan hazırladıqları planın belə asanlıqla baş tutmasından sevinmiş, ətrafına topladığı erməni “fəalları”nın sayını artıraraq təbliğat işini daha da gücəndirmişdi. Kiçik, xəlvəti yığıncaqlardan geniş, irimiqyaslı iclaslar keçirməyi qərara almışdı. Və bir həftə bundan qabaq kəndin erməni icmasını Surenin həyətindəki geniş zala yığaraq mənfur niyyətini açıq bildirmişdi;

-Əziz həmvətənlərim, əzabkeş erməni xalqının nümayəndələri, sizi bura toplamaqda müqəddəs əməlimizin həyata keçirilməsi yollarını sizə çatdırmaq istəyirəm. Böyük erməni xalqının layiqli nümayəndələri bütün dünyaya yayılmışlar. Amerikada, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada və digər inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində yaşayan və fəaliyyət göstərən milyonlar qardaşlarımız çoxdur. Onlar erməni xalqının nümayəndələri olmaqla bu gün bütün dünya ermənilərinə, hümçinin də sizə kömək etməyə, arxa-dayaq durmağa həmişə hazırdırlar. Və bu müqəddəs əməlimizin həyata keçirilməsi üçün əllərindən gələni edəcəklər. Hazırda SSRİ-də Qorbaçovun düşünülmüş və ağıllı siyasəti nəticəsində demokratiya yaranır, hər xalq, hər millət öz sözünü, öz istəyini açıq deyə bilir. Biz niyə susmalıyıq. Nə vaxta kimi bizim məzlum, əzabkeş, lakin ağıllı, müdrik erməni xalqı yad əllərdə qalmalı, başqalarının yumruğu altında əzilməlidir. Ar-

tıq buna son qoymaq lazımdır. Ata-babalarımızdan bizə miras qalmış doğma torpaqlarımızı yadlardan təmizləməli, yumruq kimi birləşərək öz respublikamızı yaratmalıyıq,-dedi və sözlərinin necə təsir etdiyini öyrənmək üçün oturanları nəzərdən keçirdi. Heç kim danışmır, sakitcə oturub qulaq asırdılar.

-Bilirsiz, -dedi Akopyan -gələcəkdə biz Xəzər dənizindən Qara dənizə qədər olan bir ərazini bir bayraq altında birləşdirməli, Böyük Ermənistan dövlətini yaratmalıyıq. Çünki erməni xalqı buna layiq xalqdır. Sovetlər ölkəsində yaranmış demokratiyadan azərbaycanlılar özlərinə məxsus vəhşiliklə istifadə etdilər. Bizi qabaqladılar. Onlar bizi doğma torpaqlarımızdan qovub çıxarmaq, bizi məhv etmək istəyirlər. Buna yol verməyəcəyik, onları qabaqlamalıyıq. Sumqayıtda törədilmiş vəhşilik, bizim qan bir, can bir bacı-qardaşlarımızın insafsızcasına qətlə yetirilməsi buna sübut deyilmi?! -deyərək sözlərinə ara verən Akopyan dəsmal çıxarıb guya yaşarmış gözlərini sildi. -Bu vicdansızlığı heç Allah da götürməz -dedi. Zalda oturanlar artıq hiddətlənməyə başlamışdılar. Bu hirs-hikkəni daha da artırmaq, alovlandırmaq üçün Akopyan daha tutarlı söz axtarırdı. Tapdı da,

-Həmin günün səhəri və birisi günü hadisənin videoyazıları dünyanın bir sıra ölkələrində göstərilmişdir. Baxanlar göz yaş axıdaraq azərbaycanlıların vəhşiliyinə hiddətlənmiş, məzlum erməni xalqını isə müdafiə etmişlər. Bizim halımıza başqaları ağlayır, biz niyə susmalıyıq?! Niyə özümüzü müdafiə etməməliyik?! Niyə ayağa qalxaraq torpaqlarımızı bu mürdarlardan təmizləməməliyik?! Axı niyə?! Siz deyin,-dedi və məzlum bir görkəm alaraq zalı nəzərdən keçirdi.

Oturanlar arasında ab-hava dəyişmiş, əsəblər gərilmişdi. İndi və ya bir az sonra dəhşətli hadisələr baş verə bilərdi. Akopyanın sözünə ara verdiyini görəndə Artavas kişi ayağa qalxıb qabağa keçdi.

Üzünü ona tutub,

-Sizə bir sual vermək olar? -deyə soruşdu.

-Bu nə sözdür canım, birini yox, beşini verin. Mən bura sizin dərdinizə şərik olmağa, istəyinizi öyrənməyə və sizə kömək etməyə gəlmişəm.

-Onda deyin, Sumqayıtda hadisə baş verən günün səhəri ya birisi günü Amerikada və başqa kapitalist ölkələrində hadisəni nümayiş etdirmək üçün videokasetləri haradan əldə etmisiz?

Gözlənilməz bu sualdan Akopyan çaş qaldı. Necə cavab verəcəyini kəsdirə bilmədi.

-Bu nə sözdür, qoca? -deyə soruşdu.

“Gülləsinin” hədəfə dəydiyini başa düşən Artavas müəllim əvvəlcə oturanları, sonra Akopyanı başdan-ayağa diqqətlə süzdü. Sözü haradan başlayacağını düşünüb -dedi

-Bayaqdan danışırırsız, sözünüzü heç kim kəsmir, hamı diqqətlə qulaq asır. İndi imkan verin mən də bir neçə kəlmə danışım, bildiklərimi, düşündüklərimi bu zalda oturan qardaşlarıma və sizə çatdırım.

-Buyurun, buyurun, qoca -deyə Akopyan aydın seziləcək bir istehza ilə dilləndi.

Artavas kişi üzünü zala tutaraq oturanlara;

-Məni yaxşı tanıyırsız, -dedi. -Mərdimazarlıqla işim olmadığını da bilirsiniz. Sözlərimə yaxşı-yaxşı qulaq asın, nəticə çıxarın. Sonrasını özünüz bilərsiniz. Bizim bu yerlərdə torpağımız olmayıb. Bu yerlərin sahibi azərbaycanlılar bizi qəbul edib, torpaqlarından bizə pay veriblər. Qaynayıb-qarıxmışıq, bir ailənin üzvləri kimi mehriban dolanmışıq. Bu torpaqda yetişən maddi nemətlərdən bərabər istifadə etmişik. Qohum olmuşuq, qız verib qız almışıq -dedi və duruxdu. -Səhv etdim, qız vermişik, qız almamışıq. Onlar bizə qız verməyiblər. Düz də eləyiblər. Yoxsa cənab Akopyan sizin təbiri-

nizcə indi onların bizə vermiş olduqları qızları yerə yıxıb başlarını kəsməli idik. Onlarsa bizdən aldıkları qızların hörmətini saxlayır, nazını çəkirlər. Sumqayıt hadisəsinə gəlincə isə onu da sizin daş-naksütyun partiyası törədib. Necə olub ki, eyni blokda eyni mərtəbədə üz-üzə, qonşu yaşayan iki erməni ailəsinin biri məhv edilib, digərinə isə toxunulmayıb. Ona görə ki, öldürülənlər sizin açdığınız xüsusi hesaba pul köçürməyiblər.

Hansı ki, bu partiya əsrin əvvəlindən belə yollarla bir sıra münaqişələr yaratmış, milli qırğınlar törətmişdir. Əgər belə deyilsə hadisənin səhəri günü nümayiş etdirmək üçün videokasetləri haradan əldə etmisiz. Bu mümkün olan şey deyil. Deməli, hadisəni ləntə elə siz özünüz aldırmırsınız. Bu əməllərinizdən əl çəkin. Bir əsr fəaliyyət göstərən partiyanız yaxşı heç nəyə nail olmayıbsa, millətlər arasında ədavət yaradıb, qan töküüb, qırğınlar törədibsə, o partiyanı buraxın getsin. Ömrünüzü boş xülyalara sərf etməkdənsə faydalı bir işin qulpundan yapışın. Xalq arasında, millət arasında ədavət salmayın. Heç kim dəli deyil ki, torpağını peşkəş edib çıxıb getsin. Siz də bütün torpaqları birləşdirib böyük Ermənistan yarasız. Mən ölü, siz diri, axırda özünüz rüsvay olacaqsınız. Heç olmasa bu yazıq camaatı rahat buraxın, qoy başlarını salıb köçlərini sürsünlər -deyib məclisi tərk etmişdi. Bir neçə nəfər də onun ardınca məclisdən getmişdi.

Akopyan isə hirsini-hikkəsini cilovlamağa çalışmış, yenidən məzlum bir görkəm alaraq;

-Bir Allah bilir, sizi və bütün erməni xalqını mən nə qədər sevirəm. Təəssüf edirəm ki, erməni xalqının hələ də belə avam, öz millətinə düşmən kəsilən, azərbaycanlıları daha çox sevən nümayəndəsi var.

Kənddə böyük nüfuz sahibi olan Artavas kişi gedəndən sonra oturanlar sakitləşmiş, bu zalı tərk etmək üçün məqam axtarmışlar.

Sonra iki-bir, üç-bir zalı tərək edərək Surenin həyətidən evlərinə dağılıbmışdılar. Hamı Artavas kişiyyə inanırdı. Məclisdə Akopyan başına topladığı on, on beş nəfər “fəalla” tək qaldığı üçün hirsindən dodaqlarını gəmirirdi. Artavas kişinin məclisi belə baykot etməsi ona dərin yer eləmişdi. Ancaq bu gün də xislətinə xilaf çıxmadı. Artavas kişi ilə kəllə-kəlləyə gəlib özünü hörmətdən salmaq istəmədi. Məsələni başqa cür, özünəməxsus üsulla həll etməyi qərara aldı.

Məclisdə onunla qalmış beş-on nəfərin üstünə qışqırdı;

-Təbliğati layiqincə apara bilmədik. Əgər belə olmasaydı, bir “uçitelin” sözünə görə bu qədər adam məclisi tərək etməzdi,-dedi və əlini stola vurdu;

-Alıb xərclədiyiniz pulları gözünüzdən gətirəcəklər. Bizim partiyanı aldatmaq, əmlakını göyə sovrmaq olmaz. Oyuna girən dəqiq oynamalı, oyundan çıxmamalıdır. -Sözünə ara verdi, -Məni başa düşün, -dedi-bizim bu mübarizəmiz baş tutacaq və bundan sonra sizi yaxşı mükafatlar, böyük vəzifələr gözləyir. Niyə belə imkandan, sizin üçün yaratdığım şəraitdən istifadə etmək istəmirsiniz? -Sonra oturanları bir-bir hirsli baxışlarla süzdü. Hamı günahkar kimi qınlarına çəkilmiş, başlarını yerə dikmişdilər.

-Səhvimizi düzəldərik Akopcan,-deyə Surenlə dilləndi.

-Durun, gedin, yaxşı-yaxşı fikirləşin. Nəticə çıxarmasanız cəzalandırılacaqsınız,-dedi Akopyan və sonra məyus bir görkəm alıb köks ötürdü. -Əgər bilsəydiniz ki, biz hansı amal uğrunda mübarizə aparırıq, bu yolda ölməkdən qorxmazdınız, canınızdan belə keçərdiniz, -deyəərək nitqini bitirib ayağa qalxdı.

Hamı gedəndən sonra Surenlə tək qaldı.

-Artavas kişi haqda sənə fikrin nədi? -deyə Surendən soruşdu.

Surenin də hardasa Artavas kişiyyə hörməti vardı. Daha doğrusu, ondan çəkinirdi. Bu günə kimi onun bir sözünü iki eləməmişdi.

Əgər eləsəydi Artavas kişi onu el içində xar eliyərdi. Onsuz da heç kimin yanında hörməti yox idi. Və buna görə necə cavab verəcəyini kəsdirə bilmirdi.

-Eşitmədin nə dedim?

-Eşitdim, Akopcan, eşitdim.

-Bəs niyə ağzına su alıb susursan?

-Bilirsiz, Akopcan, bu Artavası bütün kənd adamları sevir, ona hörmət edirlər. Ona görə ki, xeyirxah adamdır. Hamının işinə yarıyandır. Heç kimin yanında ayrı-seçkilik salmır. Hamıya bir gözlə baxır. Kənd adamlarının hamısı ona inanır.

-Deməli, bizim işimizə mane olan qüvvədir. Elə buna görə də aradan götürülməlidir.

Suren əvvəlcə Akopyanın dediklərini başa düşmədi, matdım-matdım onun üzünə baxdı.

-Nə gözünü döyürsən? Başa düşmədin nə dedim?

Suren başını yellədi;

-Yox, Akopcan, doğrusu başa düşmədim.

-Sən qanmazın biriymişsən ki, gör mən kimlərlə işləyirəm e - dedi və ciddi bir görkəm alaraq -Artavas kişi öldürülməlidir! öldürülüb yolumuzun üstündən götürülməlidir! İndi başa düşdün,-deyə Surenin üstünə bağırdı.

-Başa düşdüm, Akopcan. Başa düşdüm. Bəs kim öldürəcək onu?!

-Sən! Sən öldürəcəksən onu, Surencan, sən! -Akopyan birinci dəfəydi ki, Surenə Surencan deyirdi. Bu da onun növbəti fəndlərindən biri idi. -Mən səndən başqa heç kimə inanmıram Surencan. Sənin etibarına, sənin dəyanətinə, sənin kişiliyinə inanıram. Sənə bel bağlayıram. Və bunların müqabilində ən yaxşı mükafat, ən yüksək vəzifə sənin olacaq Surencan.

Suren əvvəlcə bu işə qol qoymaq istəmədi, yox demək istəsə də, sonra fikrindən daşındı. Akopyanın ona verdiyi vədləri gözlərini qapadı.

-Yaxşı, mən necə öldürəcəyəm onu, Akopcan?!

-Həyətdəki iti öldürdüyün kimi.

-Axı o, it idi, bu isə insandır.

-O it bu insandan qiymətli idi. Ona görə ki, erməni xalqının nümayəndəsinə, sənə xidmət edirdi. Bu insan isə bizim düşmənimiz olan türklərə xidmət edir. Elə buna görə də öldürülməli, məhv edilməlidir.

-Axı necə?!

Surenin yumşaldığını görən Akopyan ona yaxınlaşıb əlini çiyninə qoydu, mehriban bir təbəssümlə üzünə gülümsənib əyilib alnından öpdü.

- Surencan -dedi -necəliyini sənə başa salaram. O, mənim boyuma. Elə eliyəcəyik ki, Artavas kişinin ölümündə azərbaycanlılardan biri günahkar hesab edilib tutulacaq. Sənə isə gözün üstə qaşın var deyən olmayacaq. Bir şərtlə ki, sən yalnız mənə qulaq asasan, dediklərimi lazımı qaydada səbirlə həyata keçirəsən...

...Akopyanın müdhiş planı bu axşam baş tutmalı idi. Elə tutdu da. Suren başına atdığı uzun, qara plaşda gecənin zülmətindən seçilmirdi. O, bir saatdan çox idi ki, Artavas kişinin qonşusu dülgər Kərimin çəpərindən çöldə, şirgil kollarının arasında gizlənib qızıgildən evlərinə qayıdacaq Artavası gözləyirdi. Əlində hazır tutduğu baltanı dünən gecə dülgər Kərimin həyətdəki balaca, qapısız emalatxanadan götürmüşdü. İki-üç gün buralarda xəlvəti fırlanıb, Kərim kişinin həyətinin itsiz olduğunu yəqinləşdirib, gecə hamı yatandan sonra ehmallica, onsuz da alçaq olan çəpəri aşıb həyətə girmiş, asta addımlarla emalatxanaya yaxınlaşıb sapı uzun, ağzı kəsərli baltanı, əlinin izi qalmasın deyə özü ilə gətirdyi parçaya bü-

küb geri qayıtmışdı. Evdə baltanın itiliyini yoxlamış, Kərim kişinin əlinin izi getməsin deyə sapına əl vurmamışdı. Bütün əməliyyatlar Akopyanın tapşırığı ilə həyata keçirilirdi.

Uzaqdan gələn qaraltını yerişindən tanıdı. Bu, Artavas kişi idi. Bir azdan yaxınlaşan Artavas kişi adəti üzrə başı aşağı, sakit addımlarla onun gizləndiyi şirgil kollarının yanından keçdi. Suren kolların arasından çıxıb ətrafa göz gəzdirdi. Kimsə görünmürdü. Vaxtı itirmək olmazdı. Ayağına geyindiği yumşaq, rezin ayaqqabılar çəmənli yolda səs salmırdı. Bundan ustalıqla istifadə edərək arxadan Artavasa çatıb baltanı yuxarı qaldırdı, gücü gəldikcə kişinin başına endirdi. Baltanın ağzı iti və enli olduğundan kişinin boynuna qədər işləyib başını iki yerə böldü. Başının sağ tərəfi sağ çiyinə, sol tərəfi isə sol çiyinə sallandı. Əcayib bir mənzərə yaranmışdı. Artavas kişi belə vəziyyətdə bir-iki addım da atıb yıxıldı. Suren baltanı yenidən onun kürək nahiyəsindən, ürəyinin üstündən vurdu. Kişinin kürəyinə küpünə qədər yerimiş baltanı çıxarıb cəld bir hərəkətlə Kərim kişinin həyətinə atdı. Və iti addımlarla oradan uzaqlaşdı. Evlərinə çatanda hamı yatmışdı. Onu təkcə Akopyan gözləyirdi. Belə işlərdə xüsusi səriştəsi olan Akopyan Surenin sir-sifətindən planın baş tutduğunu yəqin etdi. Onun göstərişinə əsasən Suren başına atdığı uzun, qara plaşı və baltanın sapında iz qalmasın deyə əlinə keçirdiyi əlcəkləri peçə atıb yandırdı. Birlikdə Surenin üst-başına diqqət yetirdilər. Bir neçə yerdə qan ləkələri görüldü. Akopyanın əmrinə əsasən, Suren bütün paltarını, hətta ayaqqabılarını da soyunub peçdə yandırdı. Akopyan bu əməliyyatın belə asanlıqla baş tutacağına əmin deyildi. Lakin başlanğıc əladan da əla idi. Necə deyərlər o, bir güllə ilə iki dovşan deyil, bir neçəsini vuracaq. O, bu kəndə gələrkən “mərkəz”dən kəndin əhalisi haqda geniş məlumat almışdı. Kənddə yaşayan bir neçə azərbaycanlı ziyalılarından Artavas kişi geri qalan deyildi. Onun aparacağı təbliğata yalnız bu adamlar maneə ola bilərdilər. Artavasın qətlinə həmin

azərbaycanlı ziyalılarını sifarişçi kimi qələmə verməklə onları həbsə almaq planı artıq işlənib hazırlanmışdı. Bu, əsas maneələr aradan götürüldəndən sonra erməniləri qızıqdırıb azərbaycanlılara qarşı qaldıracaq, onlarda bu millətə qarşı kin-küdurət hissi oyadacaqdılar.

İstehzal bir təbəssümlə dəstəyi qaldırıb harasa zəng etdi. Üstüörtülü işarələrlə danışmağa başladı.

-Mən yaxşıyam -dedi -Lap yaxşı, yəqin ki, sən də yaxşısan. Ümumiyyətlə, bizə ancaq yaxşı olmaq yaraşır, çünki buna layiqlik. Həmişə də layiq olacağıq -deyərkən güldü. Müsahibinin onu anladığını yəqinləşdirib dəstəyi asdı.

Xəttin o biri başında onu dinləyən milis bölmə rəisi, milis mayoru Arzumanyan idi...

...Artavas kişinin arvadı ərinin qızıgildə yubandığından narahat olub onlara zəng çaldı, kişinin evdən çoxdan çıxdığını eşidib nigarçılığı artdı. Son zamanlar kişi ürək ağrılarında şikayətlənirdi. Sonbeşiyini götürüb evdən çıxdılar. Fanar işığında qızıgil tərəfə yol aldılar. Kərim kişinin qapılarına beş-altı addım qalmış Artavasın yerə sərilməmiş, al-qan içində olan tanınmaz meyitini gördülər. Vay-şivən qopdu, qonum-qonşu tökülüb gəldi. Bir azdan milis maşını hadisə yerinə çatdı. Başda Arzumanyan olmaqla milis nəfərləri ətrafı nəzərdən keçirdilər. Kərim kişinin həyətidən götürülən ağzı qanlı balta dəlil, sübut kimi selofana bükülüb maşına qoyuldu. Kərimi də maşına mindirib şöbəyə apardılar.

Arzumanyanın tapşırığına əsasən milis nəfərləri Kərimə qarşı kobudluq etmir, onunla mehriban davranırdılar.

Kərim kişidən izahatı Arzumanyan özü aldı. Baltanın dünən axşamdan yoxa çıxdığını deyən Kərim kişi baş vermiş hadisədən xəbəri olmadığını bildirdi. -İmanımı yandıra bilmərəm, heç kimdən də şübhələnmirəm,-dedi. Arzumanyan bir neçə azərbaycanlının adını çəkdi, -onları nə vaxt görmüsən, onlarla nə haqda danışmışsan

-deyə soruşdu. Kərim kişi, -mən kasıb, savadsız adamam, onlarla mənim nə işim, nə söhbətim ola bilər,-deyə cavab verdi.

Arzumanyan bir neçə səhifədən ibarət yazılmış protokolu Kərim kişinin qarşısına qoyub barmağı ilə aşağıda yer göstərdi;

-Bura qol çək! -dedi.

-Başına dönüm, mən savadsız adamam, heç bilmirəm ora nə yazmışsan. O boyda yazının altına necə qol çəkim? -dedi və protokolu nəzərdən keçirdi. -Özü də rus dilində yazmışsan ay oğul. Nə bilim nə var orda.

-Karim dayı, mana inanmırsan? Mənim evimdə nə qədər işləmişəm, heç pul da almamışam. Sən o yaxşılığından hala çıxma bilməmişəm. Hələ bundan başqa tonlarla çorax kəsmişəm. Sənə pislik edə bilərəmmi. Pəs kişilərdə harda qaldı. Bir də sən rus dilində bilirsən axı.

-Bilirəm ey ay bala, amma höccəliyə-höccəliyə oxuyuram. O boyda yazını oxumağa mənə həvəslə hardadı. Özü də hadisəni görəndən sonra lap başımı itirmişəm. Həyif Artavas kişidən. Ona qıyanın əli qurusun.

-Ha, Karim dayı, ona al qaldıranı tapacağıq. Ozu da bu tələkə adamın işi deyil. Bu qatilda bir neçə adam iştirak edib. Hamısını tutacağıq, uzun görəcəksən. İndi protokolun axırını oxuyum, diqqətlə qulaq as, sonra qol çəkərsən. Bax sonda belə yazılıb: Protokolla tanış oldum, izahatım olduğu kimi yazılıb, dediklərimi imzayla təsdiq edirəm. Hə necədi, düz yazmışam?

-Nə bilim, ay oğul, yazmışsan da.

-Yoxsa mənə inanmırsan, Karim dayı?

-İnanıram bala, inanıram.

-Onda qol çək! -deyə Arzumanyan protokolu kişinin qabağına qoyub barmağı ilə yer göstərdi. Kərim kişi Arzumanyanın göstərdiyi yerə qol çəkdi.

-Yaxşı, Kərim dayı dur get evinə,-deyən Arzumanyan milis nəfərinə işarə etdi. Milis nəfərinin müşayiəti ilə Kərim kişi otaqdan çıxdı. Lakin onu evinə yox, kameraya apardılar.

Bir azdan Kərim kişinin hayqırtısı bayırdan eşidilirdi. Ona işgəncə verirdilər. Qətli boynuna almalı, bayaq qol çəkdiyi protokolda yazıldığı kimi bir neçə azərbaycanlı ziyalının adını çəkməli, Artavas kişini onların sifarişiylə öldürdüyünü deməli idi.

-Allahınız olsun, vicdanınız olsun, mən bu yaşında günahsız adamları necə şərləməliyəm, nə haqla şərləməliyəm. Məni tutursunuz, tutun. İstəyirsiniz, boynuma alım. Ancaq onları bu işə qatmayın,-deyən Kərim kişinin onu döyən milis nəfərinə yalvarmaqdan başqa bir əlacı yox idi.

Bir saat keçmədi, gecəyəkən on beş nəfərə kimi azərbaycanlını qolu qandallı milis idarəsinə gətirdilər. Yazılmış, Kərimin qolu ilə "təsdiq" edilmiş protokol onlara oxundu. Onların sifarişiylə Kərimin Artavası öldürdüyü onların özlərinə deyildi. Kərimin həyətidən götürülmüş ağzı qanlı balta əşyayı dəlil kimi onlara göstərildi. Sabah isə Kərimin əl izlərinin yoxlanılması üçün baltanın məhkəmə ekspertizasına göndəriləcəyi bildirildi.

Şöbəyə gətirilənlər Kərim kişi ilə üzləşmələrini tələb etdilər. Onların heç biri bu cəfəngiyyata inanmırdı. Qolu qandallı Kərim kişini iki milis nəfəri sürüyüb otağa atdı. Belə qoca yaşında insafsızcasına döyülmüş, işgəncə verilmiş Kərim kişi tanınmaz hala düşmüşdü. Dırnaqları çıxarılmış, yumruq zərbələrindən dişləri tökülmüş, partlamış dodaqları şişmiş, al-qana boyanmış arıq, ətsiz sifəti qançır bağlamışdı.

Arzumanyan onu görüncə üstünə qışqırdı.

-Sənə verilən suallara ya hə, ya yox cavabları verərsən. Bunların heç biri, -barmağı ilə gətirilənləri göstərdi -olmuş hadisəni boyunlarına almaq istəmirlər. Özlərini xəbərsiz kimi aparırlar. Proto-

kolu dediyin kimi yazmışam? -deyə soruşdu. Kərim kişinin danışmağa heyi yox idi. Yumruq zərbələrindən əzilmiş, şişmiş göz qaapaqlarını zorla aralayıb otaqdakıları süzdü. Danışmaq istəsə də danışa bilmədi.

-Sualıma cavab vermədin. Protokolu dediyin kimi yazmışam? -deyə Arzumanyan yenidən bağırdı.

Kərim kişi başını tərpedərək -hə -dedi.

-Sonra həmin protokolu birlikdə oxumuşuq?

Kərim kişi yenə başı ilə Arzumanyanın dediyini təsdiqlədi.

-Sonra protokola özün qol çəkmisən?

-Özüm qol çəkmiş...əm -deyə Kərim kişi müvazinətini saxlaya bilmədi, oturduğu yerdən böyrü üstə döşəməyə sərildi. Dişləri töküldüyündən danışığını dəyişmişdi.

Səhəri gün şöbəyə məhkəmə ekspertizasından baltanın sapındakı əl izlərinin Kərim kişinin əl izləri ilə eyni olduğu barədə arayış təqdim edilmişdi.

Törədilmiş bu hadisədən kənd adamları arasında bir çaşqınlıq yaranmışdı. Fağırdan-fağır sayılan, kimsənin toyuğuna daş atmayan Kərimin, özü də bu yaşında Artavas kişini öldürməsinə inananlar az idi. Lakin hadisə göz qabağında idi. Kərimin baltanın sapındakı əl izlərini təsdiqləmiş məhkəmə ekspertizasının arayışı da hamını çaşbaş salmışdı.

Suren əlcək geyindiyindən əl izləri baltanın sapına düşməmişdi. Sapda yalnız Kərimin köhnə əl izləri qalmışdı.

Arzumanyan protokolu yazarkən Kərimdən xəbərsiz qabaqcadan planlaşdırılıb, siyahısı tutulmuş bəzi azərbaycanlı ziyalılarının adlarını protokola salmışdı. Hazırda onların hamısı cinayətkar kimi kameralarda saxlanılırdı.

Siyahı tərtib edilərkən Akopyan tərəfindən kənddə böyük nüfuz sahibi kimi tanınan Rəcəb kişinin də adı ora salınmışdı. Sıra ilə ya-

zılmış siyahıda Rəcəb kişinin adının üstündən xətt çəkən Arzumanyan demişdi:

-Akopcan, Rəcəb kişinin adını siyahıdan silirəm, əvvəla ona görə ki, oğlu Azad arvadımı müalicə edir. Həftə səkkiz, mən doqquz, yanında olmasa, iynələrini vurdurub sistemini köçürməsə zalım qızı yaşaya bilmir. Neçə həkimə aparmışam, baxıblar, yoxlayıblar, bir şey başa düşməyiblər. Onun dərini təkcə Azad doxtor bilir. Zalım oğlu həkim deyil, loğmandır. Sonrası da Rəcəb kişinin yaşı yetmiş keçib, siyasətə, filana qarışan deyil. Gülünc vəziyyətə düşə bilərik.

Akopyan Arzumanyanın sözünə qarşı çıxmamışdı. Razılaşmışdı. Ancaq sonradan “səhv”lərini başa düşmüş, Rəcəb kişinin çöldə, azadlıqda qalmasından peşman olmuşdular. Artıq gec idi. Sonrakı peşmançılıq fayda vermir. Bu işi sahmana salandan sonra onun haqqında başqa plan cızacaqlarını qarşıya məqsəd qoymuşdular.

Rəcəb kişi nüfuzundan istifadə edərək əvvəlcə erməni icmasının ağsaqqalları, sonra isə cavanları ilə söhbətlər apardı, hadisənin reallıqdan kənar olduğunu onlara başa saldı:

-Dülgər olsa da, Kərim kişi bu yaşında elə zərbə ilə balta vura bilməz. Sifarişə gəlinə isə bu, lap ağ yalandır. Bu kəndin adamlarından, istər erməni olsun, istərsə də azərbaycanlı, heç kim Artavasin ölümünü istəməzdi. Bu sifariş tamam başqa yerdən gəlib, qətl isə başqa adamın əli ilə törədilib. Baş vermiş bu faciəvi hadisə xüsusi məqsəd güdərək millətlər arasında qırğın salmaq üçün törədilmişdir -demişdi.

Hər iki tərəfdən biri-birinə kinlə diş qıcardan cavanların hirs-hikkəsi soyumuş, öləzimişdi. Hadisənin sonunu gözləməyi qərara almışdılar.

Rəcəb kişi qabağa düşərək beş-altı ağsaqqalla birlikdə rayon

Partiya Komitəsinə, rayon prokurorluğuna gedib, məsələyə ədalətlə baxılmasını xahiş edib, əks təqdirdə Moskvaya yazacaqlarını demişdi.

Rayon məhkəməsinin çıxardığı qərar milis mayoru Arzumanyanın yazaraq Kərim kişiye qol çəkdiyi protokola əsasən verilmiş, Akopyanla Arzumanyanın istəyini müdafiə etmişdi. Qətli yerinə yetirdiyi üçün Kərim kişiye 15, sifarişçilərin isə hər birinə 5 ildən 12 ilə kimi iş kəsilmiş, yatab göndərilmişdilər.

İstər rayon Partiya Komitəsi, istərsə də rayon prokurorluğu tərəfindən mehribanlıqla qəbul edilib, şirin dillə yola salınan, sonra da aldadılan Rəcəb kişi hirsindən dodaqlarını çeynəyirdi.

-Bunlar nə qədər mindilli-minsifətli, üzə gülüb arxadan xəncəri kürəyə saplayan alçaqdırlar. Bunları niyə bu vaxta qədər tanımamışıq. Çörəyimizə ortaq edib, torpağımızdan pay verdik. İndi də kişi olub bizə qənim kəsiliblər? Belə murdar sifət ancaq bunlarda ola bilər -deyə Rəcəb kişi beş-altı ağsaqqalla birlikdə Bakıya gəldi, baş vermiş hadisə ilə əlaqədar ali məhkəməyə müraciət etdi.

Ali məhkəmənin qərarı ilə rayon məhkəməsinin qərarı ləğv edildi, istintaqın yenidən aparılması, işə təzədən baxılması üçün məhbuslar Bakıya gətirildi.

Vəziyyətin belə şəkil alacağını gözləməyən Arzumanyan bəzi yoldaşlarla görüşəndən sonra Surengilə, Akopyanın yanına məsləhətə gəlmişdi. Akopyan da başqalarının dediyini Arzumanyana dedi, qorxmamağı ona tövsiyə etdi. Sonra əlini onun çiyinə qoyub heç nə olmayıbmiş kimi bərkdən gülmüşdü:

-Ara, sən bu qədər qorxaq olduğunu bilməzdim -demişdi. -Protokola Kərim kişi qol çöküb?

-Çəkməyib, çəkdimişəm.

-Nə fərqi, ya çəkib, ya çəkdimisən, eyni şey deyilmi. Protokolda imzası var, var. Deməli, qol çəkib.

-Deyəcək ona zorla qol çəkdimişik, döyə-döyə.

-Bax, elə orada səhv eləmişiz, ona dəymək lazım deyildi. Yadda saxlayın, başı pambıqla kəsərlər.

-Başqalarını qorxutmaq üçün onu döydürmüşəm.

-Deyərsən, günahını boynuna almırdı. Uşaqlar da məndən xəbərsiz onu döyüblər.

-Bilmirəm, başımı itirmişəm, zibilə düşməsəm yaxşıdır. Bilsəydim belə olacaq, bu işə qol qoymazdım.

Akopyan əlini-əlinə vurub güldü:

-Əlbəttə, boş başı itirərsən də. Dolu olsaydı itirməzdin. Ara, sənənin əlində olan ekspertizanın daşdan keçən arayışına nə deyirsən. Baltanın sapında Kərimin əlinin izindən başqa bir iz tapılmayıb ki. Buna sözün nədir. Sən də işi həmin arayışa əsasən apardığını deyərsən. Vəssalam,-dedi. Sonra ciddiləşdi.

-Qorxma, sənənin də məsələni müzakirə etmişik, uzaq başı bir töhmət alacaqsan -dedi -özü də şifahi, elə-belə öz aranızda.

-Doğru deyirsən, Akopcan? -deyə Arzumanyan dilləndi.

-Başqa cür də ola bilməz. Sən hələ bizə bundan sonra daha çox lazım olacaqsan. Bizim partiya heç vaxt sadıq üzvlərini darda qoymur,-deyə Akopyan əlini uzadıb stolun yanına bərkidilmiş düyməni basdı. Qonşu otağa xüsusi çəkilmiş zəngin səsinə diksinən Suren tez özünü yetirdi. Akopyanın sifarişinə əsasən gətirdiyi yemək-içməyi stolun üstünü düzdü.

Gecədən xeyli keçmişdi. Başı dumanlanmış Arzumanyan getmək üçün ayağa qalxdı. Paltosunu geyinib qapıdan çıxarkən dönüb diqqətlə Surenə baxdı;

-Səndən yaxşı qəssab olar. Adam qəssabı, baltanı elə zərblə vurursan ki. Ancaq bundan sonra bu türk köpəkuşağı dura-dura özününküynən işin olmasın -dedi və dərkedilməz mənalı baxışlarla onu süzdü.

Suren üşərgələndi. Ehtiyatla dönüb Akopyana baxdı.

-Yaxşı, az danış -dedi Akopyan. -O özümüzkü köpəyoğlu türkdən də pis idi. Amalımıza qarşı çıxanlar kimliyindən asılı olmaya-raq məhv edilməlidir.

-Başqa cür də ola bilməz, Akopcan -deyəən Arzumanyan xumar gözləri ilə onları süzüb qapıdan uzaqlaşdı.

Otaqda var-gəl edə-edə yeni planlar cızan Akopyan üzünü stolu yığışdırandan sonra sakitcə oturmuş Surene tutdu.

-Hazırlaş, sabah, ya da birisi gün gedirik.

-Hara, Akopcan?

-Xaricə. Səni və bir neçə nəfər gənci xaricə aparıram. Orada xüsusi kurslarda oxuyacaqsınız, hərbi təlimlər keçəcəksiniz. Bacarıqlı, bilikli zabit kimi yetişib vətənə qayıdacaqsız. Səninə gələcəyin qabaqdadır, oğul. Bu xalqa hələ çox lazım olacaqsan.

Baş vermiş son hadisələrdən qorxuya düşmüş Suren bu təklifə əlüstü razı oldu. Və bir neçə gündən sonra Akopyan bir neçə cəncə birlikdə Qarabağı tərk etdi. Suren də onların arasında idi...

...Yenidən aparılmış istintaq nəticəsində Kərim kişinin və digər tutulanların heç bir cinayət törətmədikləri aydınlaşdırıldı, günahsız olduqları sübuta yetirildi və onlar ali məhkəmə tərəfindən azadlığa buraxıldılar. Baxılmaq üçün milis mayoru Arzumanyanın işi məhkəməyə verildi, əsl cinayəti törətmiş Sureni həbs etmək üçün axtarış elan edildi.

VIII

...Aradan beş il keçmişdi. Və bu beş il ərzində bir sıra ağlasığmaz hadisələr baş vermişdi. Qan üzərində bərqərar olmuş SSRİ deyilən imperiya öz iyrənc qanunları əsasında qurulduğu üçün süquta uğradı. İmperiyanın mənğənəsində uzun müddət sıxılan xalqlar

azadlığa can atır, müstəqillik əldə etmək üçün bünövrəsi çürümüş, laxlamış, lakin təslim olmaq istəməyən, hələ də kinli dəvə kimi höt-hötündən qalmayan imperiyaya qarşı mübarizəyə qalxmışdılar.

Bununla yanaşı, müəyyən həris sifətlər öz iç üzünü göstərərək yaranmış xaosdan istifadə edib çoxdan arzusunda olduqları murdar əməllərini xarici himayədarlarının köməyi ilə həyata keçirməyə başladılar. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar öz ana yurdlarından vəhşiliklə qovulmuş, qaçqın düşmüşdülər. Hazırda isə növbə Qarabağa çatmışdı. Yerli əhalini doğma torpaqlarından çıxarmaq üçün ermənilər hər cür fitnə-fəsada əl atırdılar...

Səksən yaşını haqlamış Rəcəb kişi bu gün səhərdən narahat idi. Baş vermiş hadisələri nə qədər götür-qoy edirdisə də bir tərəfə çıxara bilmirdi. Durub-oturub Qorbaçovu lənətləyir, millətlər arasında qırğın törədənləri ürəyində söyləyirdi. Bir neçə rayonun qaçqın düşməsindən pəjmürdə olmuşdu. Onu hər şeydən qabaq balalarının taleyi düşündürürdü. Əgər onları da zor gücü ilə bu rayondan, bu kənddən qovub çıxarsalar hara gedəcəklər, kimə pənah aparacaqlar. Özünə qalsa nə var ki, yaşadığını yaşayıb, gördüyünü də görüb. Dərd uşaqların dəridir.

Qayınatasının bu gün səhərdən fikir içində gəzib-dolandığını özünə dərd edən Səlminaz iki yaşlı qızını yatırıb Rəcəb kişiyyə yaxınlaşdı;

-Dədə, niyə belə eliyirsən? -deyə soruşdu. -Günorta da yemək yemədin. Bəlkə ağrıyan yerin var? Zəng edim, Azad gəlsin.

-Yox, qızım yox, heç yerim ağrıyıb eləmir. Sən narahat olma. Qocalarda hərdən belə şeylər olur -deyib gülümsəməyə çalışdı.

Kişinin süni gülüşünü Səlminaz hiss elədi. Həmişə mehriban görünən, sirində-sifətində təbəssüm olan Rəcəb kişinin əhvalı dünəndən dəyişmişdi. Bu gün isə özündə-sözündə deyildi. İştahadan da kəsilmişdi. Ötən illər ərzində daim sağlam və gümrah görünən,

iştahası həmişə dişinin altında olan qoca bu gün çörək yeməmişdi. Sifəti avazı olmuş, şuxluğu itmiş, qaraqabaq olmuşdu. Hər bir çətinliyi asanlıqla yoluna qoyan Rəcəb kişi bu gün naçar qalmışdı.

-Dədə, saa noluf axı? De də, biz də bilək -deyə gəlin təkrar soruşdu, -bəlkə ürəyin nəsə istiyir, de bişirim.

-Ürəyim heç nə istəmir, qızım, elə bil bir dəvə yemişəm. Toxam. Qəti iştaham yoxdur, ay bala -dedi. Rəcəb kişinin səsindəki kövrəkliyi duyan gəlin mütəəssir oldu. Özündən asılı olmayaraq, qeyri-adi bir hərəkətlə yaxınlaşıb qayınatasını qucaqladı, üzündən öpdü.

-Saa bir şey olsa özümü öldürərəm, dədə,-dedi.

Doğma qızı qədər sevdiyi gəlininin belə səmimi nəvazişindən kişinin gözləri yaşardı.

-Çox sağ ol, qızım -dedi, -Allah hərəyə bir ömür payı verib. Heç kim o kişinin yazdığını pozub nə artıq yaşaya bilər, nə də əksik. Mənə gəlincə isə yenə deyirəm, ağrıyan yerim yoxdur. Sağ-salamatam. Deyəsən bir balaca soyuqlamışam, o da keçib gedər.

Sonra əyilib gəlininin alnından öpdü.

-Ananın südü sənə halal olsun, qızım -deyib həyəət düşdü. Sarıca onu görəndə kimi quyruq buladı. Rəcəb kişi əyilib adəti üzrə itin başını tumarladı. Bu ötən beş il ərzində Sarıca böyüyüb, ətə-qana dolub, həyəət-bacanı qoruyan ağıllı bir itə çevrilmişdi. Tumarlandığından xoşhallanan Sarıca Rəcəb kişinin əllərini yaladı. Sonra görüşmüş kimi qabaq sağ ayağını qaldırıb kişiyyə sarı uzatdı.

Ötən bu vaxt ərzində Sarıcadan bu həyəət-bacaya, bu evə heç bir ziyan dəyməyib. Əksinə gəlinin yaxın köməkçisi olub. Rəcəb kişi bağda-bostanda, Azad işdə, Azər məktəbdə olanda tək qalan gəlin yuyub sərdiyi buğdanı və ya yunu toyuq-cücədən qorumağı Sarıcaya "tapşırırdı". O da həyətdə, palaz üstə sərilmiş buğdanın, ya da yunun yanında oturub toyuq-cücənin yaxınlaşıb eşləməsinə im-

kan verməzdi.

Səlminaz həтта körpə qızını da Sarıcaya etibar edirdi. Evdə heç kim olmayanda, yay aylarında körpəni həyətdə sərdiyi palaz üstə oturdu, Sarıcanı da çağırıb körpənin keşiyində qoyardı. Sonra arxayınlıqla ev işləriylə məşğul olardı. Sarıca da uşağın yanında oturdu, onu qoruyar, lazım gələrsə min oyun çıxarıb uşağı darıxmağa, ağlamağa qoymazdı. Bütün ailə üzvlərinin sevimlisinə çevrilmiş Sarıca bir dəfə Azərdən küsmüşdü.

Yazın axır ayı idi. Rəcəb kişi eyvanda oturub sürahiyə söykənərək gəlinin süzdüyü təzə dəm çayı həvəslə içirdi. Hər il olduğu kimi, bu il də Səlminaz bir müddət yığıb topladığı yumurtaları yazbaşı kömürlə xətləyib-hamısı bala, bir fala -deyərk kürt düşmüş toyuqların altına qoyaraq basdırmışdı. Toyuqların altına qoyulmuş yumurtalardan təkə biri fala çıxmış, qalanları isə bala vermişdi. Səlminazın arzusu yerinə yetmişdi. Rəcəb kişi bunu gəlininin ürəyi təmizliyindən irəli gəldiyini hesab edirdi. Bu il də həyət-baca toyuq-cücə ilə dolu idi. İl boyu ət almağa ehtiyac qalmayacaqdı. Sarıca həyətdə, tut ağacının altında oturub eşələnən kürt toyuqları, analarının yanında gəzişərək civildəşən cücələri seyr edir və sanki, onların qarovullarını çəkirdi. Cücələrdən biri həyətin ortasından keçən arxa düşdü. Bostanı suvarmaq üçün Rəcəb kişi səhər tezdən kəndin yuxarı başındakı çaydan bəndi açıb arxa su buraxmışdı. Arxa düşən cücəni su aparırdı. Sarıca bir göz qırpmında arxa yaxınlaşıb cücəni ağzına götürdü, kürt toyuğun yanına gəlib cücəni yerə qoymaq istəyirdi ki, məktəbdən qayıdan Azər qapıdan həyətdə girdi. Bunu görə Azər əsəbiləşdi, Sarıcaya yaxınlaşıb çox vaxt əlində gəzdirdiyi çubuqla itin yanına vurdu. Sarıca bunu gözlemirdi. Birinci dəfə, özü də günahsız olaraq vurulduğu üçün “pərt” oldu. İncik bir səslə zingildədi. Gedib pilləkənin ayaqları altında oturdu.

-Niyə vurdun onu ay oğul -deyən Rəcəb kişi eyvandan səsləndi.

-Görmürsən baba, cücəni yemək istəyirdi. Məni görüb yerə qoydu. Tərifləmişik deyən başımıza çıxacaq?

-Elə deyil, oğul. Cücə arxa düşmüşdü. O da cücəni arxdan götürüb kənara qoydu. Yoxsa suda boğulub öləcəkdi. Nahaq vurdun onu, bala. O, vurulası it deyil. Deyərdim hətta bəzi adamlardan da ağıllıdı,-dedi Rəcəb kişi.

Azər bilmədən tutduğu işə pəşman oldu. Könlünü almaq üçün Sarıcanı səsləyib ona əl elədi, yanına çağırdı. Belə hallarda həmişə sevinə-sevinə Azərə yaxınlaşan, onunla qol-boyun olub süpür-ləşən, göy otların üzərində bir-biri ilə o ki, var yorulana qədər çarpışan Sarıca indi Azərə yaxın gəlmədi. Yenə incik bir səslə zingildəyib yerə sindi, qabaq sağ ayağını qaldırıb, gözünün qabağına tutdu. Sanki Azəri görmək istəmirdi. Azər ona yaxınlaşdı, yenə dil töküüb səslədi. Bu dəfə Sarıca oradan uzaqlaşıb tövlənin qabağındakı quraqlığa getdi. Yerə sinib, xəcalətli iş tutubmuş kimi yenə əli ilə gözünün qabağını tutdu.

Bu minvalla Sarıca bir həftəyə qədər Azərlə “danışmadı”. Hər-dən Azər ona yaxınlaşıb boyun-boğazını qucaqlamaq, onu oxşamaq istəyəndə Sarıca Rəcəb kişiylə sığınardı. Və ya həyətdə kimsə olmayanda Azərdən uzaqlaşar, ona yaxınlıq verməzdi. Bundan bir neçə gün keçmiş Azər tərlilə soyuducudan buzlu su içdiyi üçün xəstələnmiş, boğazı şişmiş, hərərəti qalxmışdı. Atası dava-dərman edərək müəyyən vaxt ona yataqdan qalxmağa icazə verməmişdi. Bir-iki gün həyət-bacada Azəri görməyən Sarıca darıxmağa başlamışdı. Və bir gün pilləkəni qalxıb evə girdi, oturanlara diqqətlə baxdı, ona mane olmadıqlarından ürəkləndi, otağa göz gəzdirdi. Çarpayıda uzanmış Azəri görüb ona yaxınlaşdı. Qabaq ayaqlarını qaldırıb çarpayının qırağına qoydu, Azərin əllərini, üzünü yalayıb hüznü bir səslə zingildədi. Bundan riqqətə gələn Azər özünü ağ-

lamaqdan zorla saxladı, Sarıcanın boynunu qucaqlayıb üz-gözündən öpməyə başladı.

Sarıcanın belə mehribanlığından xoşhallanan Rəcəb kişi üzünü Azərə tutdu:

-Görürsən oğul, bu heyvanın sədaqətini, ağılını. Sənə deməmişdimmi bu it bəzi adamlardan etibarlıdır, ağıllıdır,-dedi.

-Hə, baba, doğru deyirsən. Özü gəlib mənimlə barışdı. Xəstələ-nib yatmasaydım bəlkə də məni bağışlamazdı.

-Oğul, insan gərək dostu dar gündə sınısın. Dar günündə, ağır anında sənə yaxın durmayan dostdan dost olmaz. Görürsən dar günündə Sarıca küsülülüyünü unutdu, sənə yaxınlaşdı. Deməli, etibarlı “dostdur...”

...Əlini Sarıcanın başından çəkib ayağa qalxdı. Yenə müxtəlif fikirlərə qərq oldu. Harasa getmək istəyirdi. Ancaq hara? Deyirlər insan ömrü başa çatanda bunu bəzən qabaqcadan duyur, dərk eləyir, ötən illəri bir-bir xəyal süzgəcindən keçirib necə yaşadığını öyrənmək istəyir.

İnsanın insan kimi yaşaması üçün dörd əsas amilə sahib olmalıdır, müdriklik, ədalət, dəyanət və səbir. Bu amilləri özündə cəmləşdirənlər sədaqətli olurlar. Bəzən ədalət olan yerdə məğlubiyyət də olur. Lakin bu məğlubiyyət müvəqqətidir, çalınacaq qələbəyə bir hazırlıq, bir başlanğıcdır.

Belə şeyləri fikirləşib filosofluq edən Rəcəb kişi bir yerdə qərar tutmurdu. Hara, niyə darıxdığını dərk eləmək, səbəbini öyrənmək üçün baş sındırsa da, heç nəyə nail ola bilmirdi. Tez-tez həyətin qapısına baxır, oğlu Azadın, nəvəsi Azərin yolunu gözləyirdi. Bayaqdan kiçik nəvəsi, iki yaşlı Süsəni dəfələrlə bağrına basıb, duz kimi yalamışdı. İndi isə bütün qohum-əqrəbanı görmək, dost-tanışla kəlmə küsmək istəyirdi. Uzun illərin arxasından boylanıb, uşaqlıq, yeniyetməlik, gənclik illərini yada saldı, xatırladı. Ötən bu illər ər-

zində kiməsə pislik, mərdimazarlıq etmədiyindən, hamıya qahmar durduğundan, heç olmasa ən azı mənəvi dayaq olduğu üçün dünyasını dəyişib əbədiyyətə qovuşandan sonra qədirbilənlər tərəfindən hörmət və ehtiramla yad ediləcəyini düşünüb rahatlaşdı.

Ermənilərin törətdikləri murdar əməllər, arada gəzən söz-söhbət onu son zamanlar lap zinhara gətirmişdi. Bütün kənd adamlarının əlində bir kəsənti, bir silah qoymamışdılar. Sülh, əmin-amanlıq yaratmaq adıyla hamısını yığışdırmışdılar. Əgər ermənilər öz murdar əməllərini yerinə yetirmək, yerli əhalini qovub kənddən çıxarmaq üçün qəfil hücum etsələr onların qabağına çıxmağa əllərdə bir quş tüfəngi də yox idi. Xankəndində və Ermənistanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdı. Hamısı iki ay ərzində ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qovularaq doğma yurdlarından didərgin düşmüşdülər. Ötən son üç il ərzində nə qədər çalışsalar da, ermənilərin başqa rayonlara dişi batmamışdı. Lakin bundan bir həftə qabaq kəndə yayılmış xəbər Rəcəb kişini sarsıtmışdı. Deyilənlərə görə ermənilər əhalini kənddən qovmaq üçün məqam axtarırlar. Neçə vaxt hazırladıqları planı həyata keçirmək vaxtını planlaşdırıblar. Hətta kənddə yaşayan azərbaycanlılara xəbər veriblər ki, öz xoşunuzla çıxın gedin, yoxsa aqibətiniz pis olacaq. Bu haqda mərkəzə məlumat verilsə də, bir nəticə hasil olmayıb. “Yerinizdən tərpənməyin, kömək göndəriləcək” deməklə quru vəd veriblər. Heç kəs onlara qəfil hücum olunacağına, alçaqcasına kənddən qovularaq dünyada misli görünməmiş vəhşiliklə qətlər törədiləcəyinə inanmırdı. Rəcəb kişi isə, -ölüm də, dirim də bu kənddə qalacaq - deyərək öz qəti qərarını vermişdi. Doğma yurdunu atıb getməyi ağına belə gətirmirdi.

Lakin dünəndən keçirdiyi nigarançılıq artıq onu üzməkdə idi. Yaxınlaşmaqda olan faciəni sanki, qeyri-təbii bir hisslə duyub dərk edir, balalarının xilasını üçün yollar arayıb baş sındırırsa da bir qərara

gələ bilmirdi.

Elə bu an həyət qapısı döyüldü. Sarıca qulaqlarını şəkləyib gözünü qapıya zillədi.

-Ay oğul kimsən? Keç içəri qapı açıqdı -deyə Rəcəb kişi gələnı səslədi. Bala qapı ehtiyatla açıldı, əvvəlcə Surenin yekə, çopur burnu, sonra isə həmişə tüklu olan, indi isə saqqallı sifəti göründü. Silahdaşları ilə saqqal saxlayan Suren bütün Qarabağı türklərdən tamam təmizləyənədək saqqallarını qırxmamağa and içmişdilər. Rəcəb kişi onu saqqal saxladığına görə gec tanıdı. Bir də beş ilə yaxın idi ki, kənddən getmişdi. Bu vaxt ərzində axtarışda olsa da, onun nə ölüsündən, nə də dirisindən xəbər vardı.

Sarıca Sureni görən kimi dişini qıcıyaraq ildırım sürətiylə onun üstənə şığıdı. Suren cəld bayıra çıxıb qapını arxasınca bağlayaraq əli ilə tutdu. Sarıca darvazaya çatdı, bayıra çıxmağa yer tapmadı. Gücü gəldikcə tullanıb çəpərdən o tərəfə keçməyə çalışdı. Dəfələrlə həmlə etsə də, çəpər hündür olduğundan istəyinə nail ola bilmədi. Qapını dırnaqları ilə cırmaqlayır, çölə çıxıb Sureni parça-parça etməyə can atırdı. Rəcəb kişi bir anlığa nə baş verdiyini başa düşmədi. Sarıcada belə haləti birinci dəfəydi görürdü. Təəccüblə itə yaxınlaşdı. İtin tükləri qabarmış, burun pərələri genişlənmişdi. Qızarmış, şişib böyümüş gözləri sanki, bu dəqiqə yerindən çıxacaqdı. Açıq qalmış cəhəngləri arasından görünən qılınc kimi iti dişləri qabağına keçəni didib-parçalamağa hazır idi. Rəcəb kişi Sarıcanı səsləsə də, it ona əhəmiyyət vermirdi, bayıra çıxmağa, bayaq görən kimi tanıdığı Sureni parçalamağa can atırdı.

Səsə çölə çıxmış Səlminaz qucağında uşaq bu mənzərəyə tamaşa edir, gözlərinə inanmaq istəmirdi. Həmişə həyət-bacada sakit gəzib-dolanan Sarıca qapıya gələnı tanıyardısa, mehriban səslər çıxarar, sanki, onu salamlayardı. Yox, əgər tanımadığı adam olardısa, bir-iki ağız hürüb ev yiyəsini xəbərdar edərdi. Bu günə kimi bu

həyətə qəfil gələn kiminsə uşağına dəyib-dolaşmamış, heç kimə bir ziyanlıq vurmamışdı. Ancaq həmişə ayıq-sayıq olan, xüsusilə gecələr yatmayan Sarıca həyət-bacanı yad nəfəsdən qorumuş, özünü bu ailənin sadıq keşikçisi kimi aparmışdı.

Rəcəb kişiyyə bir də qəribə gələn o idi ki, Surenin qızı Siranuş bu həyətə gələndə hələ o, bayırda olarkən Sarıca iy bilirmiş kimi qapıya yaxınlaşır, həyətə girən qızın ayaqlarına sarmanır, dil açıb danışmış kimi qəribə, mehriban səslər çıxarırdı. Siranuş da aşağı əyilib itin başını bağrına sıxar, onu tumarlamaqdan doymazdı. Bundan xoşhallanan Sarıca qızın balaca, ağ, toppuş əllərini öpürmüş kimi ağzına salar, yanaqlarını yalayardı. Siranuşa həmişə belə mehribançılıq göstərən Sarıca bu gün, qızın atası Sureni parçalamaq üçün dəli kimi, quduzlaşmış kimi bayıra can atırdı.

Rəcəb kişi itin bu hərəkətlərindən şübhələndi. Sarıcanı sakitləşdirə bilmirdi. Qapıya gələni də geri qaytarmaq olmazdı. Elə buna görə də,

-A bala, bir dəqiqə gözlə iti bağlayım,-dedi.

-Gozlayiram Rəcəb kişi, golayiram -deyə Suren bayırdan səsləndi.

Rəcəb kişi Sarıcanın boynundan yapışib kənara çəkmək, qapıdan çıxıb Surenlə görüşmək istəsə də, it onun əlindən çıxıb özünü qapıya birinci çatdırmışdı. Rəcəb kişidə yenidən şübhə oyandı, Sarıcanın quduzlaşdığını düşündü. Odur ki, iti bağlamaq qərarına gəldi.

Tövlədə istifadəsiz qalmış metr yarımliq zənciri gətirib tələm-tələsik Sarıcanın başına bağladı. Sonra onu zorla darta-darta onun üçün tikilmiş it damının qabağına gətirdi. Zəncirin o biri ucundakı nisbətən iri halqanı yerə qoyub ortasından əlində tutduğu hazır ağac mıxçanı balta ilə torpağa vurdu. Ömründə ilk dəfə boynuna zəncir keçirilən Sarıca incik bir nəzərlə Rəcəb kişiyyə baxdı. Sonra

dünyadan incimiş, küsmüş kimi çəkilib damına girdi.

Yaxınlaşıb bala qapını açan Rəcəb kişi Sureni həyəətə buraxdı. Xoş gəlmisən elədi.

-Xoş günün olsun Racab dayı,-deyən Suren məkrli baxışlarla kişini başdan-ayağa süzdü. Suren ötən gün, heç kim görməsin deyə gecə yarısı Akopyanla bu kəndə evlərinə gəlmiş, bu gün, elə bu axşam törədiləcək vəhşiliyin planını qurub-hazırlamaqla məşğul olmuşdular. Bu həyəətə gəlməkdə məqsədi isə özünü Rəcəb kişiyyə göstərmək, sağ-salamat olduğunu, həbsə də alınmadığını ona bildirmək, ondan intiqam almaq, onu sarsıtmaq idi. Lakin Akopyanın öyrətdiyi kimi, düşməni duyuq salmamaq üçün ürəyində bir cürə fikirləşir, dili isə başqa şey danışırdı.

-Ara, Racab kişi bu na itdi belə, lap adam yeyana oxşayır ha.

Surenin gəlişindən yaxşı heç nə gözləməyən Rəcəb kişi onu sanmaq üçün kinayəli cavab verdi.

-Beş il bundan qabaq sənəin həyəətində öldürdüyün və balalarını diri-diri ölmüş anasıyla bir yerdə basdırdığın küçüklərdən biridir.

Suren o zaman qaçıb ot tayasının altında gizlənmiş küçüyü xatırladı.

-Pas bunu sizə kim verib? -deyə soruşdu.

Rəcəb kişi Siranuşun adını çəkmədi. Əgər çəksəydi bu iblis cildinə girmiş pəzəvəng qızı da olsa onu cəzalandıracaqdı.

-Həmin axşam Azər sizin qapıdan keçirmiş, həyətinizdən səndələyə-səndələyə çıxan küçüyü görür, yazığı gəldiyi üçün götürüb onu evə gətirir. Heyvanciyəzi kimsə vurub əzmişdi. Yazıq bir həftəyə çətinliklə özünə gəldi. Görürsən, keçmiş bu beş il ərzində böyüyüb, ağıllı bir it olub. Hətta deyərdim bəzi adamlardan da ağıllı və etibarlıdır,-dedi Rəcəb kişi.

Rəcəb kişinin istehzasını başa düşən Sureni;

-Duz deyirsən Racab kişi, ağıllı heyvanlar çoxdu. Ela insanlar

da. Amma kimin daha ağıllı olduğu gec uza çıxır, gec bilinir -dedi və məkrə, rişxəndlə hırıldadı. Sonra həyət-bacanı nəzərdən keçirdi. Axşam baş verəcək hadisədən sonra bu evdə, bu həyətdə talan olunacaq şeylərin yerini bəllədi, nişanladı. Suren bu gün bir neçə həyətə baş çəkmiş, ailələrlə görüşmüş, onların hiss və həyəcanından xüsusi ləzzət almış, talan olunacaq malların, qiymətli şeylərin yerini ayırd etmişdi. Akopyanın tapşırığı ilə iri, yaraşlıqlı evləri dağıtmamaq, qarət və zəbt etmək qərara alınmışdı. Kiçik, balaca, kəsib daxmaları isə mərmə atəşinə tutmaq, gülləbaran edib yandırmaq, sakinləri vahiməyə salmaqla kənddən qovmaq planlaşdırılmışdı. Rəcəb kişinin kinayəli danışığından sonra Suren birinci mərməni elə Rəcəb kişinin evinə atmağı, bu ailəni yerli-dibli məhv etməyi qərara aldı.

-Yaxşı, niyə gəlmisən? - deyə Rəcəb kişi soruşdu.

-Bayam galmax olmaz Racab kişi, oz elimiz, oz obamızdı da.

-Deyirəm, bizə niyə gəlmisən? Buralı olduğunu bilirəm.

-Sizə galdım gorum necasız, Racab kişi. Sanki bilirsən sizi çox istayırım - dedi və güldü Suren.

-Əgər bizi belə sevirsinizsə, niyə öz doğma yurdumuzdan qovmaq istəyirsiniz?

-Racab dayı, sizi burdan qovanın yeddi başı olmalıdı. Man hala olmamışam ki, kimsə galıb sizi burdan qovsun. Buna imkan verəram.

Surenin danışığındakı kinayəni açıq-aydın sezən Rəcəb kişi əsəbiləşdi. Hirsle;

-Başqa sözün var mənə? - deyə soruşdu.

-Yox, Racab kişi, sana heç bir sozum yoxdur. Galmışdım sana başa çakım, əhvalını soruşum. Allaxa şukur lap yaxşısan. İtin da yaman baddi,-deyən Suren yenidən həyətə göz gəzdirdi. Hər tərəfi nifrətlə süzdü.

-Yaxşı, salamat qal Racab dayı, man getdim - deyib qapıya yaxınlaşdı, qapını açıb geri boylandı:

-Racab dayı Arzumanyan indi Stepanakertdə milis rəisi işləyir. Kepi də sazdı. Pındıq kimi - dedi və sağ əlini yumub baş barmağını qaldırdı - Bax, bela.

Kişinin başına sanki, bir qazan qaynar su tökdülər. Xeyli vaxt yerindən tərpenə bilmədi. Bayaq ürəyinə gələnələr indi başına gəlirdi. "Deməli, bu alçaqlar əməlli-başlı hazırlaşıblar. Suren də bu həyətə elə-belə gəlməmişdi. Məqsədi nəyisə öyrənmək, bir də məni sancmaq idi."

Havanın şaxtalı olmasına baxmayaraq evə çıxmadı. Quraqlıqda, doğranmış odun parçalarının üstündə oturub uşaqlarının yolunu gözlədi. Xeyli vaxtdan sonra əvvəlcə Azər, sonra Azad gəlib çıxdılar.

Azad Sarıcanın bağlandığını görüb təəccübləndi:

-Dədə, bu iti niyə bağlamısan? - deyə soruşdu.

-Doğrudan a, heç bayaqdan fikir vermirəm, elə bilirəm girib damında yatır,-deyən Azər babasının üzünə baxdı. - Sarıca nəsə eliyib baba?

-Yox, bala, heç nə eləməyib. Suren bura gəlmişdi. Sarıca az qaldı onu parçalasın. Görünməyən bir iş idi. Elə bil heyvan onu görəndə kimi quduzlaşdı. Mən də tutub zəncirlədim.

-Əşi, parçalayar da. Suren alçaq onların başına nə oyun açıb?! İtin yaddaşı yoxdu bəyəm,- deyən Azad Surenin qarasına danışdı. - Bir də o əclafın bizdə nə işi vardı? O vicdansız bura yaxşılığa gəlməz?!

-Düz deyirsən bala, gəlmişdi məndən muştuluq almağa.

-Necə yəni muştuluq almağa? Nə xəbər gətirib ki?

-Bir az çərənlədi, sonra da dedi ki, Arzumanyan indi Xankəndinə milis rəisi təyin edilib. Görürsən oğul, bunların hamısı bir bezin

qırağı imiş. Təkcə, düzlər, yaxşılar o fağır-fuğurlardı.

-İti açmayaq baba? - deyə Azər soruşdu.

-Yox, bala, qoy bu günlük bağı qalsın. Hirsi-hikkəsi soyusun. Gələn-gedən olar, kimisə tutub bir ziyanlıq törədər,-dedi Rəcəb kişi.

Azər dama yaxınlaşıb Sarıcanı səslədi. Sarıca bir az da damın küncünə sığınıb Azərə qəmli-qəmli baxdı.

Evə çıxdılar. Axşamın düşməsinə lap az qalırdı. Kənddə bir sakitlik hökm sürsə də hamı təşviş içindəydi.

Qayınatasının dünəndən çörək yemədiyini nəzərə alan Səlminaz Rəcəb kişinin ən çox sevdiyi döşəməli aşı bişirib dəmə qoymuşdu. Rəcəb kişi gəlininin bişirdiyi bütün xörəkləri tərifləyərək iştahla yeyər, sonra da, - Sağ ol, qızım, Allah səni bu evə çox görməsin - deyərdi.

Dünəndən çayla başını gırləyən Rəcəb kişinin indi çay içməyə də həvəsi qalmamışdı. Elə bil dünya malından gözü doymuşdu. Nə yemək istəyirdi, nə də içmək. Həyatın amansız, yazılmamış qanunlarından yaranmış dünya dərdi-sərini içinə salıb dəyirman kimi üyüdür, bu haqsızlıqları yönünə-yöndəminə qoymaq üçün çox fikirləşsə də bir nəticəyə gələ bilmirdi.

-Heç olmasa çayını iç, dədə - dedi Səlminaz və bayaqdan süzülüyü üçün soyumuş çayı yenisi ilə əvəz etdi.

-Düz deyir də, dədə, çaysız-çörəksiz qalmağın nəyə xeyri var axı. Hamı necə, biz də elə, nə olacaq, olacaq - deyən Azad atasının üzünə baxdı. - özün demirdin elinən gələn bəla toy-bayram olar - dedi.

-Oğul, baxır bəlaya, bu bəlanı heç cürə udmaq, ellikcə olduğundan təskinlik tapıb sakitləşmək olmaz. Bu dünyanı itirə-itirə gəlirik bala, kimi var-dövlətini itirir, kimi də arını, namusunu. Belə çı-

xır ki, biz indi hər şeyimizi birdən itirməliyik, var-dövlətimizi də, ar-namusumuzu da.

-Bizim namusumuza heç kim toxuna bilməz, dədə.

-Qarabağı itirməklə həm var-dövlətimizi itiririk, həm də namus və qeyrətimizi. Torpaqsız Vətən, vətənsiz xalq olmaz oğul. Bu gün Qarabağa göz dikən, sabah Bakıya və bütün Azərbaycana göz dikəcək.

-Dünya dərəbəylik deyil, dədə, vaxt gələcək bu yaramazlar törətdikləri əməllərin peşmançılığını çəkəcəklər. Və bir də hələ ki bir şey yoxdur niyə təşviş keçirirsən dədə. Arxasız-dayaqsızlıq bəyəm?

-Mən heç nədən qorxmurdum oğul. Ancaq bu gün Surenin bu həyətə gəlməsindən üşərgələndim. Neçə ildi cani kimi axtarışda olan Surenin birdən-birə peyda olması, dediyinə görə dörd il bundan qabaq şiddətli töhmətlə işdən çıxarılmış Arzumanyanın Xankəndinə milis rəisi təyin edilməsi mənə çox şey anlatdı. Belə çıxır ki, Qarabağ əldən gedəcək.

-Buna inanmıram dədə, bizimkilər buna heç vaxt yol verməzlər,-dedi Azad.

-Qaradan da tünd rəng var oğul?! Baş vermiş bu qədər hadisələrə nə deyirsən?

Azər dirşəklərini stola dayaq edib çənəsini əlləri arasına almışdı. Babası ilə atasının danışdıqlarına öz uşaq marağı ilə qulaq asır, söhbətlərinə müdaxilə etmirdi. Səlminaz Süsəni yedizdirib yatmaq üçün balaca çarpayısına qoymuşdu.

Axşamdan xeyli keçmişdi. Gəlin döşəmə plovu boşqablara çəkib stola düzdü. Rəcəb kişinin, - həmişə bişmiş aşdan gül iyi gələr - dediyi kimi plovun xoş, iştah açan ətri otağa doldu. Azadla Azər iştahla yeməyə girişdilər. Rəcəb kişi könülsüz əlini qaşığa aparmışdı ki, çöldən dəhşətli partlayış səsi gəldi. Zərbdən pəncərələrin şü-

şələri çilik-çilik oldu. Süsən qışqıraraq yerindən dik atıldı. Hövlnak çölə çıxan Rəcəb kişi ilə Azad həyətlərinin sol tərəfində, xeyli aralıda, çəpərin beş metrliyində tüstü qalxan dərin bir çuxur gördülər. Partlamış mərminin qığılcımından od almış çəpərin şöləsi hər tərəfi qırmızıya boyayaraq, vahiməli bir mənşərə yaratmışdı. Ətrafdan, lap uzaqlardan gələn qarmaqarışlıq səslər bu vahiməni bir az da artırır, insanda bir çaşqınlıq yaradırdı.

Rəcəb kişi bir anlığa hər şeyi götür-qoy etdi. Dünəndən ağlına gələnlərin bu gün başına gəldiyini yəqinləşdirdi. Surenin naşı he-sablamalarına əsasən Rəcəb kişinin evinə tuşlanaraq atılmış mərmə xoşbəxtlikdən hədəfə dəyməmiş, yan keçmişdi. Azad çaşqın və sualedici baxışlarla atasının üzünə baxdı. Rəcəb kişi:

-Hər şey aydındır, oğul - dedi. - Uşaqları götürüb tez aradan çıxın. Meşəliklə gedin, çölləmə getsəniz arxadan vurur bu alçaqlar sizi. Bax, bu tərəfi görürsən - deyib əlini sağ tərəfə uzatdı. Palıdlı meşəni deyirəm. Yol qırağı, ancaq meşə içi qaçın. Yola çıxsanız görüb güllələyəcəklər sizi. Yəqin bütün kənd qaçır, kimi görsəniz özünüzlə aparın. Dediym səmt qonşu rayona ən yaxın və rahat məsafədir. Nəbadə yola və ya açıqlığa çıxasınız.

Azad eşitdiklərini yəqinləşdirmək üçün atasının üzünə diqqət və həyəcanla baxdı:

-Yəni deyirsən bunlar bizi qovacaqlar kənddən?!

-Artıq qovurlar, oğul. Özü də vəhşicəsinə qovurlar. Elə buna görə də öz mürdar niyyətlərini bu gecənin qaranlığına saxlayıblar, bala. Artıq sual-cavabın, götür-qoyun yeri deyil. Uşaqları qalın geyindirir hava soyuqdur. Gözləməyin yeri deyil, tələsmək lazımdır.

-Ata, bəs sən getmirsən bizimlə?! Qalmaq istəyirsən?!

-Siz olmayandan sonra mənim buralarda nə işim var. Dediym odur ki, məni gözləməyin. Arvad-uşağı tez aradan çıxarmaq lazımdır. Namusu ələ vermək olmaz, oğul. Mən də mal-qaranı açıb bu-

raxacam, heyvan olanda nə olar ki, onları bu odun-alovun içində başıbağlı qoymaq olmaz. Sonra gəlib sizə çataram. Bir şərtlə ki, mən dediyim yolla, yol qırağı, meşəiçi gedin. Yolda ləngiyib məni gözləməyin, ola bilsin ki, mən sizinlə ayaqlaşa bilməyəm.

-Ata, mən səni burda qoyub heç yana gedən deyiləm!

-Azad, oğul, Səlminazi, Süsəni fikirləş, namusumuzu qoru, papağımızı yerə soxma. Dedim ki, çatacam sizə.

Evə girdilər. Azərlə Süsən həyacandan və qorxudan tir-tir əsən Səlminaza sığınmışdılar. Nə baş verdiyini dərk etməyən uşaqlar alacalanmış gözlərini bir-bir böyüklərin üzündə gəzdirir, düşüdükləri suallarına cavab axtarırdılar. Hələ günortadan kəndin işıqları kəsildiyi üçün Səlminaz ehtiyat saxladığı lampanı yandırmışdı. Nöyütü qurtarmaq üzrə olan lampanın piltəsi ətrafa zəif işıq salır, yaranmış vahiməni bir az da artırır.

Azad atasının təkidi ilə uşaqları götürüb həyətdən çıxmağa məcbur oldu. Yollar, kəndin içi və ətrafı adamlarla dolu idi. Çoxu nə baş verdiyini hələ də dərk etmədiyi üçün ayağıyalın, başı açıq küçəyə çıxaraq ora-bura vurnuxurdular. Ara-sıra partlayan mərmilər, atılan güllələr, adamların səs-küyü gecənin şirin yuxusuna haram qatmışdı. Bəzi alışıb yanan evlər kəndi qırmızıya, qan rənginə boyamışdı. Məsələdən hali olub, paltarını geyinib kənddən qaçanlar da var idi. Azad ailə-uşaqlarıyla birlikdə bir neçə adama qoşulub atasının məsləhət bildiyi yol qırağı, meşəiçi ilə qaçmağa başladılar.

Rəcəb kişi uşaqları tələsik yola salandan sonra tövləyə girdi, malları, qoyunları açıb çölə buraxdı. Quraqlıqdan kənarda dayanıb alışıb-yanan çəpərə tamaşa elədi. Çəpərin xeyli hissəsi yanmışdı. Alov artıq tövləyə yaxınlaşırdı. Malları açıb buraxmasaydı bir azdan heyvanlar da alışıb yanacaq, tövlədə zümlə məhv olacaqdılar. Şübhəsiz, bu od-alov sonra quraqlığa, oradan isə evə keçəcək,

Rəcəb kişinin varidatını xarabaya çevirəcək.

İllər boyu dişiyə, dırnağıyla tikib yaratdığı, bir azdan yanub külə dönəcək xanımına həsrətlə baxan Rəcəb kişi dərinə köks ötürdü. Pula, qızıla həris olmadığı üçün əlinə keçəni evə, evin rahatlığına xərcləmiş, mülkünü xalılarla, gəbələrə, yaxşı yorğan-döşəklə, qiymətli, rahat mebellərlə təmin etmişdi. Oğlu Azad da atasının yolunu gedərək əlinə gələn pulu yığmamış, yalnız evə xərcləmiş, yaxşı yaşamaq üçün hər bir şərait yaratmışdı. İndi isə uşaqların yalnız paltarını geyindirib evdən çıxmışdılar. Özləri ilə heç nə apara bilməmişdilər. Bütün var-dövlət bir azdan yanaraq məhv olacaq bu evdə qalmışdı. “Təki uşaqlarıma bir şey olmasın. Sağ-salamat aradan çıxsa bilsəydilər heç dərdim olmazdı”-deyə düşündü Rəcəb kişi.

Uşaqlarına çatmaq üçün bayaqdan açıq qalmış həyət qapısına yaxınlaşdı. Qarıya çatmışdı ki, həyətin o biri başında, alma ağaclarının yanında topa dayanmış malların arasından qızıl inəyin mələrtisi ayaqlarını yerə mıxladı. Ömründə belə məzlum mələrti eşitməmişdi. Ya, həqiqətən inək hürküyə düşdüyündən belə, yanıqlı səslə mələdi, ya da bu səs Rəcəb kişinin qulaqlarına belə kövrək çatdı. Bilmədi. Ancaq onu bildi ki, inəyin səsinə bir yalvarış, bir inilti, bir şikayət var. Geri qayıtdı, heyvanları sürüb həyətdən çıxarmaq istədi. Lakin ürəyi gəlmədi. Ev yansa da, həyət geniş olduğu üçün mallara bir şey olmayacaqdı. Qızıl inəyə yaxınlaşdı, heyvanın təlaşla baxan gözləri yaşarmışdı. Rəcəb kişi dəhşətə gəldi, inəyin boynunu qucaqlayaraq hönkürməyə başladı. Ömründə ağlamayan Rəcəb kişi uşaq kimi hönkürür, sanki, dolmuş ürəyini, içinin göynərtisini acı göz yaşlarıyla yumaq, boşalmaq istəyirdi.

Bir az yüngülləşmişdi. Alışmış, daha da şövqlə yanan çəpərin şöləsindən həyət-bacada hər şey aydın görünürdü. Heyvanlardan ayrılıb quraqlığa yaxınlaşdı. Oduqların üstündə oturub dərin fikrə

getdi. Atasını, anasını, həyatından çox sevdiyi, bu etibarsız dünyadan tez getmiş ömür-gün yoldaşını xatırladı. Onların məzarını, bu evdə, bu həyətdə dolaşan ruhlarını kimsəsiz qoyub getmək istəmədi. Onsuz da ayaqlarında taqət, ürəyində təpər qalmamışdı. Uşaqlarına sezdirməsə də, bu ötən iki günün içində tamam qocaldığını, taqətdən düşdüyünü başa düşmüşdü. Sən demə, bir günün fikri, dərdi insanı qocaldarmış. Özü də belə, hər şeyin ağırlığını dərk edən müdrik yaşında.

Başını əlləri arasına alıb nə qədər fikrə getdiyini bilmədi. Birdən Sarıcanın səsi onu xəyaldan ayırdı. Bir neçə dəfə təlaşlı səslə hürüb səs salsa da, iti zəncirdən açıb buraxmağı unutmuşdu. Sarıcanı açmaq üçün ayağa qalxıb quraqlığın altından çıxmaq istəyirdi ki, elə bu an baş verən partlayış onu yerindən qaldırıb torpağa çırpdı. Bu həyətdə atılan ikinci mərmə quraqlığın damına düşdüyündən dam uçdu, yerə düşən damın qabaq tiri Rəcəb kişinin hər iki qolunu sındırdı, sinəsinə dəymiş qəlpə onu qanına qəltan elədi. Arxası üstə uzanan Rəcəb kişi huşunu itirdi.

Xeyli vaxtdan sonra özünə gəldi. Nə baş verdiyini müəyyənləşdirmək üçün ətrafa boylandı. Quraqlıq uçaraq yanmağa başlamışdı. Ayağa qalxmaq istədi. Bacarmadı. Sinəsindəki dəhşətli ağrını yoxlamaq üçün əlini qaldırıb sinəsinə gətirmək istədi. Əlləri sözüne baxmadı. Paltarın altından, sinəsindən bədəninə yayılan istinin qan olduğunu yəqinləşdirdi. “Bu da axırım” deyə düşündü.

Dartınaraq zəncirdən açılmağa çalışan Sarıca Rəcəb kişinin yanına can atırdı. Hürür, yeri cırmaqqlayır, lakin heç nəyə nail ola bilmirdi. Yiyəsinin belə vəziyyəti ona da ağır gəlirdi.

Rəcəb kişi yenidən ayağa qalxmağa çalışdı. Lakin cəhdi baş tutmadı. “İlahi mənə bir güc ver, heç olmasa bu iti açıb buraxım. Başqa heç nə istəmirəm” deyə düşündü. Ümidi bircə salamat qalmış qıçlarına gəldi. Dabanlarını yerə dirəyərək arxası üstə yavaş-yavaş

itin damına tərəf süründü. Nəhayət, itə yaxınlaşdı. İtin boynundan zənciri açmaq istədi. Əlləri yenə sözünə baxmadı. Əlacsız qalıb çətinliklə səmtini dəyişdi, zəncirin o biri başından yerə vurulmuş taxta mıxçanı ayağındakı altı möhkəm çəkmənin dabanı ilə vurub laxlatmağa başladı. Dabanı ilə bir neçə dəfə mıxçanı o tərəfə, bu tərəfə vurub, nəhayət, yerdən çıxardı.

Zəncirinin boşaldığını hiss edən Sarıca Rəcəb kişiylə yaxınlaşıb sahibinin əllərini, üzünü yaladı. İtin belə mehribanlığından kövrələn Rəcəb kişi:

-Məni bağışla, Sarıca - dedi - Səni zəncirləməkdə səhv etmişəm. Ömründə birinci dəfəydi zəncirlənirdin. Özü də yer üzündə tayı-bərabəri olmayan o alçağa görə. Gərək bağışlamayasan məni Sarıca. Ola bilsin bu da sənə yazılıbmış. Bilmək olmur bu dünyanın işlərini Sarıca, bilmək olmur. Bilirsən, Sarıca bu dünyaya göz açan hər bir insanın bir alın yazısı, bir qismət payı və bir ömür qədəri var. Və Tanrının bizə bəxş etdiyi bu yazıdan, bu qismətdən və qəddərdən qaçmaq, qurtarmaq olmaz. Elə bu ömür yolu heyvanlara da aiddir. Bəlkə səhv edirəm. Bilmirəm. Ancaq onu bilirəm ki, bütün canlıları o gözə görünməz yaradır və taleyini, bəxtini də özü verir. Mənimki də bura qədər imiş. Ancaq belə, kimsəsiz öləcəyimi heç ağıma da gətirməzdim. Bilirəm, məni basdıran da tapılmayacaq. Ancaq öz yurdunda ölməyimə sevinirəm Sarıca. Sevinirəm. Bilirsən, ana yurdu nə qədər şirindir. İnsan yaşlaşanda bunu daha yaxşı dərk edir.

Rəcəb kişinin dediklərini Sarıca sanki başa düşürmüş kimi tez-tez mehriban, mülayim səslə zingildəyir, sahibinin üz-gözünü yalayır.

-Hə, belə işlər Sarıca - deyən Rəcəb kişi elə bil ürəyini boşaltmağa, son sözlərini deməyə özündə bir ehtiyac duyurdu. - Bilirsən - dedi - mən də istərdim balalarımın yanında canımı tapşırım, və-

siyyətimi onlara edim, sonra da oğlumun çiyində qəbiristanlığa, son mənzilimə gedim. Ancaq belə olmadı. Vəsiyyətimi sənə etməli oldum. Sən də daha buralarda dayanma, Azadın, Azərin ardınca get, onları tap, onlardan muğayat ol. Sən axı, bəzi insanlardan etibarlısan. Bunu hərəkətlərinlə, davranışınla həmişə sübut etmişən. Di dayanma, tərən, uşaqları tap. Mən əminəm sən onları tapacaqsan.

Beləcə xeyli “söhbətləşdilər”. Rəcəb kişi ağır nəfəs alır, son sözlərini qırıq-qırıq deyirdi. Və bir az keçdikdən sonra gözlərini əbədi yumdu.

IX

Sarıca nəfəsi kəsilmiş, cəsədi soyumuş Rəcəb kişinin meyiti ətrafında bir neçə dəfə dövrə vurdu. Sahibinin hənirtisini dinşəmək, səsini eşitmək istəyirdi. Artıq sahibində həyat işartısı qalmamışdı. Bundan məyus olan Sarıca Rəcəb kişinin baş tərəfində şönküyüb cəsədə xeyli baxdı. Sanki, bu həyəətə gələn gündən ona qayğı göstərmiş sevimli sahibiyə vidalaşırdı.

Gecədən xeyli keçmiş Sarıca ayağa qalxıb ətrafı dinşədi, səs-səmir yox idi. Təkcə alışıb yanan quraqlığın çırtılısı eşidilirdi. Alov artıq evə yaxınlaşmaq üzrə idi. Sarıca həyətdən çıxıb kənd yolu ilə Azadgilin ayaq izlərini iyləyə-iyləyə ona məlum olmayan səmtə tərəf gedirdi. Kənd elə bil boşalmışdı, gözə ins-cins dəymirdi. Bəzi yerlərdə alışıb yanan evlərin qırmızı şöləsi görünürdü. Yandırılan evlərin əksəriyyəti balaca daxmalardan ibarət idi. Kəndin qırağında hürküyə düşüb ora-bura vurnuxan bir neçə baş mal-qara gözə dəyirdi. Sarıca onların yanından keçib meşəqırağı yolla getmək istəyirdi ki, birdən partlayış baş verdi. Heyvanların topasına atılmış mərmə bir neçə inəyi, buzovu parça-parça edib tikələrini ətrafa sə-

pələdi. Ay işığı olduğundan ətraf aydın görünürdü. Hər halda atıcı uzaqdan bu heyvanları insan topası hesab etdiyi üçün onlara atəş açmışdı. Yoxsa qarətlə məşğul olan bu soyğunçular onlara sərvət qalmış heyvanları qırmazdılar. Ac olsa da qarşısına tökülən ət parçalarına fikir verməyən Sarıca ildırım sürəti ilə meşəyə girib üzə-şağı qaçmağa başladı. Boynundakı zəncirin o biri başındakı mıxça tez-tez kola-kosa ilişir, onu dartıb saxlayır, bəzən yıxılır, durur və yenə sürətlə qaçmağa, bu ilan yuvasından uzaqlaşmağa çalışırdı. Və birdən qabaq ayaqları boşluğa düşdüyü üçün yuvarlanıb boynundakı zəncirdən asılı qaldı. Zəncirin o biri başındakı mıxça iki daşın arasına keçib Sarıcanı dibi görünməyən dərəyə uçmağa qoymamışdı. Qabaq ayaqları ilə qayanı cırmaqlayır, yuxarı çıxmağa çalışsa da, buna nail ola bilmirdi. Boynundakı zəncirdən asılı qaldığı üçün artıq boğulurdu. Həyatla ölüm arasında qalmışdı. Ölümə təslim olmaq istəmirdi. Son gücünü topladı, bayaqdan qayanın sərt, iti tinlərinin kəsib doğradığı qana boyanmış pəncələrinin ağrısına fikir vermədi, yenidən yuxarı dırmaşmaq üçün pəncələri, dırnaqları ilə ilişik yeri axtardı. Və birdən sağ pənəci tutarlı ilişiyə keçdi, güc verərək yuxarı qalxıb canını ölümdən qurtardı.

Dan yeri sökülmək üzrə idi. Sarıca meşədən çıxıb yolla irəliləyirdi. Hara getdiyini heç özü də bilmirdi. Azadgilin ayaq izlərinin iyini də itirmişdi. Kimsəsiz, yiyəsiz qaldığından həyat gözündə heçə dönmüşdü. Elə-belə harasa getmək, qan qoxulu, ölüm saçan bu yerlərdən uzaqlaşmaq istəyirdi. Arxasınca sürünən zəncirin o biri başındakı mıxça tez-tez nəyəsə ilişdiyindən onu zinhara gətirmişdi. Bircə bu zəhrimardan azad olsaydı heç dərdi olmazdı. Başqa sahibsiz, səllimi itlər kimi harda gəldi başını saxlaya biləcəkdə. Bu günə düşməsinə bais olan Sureni yenidən nifrətlə xatırladı. Əlinə keçsəydi onu parça-parça edərdi. Ya ölərdi, ya da öldürərdi. Hər halda ondan əl çəkməzdi. Əgər o alçaq dünən o həyəətə gəlməsəy-

di ömründə boynu zəncir görməyən Sarıcanı Rəcəb kişi tutub zəncirləməzdi.

Səhər çoxdan açılmışdı. Ayaqlarında taqət qalmasa da, Sarıca dayanmadan qaçır, sanki “mənzil” başına tələsirdi. Balaca, çox da dərin olmayan dağ çayını keçib bədəninə hopan sudan azad olmaq üçün silkələndi, üstündəki suyu ətrafa çilədi. Ani dayanıb ətrafı dinşədi, səs-səmir yox idi. Suya girənə qədər burnuna dəyən insan ayaq izlərinin iyi indi yoxa çıxmışdı. Bir az da irəlilədi, bayaqkı yoğun gövdəli, iri, qollu-budaqlı ağaclardan fərqli olaraq xırdalıqlarla dolu meşə idi bura. Artıq burada insan ayaqlarının iyi hiss olunurdu.

Meşəlik qurtarmaq üzrə idi, qarşından ona doğma olan insan qoxusunu hiss elədi, sürətini bir az da artırdı. Doğmaları ilə görüşəcəyinə sevinirdi Sarıca. Meşədən çıxıb hələ tam əriməmiş, alata qar qalmış, meşəliklərlə əhatə olunan iri talaya çatdı. Sarıca vahiməli, təşvişli baxışlarla ətrafı nəzərdən keçirdi. Hər tərəf insan cəsədi ilə dolu idi. Gecə düşmənin gülləsinə tuş gəlməmək üçün doğma yurdundan qaçıb canını qurtarmaq istəyən əlisiləhsiz insanlar vəhşicəsinə güllə-baran edilərək qətlə yetirilmişdilər. Sarıca meyitlərə yaxınlaşıb onları bir-bir nəzərdən keçirdi. Aralarında tanıdığı sima olmasa da, hamısı ona doğma insanlar idi. Meyitlər arasında qoca, kişi, qadın, qız, gəlin, arvad-uşaq cəsədləri çoxluq təşkil edirdi. Bəzi meyitlərin qulaqları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, başının dərisi soyulmuşdu. Cavan bir gəlinin döşünü kəsib, qucağındakı körpənin alnının ortasından güllə ilə vurmuşdular. Uşaq əlindəki tikə çörəyi yerə salmamış, ana, Vətən, yurd kimi əzizləyərək düyünlədiyi yumruğu içində saxlamışdı.

Dünəndən ac olsa da çörəyə əhəmiyyət vermədi. Qəzəblə zingildəyərək meyitlərdən uzaqlaşan Sarıca talanın qırağına gəlib meşəyə girmək istəyirdi ki, kol topasının arxasında arxası üstə yerə

uzadılmış yeniyetmə qızın cəsədi diqqətini cəlb etdi. 14-15 yaşında olan bu qız tək cə alt gecəköynəyində idi. Zorla soyundurulduğu üçün cırılmış, parça-parça edilmiş üst paltarı kənara atılmışdı. Ağ gecəköynəyinin yaxası cırıldığı üçün qızcığazın hələ təzə pırtmış balaca, şamama döşləri çöldə qalmışdı. Yanaqlarında, buxağında, sinəsində, balaca döşlərində həris insan dişlərinin göyərmiş yeri görünürdü. Köynək qısa olduğundan qızın ağ, totuq qıçları bayırda idi. Göbəyindən bir qarış aşağıda, qıçlarının arasında, ağ gecəköynəyində qan ləkələri görünürdü. Qızın qıçları arasında, yumşaq torpaqda insan dizlərinin yerini bildirən çuxurlar vardı. Çuxurların dərinliyi bura bir neçə adamın diz qoyduğundan xəbər verirdi. Qızcığazı zorlamışdılar.

Sarıca cəsədə yaxınlaşıb içinin göynərtisini söndürmək üçün iniltili bir səslə zingildədi. Ömründə ulamamışdı və ulamaqdan zəhləsi gedirdi. Gördüklərindən yaranmış qəzəbini söndürmək üçün üzünü ulu göylərə tutub uladı, uladı, bir də uladı. Tükürpədicisi səslə ulayan Sarıca sanki, yer üzündə görünməmiş bu haqsızlığı bütün bəşəriyyətə çatdırmaq istəyirdi.

Hiddətlənən Sarıca burada qərar tuta bilmədi, digər kiçik qonşu talaya keçdi, orda da qərarlaşa bilmədi, talanın kənarında, yaxınlıqdakı meşəyə girmək üçün dikdirə çıxdı, ordan axan arxa bənzər kiçik dağ çayını adlayaraq yamaca qalxıb meşəyə girdi, qollu-budaqlı, yoğun gövdəli, yaşı bilinməyən bu palıd ağacının altına gəldi. Düşməndən gizlənmək üçün çitqına, qaratikan kolunun dərinliyinə girən Sarıca zəncirinin ilişdiyinə görə oradan çıxma bilməmişdi, sürünərək bura gəlib çıxan Oqtay onu açıb buraxmış, ölümdən xilas etmişdi...

...Qəzəblənmiş itin indi üstünə atılaraq onu parçalayacağını gözləyirdi Oqtay. Və birdən ildırım sürətiylə Oqtayın başı üzərindən tullanan Sarıca üzü aşağı, çaya tərəf qaçdı. Təhlükənin sovuşduğunu gören Oqtay bir an rahat nəfəs aldı. Tamam tənha qaldığını dərk edincə itin yenidən yanına qayıtmasını arzuladı. Və gün ərzində çəkdiyi əzablara tab gətirə bilməyib huşunu itirdi.

Sarıca çaya çatıb ağzını suya saldı. Hiddətlə burnunu suda o tərəfə, bu tərəfə çırpır, sanki, düşmənin murdar qanına bulaşmış ağız-burnunu yuyub təmizləmək istəyirdi. Sonra soyuq dağ suyundan içdi. Hirsdən, qəzəbdən yanan içinin göynərtisi səngidi, daxilində bir sərməstlik duydu. Geri dönərək xilaskarının yanına tələsdidi.

Qızdırma içində yanan Oqtay alnında, yanaqlarında bir sərinlik hiss etdi və çətinliklə də olsa huşdan ayılıb özünə gəldi. Gözlərini açanda gördüklərinə inanmaq istəmədi. Üz-gözü yalayan bayaq vəhşilənmiş it, əvvəlki mehriban görkəminə qayıtmışdı. Bir az bundan qabaq qıcanmış ağzında görünən qılınc kimi iti dişləri, cəhənglərindən axan qan damlaları, az qala hədəqəsindən çıxacaq qızarmış gözləri, qabarıb biz-biz qalxmış tükləri bu heyvana vəhşi bir görkəm vermişdi.

Oqtay itin düşməninə görə qəzəblənib bayaqkı tanınmaz sifətə düşdüyünü dərk etdi. Bu ağır günündə həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq ona qahmar çıxmış “dostu”nun ağlasığmaz əməllərindən qürur duydu. Bayaq qoltuq cibindəki bıçağın dəstəyinə apardığı əlini qolu keyidiyi üçün çətinliklə də olsa çəkib qoynundan çıxardı, sinəsi üstə gətirib asta hərəkətlə döşünə vurub üstünə uzanmasını itə işarə elədi. Sarıca yaxınlaşıb Oqtayın sinəsi üstə uzandı. Hərərətdən od tutub yansa da Oqtay üşüyür, soyuqdan tir-tir əsir-di. Artıq Sarıcanın isti bədəni də ona kömək edə bilmirdi. Yara öz işini görməkdə idi. Canı ilə əlləşən Oqtay itin nəvazişindən qəhər-

ləndi, Sarıcanın boynunu qucaqlayıb əziz adamı kimi öpməyə başladı:

-Getmədin, məni qoyub getmədin. Ölümə sinə gərdin, məni düşmənin əlindən alıb həyatımı xilas etdin. Qəzəblənib, hiddətlənib getmişdin, tamam azad idin. Yenə yanıma qayıtdın. İndi də keşiyimi çəkir, məni qızındırmaq istəyirsən. Axı bunları nəyə görə edirsən? Səninlə “kəsdiyim” bir parça çörəyə görəmi? Yoxsa səni zəncirdən açıb azadlığa buraxdığım üçünmü? Hər halda yaxşılığı itirmədin. Ömrü boyu torpaqlarımızdan yer, çörəyimizdən pay, paltarımızdan geyim verdiyimiz nankor qonşularımız sənin qədər olmadılar. Və ola bilməzlər də. Çünki onlar haqdan qaçan, nahaqqa tapınan nankor ünsürlərdir. Bir çox insanlardan sən etibarlısan ay Allahın yaratdığı. Heç bilirsən arzum nədir? Arzum odur ki, Allah-Təala mənə bir az ömür versin, heç olmasa sənin yaxşılığından az da olsa çıxım,-dedi Oqtay.

Sarıca Oqtayın hər kəlməsindən sonra qəribə, incə səslər çıxarır, sanki onunla “söhbətləşirdi”.

Günəş öz yuvasına çəkilirdi. Qürub vaxtı yaxınlaşırdı. Sarıca xilaskarına kömək üçün yollar axtarır, tez-tez o yan-bu yana boylanır, qulaqlarını şəkləyib hər tərəfi dinşəyirdi. Birdən taladan meşəyə girən iki nəfər silahlıni gördü. Oqtayın üstündən yerə düşüb ağacların yoğun gövdələri və kolların arasıyla daldalana-daldalana gələnələrə tərəf qaçdı. Onlara yaxınlaşıb topa kolun arxasında yerə sindi. Gələnələrin dost və ya düşmən olduğunu müəyyənləşdirmək üçün qulaqlarını şəkləyib danışmalarını dinşəməyə başladı. Artıq əsgərlərin söhbəti aydın eşidilirdi.

-Dədəmin canı üçün Oqtayın başı üstündə olsaydı çoxdan qayıdardı hissəyə. Səhərdən axtarıyıq, nə ölüsünü tapırıq, nə də dirisini. Nəsə gəlib başına.

-Ə, bura bax, deyirəm birdən əsir zad düşər e?

-Yox. Yoox, Oqtay özünü vurar, ancaq əsir düşməz. Zalım oğlunun gözündə qorxu yoxdu ha. Görmürsən hər döyüşdə sinəsni gülləyə sipər edir.

Sarıca əsgərlərin ona doğma olan, onun alışdığı, təxmini başa düşdüyü dildə danışdıqlarını eşidib gələnlərin dost olduğunu müəyyənləşdirdi, gizləndiyi yerdən çıxıb astadan bir-iki ağız hürdü və əsgərlərin qabağına qaçdı. Əsgərlərdən biri avtomatı ona tuşladı. O biri əsgər:

-Əl saxla, görmürsən quyruq bulayır, - dedi.

Sarıca onlara çatıb yenə iki ağız hürdü və geri qayıdıb Oqtayın yanına tələsdi. Əsgərlərin ardınca gəlmədiyini görüb yenidən onların yanına qayıtdı, ayaqları qarşısında çöməlib yalvarışlı səslə yenə onlara baxa-baxa Oqtay tərəfə addımladı. Əsgərlərdən biri:

-Bu itdə nəşə var, sən öl. Gedək bunun dalınca, görək bizi hara aparmaq istəyir - dedi.

Onlar Sarıcanın ardınca düşdülər. Gəlib Oqtayın uzandığı yerə çatanda itin əməlinə heyrətləndilər.

-Ə, bu nə ağıllı heyvandır - deyə əsgərin biri dilləndi.

Səsə zorla gözlərini açan Oqtay:

-Gəlmisiz, gəlib çıxmırsız uşaqlar: -dedi.

Oqtayın yaralı olsa da, salamat qalmasından sevinən əsgərlər ona yaxınlaşdılar.

-Allaha şükür, sağsan, ümidimizi tamam itirmişdik, səhərdən səni axtarıyıq, aqlımıza min cür fikir gəlirdi. Bu it olmasaydı, başqa səmtə gedirdik. Bizi yoldan qaytarıb bura gətirən elə bu it oldu, - deyən əsgər qumqumanı belindən götürüb Oqtaya su içirdi. - Bu alçaqlar vurub səni? - deyərək saqqallı erməni dığalarının cəsədinə işarə elədi.

-Hə, bunlar uzaqdan snayperlə vurublar məni, yaralı olduğumu bilib məni əsir tutmaq üçün gəlmişdilər bura.

-Sən də bunları cəhənnəmə vasil elədin hə, - deyən əsgər ürək-dən güldü.

-Yox, qardaş, yox. Bunlar bura gələndə mənim bir dənə də gülləm qalmamışdı.

-Bəs bunları kim vurub?! - deyən əsgər maraqla soruşdu.

Oqtay səngər dostlarının gəlişindən və bir az su içdiyindən xeyli dirçəlib, özünə gəlmişdi. Artıq burda tənha qalıb qurd-quşa yem olacağı təhlükəsi sovuşmuşdu. Yaşamaq, həyat eşqi ona güc vermişdi.

-O alçaqları, bax, gördüyünüz bu it cəhənnəmə vasil edib. Özü də mənim həyatımı xilas etmək naminə.

-Sən nə danışırsan, Oqtay?! İtin topu, tüfəngi var, it silah ata bilir?!

Oqtay bu gün ilk dəfə gülümsədi, baş vermiş hadisəni qısa da olsa dostlarına danışdı.

-Əgər inanmırsınızsa yaxınlıqdakı dığanın cəsədinə fikir verin. Ona bir dənə də olsun güllə dəyməyib. Bu gördüyünüz it onun boyun-boğazını çeynəyərək cəhənnəmə göndərüb,- dedi.

Əsgərlər cəsədi diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra heyrətlə gah Oqtaya, gah itə, gah da pəzəvəng erməninin meyitinə baxırdılar. Gördüklərinə inanmaq istəməsələr də, fakt göz qabağında idi. Meyitə bir dənə də güllə dəyməmişdi, təkə boyun-boğazı iti dişlərlə didilib parçalanmışdı.

Sarıca sanki, əsgərləri tələsdirmək üçün onlara yaxınlaşıb birinin çəkməsinin boğazından dişləri ilə ehmalca tutub Oqtaya tərəf çəkdi. Sonra Oqtaya yaxınlaşıb zingildəyərək onun əlini yaladı.

-Ə, Oqtay, dədəmin əziz canı üçün bu itin təkə danışmağa dili yoxdu. Ə, bu heyvan möcüzədi mən ölüm - deyən əsgər əlini ağzına aparıb iki dəfə yapalaq səsi çıxararaq şərti işarə verdi. Bununla o, Oqtayı axtarmaq üçün onlarla meşəyə gəmiş diəgr iki əsgər yol-

daşlarını köməyə çağırırdı. Və Oqtayın yeriyyə bilməyəcəyini nəzərə alıb belindən asdığı balaca baltanı kəməndindən çıxartdı, iki ədəd üç metr uzunluğunda şumalağac kəsdi, hamarlayıb yanaşı yerə qoydu, o biri əsgərdən uzun kəndiri alıb bir adamlıq xərək düzəltdi.

Xərək düzələndə qədər o biri əsgərlər də gəlib çıxdılar. Köməkləşib Oqtayı xərəyə uzatdılar. Oqtayın vəziyyəti ağırlaşdı. O, tez-tez huşunu itirir, yenə də özünə gəlirdi. Üzünü dostlarına tutub:

-Uşaqlar - dedi - sizdən bir xahişim var, iti özünüzlə aparın, hissəyə çatan kimi onu yaxşı yedizdirin. O heyvan hər cür hörmətə layiqdir.

-Sən arxayın ol, qardaş - deyən dostları Oqtayın uzandığı xərəyi çiyinlərinə alaraq yola düşdülər. Sarıca da onlara qoşuldu. Sevincək hərəkətlərlə yeriyyir, gah əsgərlərin üzünə, gah da boylanıb xərəkdə hərəkətsiz uzanan Oqtaya tərəf baxır, sanki, onun vəziyyətini öyrənmək istəyirdi.

XI

Onlar hissəyə çatanda qaş qaralıb, axşam düşmüşdü. Oqtayı rezin təkərlər üzərində qurularaq tibb məntəqəsi üçün ayrılmış taxta vaqona qaldırıb ehmalca çarpayuya uzatdılar. Əsgərlərdən biri məlumat vermək üçün komandirin yanına getdi.

Hissənin komandiri axşam yeməyini yeməmişdi. Daha doğrusu, iştahadan kəsilmişdi. Yuxusuzluqdan qızarmış gözlərinin altı şişib torbalanmışdı. Çoxlu siqaret çəkdiyindən oturduğu balaca otaq tüstü ilə dolmuşdu. Başını əlləri arasına alıb dərin fikrə getmişdi. Baş vermiş hadisə ilə əlaqədar gün ərzində dinclik tapa bilməmişdi, mənəvi sarsıntı keçirmişdi. Qaçqın düşən əliyalın əhali Sarıcanın

səhər tezdən gördüyü həmin talada yağı düşmən tərəfindən vəhşicəsinə gülləbaran edildiyindən, qətlə yetirilmiş yüzlərlə insanın cəsədi əsgərlərin köməyilə maşınlara yığılıb meyitxanalara göndərilmişdi.

Ermənilərin özlərinə qalsaydı, onlar belə qələti edə bilməzdilər. “Arxalı köpək qurdu basar” atalar misalını götür-qoy edən komandir günahın çoxunu ali baş komandanlığın səriştəsizliyində görürdü. “Vahid ordu yaradılmalı, əsgərlərin döyüş zamanı lazımı müasir silahlarla təchiz edilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməli, düşmən tərəfindən gözlənilən hücumun qarşısı vaxtında alınmalı idi. Pərakəndə, özünümüdafiə dəstələriylə düşmən qarşısını almaq, onları məğlub edərək geri oturtmaq mümkün deyil. Deməli, hələ bu xəmir çox su aparacaq.”

-Cənab polkovnik, Oqtayı gətirdik!

Komandir başını qaldırıb qarşısında farağat vəziyyətində dayanmış əsgəri başdan-ayağa süzdü. Fikirli olduğundan onun nə vaxt otağa girdiyini hiss eləməmişdi.

-Bağışlayın, cənab polkovnik, qapını bir neçə dəfə döydüm, səs gəlmədi. Vacib məlumat olduğu üçün icazəsiz otağa girdim.

-Yaxşı eləmisən, düz eləmisən - deyən komandir özünü sındırmadı. -Yəqin ki, yuxulamışam, onun üçün də qapının döyüldüyünü eşitməmişəm. Hərbi qaydaya görə cəzalandırılmalıyam. Gərək bu dəfə keçəsən günahımdan - deyib ayağa qalxdı, qamətini düzəldib xislətinə xas ötkəm, gümrah səslə danışmaoğa başladı.

-Hə, qəhrəmanımız necədir? - deyərək Oqtayı soruşdu.

-Salamatdır cənab polkovnik, ancaq qıçından yaralanıb.

-Boş şeydir. Elə igiddən ölüm də qorxur. Getdik! - deyib otaqdan çıxdı. Əsgərlə birlikdə tibb məntəqəsi yerləşən vaqona tərəf addımladı.

Həmişə ötkəm danışmaqla, qamətini şax tutmaqla əsgərlərində

ruh yüksəkliyini qaldıran komandir Oqtayın yaralanmasından mü-
təəssir olsa da, özünü tox tutur, bunu bürüzə verməməyə çalışırdı.

Onlar məntəqəyə yaxınlaşanda vaqonun iki ayaqlı pilləkəni
önündə dayanaraq gözlərini qapıya zilləmiş Sarıca komandirin diq-
qətini cəlb etdi. Üzünü əsgərə tutub:

-Bu it hardan gəlib bura çıxıb? - deyə soruşdu.

-Cənab polkovnik, bu, it deyil, bu, qeyri-adi bir canlıdır. Oqta-
yın həyatını xilas edən bu it olmuşdur.

-Necə yəni, it də insanı ölümdən qurtara bilər?!

-Bəli, cənab polkovnik, Oqtayı ölümdən bu it qurtarıb. Biz də
gözümüzlə görməsəydik inanmazdıq - deyən əsgər, olmuş hadisə-
ni qısa da olsa komandirinə danışdı. Komandir yaxınlaşıb diqqətlə
iti nəzərdən keçirdi, aşağı əyilib başını tumarladı. Sarıca salam ve-
rirmiş kimi qabaq sağ ayağını yuxarı qaldırıb pəncəsini komandirə
uzatdı. Polkovnik Sarıcanın pəncəsini əlinə alıb:

-Ağıllı heyvandır, olsun ki, xüsusi təlim görüb - dedi və vaqona
qalxdı.

Onlar vaqona çıxanda Oqtay artıq özündə deyildi. Huşunu ta-
mam itirmişdi. Uzun yolu əldə düzəlmiş xərəkdə gətirildiyi üçün
silkələndiyindən yarası ona olmazın əziyyət vermiş, yorulub əldən
düşmüşdü.

Komandir yaxınlaşıb əlini Oqtayın alına qoydu, hərərətdən od
tutub yanırdı. Sonra şişib kötüyə dönmüş yaralı qıçını nəzərdən ke-
çirdi.” Deməli vəziyyəti ağırdı” deyə düşündü. Ona təcili yardım
edilməsə həyatı təhlükə qarşısında qalacaq. Hissənin həkimi də bu
gün, axşamüstü yaralı əsgərləri hərbi vertolyotla Bakıya, hospitala
aparmışdı. Rayon xəstəxanası da çox uzaqdır. Xəstəni də maşına
mindirib silkələmək olmaz. Bəs nə etməli?! Oqtayı həyata necə
qaytarmalı?! Hər bir əsəgrə ata qayğısı göstərən komandir Oqtayı
doğma övladı qədər sevirdi. Bakıya zəng edib vertolyot çağırmağa

da imkan yox idi. Enerji mənbəyi tükəndiyi üçün ratsiya da işləmirdi. Bəs nə etməli?! Nə fikirləşdisə üzünü əsgərlərə tutdu:

-Uşaqlar, bu yaxın kənddə həkim olmamış olmaz. Təcili maşınla gedib, soraqlaşib tapmaq, bura gətirmək lazımdır.

-Cənab polkovnik, mən həkim yeri bilirəm. Bu gün səhər qaçqın düşənləri yaxındakı kəndə apararkən aralarında bir həkim vardı. Səhv etmərsə, adı da Azad doxtur idi. Onlar, bir neçə ailə idilər, köhnə məktəb binasında yerləşdirildilər. Biz onları yerbəyer edəndən sonra yorğunluğumuzu almaq üçün təxminən yarım saat oturub dincəldik. Və bu yarım saatın içində həmin həkim qayadan uçaraq qıçını sındırmış bir nəfərin sınımış sümüklərini əli ilə yerbəyer edib ətrafına nazik, yonulmuş taxta parçaları düzdü, qonşuların verdikləri yumurta ilə yundan gips düzəldib sarıdı. Onu tanıyan qaçqınlardan biri dedi ki, o, çox bacarıqlı həkimdir.

-Əhsən sənə əsgər - deyən komandir sevincini gizlədə bilmədi - bax, belə diqqətli olduğuna görə həyatda həmişə uğur qazanacaqsan. Belə edək, zabitlərdən birini qoşuram sənə, oturursuz QAZ-69-a, sürürsüz həmin kəndə, həkimi götürüb təcili bura gətirirsiniz.

-Oldu, cənab polkovnik - deyən əsgər əlini qulağının dibinə aparıb fərəhə vəziyyəti aldı.

-Ünvanı tapacaqsanmı?

-Bəli, cənab polkovnik, balaca kənddir. Axtarmağa ehtiyac qalmayacaq. Məktəb binasının yolunu əlimin içi kimi bilirəm.

-Elə isə dayanmayın, leytenantı da götürüb yola düşün. Bura bax, ola bilər ki, həkim gəlmək istəməsin. Ona izah edin ki, burda igid bir oğlan can üstündədir. Ürəyi varsa gələcək. Əgər onu tapmasanız, soraqlaşın, kənddə başqa həkim varsa bura gətirin. O da olmasa, qonşu kəndə, daha sonra rayona gedin. Ümumiyyətlə, bura həkimsiz qayıtmayın. Mən sizə ümidəm - deyən komandir üzünü naçar qalmış tibb qardaşına tutdu.

-Nəsə edə bilmisiz? - deyə soruşdu.

-Ağrıkəsici iynə vurmuşam cənab polkovnik, sonra da qızdırma-ya qarşı bir neçə iynə vurub dərman içirtmişəm. Ancaq vəziyyəti yaxşı deyil. Yaxşı, başı çıxan həkim olmasa... - Sözüünün ardını demədi, Oqtaya lazımı yardımını edə bilmədiyini üçün xəcalətli iş tutubmuş kimi başını aşağı dikdi.

-Bilirəm, oğul, bilirəm, vəziyyəti ağırdır - deyən komandir yanını Oqtayın uzandığı çarpayının qırağına qoyub yaş tənziyi xəstənin dodaqlarına çəkdi. - Ancaq qorxmaq lazım deyil, o sağalacaq, mütləq sağalacaq - deyib ətrafdakılara ürək-dirək verdi.

Komandirin əmrini alan əsgər, leytenantla birgə maşına oturub kəndə yola düşdülər. Qalan digər üç əsgər Oqtayı görmək üçün vaqona can atan Sarıcanı özləri ilə kazarmaya apardılar.

Hadisəni eşitmiş digər əsgərlər maraqla, bu qeyri-adi itin mehriban görkəminə baxır, ağıllı əməllərinə məəttəl qalırdılar. Hərə öz payından bir az ayıraraq Sarıcanı möhkəm yedizdirdilər, qabağına su qoydular. Havanın şaxtalı olduğunu nəzərə alan uşaqlar Sarıcanı bayıra buraxmadılar. Qapının ağzında yerə atdıqları köhnə sırıqlının üstündə yatmaq üçün ona yer düzəldilər.

XII

Dünən axşam öz doğma yurd-yuvalarından qaçqın düşərək gecəni sübhə qədər məşəqqətli yollar keçmiş, gün bir çatı qalxanda rastlaşdıqları bizim əsgərlərin köməyi ilə gəlib bu kəndə köçmüşdülər. Kənddə məskunlaşdırılmış əllyə yaxın qaçqın ailəsindən dördü bu darısqal, yaşı bilinməyən köhnə məktəb binasında yerləşdirilmişdi. Təzə məktəb binası tikilib istifadəyə verildiyi üçün bu qədim bina bir neçə il istifadəsiz qaldığından tam yararsız hala düşmüşdü. Damının çürümüş saxsı örtüyü, qapı və pəncərələrinin qə-

dimiliyi, digər ağac materialları yararsız olduğu üçün binanı sök-məmişdilər. Bu gün məcburiyyət qarşısında kara gəlmiş bu dörd otaqlı binanın hər otağı bir ailəyə verilmişdi.

Otaqların taxta döşəməsi olmadığı üçün quru yer süpürülüb tə-mizlənmiş, yerli adamların gətirdikləri köhnə-kürüş həsir və palaz-larla örtülmüşdü. Şüşəsi sınımış pəncərələrin gözləri qalın kağız kartonlarla, selofan örtüklərlə tutulduğundan içəri qaranlıq idi. Otaqlar nəm olduğundan kəsif iyi verirdi. Qonşuların verdikləri köhnə, yırtıq odun peçlərinə çör-çöp, talaşa yığıb yandırsalar da otaqlar qızmaq bilmirdi.

Kənd camaatı hərə qulpundan çıxanı, köhnə yorğan-döşək, ge-yinmək üçün yararlı olan kişi, qadın və uşaq paltarı, qab-qacaq, hətta hazır bişirilmiş xörəyə qədər gətirib məcburi köçkünlərə paylamışdılar.

Sınıq-salxaq kətil üstə oturmuş Azad dərin fikrə gedərək atası-nın yolunu gözləyir, onun gəlib çıxacağına ümid edir, yorğunluq-dan ölü kimi düşmüş, yöndəmsiz yerdə yatan balalarının gələcək taleyini düşünürdü. Nöyüt lampasının zəif işığı altında divardakı oyuqları axtarıb tapan Səlminaz günortadan hazırladığı palçıqla hə-min dəlikləri tutur, otağa girə biləcək siçanın, siçovulun, ilan-ça-yanın qarşısını almağa çalışırdı. Hələ günorta otağa girərkən siço-vulu görüb dəhşətə gəlmişdi.

Dünən axşamdan çimir eləməsələr də, bu gün günorta üstünə ki-mi payi-piyada yol gəlib yorulsalar da, sarsıntı içində olduqları üçün yuxuları ərşə çəkilmişdi. Yata bilmirdilər. Yatmaq istəmirdi-lər. Səlminazın ağlamağa nə heyi, nə də gözündə yaş qalmamışdı. Gecə, yol boyu yanındakılara sezdirməmək üçün sakitcə, için-için ağlayan Səlminaz bu gün, günorta, yaşamaq üçün onlara ayrılmış bu acınacaqlı şəraiti görüncə hönkürüb ağlamaqdan özünü saxlaya bilməmişdi. Onlarla birlikdə qaçqın düşən ahıl bir qadın Səlmina-

zın boynunu qucaqlamış, - Qızım, başqaları kimi gülləyə tuş gəlib yarı yolda qalmamışsıq, sağ-salamat bura gəlib çıxmışsıq. Allaha şükür elə ki, balaların, ərin, özün salamat qalmısınız. Naşükürlük edib, asi olma, Allaha açır gedər. Bir də yadında saxla, can bala, elnən gələn bəla toy-bayram olar, - deyib onu sakitləşdirmişdi.

Səlminaz köhnə, mis ləyənin dibində qalmış bir ovuc palçıqı götürüb oyuğun birini də tutdu. Onsuz da bir gündə bu qədər dəlik-deşiyi bağlamaq mümkün deyildi. Əllərini yumaq üçün binanın həyətidən axan kəhrizə getdi.

Əllərini yuyub geri qayıdan Səlminaz ərinin könlünü almaq, fikrini dağıtmaq üçün nə isə demək, nə isə etmək istəsə də, dinib-danışa bilmədi. Lal-dinməz ərinin üzünə baxdı. Elə bil ötən sutka ərzində Azadın beli bükülmüş, vüqarlı qaməti sınımış, saçları ağarmış, xeyli qocalmışdı. Ömür-gün yoldaşının bu haləti ona dərin yer elədi. Yenə atası qədər sevdiyi qayınatası Rəcəb kişini xatırladı.

-Yazıq dədə, gəlib çıxmadı, görəsən başına nə iş gəlib?! Bir də hardan biləcəm ki, gəlib bura düşmüşük? Gərək onu orada tək qoymaydıq. Gözləyəydik.

Azad başını qaldırıb qəmli gözlərini Səlminaza dikdi. Həyat yoldaşını birinci dəfə görürmüş kimi ona xeyli baxdı.

-Bilmirsən xasiyyətini - dedi - Bəyəm bir sözünü iki eləmək olur ki. Sözünün qabağına söz deyəndə uşaq kimi inciyir. İncidiyini üzə vurmasa da, içində çəkir. O qədər kövrək qəlbi var ki, dədənin. Bir də o bələda bizi gözləməyə qoyardı? İmkan verərdi ki, dayanıb onu gözləyəm? Əlbəttə, qoymazdı, çünki hər saniyənin bir hökmü vardı o zaman. Əsas sizin aradan çıxmanızı istəyirdi kişi. O qədər ailəcanlıdı ki.

Azad bayaqdan ürəyində götür-qoy etdiklərini açıb Səlminaza demək istəmədi. Bu gün günortadan ağına gələn başına gələcəyindən qorxurdu. Atasının hələ o vaxt dediyi "Sən hara istəyirsən

köç, get, oğul. Mən yurdumu, yuvamı qoyub heç yana gedən deyiləm. Mənim dirim də, ölüm də bu torpaqda qalacaq” sözlərini xatırlamış, haldan-hala düşmüşdü. Əgər kişi sağ-salamat gəlib çıxmazsa, ona bir şey olarsa bu, Azadın ürəyində ömrü boyu sağalmaz yara kimi qalacaq, arada qaysaqlasa da, tez-tez qaysağı qopub ona işgəncələr verəcək. Bütün bu düşüdüklərini Səlminaza danışmış, ona əzab vermək istəmədi.

-Narahat olma, Səlmi - dedi. - Atam bu yerlərin dağına-dərəsinə, meşəsinə-düzünə, yoluna-cığına yaxşı bələddi. Xəlvəti yolla sağ-salamat gəlib çıxacaq, indi tapmasa da sonra tapacaq bizi.

-Allah ağzından eşitsin ay Azad. Dilim-ağzım qurusun, ona bir şey olsa öldürərəm özümü.

Elə bu ara şirin yuxuda olan Azər Sarıca, Sarıca deyib sayıqladı.

-Vallah, bu uşaq dəli olmasa yaxşıdı, günorta da bir-iki saat yatmışdı, onda da Sarıca deyib sayıqlayırdı. Axşam da yuxuya gedəndən sonra bir neçə dəfə beləcə sayıqlayıb. Uşaq itin xiffətini eliyir e, inanırsan? - dedi Səlminaz.

-Eliyəcək də, əlində böyüyüb, gün axşama kimi bir yerdə olublar. Heyvan olanda nə olar. Özü də heylə, ağıllı heyvan, hələm-hələm ələ düşmür a.

-Düz deyirsən, Azad. Vallah, o itin təkçə danışmağa dili yox idi, qalan hər şeyi elə gözəl başa düşürdü ki, mat-məttəl qalırdı adam. Sənə bir hadisəni danışacam Azad, inanmayacaqsan - deyən Səlminazın gün ərzində ilk dəfə dodaqları qaçdı, azacıq gülümsədi. - Yay idi - dedi - dədə arxa su qoşub bostanı suvarırdı. Sən işdəydin, Azər da harasa getmişdi, evdə yox idi. Süsənlə tək qalmışdıq. Tut ağacının altında yerə palaz sərib Süsəni oturdum. Sarıcanı da Süsənin yanına çağırıb onu qorumasını “tapşırıdım”. Unu ələyib xəmir yoğurmağa başladım. Bayaقدan Sarıca ilə sakitcə oynayan Süsən birdən arxa tərəf iməkləməyə başladı. Sarıca uşağın o tərə-

finə bu tərəfinə keçir, onu arxa yaxınlaşmağa qoymurdu. Buna baxmayaraq Süsən arxa yaxınlaşmışdı. Arx da ağzına kimi su ilə dolu idi. Əlim xəmirli olsa da istədim gedib uşağı arxın qırağından götürüm. Elə bu an Sarıca dişləri ilə uşağın belinə bağladığım şaldan yapışib onu sürüyərək palazın üstünə gətirdi. Mat-məəttəl qalmışdım. Yüz deyən olsaydı, bunu gözlərimlə görməsəydim inanmazdım. Vallah o heyvan elə-belə it deyildi, bir möcüzə idi. Kaş o heyvana da bir şey olmayaydı. Sağ-salamat gəlib çıxaydı bura. Heç bilirsən Azər nə qədər sevinərdi. Elə Süsən də, Sarıcaya öyrəşiblər axı.

-Məni demirsən, hamınızdən çox mən sevinərdim. Fikir verməmişən, Səlimi, bu illər ərzində Sarıca həyətimizə gələnlərdən kimi-sə tutub, kimisə dişləyib xətər yetirməyib. Tanımadığı adamları həyətdə də buraxmayıb, səs-küy salaraq bizi xəbərdar edib. Təkcə Sureni görəndə quduzlaşıb, onu tutub parçalamaq, qanına qəltan eləmək istəyib. Çünki düşməndir. Sarıca da dostla düşməni tanıya, ayırd edə bilir. Etibarsız, xəyanətkar insanlardansa, belə, dilsiz-ağızsız heyvanla dostluq eləmək daha yaxşıdır. Adamlar var ki, inanıb bel bağlayırsan, bir də görürsən arxadan xəncəri sapladı kü-rəyinə. Heç uf da demədi. Görmədin, ermənilər nə oyun açdı başımıza. Onlara yaxşılıqdan başqa nə etmişdik. İtlərsə belə deyil, çörək verən sahibinə sadıq olur, xidmət göstərirlər.

Azad son sözlərini boğula-boğula dedi. Yanan peçin böyrü-başı kimi boruları da çürüyüb dəlmə-deşik olduğundan tüstü otağa dolur, rahat nəfəs almağa imkan vermirdi. Peçin alt və yan yırtıqlarından otağın yerinə kül və xırda köz parçaları tökülürdü. Soyuq olsa da, od düşməsin deyə yorğan-döşəyi peçdən xeyli aralıda salan Səlimnaz tez-tez yerə tökülən külü və od qırıntılarını bayırdan tapıb gətirdiyi köhnə, nazik dəmir parçasının üstünə yığıb atırdı. Bütün bu məşəqqətli əziyyətlərə tab gətirir, arada Allaha şükür edir,

balalarının salamat qalmasına sevinirdi. Ciyər paralarının gələcək taleyini düşünən ana sarsıntılar keçirsə də, “Təkcə ölümə çarə yoxdur, tək salamatçılıq olsun” el misalını xatırlayıb təskinlik tapırdı. Qayınatasının, valideynlərinin, bacı və qardaşlarının xiffətini çəkir, onların da sağ-salamat qalmaları üçün üzünü göylərə tutub Allaha yalvarırdı.

Xanım-xatınlıq etdiyi, bağçalı-bağlı o boyda mülkdən, mebelli, xalılı-gəbəli geniş otaqlardan, yaşamaq üçün hər bir şəraiti olan topdağıtmaz evindən məcburi qaçqın düşən və belə ağlasığmaz şəraitdə məskunlaşan Səlminaz yenidən daraldı, dönüb mışıl-mışıl yatan uşaqlarına baxdı, “hər zülmə dözərik, tək bunlara bir şey olmasın” - deyər düşündü.

Dərin fikrə getmiş Azad dinib-danışmırdı. Qəm yükü ilə “yüklənmiş çiyinləri” ona əziyyət verirdi. Yerindən qalxmağa sanki, təqəti qalmamışdı. Atasının halətini düşündükcə ürəyi partlamaq dərəcəsinə gəlirdi. Kişini orda tək qoyduğu üçün özünü danlayır, içini yeyib töküdü. Tək ömründə birinci dəfə olsa da üzünə qayıdaydı, sözünə baxıb onu orda tək qoymayırdı.

Elə bu ara tavandan, barının küncündən zərif xışıltı eşidildi. Bu səs ilan sürünməsinə xatırladırdı. Səlminaz yerindən dik atılıb Azada sığındı. Alacalanmış, böyümüş gözlərini gah tavana, gah da Azada dikirdi. Azad işin nə yerdə olduğunu başa düşdü. Bu gün kənd adamlarının gətirib verdikləri boruları peçin tüstülüyünə keçirib dama çıxararkən ayağı dəydiyi çiy kərpicdən hörülmüş köhnə barının bir neçə kərpicini ovxalanıb yerə tökülmüşdü. Borunun keçəcəyi yerə yaxın, həmin çuxura düşmüş oyuğu palçıqla doldurmaq istəyən Azad çuxurda, kərpiclər arasında özünə yuva quraraq, qıvrılıb qış yuxusuna getmiş yekə bir ilanı görüb dəhşətə gəlmişdi. İlanı öldürmək istədikdə atasının “Oğul, binalarda, evlərdə yaşayan ilanlardan heç vaxt insana zərər toxunmaz. Ona görə ki, onlar

ölya ilanlarıdır. Onları öldürmək, yerindən dərbədər etmək günahdır” nəsihətini xatırlayıb əl saxlamışdı. Əlindəki vedrə dolu palçıq ilanının üstünə töküüb çuxuru örtmüşdü. Səlminazın və uşaqların qorxacağını nəzərə alıb bu məsələni açıb ağartmamış, heç kimə bir söz deməmişdi. İndi isə borunun istiliyindən ayılmış ilanının yerini dəyişmək istədiyini yəqinləşdirdi.

-Vallah, bu ilandır, damda sürünür - deyən Səlminaz təşviş içində Azada baxdı.

-İlanlar qışda, soyuq havada yuvalarından çıxmır, onlar ancaq yayda, isti havalarda gözə dəyirlər. Bir də yadında saxla Səlmi, binalarda, evlərdə məskən salan ilanlar insana toxunmurlar. Onlar ölyə ilanları olduğu üçün onlardan hələ heç kəs ziyan görməyib - deyən Azad Səlminaza ürək-dirək verdi.

-Allah ağzından eşitsin, ay Azad, yoxsa yağışdan çıxıb yağmura düşərdik. Özüm cəhənnəm, uşaqlardan qorxuram ey. Allah eləməsin, onlara bir şey olsa öldürmə özümü. Onlarsız yaşamaqmi olar.

-Səlmi, əzizim heç qışda, belə soyuq havada ilan görmüsən? - soruşdu və sualına özü də cavab verdi - Əlbəttə, görməmişəm və görməzsən də. Çünki ilan ancaq yayda bayıra çıxır, - deyib Səlminazı arxayın saldı.

Bu an bayırda qaranlığın sinəsini dəlib sağa-sola gəzişən gur işıq seli görüldü, bir az keçmiş binaya yaxınlaşıb dayanan maşın səsini eşitdilər. Səlminaz yerindən dik atılıb;

-Dədə olacaq bu, Azad. Gəlib çıxacağı ürəyimə dammışdı.

-Allah ağzından eşitsin, Səlmi - deyən Azad hövlnak özünü bayıra atdı.

Adamlarını gözləyən, qulağı səsdə olan qonşu qaçqınlar da maşın səsini eşidib bayıra çıxmışdılar. Gələnləri görmək üçün hamı qabağa yeridi. QAZ-69-dan düşən əsgər onlara yaxınlaşıb salamlaşdıqdan sonra,

-Bizə həkim lazımdır - dedi - Bu gün, elə burda bir yaralının qıçını sarıyanda görmüşəm. Səhv etmirəmsə adı da, Azad doxturdur.

Azad qabağa yeriyib - Axtardığımız adam mənəm - dedi.

-Qadan alım doxtur, yoldaşlarımızdan biri yaralanıb, qıçına güllə dəyib, vəziyyəti ağırdır. Ona təcili kömək lazımdır. Həkimimiz də bu gün yaralanmış əsgərləri vertolyotla Bakıya aparıb. Sabaha ancaq gəlib çıxar. Tibb qardaşı da heç nə edə bilmir, bircə ümidimiz sənə qalıb.

Azad bir an nə edəcəyini kəsdirmədi. Damda sürünən ilan yadına düşdü. Gedərsə tək qalacaq uşaqların qorxacağından nigaran qalırdı. Gündüz Səlminaza ürək-dirək verən yaşlı qadın ona yaxınlaşdı.

-Nə fikirləşirsən oğul, - dedi. -Səndən imdad diləyirlər, get, əlindən gələni əsirgəmə. Uşaqlardan da nigaran qalma, gecəni onlarla birlikdə qalacam. Səlminazı, uşaqları tək qoymayacam. Di tərən, dayanma.

Azad həmişə özü ilə gəzdirdiyi, dünən axşam qaçarkən onlara yük olsa da, bura gətirdiyi, içi tibb ləvazimatı ilə dolu çantasını götürdü. - Uşaqlardan muğayat olun, gec gəlsəm nigaran qalmayın, yaralının vəziyyəti ağır olsa yəqin ki, ləngiyəcəm, - deyib gələnlərlə birlikdə maşına əyləşdi. Maşın yerindən tərpendi, işığıyla gecənin zülmət qaranlığını yara-yara uzaqlaşdı gözdən itdi.

XIII

Səhər açılmışdı. Təzəcə doğan günəş düzü dünyanı nuruna qərq etmişdi. Hamı kimi şəhər əhalisi də növbəti qayğılı günlərini yaşamaqda idi. Oqtayın valideynləri ötən bu altı ay ərzində azı altmış yaş qocalmışdılar. Keçmiş bu vaxt ərzində ötən günləri bədxəbər-

siz başa vurduqları üçün sevinir, gecələri nigaran yatır, növbəti günün salamat keçməsi üçün Allaha dualar edir, yeganə övladları olan Oqtayın sağ-salamat qayıdıb gəlməsi üçün nəzir-niyaz deyirdilər. Gün ərzində Oqtayın ağıllı və cəsur olmasından danışib, biri-birinə ürək-dirək verirdilər.

Bu gün də səhər tezdən yuxudan oyanan kimi ana üzünü ərinə tutub,

-Heç bilirsən bu gecə yuxuda nə görmüşəm? - dedi.

-Yəqin ki, yaxşı yuxu görmüsən, arvad.

-Hardan bildin yaxşı yuxu gördüyümü?

-Nə isə, ürəyimə damıb. Tək Allah xeyirliyə calasın.

-Yuxuda Oqtayı görmüşəm. Özü də yaxşı, səpbasağ.

-Hə, onda danış görüm necə görmüsən. Ürəyimi üzmə arvad.

-Gördüm ki, quru bir səhrada yol gedirik. Ancaq yolu başa vura bilmirik. Ucsuz-bucaqsız bu səhrada günəşin istisindən od kimi qızmış qumdan savayı gözə bir şey dəymirdi. Hər tərəfdə yerdən qalxan ilğım görünürdü. Səhra odunu yanıb közü qalmış təndiri xatırladırdı. Susuzluqdan dilim-dodağım yanırdı. Sənin də vəziyyətin yaxşı deyildi. Mənə kömək etmək istəsən də, özün də yeriyə bilmirdin. Elə bu an uzaqdan tozanaq qopdu. Bir azdan ağ atlı oğlanın bizə yaxınlaşdığını gördüm. At yaxınlaşanda nə görsəm yaxşıdı, gördüm ki, atın üstündəki igid bizim Oqtaydı. O, atı saxlamadan bir göz qırpımında əyilib bizi yuxarı qaldırdı, dizlərinin üstündə oturub atı daha bərk çapmağa başladı. At elə bil yerimir, göylə uçurdu. Sonra meşə kənarında yerləşən meyli-meyvəli bir çəmənliyə gəlib çatdıq. Bizi yoğun gövdəli, qollu-budaqlı bir ağacın altında yerə qoydu. Özü də atdan düşüb ağacın altında, torpaqdan qaynayan bulaqdan bizə doyunca su içirdi. Vallah mənə elə gəlir ki, bu günlərdə Oqtaydan şad xəbər gələcək.

-Hə, arvad, Allah var, rəhmi də var. Su aydınlıqdır. Özü də Oq-

tayın bizə su içirtməsi daha yaxşıdır. Gör, mən nə görmüşəm yuxuda. Hə, gördüm ki, şadlıq sarayında toydayıq. Bəy də, Oqtaydır, yanında da nişanlısı Solmaz. Əvvəlcə Oqtay qırmızı paltarda idi, sonra gözümə ağ paltarda göründü. Xeyir-dua vermək üçün mikrofonu yaxınlaşanda onu qara kostyumda, ağ köynəkdə, həmişə bağladığı qırmızı qalstukda gördüm. Elə xoşbəxt görünürdü ki, sonra birlikdə qol da açıb oynadıq.

-Allah ağzından eşitsin atası. Əhd eləmişəm, balamız sağ-salamat qayıdıb gəlsin, küçüdə, adamların gur yerində əl açıb dilənəcəm.

Gördükləri yuxuların təsirindən sabaha ümidlə baxan valideynlər intizar və həsrətlə gülümsədilər...

XIV

...Günortaya lap az qalırdı. Azad üçüncü sutka idi ki, çimir eləmir. Sırağa gün, gecə səhərə qədər, doğma yurdundan qaçmağa məcbur olduğu üçün yol gəlib, dünən gün ərzində məskunlaşdıqları otağı (əgər buna otaq demək mümkünsə) sahmana salmaq üçün əlləşib, axşamdan indiyə qədər isə ağır yaralı olan Oqtayı həyata qaytarmağa çalışırdı. Yorulub əldən düşsə də, ötən bu vaxt ərzində göz qırpmamışdı.

Dünən axşam hərbi hissəyə çatan kimi Oqtayın şalvarını qıçı boyu qayçı ilə kəsərək əynindən çıxarmış, şişib dama dönmüş qıçıdakı güllə yerini yara boyu, o tərəfli, bu tərəfli xüsusi məhlulla yuyub təmizləmiş, ona xüsusi ağrıkəsici, hərərəti salan və yeməyi əvəz edən vitaminli iynələr vurmuşdu. Əgər Azad bir saat gec gəlsəydi, Oqtayı hyata qaytarmaq mümkün olmayacaqdı.

Gecəni sübhə qədər qızdırma içində yanan, hərərətin təsirindən sayıqlayan Oqtayın vəziyyəti sübhdən sonra anbaan yaxşılaşmağa

başlamışdı. Yaralının çoxlu qan itirdiyini nəzərə alan Azad komandirin köməkliylə əsgərlərin hərbi biletlərini yığıb Oqtayın bileti ilə tutuşdurmuş, Oqtayla eyni qan qrupu olan əsgərlərin bəzi, sağlam görkəmlilərindən qan götürüb Oqtaya vurmuşdu. Öz qanının da Oqtayın qan qrupu ilə eyni olduğunu nəzərə alan Azad başqa cılız, arıq bədənli əsgərlərə qıymamış, öz qanından da çəkib ona vurmuşdu.

Oqtayın yaxşılaşdığını görən Azad çəkdiyi əziyyətin hədəf getməməsinə sevindi, kiməsə yarıdığı üçün qürur duydu, yorulub əldən düşsə də, özündə bir gümrəhlik hiss etdi.

Səhər, səhər tezdən Azadın şəkər tozu ilə limondan düzəldirdiyi şərbətdən bir-iki stəkan içib susuzluğunu yatıran, yuyulub təmizlənərək dərman qoyulub sarıyan qıçının ağrısının azalmasından, ona vurulmuş iynələrin müsbət təsirindən rahatlıq tapıb şirin yuxuya gedən Oqtay bir az bundan qabaq ayılmışdı. Azad ona bir stəkan şərbət içirdib yenidən hərərətini yoxladı, axşamkına baxanda qızdırması xeyli azalmışdı. Onun üçün gətirilmiş isti, duru xörəyi Oqtay iştahla yedi. Yerini rahatlayıb, kürəyini söykəmək üçün tibb qardaşından əlavə balıq istədi. Tibb qardaşı Azada sualedici baxışlarla baxıb razılığını alandan sonra ikinci balığı Oqtayın başı altına qoydu, onun bir qədər dikələrək söykənməsinə kömək etdi. Oqtay Azada minnətdarlığını bildirib tibb qardaşından onu dünən ölümün pəncəsindən xilas etmiş iti soruşdu.

Oqtay səhər tezdən də özünə gələn kimi iti soruşmuş, onun harada olduğu ilə maraqlanmış, ona yaxşı baxmalarını xahiş etmişdi. Tibb qardaşı da bu haqda Azada məlumat vermiş, əfsanəvi bir itin Oqtayı necə xilas etməsini, sonra əsgərlərə qoşulub onlarla hərbi hissəyə gəlməsini danışmışdı. Həyatın qəribəliklərlə və qeyri-adi hadisələrlə dolu olduğunu bilən Azad bu söhbətə bir o qədər əhəmiyyət verməmiş, əsas fikrini Oqtayın müalicəsinə yönəlmişdi. Lakin indi o da maraqlanmağa başladı.

-Sənin itin bax, belədir - deyən tibb qardaşı sağ əlini yumub baş barmağını dik tutdu - sağ-salamat, kefi də kökdür. Hətta gecə uşaqlar onu çöldə qoymayıb, özləri ilə kazarmada yatırdılar - dedi. Elə bu an gecədən bəri tez-tez Oqtaya baş çəkən komandir içəri daxil oldu. Yerindən qalxmaq istəyən Azadla tibb qardaşına əli ilə işarə edib oturun dedi və Oqtaya yaxınlaşdı. Əlini onun alnına qoyub,

-Bizim qəhrəman necədir? - deyə soruşdu.

-Çox sağ olun cənab polkovnik, indi yaxşıyam.

-Bizi yaman qorxutmuşdun, - deyən komandir bayaq içəri girərkən tibb qardaşının it haqqında dediklərini eşitdiyindən marağını gizlədə bilmədi. Uşaqların axşam Oqtayı gətirərkən danışdıqları bu əfsanəyə bənzər hadisənin doğruluğunu Oqtayın özündən öyrənmək üçün söhbəti sonraya saxlamaq istəsə də, marağı səbrinə üstün gəldi. Hadisənin dürüslüyünü öyrənmək üçün soruşdu:

-Oqtay, doğrudan sənin qəhrəman itin haqqında deyilənlər düzdürmü?! Axşam uşaqlar mənə danışdılar. Düzü, mən inanmadım, elə indi də inanmaq istəmirəm. İtdə belə şücaət çox nadir hallarda ola bilər.

-Cənab polkovnik, bu hadisə başıma gəlməsəydi, gözümlə görməsəydim yüz desəydilər mən də inanmazdım. Necə var, olduğu kimi sizə danışım - deyən Oqtay əhvalatı təfəsilatı ilə onlara danışdı.

Dünya görmüş komandir dərin fikrə getmişdi. Oqtay ona heç vaxt yalan danışmaz. O, bu cavan oğlana özü qədər inanır. Deməli, baş vermiş hadisə həqiqət imiş. Bəs, iti buna vadar edən nə olmuşdur?

-Mənə elə gəlir ki, it öldürdüyü həmin ermənini çoxdan tanıyır-mış. - deyən komandir sözünə aramla davam etdi. - Və həmin adam itin düşməni olub. İt o adamı görəndə kimi daxilində oyanan intiqam hissi onu bu ağlasığmaz qəhrəmanlığa sövq edib. Yoxsa adi bir

heyvandan belə şücaət gözləmək qeyri-mümkündür. İntiqam hissi güclü hissdir.

Azad sanki, yuxudan ayıldı, Oqtayın təsvir etdiyi o murdar sirsifət, pəzəvəng boy-buxun, yekə, badımcana bənzər burun Sureni xatırlatdı. O heyvərə Azadğilin həyətinə gələndə də onu görən Sarıca hirsindən, hikkəsindən “quduzlaşmış”, üstünə atılıb parçalamaq istəmişdi. Lakin Azadın atası buna yol verməmiş, günahsız Sarıcanı tutub zəncirləmişdi.

-İtin rəngi necə idi Oqtay? - deyə Azad soruşdu.

-Qəribə, gözəl rəngi var, qəhvəyi, sarı, qızılı.

-O it hardadı indi?! - Həyəcanla soruşan Azad üzünü komandirə tutdu.

-Kazarmanın qabağında uşaqlarla oynayır - dedi komandir.

Azad oturduğu yerdən dik atılaraq bir az bundan qabaq otağın havasını dəyişmək üçün vaqonun açıq qoyduğu gözlüyünə yaxınlaşdı. Başını gözlükdən bayıra çıxarıb ətrafı nəzərdən keçirdi. Xeyli aralıda, əsgərlərin yanında dayanan iti gördü. Həmin it Sarıca idi! Əlində böyütdüyü, ailəsinin, uşaqlarının çox sevdiyi Sarıca! Duruxdu. Bir an nə edəcəyini kəsdirmədi. Və birdən gücü gəldikcə Sarıca.a.a deyib qışqırdı. İt səs gələn tərəfə döndü və gücü gəldikcə sürətlə vaqona tərəf qaçmağa başladı. Azad cəld hərəkətlə çölə çıxarkən ayağı nəyəsə ilişdiyindən üzüquyulu vaqonun döşməsinə yığıldı. Alnı qapının tininə dəyib yarıldı. Onu ayağa qaldıraraq stula oturdular. Tibb qardaşı Azadın yarılmış alnının qanını silib təmizlədi, dərman qoyub başını sarıdı. Azad vaqondan çıxıb yerə düşdü. Ətrafda Sarıcanı görmədi. Sarıca səs gələn tərəfə gəlib doğmalarından heç kimi görmədiyi üçün kor-peşman geri, kazarma tərəfə, uşaqların yanına qayıtmışdı.

Azad hər iki əlini ağzının yanına tutub yenidən kazarma tərəfə - Sarıca, mən burdayam. Sarıcaaaaa!!! - deyib qışqırdı. Sarıca yenə

də qulaqlarını şəkləyib səs gələn tərəfə baxdı! Uzaqdan Azadı tanıyıb var gücüylə ona tərəf qaçmağa başladı. Azada çatmağa bir-iki metr qalmış, uşaq doğmasının qucağına atdanan kimi Azadın qucağına tullandı. Azad müvazinətini zorla saxlayıb Sarıcanı qucaqladı. Sonra yerə sinib itin boyun-boğazını oxşadı. Sarıca sahibinin üz-gözünü, əl-ayağını yalamaqdan doymur, iniltili, kədərli səslər çıxarır, sanki, ağlayırdı. Azad itin bu hərəkətlərindən qəhərlənsə də özünü tox tutmağa çalışdı. Lakin onsuz da qubarlı ürəyi dözmədi, itin boynunu qucaqlayaraq hönkürməyə başladı.

-Sarıca, Sarıcam mənim - dedi - Sən də bizim kimi qaçqın düşdün, elindən, obandan, isti yuvandan didərgin düşdün. Nə yaxşı oldu, Allah səni bizə təzədən yetirdi. Heç bilirsən Səlminaz, Azər, Süsən səni görüb nə qədər sevinəcəklər. Heç bilirsən Azər sənin üçün necə darıxır. Yuxuda da adını çəkir, səni çağırır.

Ömründə ağlamayan Azadın indi hönkürtüdə çiyinləri tərpnirdi. Ağlayıb göz yaşı ilə sanki, qəmdən, kədərdən dolmuş, şişmiş ürəyini boşaltmağa çalışır, rahatlanmaq istəyirdi.

Sarıca sanki, sahibinin sözlərini başa düşür, öz “dili” ilə ona “cavab” verir, nəvazişlər göstərirdi.

Ətrafdan bu mənzərəni heyrətlə seyr edən zabit və əsgərlərin ürəyi ağrıyır, Azadın bu halına acıyır, qəzəbdən yumruqları düyünlənir, düşməne olan nifrətləri birə min artırdı.

Komandir yaxınlaşıb əlini Azadın çiyinə qoydu.

-Dur, - dedi - dur, qardaşım. Düşmənimizi məhv edib, intiqamımızı alacağıq, sizi də öz doğma yurd-yuvanıza qaytaracağıq. Ancaq səbr edin. Birə dözən min birə də dözər. Bu, bir bələdir gətirdilər başımıza. Vaxtında yatmasaydıq, ayıq olsaydıq bu qələti eliyə bilməzdilər.

Azad ayağa qalxdı. Qəbahətli iş tutubmuş kimi heç kimin üzünə baxa bilmədi, Gözlərini yerə dikdi. Sarıcanı görəndə ürəyi partlamaq dərəcəsinə gəlmişdi. Bu, keçirdiyi stressdən idimi, nədən idi-

mi, bilmirdi. Ancaq onu bilirdi ki, ağlayıb ürəyini boşaltmış, hətta bir az yüngülləşmişdi də.

Komandir Azadla birlikdə məntəqəyə qalxıb Oqtaya baş çəkdi-
lər. Oqtayın xahişi ilə Sarıcanı onun yanına buraxdılar. Sarıca Oq-
tayın hündür çarpayısına yaxınlaşdı, qabaq ayaqlarını qaldırıb çar-
payının qırağına qoydu. Oqtayın əlini yalamağa başladı. Oqtay itin
boynunu qucaqladı.

-Sənin adın Sarıca imiş - dedi - məni düşmənin əlindən sən al-
dın, sahibin isə məni yenidən həyata qaytardı. Ömrüm boyu sizə
borcluyam.

Sonra Oqtay ünvanını yazıb Azada verdi. Mütləq onlara ailəvi
qonaq gəlməsini, Sarıcanı da gətirməsini xahiş etdi. Azadın da mü-
vəqqəti məskunlaşdığı ünvanı alıb onlara gələcəyini vəd etdi.

Azad Sarıcanın qançır bağlamış yaralı boyun-boğazını, qabaq
pəncələrini silib təmizlədi, yod çəkib dərmanladı. Bunun yaxşılığa
edildiyini duyurmuş kimi Sarıca sakit dayanmışdı...

...Hərbi hissənin həkimi Bakıdan qayıtmışdı. Komandir Oqtayı
Bakıya, hospitala göndərmək üçün hazırlıq görürdü. Oqtay ən azı
iki, üç ay hospitalda yatıb tam müalicə olunmalı, sonra təhsilini da-
vam etdirməli idi. Bütün sənədləri hazırlayıb Oqtayın yanına gəl-
di.

-Oğul - dedi - səni bir azdan vertolyotla şəhərə, hospitala gön-
dərirəm. Tam müalicə olunandan sonra təhsilini başa vurmalsan.
Sən bizə sırası əsgər kimi yox, təhsilli zabit kimi lazımsan. Ordu-
dan hələlik tərxis olunmağın üçün təqdimat hazırlamışam, igidliyi-
nə görə təltif olunmağın üçün müdafiə nazirliyinə təqdimat da yaz-
mışam.

Komandir həmçinin gəlib hərbi hissədə həkim işləməsini
Azaddan xahiş etdi. Razılaşıdılar. Sonra o, Azadı Sarıca ilə birlikdə
QAZ-69-a oturdub kəndə yola saldı. Kənd qırağında atasının yolu-

nu gözləyən Azərin Sarıca ilə görüşünü təsvir etmək yazıçı təxayülündən çox uzaqdı...

... İki il ərzində Qarabağ erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmiş, bir milyondan yuxarı azərbaycanlı yurd-yuvasından didərğın düşmüşdü...

...Yeni rəhbərliyin səyi nəticəsində atəşkəs əldə edilərək müstəqil Azərbaycan Respublikasında sabitlik yaradılmış, vahid ordu quruculuğunun təməli qoyulmuşdu.

Oqtay ali təhsilini başa vurub Solmazla ailə həyatı qurmuşdu.

Atasından hələ də xəbər tuta bilməyən Azad ailəsi və məskunlaşdığı kənd əhalisi ilə birlikdə yenidən qaçqın düşmüşdü. Onlara Bakıda, tələbə yataqxanasında otaq təklif olunsa da, Sarıcaya görə etiraz etmiş, şəhərə yaxın rayonların birində məskunlaşmışdılar.

Oqtay Solmazla tez-tez Azadgilə qonaq gedir, Sarıca ilə görüşməyi özünə borc bilirdi...

...Əzazil atasının itkin düşüb, yoxa çıxdığından darıxmayan, hətta içində sevindiğini başqalarına sezdirməməyə çalışan Siranuş əlini gözünə günlük edib uzanan, dilsiz yollara baxır, Azərin günlərin birində bu kəndə, öz doğma yurduna qayıdacağını səbirsizliklə, həsrətlə gözləyirdi.

Bakı, oktyabr- noyabr 2005-ci il.

MAVİ GÖZLƏR

I

-Что с тобой, Кадир?

Qədir yana çevrildi. İlk dəfə görürmüş kimi yanında uzanmış Tatyanaya diqqətlə baxdı. Gecə lampasının solğun işığı altında onun açıq, şux sinəsi, balışın üstünə dağılmış pərişan, xurmayı saçları, mavi, lakin qəmli gözləri aydın görünürdü. Qabaqlar mehribanlıq, sevinc yağan, bəzən uzun-uzadı qayğı və təbəssümlə Qədirə baxan bu gözlər son bir ayda kədərə, qəmə bürünmüşdü. Dil açıb "danışan" bu gözlər Qədirin dərini bilmək istəyir, yaxınlaşmaqda olan ayrılığı görürmüş kimi tez-tez yaşarırdı.

Gecədən xeyli keçsə də, Qədir yerinə qor dolubmuş kimi yata bilmirdi. Düşüncələr, dünən gördüyü yuxu onu bir an belə rahat buraxmırdı. Narahatçılığını, keçirdiyi iztirabları həssas qəlbli Tatyana tam aydınlığı ilə başa düşmüş, yaxınlaşmaqda olan ayrılığa necə tab gətirə biləcəyi barədə çox düşünmüşdü. İki yol ayrıcında qalan Qədirin halına həm acıyır, həm də onu həmişəlik itirmək istəmirdi. Birgə yaşadıkları, sanki, bir il deyil, bir qərinədir. Və bu bir "qərinə" ərzində Qəirdən gül qədər inciməmiş, onda əsl kişi qeyrəti, kişi dəyanəti görmüş, onu dərin məhəbbətlə sevmişdi. Tatyana son bir ayda yaxınlaşmaqda olan ayrılığı tam dəqiqləşdirmək, Qədiri və özünü üzücü iztirablardan qurtarmaq üçün yollar aramış, bu haqda Qədirə dəfələrlə açıq danışmaq istəsə də ürəyi gəlməmişdi. "Qədirin uzaqlarda, dörd divar arasında tənha yaşayan anası oğlunun yolunu gözləyir. Gecəli-gündüzlü acı göz yaşlarından başqa heç nəyə gücü çatmayan,

günlərini beləcə başa vuran ağbirçək ananı oğlundan eləyən mən deyiləmmi. Əgər mən olmasaydım, Qədirin buralarda nə azarı vardı. Gəlmişdi, işini də qurtarmışdı, geri getməliydi. Lakin getmir, gedə bilmir, mənə atıb gedə bilmir. Qara tikan olub ana ilə oğul arasında bitə bilmərəm. Qədir getməlidir, günü sabah yola salmalıyam. Razi olmasa, məcbur edərəm. Onunla açıq danışmalıyam".

-Поçему тı molçış, Kadir?! Çто s toboy sluçilos, poslednie vremya тı sovsem izmenilsya.

-Ne çevo, ne çevo ne sluçilos so mnoy, praşu тı ne obrati vnimaniye, spi spokojno, - dedi Qədir və Tatyananı sinəsinə sıxdı, ağ sinəsindən, ətli, giləs dodaqlarından, mavi gözlərindən öpdü, xurmayı, narın telini sığalladı.

-Kadir, тı doljen uyexat na rodinu, mat tebya jdyot. Ya vsyo ponimayu, Kadir, kak nibud ya poterplyu, niçevo... ne budet... so mnoy..., - səsi titrədiyindən son sözləri qırıq-qırıq çıxdı. Qəhər onu boğurdu. Göz yaşlarını Qədirdən gizləmək üçün üzünü yana çevirdi, özünü saxlaya bilmədi, əlləri ilə üzünü qapayaraq hönkürməyə başladı. Qədir onu yenidən sinəsinə sıxdı, göz yaşlarını silərək alnından öpdü:

- Ni kuda ne poyedu, yesli nada, poyedem vmeste, -dedi.

Tatyananı sakitləşdirib çarpayından qalxdı. Siqaret yandırdı, tüstünü acgözlüklə sinəsinə çəkdi. Radioqəbuledicinin düyməsini basdı, tənzimləyicini fırladıb dalğalar arasında Bakını axtardı. Otağa həzin, qəmli musiqi axdı. Bakıdan gecə konserti verilirdi. Müğənni həzin, zil səslə yana-yana, yandıra-yandıra oxuyurdu. Oxuyan Qədir Rüstəmov idi:

"Dəryada gənim qaldı, sona bülbüllər,
Biçmədim zənim qaldı, saçı sünbüllər!"
Çox çəkdi yar cəfasın, sona bülbüllər

Mənə də qəmim qaldı saçı sünbüllər.

Tatyana nəmli gözlərini musiqiyə diqqət kəsilməmiş Qədirə dikmişdi. Qədir sanki, musiqini dinləmir, müğənninin fəryad qoparan şaqraq səsini eşitmir, həftələrlə, aylarla suya həsrət qalanlar kimi, musiqini, müğənninin səsini içir, təşnəsini söndürür, ancaq doymur, yenə, yenə içir.

"İlahi həyatda nə gözəl xalq varmış, nə gözəl musiqi varmış. Müğənni necə də kövrələ-kövrələ, kövrəldə-kövrəldə oxuyur, haradandır bu səs, bu nəfəs onda?! Musiqiləri də özləri kimi düşündürən, incə, ecazkardır. Təkcə dili bildin, demək musiqini tam dərk edəcəksən. Bu dili tam incəliyinə kimi öyrənməliyəm. Yalnız həssas, incə qəlblili insanlar belə çala, belə oxuya bilərlər", - deyə düşünürdü Tatyana.

Tatyananı düşündürən təkcə öz taleyi deyil, Qədirə möhkəm mehr salmış, ona bağlanmış, onsuz darıxan, axşamlar Qədir işdən gec gələrkən bir yerdə qərar tutmayan, qonşu otaqda yatan dörd yaşlı oğlu Vitalikin taleyi idi. Əgər Qədir həmişəlik gedərsə, bu kiçik ailənin taleyi acınacaqlı olacaq. Qədir bu evə özü ilə sonsuz xoşbəxtlik, sevinc, məhəbbət gətiribmiş. Tatyananın anası Lyudmila Nikolayevna Qədiri çox sevirdi, axşamlar oturub, onunla söhbət etməkdən doymurdu. Bir dəfə söhbət zamanı qızına demişdi:

-Nə bilim, qızım, Allah bilən yaxşıdır. Bəlkə elə taleyiniz sizi birləşdirib. Bir də yadında saxla, Azərbaycan xalqı dəyanətli xalqdır. Mərdlikləri bütün dünyaya yayılıb. Onlara inanmaq olar, kişi qeyrətləri var, aldatmağı bacarmırlar. - Tatyana nəsə demək istəmiş, sual dolu baxışlarını Lyudmila Nikolayevna başa düşmüş, sualsız qızına cavab vermişdi:

-Bilirəm nə demək istəyirsən, pis hər yerdə var, necə deyərlər, bir dana bir naxırın adını batırır. Ancaq göz görür, ağıl kəsir, Qədir

yaxşı oğlandır.

Bu düşüncələrlə, musiqinin laylasıyla Tatyana yuxuya getmişdi. Qədir xəyal aləmindən ayrılı bilmirdi. Dünən gecə gördüyü yuxusunu bütün günü düşünüb, daşınmışdı.

...Məhkəmə qurulmuşdu. Qədir müttəhim kürsüsündə əyləşmişdi. Salonda əyləşənlər arasında heç kimi tanıya bilmirdi. Hakim saçlı-saqqalı ağarmış nurani bir qoca idi. Sualların heç birinə Qədir cavab verə bilməmişdi, daha doğrusu, səsi çıxmamışdı. Məzəmmətli baxışlar altında gözlərini yerə dikmişdi, heç kimin üzünə baxa bilmirdi.

Hökm oxunurdu: "Əri Vətən müharibəsində həlak olandan sonra əziyyətlərə sinə gərib məşəqqətlərlə oğlunu boya-başa çatdıran bir ananı dörd divar arasında kimsəsiz qoyub gəldiyinə və burada düz bir il təmiz bir qadının hissləri ilə oynadığına, ən nəhayət, məsum bir körpənin kövrək qəlbini ələ alıb, hazırda səhvlərini başa düşən, həmin qadınla körpəsini atıb anasının yanına qayıtmaq istəyən vətəndaş Qədir ən ağır cəzaya - vicdanının ixtiyarına buraxılsın".

Qədri tər basmışdı, yuxuda "vicdan, ən ağır cəza", - deyə-deyə sayıqlayırmış. Tatyana onu oyatmış, qorxu ilə Qədirin üzünə baxmışdı. Son bir ayda Qədirin müəmmalı hərəkətləri Tatyananı qorxuya salmışdı. Körpə qorxudan anasının qoynuna sığındığı kimi, Tatyana o gecə səhərə qədər Qədirin sinəsinə beləcə sığınmışdı. Bu isti sinənin yaxın gələcəkdə harayasa, lap uzaqlara uçub gedəcəyini düşündükcə dəhşətə gəlirdi. Həmişə spirt qoxuyan, gündəlik içərək evdə dava-dalaş salan keçmiş ərindən heç bir nəvaziş görməyən Tatyana Qədirə yaşadıkları bu bir il ərzində əsl ailə məhəbbətinin, kişinin, kişiliyin nə olduğunu tam dərk etmişdi.

Dünən gecə səhəri dirigözlü açdıqları üçün Tatyana dərin yuxuya getmişdi.

Qədir siqareti külqabıya basıb söndürdü, yenisini yandırdı. Yuxusuz olsa da yata bilmirdi. Yuxusu ərşə çəkilmişdi. İki yol ayrıcında qalanlar kimi gedəcəyi yolu ayıra bilmirdi. Sağa getsə su, sola getsə od. Ya odda yandın, ya sel-su apardı. Nə fərqi. O tərəfdə Vətən, ana gözləyirdi. Burada isə Tatyananı, bir də doğma övladı qədər istədiyi məsum bir körpəni - Vitaliki gözüyaşlı qoyub gedə bilmirdi.

Hətəm kişinin son sözlərini xatırladı.

"Sezona get, sezona. Könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək. Gülgəzi almaq istəyirsənsə, tələbini ödəməlisən".

"Bu da sezon. Gəlmişdim qaş qayımağa, vurdum gözü də çıxartdım. Düz deyiblər, ən ağır cəza vicdan əzabıdır".

Barmaqlarının isindiyini hiss etdi, siqaretin közü süzgəcə yaxınlaşmışdı. Son günlərdə siqaret tüstüsündən saralmış barmaqlarına baxdı. "Çox siqaret çəkirəm, lap çox", - deyər düşündü. Müğənni yeni xalq mahnısı oxuyurdu. Qədir dərin fikrə getmişdi. Xəyal onu keçmişə, ötən günlərə, anasının və bir də onu elindən-obasından didərgin salan sevdiyi qız Gülgəzin yanına apardı.

II

Axşamdan xeyli keçmiş Suğra arvad evə qayıtdı. Qədir onu qapı ağzında qarşıladı. Anasının gözləri gülürdü, demək işlər qaydasındaydı. Lakin o gülər gözlərin dərinliyində iz salmış kədəri Qədir görə bilmədi.

-Hə, oğlum, gəl bir boynunu qucaqlayım. Ölmədim, axır bu günü də gördüm, - deyən Suğra arvad qollarını oğlunun boynuna doladı, alnından öpdü, başını oğlunun geniş sinəsinə sıxaraq xeyli beləcə dayandı. Sanki Qədirin şiddətlə vuran ürəyinin

döyüntülərini sayırdı.

Suğra arvad iki fincan çay süzüb stola qoyduqdan sonra elçiliyin necə keçdiyini oğluna nağıl edirdi.

-Zərəfşanı tanıyırsan, göynən gedirdi, "qızım hələ uşaqdır", - deyib bəhanələr gətirirdi. Sonra onu qandırdım ki, balam, qızın oğluma hə deyib, onları fələk də ayıra bilməz. Elə etmə ki, qoşulub qaçsınlar. Mən, el adətincə toy eləmək istəyirəm... Hə, oğul, bu sözlərimdən sonra durub keçdi o biri otağa, bir azdan qayıtdı. Yəqin ki, Gülgəzin fikrini öyrənməyə keçibmiş.

-Atasına bir şey bildirmədin?

-Yox, oğul, qızın "həəsini siftə anasından alarlar. Anası da yaman şərtlər qoyub qabağımıza, brilyantdan danışır. Çoxlu qızıl istəyir. Bilərzik olmasa, qızımı evdən çıxmağa qoymaram, - deyir.

-Hə, ana... Demək işimiz var. Ola bilməz ki, başqaları kimi el adətiylə gedək qapılarına, üzüyünü, boyunbağsını, sırğasını aparaq. Zərəfşanın ata-babası brilyant, bilərzik görüb ki, bizdən də tələb edir?!

- Hələ, ay oğul, on dəst paltar istəyir, adına nə deyirsiniz, bahalı "dublyonka"dır, nədir sədrin qızı geyinəndən. O mütləq olmalıdır, - deyir.

Qədir başını yırğaladı:

-Deyəsən baş tutan sövdəyə oxşamır... Deyirəm bəlkə... - Oğlunun fikrini ana anladı, tez əlavə elədi:

-Yox, ağrın alım, qızı qaçırmaq fikrinə düşmə. Ürəyimdə əhdim var, el adətincə toy vurduracam, zurna-qavalla gəlin gətirəcəyəm qarıma. Elə şeyi fikrinə gətirmə, bircə muradım sənsən. Səni bəy oturdacam, "Vağzalı" çaldırıb qabağında doyunca oynayacam.

Qədir anasıyla açıq danışmağı xoşlardı. Bunu ona anası öyrətmişdi. Suğra arvad oğlunu özünə arxa, evin kişisi hesab etdiyi kimi, Qədir də anasını özünə həm ata, həm də qardaş sanırdı.

Hərdən onunla zarafatlaşması da olurdu.

Oğlunun dərin fikrə daldığını görən ana:

-Hə, oğul, yatan vaxtdır, - dedi. - Zərəfşanın boş danışığı səni fikrə aparmasın, qızın ki, könlü sənədi, həsini almısan, qurtardı getdi. İndi hansı zəmanədi, qız kimi istəyir, ona da ərə gedir.

-Ana, Zərəfşan arvaddan heç gözüm su içmir. Kor tutduğundan buraxmadığı kimi, o da dediyindən dönməyəcək. İcazə versəydin...

-Səsini kəs! - deyərək Suğra arvad yaxınlaşıb Qədirin qulağından yapışdı. - Deyəsən çoxdandı silləmin tamını görmürsən, boş danışma. Dedim ki, elimin adətiylə, toyla, düyünlə. Qızı qaçırsan bu həndəvərə qoymaram sizi.

-Yaxşı, ana, mən razı, ancaq qulağımı burax.

-Ay Qədir, fikir vermişəm, Gülgəz nə görkəmdə, nə də xasiyyətdə anasına oxşamayıb. Eynən, rəhmətlik ata nənəsinə çəkib. Yaxşı da eləyib. O arvaddan bu eldə, obada yox idi.

-Ana, dedim axı, qulağımı burax, - deyib Qədir anasını qucağına aldı, bir-iki dəfə fırladıb çarpayının üstünə qoydu: - Sənin kimi arvad bu dünyada ola bilməz, ay ana, - dedi və anasının damarları çıxmış arıq əllərindən öpdü.

Suğra arvadın kədəri sevincindən çox idi. Lakin bunu Qədirə sezdirmək istəmirdi. Zərəfşan daş atıb başını tutmuşdu. Qızının təkidindən sonra Suğra arvada böyük tələblərlə "hə" cavabı vermişdi. Lakin bu "hə"nin arxasında dayanan riyə və hiyləni Suğra arvad Zərəfşanın gözlərindən oxumuşdu. Bu tələblərlə Zərəfşan onları başından eləmərdimi?! Qədirin də elə qazancı yoxuydu ki, deyilənlərin hamısını az müddətdə ala bilsin. Ancaq nəyin bahasına olursa-olsun oğlunu el adətincə evləndirmək ananın ən böyük arzusu idi. Birdən nə xatırladısa, ananın gözlərinə işıq gəldi, ümid yeri tapdığına sevindi.

-Ay Qədir, - dedi, - sabah gedərsən Hətəm kişinin yanına,

götürüb gələrsən bizə, südlü plov bişirəcəyəm. O, bu işə tez əncam çəkər, kəndin ağsaqqalıdır. Zərəfşanın ağzını bircə o yuma bilər.

III

Hətəm kişi bu elin atası sayılırdı. Kəndin toy-düyünü, xeyir-şəri başlanan gündən onun ağsaqqallığı altında görülərdi. Qanlılar qanı su ilə yumaq üçün onun yanına adam göndərər, xahişə gedərdilər. Hamının işinə yarayan, hamıya gün ağlayan bu el ağsaqqalı özünə bir gün ağlamamışdı. Daha doğrusu, istəməmişdi, həvəsi olmamışdı. Son vaxtlara qədər atasından qalma köhnə daxmada yaşayırdı. "El üçün ağlayan iki gözündən kor olar", - deyiblər. Düz deməyiblər. Hətəm kişi el üçün ağlamışdı, bütün ömrünü, həyatını elinə, obasına sərf etmişdi. Həmin el, həmin oba gördü ki, kişinin daxması tamam köhnəlib. Keçmişdə bütün evlərdən yaxşı sayılan həmin daxma bugünkü tikililərin yanında ən pisi, ən ləyaqətsiziydi. Oba yığışdı, kəndin axarlı-baxarlı yerində kürsülü, iki gözlü, geniş aynabəndli, iri həyətli, daş hasarlı bir bina tikdilər. Ağsaqqallarını köçürdülər həmin binaya.

Ömrünün çiçəkləndiyi vaxtında başqaları kimi onun da həyatına zəhər qatılmışdı. Təzəcə çiçəklənən arzuları həyatın dəhşətindən donmuş gözlərində əbədi buz heykələ çevrilmişdi: haqsız qanlar axıdan, anaları gözüyaşlı, gəlinləri dul, körpələri yetim qoyan müharibə başlanmışdı.

Müharibə başlanan günü atası, bir aydan sonra isə qardaşı cəbhəyə yola salınmışdı. Üç aydan sonra hər ikisindən qara kağız gəlmişdi. Atası erkən evləndiyi üçün cavan yaşında oğlanları ərəyə çatmış, özü kimi qollu-budaqlı kişi olmuşdular. Yandan baxanlar deyərdilər, ata-oğul yox, üç qardaşdırlar. "Üç qardaşın" ikisini üçcə aya həyatın iyrənc qanunu öz mürdar cənginə keçirib

əbədi udmuşdu.

Anası bu dərddə dözə bilmədi. Əri ilə böyük oğlunu itirəndən sonra növbə sonbeşiyi, yeganə ümidi Hətəmə çatdığını bilirdi. Onca gün yaşadı... Və bir axşam "heç olmasa canımı sənə tapşırım", - deyə-deyə oğlunun qolları arasında can verdi. Anasının qollarını Hətəmin belindən güclə ayırdılar. Sanki, yeganə ümidini itirməmək üçün, ana oğlunun belini möhkəm qucaqlamış, balasının donuq sifətinə baxa-baxa açıq gözlə keçinmişdi. Hətəm o günü ağlaya bilməmişdi, boğazına qurğuşun dolubmuş kimi səsi belə çıxmamışdı, udquna-udquna, donuq gözləriylə nəfəssiz, cansız anasına baxmışdı. Atasını, qardaşını və anasını qısa müddətdə itirsə də fəryad qoparmamış, gəlib-gedənləri laqeydliklə yola salmışdı.

Anasını qara torpağa tapşırandan sonra bir baş hərbi komissarlığa getmiş, könüllü ərizə yazıb cəbhəyə - Vətəni müdafiəyə yola düşmüşdü. Oradan da zabitlik kursuna göndərilmişdi.

Müharibə qurtarandan sonra Hətəm kəndlərinə polkovnik rütbəsində, döşü ordenli qayıtmışdı. Sağ tərəfdən, qaşının yanından çənəsinə kimi uzanmış çapıq yeri onu daha zəhmli göstərirdi. Hamı onu "polkovnik Hətəm", - deyə çağırır, kənd camaatı bu qəhrəmanlarıyla fəxr edirdi.

Müharibədən çıxmış kəndin vəziyyətinin ağırlığını nəzərə alan rəhbərlik onu kolxoza sədr təyin etdi. O da gecəni gündüzə qatdı, sahələrdə axşamladı, yaylaqlarda gecələdi, iki ilə rəhbərlik etdiyi kolxoz rayonda adla deyildi. Sonra qocaldı, təqaüdə çıxdı.

Həmişə toylarda, bayramlarda ordenli, medallı polkovnik rütbəli hərbi libasını geyinən Hətəm kişi yuxarı başda oturur, məclisə ağsaqqallıq edərdi. Hamının bəxtəvər saydığı Hətəm kişinin gözlərinin dərinliyində kök salmış izzətli kədəri heç kim görə

bilmirdi. Qəlbinin dərinliyində qövr edən, onu niskilli yaşadan dərini heç kimə açıb ağartmırdı.

El atası Hətəm kişi özünə ailə qura bilməmişdi. Bilməmişdi deyəndə, daha doğrusu, istəməmişdi. Əvvəllər işinin çoxluğundan şikayətlənmişdi: "Camaatın əlini çörəyə çatdırmalı, qarınlarını doyurmalıyam", - demişdi. Sonralarsa "Yaşım ötüb, bu vaxtında evlənməyim gülünc çıxar," - deyə bəhanə gətirmişdi.

Lakin ev-eşiyi silinib-süpürülər, paltarı yuyulub təmizlənər, vaxtlı-vaxtında xörəyi bişirilər, çayı qaynadılar, həyəət-bacada səliqə-sahman yaradıldılar. Bütün bunları onu heç vaxt tək qoymayan kəndin gəlinləri, qızları, oğlanları edərdi.

Anasının öldüyü günü xatırlayanlar onu daşürəkli adlandırmışdılar: "O boyda fəlakətdən sonra zalımın gözündən bir damla yaş gəlməmişdi," - deyənlər indi səhvini anlayır, Hətəmi kövrək qəbli, alicənab, əsl el atası kimi sevirdilər.

Ancaq o gün ağlamışdı Hətəm. Onun göz yaşlarını heç kim görməmişdi. Görə də bilməzdilər. O günü göz yaşları qana çevrilmişdi, intiqam qanına çevrilib içinə, ürəyinə axmışdı...

...Tez-tez qonaq çağırılan Hətəm kişi bu gün Suğra arvadın təklifini qəbul edib Qədirlə onlara gəlmişdi. Yeyib-içəndən sonra Suğra arvad Qədirin nişan məsələsini ona danışdı. Zərəfşanın fəndgirliyini yaxşı bildiyinə görə bu məsələyə qol qoymaq istəmədi. Əgər Zərəfşana ağız açıb, "Tələbini azalt" desəydi, sözü yerə düşəcəkdə. İstədi toyun xərcini öz boynuna götürsün. Bu fikrindən vaz keçdi. Bilirdi ki, Qədir buna razı olmayacaq.

-Ay Suğra bacı, - dedi, - vaxt vardı gəlinə bir gümüş üzük, bir dənə də kələğayı aparar, toylarını edib gəlini gətirərdilər, ömürlərinin son günlərinə kimi can bir qəldə yaşayardılar. İndi zəmanə dəyişib, məhəbbəti, xoşbəxtliyi qızılla, brilyantla, var-dövlətlə ölçürlər.

-Elədir, Hətəm qardaş. Elədir.

Hətəm kişi üzünü Qədərə tutdu:

-İndi də sən, qardaşoğlu gedib elə adamdan yapışmısan ki, nə qanandı, nə də qandıran. Zərəfşan arvad ki var, istədiklərini qoparmayınca əl çəkməyəcək. İşə pəl vuracaq. Mədəd kişi də ki, abırından qorxan adamdı. Arvadı Zərəfşana bu haqda bir söz deyə bilməyəcək. Sən də ki, Qədir... görürəm, qıza bərk vurulmusan, sözündən dönən deyilsən. Necə deyərlər:

*Mən aşıqəm, gecə bilməz,
Göz görməsə, seçə bilməz,
Gözün gördü, könlün sevdi,
Bundan heç kəs keçə bilməz.*

Hətəm kişinin dediyi bayatı, Qədirin ürəyindən xəbər verdi. Utancaqlıqla gözlərini döşəməyə dikdi. "Gülgəzdən keçməkmi olar,"- deyə düşündü.

-Yaxşı ki, qız anasına oxşamayıb, ay Hətəm qardaş, yoxsa Qədiri bu yoldan daşındırırdım.

-Orası elədir, Gülgəz Kamran babasına çəkib. Ancaq qız həmişə ana təsirinə düşür, sözündən çıxıb bilmir.

Hətəm kişi kənd cavanları arasında hamıdan çox Qədirin xatirini istəyir. Qədir təkçə görkəmdə yox, xasiyyətdə, davranışda eynən atası Pənaha oxşamışdı. Düzü bu sövdadan ağılı bir şey kəsməyən Hətəm kişi çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. İmkanı olsaydı Qədiri bu yoldan çəkindirərdi. Düzdü, Gülgəz yaxşı qızdı, ağılı başında, qabiliyyətli, qanacaqlı, gözəlliyinə də ki, söz ola bilməz. Lakin anası Zərəfşan öz tamahıyla qızının həyatını korlamasa yaxşıdır.

Hətəm kişinin dərin fikrə getdiyini, gözlərinin dərinliyindəki narazılığı Suğra arvad sezincə qəlbi təlaşla döyünməyə başladı:

"Demək bu işə qol qoymaq istəmir. Zərəfşana görə. Ağılı bir şey kəsmir ondan. Adam sərrafıdır Hətəm kişi".

-Nə oldu, ay Hətəm qardaş? Nə çox fikrə getdin? Olmaya çətinə salmışıq səni?

-Yox, Suğra bacı, - Hətəm kişi gülümsündü, -çətinə düşməmişəm, maşallah, kəl kimi oğlandı, - əlini yanında oturmuş Qədirin çiyinə vurdu, - işləyəcək, qazanacaq, toyunu da özüm vurduracam. Ancaq bir məsələ var, sözümü qəribliyə götürməyin. - Qədir diqqətlə Hətəm kişinin üzünə baxdı.

-İndi borc alıb evlənənlər sabah əziyyət çəkirlər. Belə evlənmək sənə lazım deyil. Yaxın vaxtda da Zərəfşanın istədiklərini hazırkı qazancınla ala bilməzsən. Sənin bir çıxış yolun qalır, - sezona getmək! Hər il kənd uşaqları gedirlər, beş-altı ay Rusiyətdə işləyib, qazanıb gəlirlər. Orada elə yerlər var ki, ilimizin yeddi-səkkiz ayı qar olur, şaxta olur. Tikililəri tikə bilmirlər. Üç-dörd ayda da lazım olan tikililər üçün işçi qüvvəsi çatışmır. Maşallah, sən də əlindən hər iş gəlir. Beş-altı nəfər yığışın gedin. Beş aya, altı aya buradasız. Əlidolu, pullu, paralı.

-Hətəm qardaş yaxşı məsləhət verir, Qədir. Odur, Seyid kişinin oğlu ötən il getmişdi, bir maşın gətirdi.

Məsləhət Qədirin ürəyindən idi. Düzü, özünün də belə bir fikri vardı. Lakin işi, kolxozu atıb getməyi özünə ar bilirdi. Hətəm kişi məsləhət bilirsə, getmək olar. Burda ayıb şey yoxdur.

Hətəm kişi Suğra arvadın süzdüyü təzə dəm çayı qarşısına çəkib:

-Hə, oğul, - dedi, - könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək. Sezona get, sezona. Amma oralarda farağat ol, - həmişəki kimi zarafatından qalmadı, - birdən vurularsan birinə, götürüb gələrsən bura. Sonra Zərəfşan arvad səni kəndə qoymaz.

IV

Suğra arvad Qədir üçün yol tədarükü görürdü. Sabah yola düşürdülər. Ramiz gedib, işi danışib gəlib. Deyir, oralar möhkəm soyuqdur. Martın axırı olsa da möhkəm şaxta var, hər tərəf dondu, donuşluqdu. Beş nəfər gedirlər. Altı aya həmin işi təhvil versələr, bəsləridir. Ramiz Qədirin uşaqlıq dostudur. Bacarığına söz ola bilməz. Dili, dilavərliyi ilə hər yerdə baş saxlamağı bacarandır. Buna görə Qədirin onunla getməsinə Suğra arvad arxayınçılıqla qol qoymuşdu. O da Qədir kimi atasız böyüyüb. Onun da atasını müharibə aparıb, geri qaytarmayıb.

-Eh, ataları sağ olsaydı nə dərdləri vardı ki, sezonda, - deyər Suğra arvad ah çəkdi.

İsti alt paltarlarını üst-üstə yığdı. Yun corabları, əlcəkləri yoxladı. Yırtığı, deşiyi yoxuydu.

Pəncərədən bayıra baxdı. Hava qaralmışdı. Qədir uşaqlarla görüşməli, Hətəm kişini yoluxmalı, xudahafizləşməli, sonra evə qayıtmalı idi. Səma təmiz idi. Ertədən ara-sıra səpələnmiş seyrək buludlar çəkilib getmişdi. Sayrısan ulduzların, ahəstə hərəkət edən Ayın bərqli işığı altında hər tərəf süd kimi aydın görünürdü. Bir həftə bundan qabaq yağmış qar ərisə də, havada şaxta vardı.

Qədir bağı keçib qaratikan, çıtqına kolundan qurulmuş çəpərə yaxınlaşdı. Ətrafı nəzərdən keçirdi. Kimsə yox idi. Kolu çürümüş, tapdalanıb yerə yatmış çəpəri aşdı, həyətin aşağı başında, çəpərin lap yaxınlığındakı qollu-budaqlı, yoğun gövdəli qoz ağacının dibinə gəldi. Vədələşmişdilər. Burada, bu ağacın altında görüşməli idilər. Ətrafa diqqət yetirdi, Gülgəz görünmürdü. Bir az keçmiş bir kölgənin ağaca yaxınlaşdığını gördü. Ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. Kölgə ağacın altına çatıb pıçıltı ilə - "Qədir," - dedi. Qədir ağacın gövdəsi arxasından çıxdı, Gülgəzi özünə tərəf çəkdi. Yenə

ağacın yoğun gövdəsinin arxasına keçdilər. Heç biri danışa bilmirdi. Əbədi ayrılanlar kimi hər ikisi qəhərlənmişdi. Qədir Gülgəzi sinəsinə sıxmışdı. Hərərətlə dönə-dönə dodaqlarından, yanaqlarından, gözlərindən, çiyinlərinə, sinəsinə dağılmış pərişan, qara saçlarından öpürdü. Birdən Gülgəzin yanaqlarının islandığını hiss etdi.

Gülgöz ağlayırdı.

-Niyə ağlayırsan, Gülgöz? Gedənin ardınca yaş tökməzlər!

-Çoxmu qalacaqsan orada?

-Beş, ya altı ay.

-Dözə bilməyəcəyəm bu ayrılığa, Qədir. Dözə bilməyəcəyəm. Altı ay az deyil, bir ilin yarısıdır, yarım ildir!

-Getməliyəm, Gülgöz. Getməliyəm. Sənə layiqli nişan gəlməlidir.

-Mənə tənə vurursan?! Qədir, bilirəm anam qarşınıza çox tələblər qoyub. Bilirəm! Mənə də deyib. Deyib səni istəyən, səninchün nə bilim nələr gətirməlidir. Yoxsa səni ərə verən deyiləm. Tək balamsan, böyrək kimi yağ içində yaşamalısan. - Gülgöz hıçqıraraq Qədirin üzünə baxdı. Sən də elə bilirsən bunları tələb edən mənəm. Yox, Qədir, yox! Bir də ki, nə deyə bilərəm, axı anadır, hansı ana övladının pis gününü istəyər?!

-Sənə tənə vurmuram, Gülgöz. Mən olanı deyirəm. Mənim də arzum budur. İstəyirəm sənin üçün hər şey alım. Kənddə sənəni nişanın hamıninkindən üstün olsun.

Qız göz yaşlarını silib Qədirə baxdı. Gülümsündü:

-Demək, məndən inciməmişən, - dedi.

-Səndən nəyə görə inciməliyəm. Ancaq bayaq incidim. Ağlayırdın.

Gülgöz gözlərinin nəmini əllərinin arxasıyla sildi. Astadan güldü. Gilas dodaqları arasında ağ, mirvari dişləri nizamla

düzülmüşdü. Qədir onu yenidən sinəsinə sıxdı:

-Bir də ağlasan həmişəlik səndən küsəcəyəm, -dedi. - Gülmək sənə çox yaraşır, Gülgəz!

-Bunları sənə gətirmişəm, - deyib Gülgəz qoynundan çıxardığı balaca bükülünü Qədirə uzatdı. İki cüt yun corabdır, özüm toxumuşam, iki dənə də əl yaylığı.

-Bilmirsən, yaylıq ayrılıqdır?

-Bunlar boş söhbətlərdir, Qədir. Təki ürəkdə etibar olsun. Cansız bir yaylıq məhəbbətlə döyünən canlı ürəyə nə edə bilər?!

-İnsanı uçuruma doğru aparən məhəbbəti görmüsənmi, Gülgəz?

Gülgəz suala izahlı cavab üçün düşünməli oldu və dedi:

-Yox. Görməmişəm, Qədir. Ancaq yadımda deyil, hansı kitabdansa oxumuşam. Deməli belədir, bir professorun qızı atasının xəstə ürəyini nəzərə alaraq sevdiyi oğlana yox, atasının təkidi ilə başqa birsinə gedir. Sonra da bədbəxt olur. Deməli, atasına olan məhəbbəti onu uçuruma yuvarlayır.

Qədir bu sualı fikirləşmədən versə də mənasını Gülgəzin düşünülmüş cavabından sonra başa düşdü. Yerində verilmiş sual idi. "Yəni ehtiyatlı ol. Anana olan məhəbbətin səni də yolundan azdırar".

-Yolumu gözləyəcəksənmi, Gülgəz?

-Altı ay gözləyəcəyəm. Altı aydan bir gün gec gəlsən, yox, - dedi və bic-bic güldü.

-Bəlkə işim yaxşı oldu, yeddi ay qalası oldum. Onda necə?

-Tez gəl, Qədir! Tez gəl! Dörd-beş ay qalıb işlədin bəsin. Nə olacaq, olacaq. Bir də səni ömrüm boyu gözləyəcəyəm, Qədir. Təki sən mənə etibarlı ol. Məndən xatircəm ola bilərsən.

Ayrılıq vaxtı gəlib çatmışdı. Bayaقدan Gülgəz "getmək lazımdır, burax gedim" demək istəsə də deyə bilməmişdi. Sanki Qədiri harayasa, lap uzaqlara, əlçatmaz, ünyetməz başqa bir

planetə əbədi ayrılmaq üçün yola salır. Və bir daha görə bilməyəcəyi sevgilisinin geniş sinəsinə daha bərk sıxılır. Onun üzünə doyunca baxmaq, isti, qaynar nəfəsini, ətrini həmişəlik ciyərlərinə çəkmək, qüvvəli qolları arasında yenə, yenə "əzilmək", şəfqətli, məstedici öpüşlərinin dadını bir daha görmək istəyən Gülgəz Qədirdən ayrılı bilmirdi.

Həyətin o başında yerləşən evin aynabəndində işıq yandı. Aynabənddən süzülən işıq seli həyəti, bağı ala-toran işıqlandırdı.

-Ay aman, anamdır, aynabəndə çıxıb, yəqin məni axtarır. Sənə yaxşı yol, Qədir. Özündən muğayat ol. Oralar soyuq olur. Soyuğa vermə özünü. Burax, burax mən gedim.

Qədirin qolları boşaldı. Bu dəfə Gülgəz onu qucaqladı, son dəfə həsrətlə dodaqlarından öpüb: -Gözləyəcəyəm səni, - dedi. Və qaçaraq Qədirdən uzaqlaşdı.

V

Aprel ayının girməsinə baxmayaraq havalar hələ də isinmirdi. Gündüzlər hərdən qatı dumanın yırtılmış, dağılmış yerlərindən günəş öz hərarətini düzə, dünyaya səpələsə də qar ərimək bilmirdi. Günəşin hərarətindən azacıq yumşalan qar axşamlar şaxtada yenidən donub bərkiyirdi. Kəndin ətrafındakı gölməçələr buz bağladığından dumansız, çiskinsiz havalarda ətrafa səpələnmiş güzgü parçalarını xatırladırdı. Yerli əhalinin dediyinə görə bu il yaz gecikirdi. İvanova adlanan bu vilayətin iqlimi ilə Azərbaycan iqlimi arasında böyük fərq vardı. Aprel ayında Azərbaycan meşələri, bağları, çəmənlikləri öz yaşıl donunu geyinsə də, buranın şaxtasından bağlar, meşələr donur, qırov bağlayır. Günəşin isti hərarətinə həsrətli yaşayırdılar. Sanki cərgə ilə əkilmiş, eyni boyda, eyni biçimdə olan küknar, şam ağacları gecələr şaxtanın soyuq nəfəsindən qırov bağlayır, gündüzlər günəşin şüaları altında

göz qamaşdıran büllur vazaları xatırladırdı.

Qədirgil bu gün də işə tez başlamışdılar. İvanova kolxozu ilə bağladıkları müqaviləyə əsasən otuz metr uzunluğu, on metr eni olacaq donuz ferması tikməli idilər. Kolxozun rəhbərliyi onların qayğısına qalaraq tikinti meydanında yaşamaq üçün xüsusi ev-vaqon yerləşdirmişdi. Mətbəx, yemək otağı, beş çarpayı yerləşdirilmiş yataq otağı, ayrı-ayrılıqda bir vaqonda idi. Odunla yandırılan peç bütün vaqonu eyni hərərdə saxlayırdı. Yaxınlıqda yerləşən ərzaq və çörək mağazaları Qədirgilin işini xeyli yüngülləşdirmişdi. Meydança bütün tikinti materialları ilə tam təchiz edilmişdi.

Mətbəxdə vurulmuş növbətçilik cədvəlinə əsasən Ramiz bu gün "ev işləri" - biş-düşlə, səliqə-sahmanla məşğuldu. Bayırda işləyən yoldaşlarına qoşulmaq istəsə də buna vaxtı yox idi. Günortaya isti, duru xörək bişirməli, yığılmış pal-paltarı yumalı, otaqları silib süpürməli idi.

Axşamdan tüstülənə-tüstülənə yanmış, on-on bir metr uzunluğunda quru şam ağacı qazılacaq torpağın-barı yerinin donunu açmış, yumşaltmışdı. Qış boyu bərk şaxta olduğundan buralarda torpaq bir metrə qədər donurmuş. Çəkiləcək barının bünövrəsi isə səksən santimetr torpaqda olmalıdır. Ramizin hərbi xidmət zamanı öyrəndiyi bu üsul bu gün yoldaşlarının köməyinə əməlli-başlı çatır, torpağı yumşaldırdı.

Günortaya az qalmış "QAZ-69" markalı milis maşını meydançaya daxil olub dayandı. Kabinədən düşən milis baş leytenantı hərbi qaydada salam verib uşaqlarla əl tutdu. Qədiri kənara çəkib:

-Mənimlə daxili işlər şöbəsinə getməlisiz! -dedi.

-Bu çox vacibdir?

-Bəli! Rəis sizi görmək istəyir.

Bu mənzərəni bayaqdan vaqonun gözlüyündən müşayiət edən Ramiz nigarançılıqla bayıra çıxdı:

-İş açdın da başımıza, Qədir! - dedi.

-Mən axı neynəmişəm? Bir günahım varsa de, mən də başa düşüm.

-Sənin heç bir günahın yoxdur. Bunu sən bilirsən, mən bilirəm. Ancaq orada günahsızlığını sübut edə biləcəksənmi. "Başqasının həyatına niyə girmisən?! O qadınla sənə nə əlaqən var?! Onu nə vaxtdan tanıyorsan?!" Bax, bu suallara cavab verməlisən, Qədir!

-Necə var, olduğu kimi də danışacağam. Haqq var, ədalət var, məni damlamayacaqlar ki.

"Damlamayacaqlar", - deyən Ramiz əsəbiliyini bürüzə verib Qədri yamsıladı. - Yadından çıxıb Qaraşın məsələsi? - dedi - Eynən buna oxşar hadisə gəlmişdi başına. Milis rəisi Məmmədov ondan üç min almayınca əl çəkmədi.

Qədir üşərgələndi, dönüb sualedici nəzərlə milis baş leytenantına baxdı. Bayaqdan Ramizin həyəcanla, mübahisəli danışığını, Qədirin üşərgələndiyinin mənasını təxmini başa düşən baş leytenant gülümsədi. Əlini Qədirin çiyinə qoydu.

-Товариш, напросно вы волнуетесь, просто мы хотим Вас поблагодарить. За то что, вы спасли жизнь человеку,-dedi.

Hadisə dünən, axşama yaxın olmuşdu.

...Qədir "ev işlərində" növbətçi olduğundan yaxınlıqdakı mağazaya ərzaq almaq üçün getmişdi. Geri qayıdanda yolunu hər iki tərəfi taxta hasarlarla əhatə olunmuş eyni boyda, eyni biçimdə, eyni oxşarlıqda tikilmiş kərpic evlərin arasında uzanan asfalt küçədən saldı. İkiyə tin keçmişdi ki, yolun sağındakı evdən qışqıran qadın fəryadını eşitdi. Ayaqları yerə "mıxlandı". Qadın fəryad edir, qışqırır, -"Kömək edin!" - deyərək yalvarırdı. Sanki ətini kəsirdilər. İçəridən dəyən zərbədən pəncərənin şüşəsi çiling-

çiling oldu. Səs daha aydın eşidilməyə başladı. Balaca bir oğlan uşağı içəridən pəncərəyə dırmaşdı, sınımış gözlükdən özünü bayıra atmaq istədi. Arxadan uzanan kobud, güclü əl onu qamarlayıb otağın dərinliyinə tulladı. Yenidən qışqırıq qalxdı. Qadının nidalı qışqırtısına Qədir tab gətirə bilmədi. Əlindəki zənbili taxta hasarın dibinə qoyub, həyəətə keçdi. Kürsülü pilləkəni qalxıb qapıya yaxınlaşdı. İtələdi, qapı açılmadı, arxadan bağlanmışdı. Səsə artıq qonşular da küçəyə çıxıb bu həyəətə yaxınlaşırdılar. Qadın yenidən qışqırdı, sonra səsi qaralmağa, xırıldamağa başladı. Onu boğurdular. Qədirin əti ürpəşdi. Vaxtı itirmək olmazdı! Geri çəkilib var gücüylə qapıya zərbə endirdi! Qapı açılaraq zərblə divara dəydi. Qədir içəri girdi. Vəhşi görkəmində olan bir pəzəvəng qadını boğurdu. Küncə sıxılaraq tir-tir əsən körpə oğlan uşağının qorxudan gözləri sanki hədəqəsindən çıxacaqdı. Üst-başı palçıqlı, ifrat dərəcəsində içmiş sərxoş ərinin altında döşəməyə uzanmış qadın göm-göy göyərmiş, gözləri alacalanmışdı. Ərinin kobud, güclü əlləri arasından öz incə boğazını azad edə bilmir, son nəfəsiylə əlləşirdi.

Qədir irəli atılaraq pəzəvəngi qadının üstündən zorla qaldırdı. Qadının başı sağ çiyinə, küncə qısılmış körpəsinə tərəf əyildi. Qan çəkmiş gözləri körpəsinə süzdü və heysiz yumuldu. Pəzəvəng Qədirə qanlı-qanlı baxdı:

-Nu, tı yeyo lyubovnik?!. Seyças poluçış, - deyərək Qədirin üstünə atıldı. Qədir aldığı ilk zərbədən çaşsa da tez özünü ələ aldı. Fənd işlədib pəzəvəngin çənəsindən necə vurdusa, o, döşəməyə sərələndi, lakin tez qalxıb yenidən Qədirin üstünə cumdu. Fənd işlədə-işlədə, süpürləşə-süpürləşə Qədir onu bayıra çıxardı. Vuruşa-vuruşa həyəətə düşdülər. Hasarı qonşular əhatəyə almışdılar. Heç kim ürək eləyib içəri girə bilmirdi. Dolubədən, ağbirçək bir qadın yana-yana ağlayır, evə girməyə can atırdı. Qədir

evdə uzanmış qadının vəziyyətini onlara dedi, təcili yardım və milis çağırmaqlarını tapşırırdı.

-Özünü qoru! Özünü qoru! Biz milisə zəng etmişik, - deyərək kimsə Qədərə qışqırdı. Qədir yana çevrildi. Pəzəvəng hasarın dibində yığılmış odunların üstündən baltanı götürüb Qədirin üstünə yeriyirdi. Qədir geri çəkildi, ayağı nəyəsə ilişdi, arxası üstə yerə yığıldı. Pəzəvəng fürsətdən istifadə edib baltanı Qədirin sinəsinə endirdi. Qədir sol çiyini üstə çevrildiyindən balta küpünə qədər torpağa işlədi. Bu vaxt iki milis nəfəri həyəətə girib pəzəvəngin əllərini arxasında burdular.

Ağbirçək qadın özünü tez evə saldı. Hönkürtü vuraraq fəryad qopardı. Təcili yardım maşını gəldi. Boğulmuş qadını xəstəxanaya apardılar. Həkimin dediyinə görə xilaskarı azca geciksəydi qadın öləcəkdi. Milis nəfərləri Qədirin adını, familiyasını, ünvanını qeyd edib ona yaxşı yol arzuladılar. Pəzəvəngi isə özləri ilə apardılar...

...Milis baş leytenantı rəisdən icazə alaraq Qədiri və onunla gəlmiş Ramizi kabinetə buraxdı. Rəis uca boylu, enli kürəkli, çalsaçlı, ciddi, gümrah bir kişi idi. Polkovnik-leytenant rütbəli milis forması ona xüsusi yaraşırdı. Qədirlə Ramizi görcək ayağa qalxdı, stolun arxasından çıxıb qabaqlarına yeridi, mehribanlıqla hər ikisinin əlini sıxdı.

-Yaxşı, bizim qəhrəman hansıdır?! - deyə baş leytenantdan soruşdu.

-Bu oğlandır, yoldaş rəis. - Baş leytenant Qədiri nişan verdi.

-Çox gözəl... Yaxşı, buyurun əyləşin, ayaq üstə dayanmayaq.

Qədirlə Ramiz göstərilən yerdə yanaşı əyləşdilər: Rəis də gəlib onlarla üz-üzə oturdu. Qədirin üzünə xeyli baxdı:

-Sizə bir sual verəcəyəm, - dedi. - Ancaq xahiş edirəm düzünü deyəsiniz.

Ramizin dalağı sancdı. "İşimiz var da, bunlar həmişə belədir.

Pambıqla baş kəsirlər. Sual-sual dalınca veriləcək. Axırda da təqsirkar Qədir olacaq. Nə üçün başqasının evinə hücum çəkib dava salmısan, ailə məsələsinə qarışmısan?"

-Mən ümumiyyətlə yalan danışmağı sevmirəm, -dedi Qədir və diqqətlə rəisin üzünə baxdı.

-Sizin də yerlərdə belə içib məişətdə, ailədə dava salanlar varmı?

-Necə deyim, - Qədir çiyinlərini çəkdi.

-Xahiş edirəm, açıq danışın.

-Var, ancaq təsadüfi hallarda rast gəlinir

-Görürsüz, təsadüfi olsa da, yenə var. Deməli, içki olmasa belə hallar da heç olmaz. Çox evlər yıxıb bu içki zəhrimar, çox ailələr dağıdıb, çox körpələri atalı, analı yetim qoyub. İş burasındadır ki, içənlərin sayı günü-gündən artır. Elə buna görə də xoşagəlməz hadisələr çoxalır... Faydalı işlə məşğul olmaqdan... belə-belə... axmaq, lap deyərdim, murdar işlər üçün vaxtımız itir.

Rəis ayağa qalxdı, əsəbi, dalğın addımlarla gəzənməyə başladı.

- Bu içki məsələsini tamam yığışdırmaq, lap kökünü kəsmək lazımdır... Günün vacib məsələlərindən biri budur, - dedi. Yenə gəlib Qədirlə üz-üzə əyləşdi:

-Siz, heç bilirsiniz xilas etdiyiniz qadın necə adamdır?!

-Yoox!.. Onu bircə dəfə də olsun görməmişəm, -dedi Qədir.

-Mənsə onu yaxşı tanıyıram. Deyərdim bəlkə də bizim bu rayonda onun kimi nəcib qadın yoxdur. Hələ, gözəlliyini demirəm: dünya gözəlidir. Bircə an geciksəydiniz belə bir insan içkinin ucbatından məhv olacaqdı... Bu gün xəstəxanada, yanıdaydım. Sizə minnətdarlığını bildirdi. Xəstəxanadan çıxan kimi sizin görüşünüzlə gələcək.

-Bəs, onun əri necə oldu. Bəlkə barışdırasız.

-Yox! Artıq bu, mümkün deyil. O, birinci dəfə deyil, evdə dava

salır. Evləndikləri cəmi dörd ildi. Lakin bu dörd ildə onu bura çox gətirmişik, çox tədbirlər görmüşük. Hər dəfə də o nəcib qadın xahişə gəlib: "Körpəm var, bizə ayrılmaq yaraşmaz", - deyib. - Bu yaxınlarda bərk içib, yenə evdə hay-küy salıb. Qonşuluqdan milisə zəng ediblər. Gətirib on beş "sutka" vermişdik. Srağagün çıxmışdı buradan. Elə bilirdi milisə həyat yoldaşı Tatyana zəng çalıb onu apardı. Buna görə də onda qısqanclıq yaranıb və o günü yoldaşını öldürmək istəyib.

-Belə çıxır ki, ona iş veriləcək.

-Düz başa düşmüsünüz. Baş vermiş hadisə, həkimin rəyi bunu bir daha sübut edir. Tatyana özü də məhkəməyə ərizə yazıb, ondan ayrılmaq qərarına gəlib.

-Çox təəssüf. - Qədir kədərləndiyini bildirdi.

-Bəli. Bax beləcə ailələr dağılır... Yaxşı, bilirsinizmi sizi niyə çağırmışıq.

-Yoox! Yəqin ki, lazımam sizə, - dedi Qədir.

-Əvvəla sizə yazılı surətdə təşəkkür edəcəyik, bu bir. İkincisi, sizi öz yanımıza işə götürmək istəyirik. Bir müddət sırası milis işləyərsiz, sonra da ali milis məktəbinə göndərərək sizi. Hətta bu gün Azərbaycana, sizin daxili işlər şöbəsinə zəng çalıb keçmişin və indiki yaşayış tərzini haqda məlumat almışdıq. Sizdən gözəl milis işçisi çıxar.

Qədir əvvəl nə cavab verəcəyini kəsdirmədi. Rəisə mehribanlıqla baxdı. Tək qalmış anasını, sevdiyi Gülgəzi xatırladı. Və dedi:

-İnamınıza görə sizə minnətdaram. Lakin bu mümkün deyil. Düzü, burada işləmək, oxumaq istəyərdim. Anam orada tək yaşaya bilməz. Mən cəmi beş, ya altı aylığa gəlmişəm. İşimi qurtaran kimi geri qayıtmalıyam.

Rəis düyməni basdı. Bir az keçmiş bayaqkı baş leytenant fərəğət

vəziyyətdə kabinetə daxil oldu.

-Zəhmət olmasa, yoldaşları maşınla iş yerinə aparın, -dedi və ayağa qalxdı. Seyfi açıb içərisindən qollu, möhürlü təşəkkürnaməni Qədirə təqdim etdi. Onları qapıya qədər ötürüb əllərini sıxdı. Üzünü Qədirə tutdu:

-Gedin, yaxşı-yaxşı fikirləşin, mənim təklifimi rədd etməyin. Sizi gözləyəcəm, qapım üzünü həmişə açıqdır.

VI

İyul ayı çıxmaq üzrə idi. Sərt, qılınc kimi kəsən şaxtaları yayın isti, hərərətli nəfəsi əvəz etmişdi. Hər tərəf yaşıl donunu geyinmiş, kəndin ətrafında, yol qıraqlarında cərgə ilə əkilmiş yasəmən ağacları ağ, narıncı "örpəyinə" bürünmüşdü.

Budaqdan-budağa atılan quşların nəğməsi, hər tərəfi bürümüş göy otların qoxusu, yasəmən çiçəklərinin ətri, şam ağaclarının sərin mehdən əsən, titrəşən yarpaqlarının xışıltısı insana ruhi qida verirdi.

Hər tərəfdə həyat qaynayırdı.

Qədirgil, demək olar ki, işlərin yarısını qurtarmışdılar. Barını çəkib başa çatdırmış, dama örtüləcək ağacları kəsib hazırlamışdılar. İşləri belə rəvan getsə sentyabr ayının ortaları olmasa da axırında evə qayıda bilərdilər.

Qədir Gülgəzdən nigaran qalsa da, həvəslə işləyirdi. Həftədə iki-üç məktub yazan, Qədirin yolunu səbirsizliklə gözlədiyini bildirən Gülgəz on beş gün olardı ki, susurdu. "Yəqin şiltaqlığı tutub, tez qayıtmağımı istəyir. Ona görə də məktuba fasilə verir. Məni sınamaq istəyir. Bu qadın tayfası da qəribə məxluqdur. İstəyirlər həmişə nazlarıynan oynayasan. Elə ki bir balaca qəlbinə toxundun inciyyir, küsürlər. Həmişə sevmək, sevlmək, əzizlənmək

istəyirlər. Kiçik qəlbləri bir böyük dünyadır bunların. Sirlərlə dolu dünya!".

Düşünürdü Qədir. "Vay o günə ki, o qəlb, o dünya hiylə ilə, məkr ilə dolu olsun. Başqasını da çəkəcək hiyləli, məkrli, çirkablı dünyasına, həyatına zəhər qatacaq, gözüaçıq arxasınca aparacaq, sürüyəcək və ən nəhayət, məhv edəcək. Mənən öldürəcək, cismən yaşadacaq! Cismən yaşamaqdansa yaşamamaq yaxşıdır! O qədər riyasız, təmiz, pak qəbli qadınlarımız var ki".

Qədir bu an Tatyananı xatırladı. "Yazıq qadın bu dörd ili əri ilə cismən yaşayırmış. Yaşamaq naminə yaşamaq buna deyərlər. Heysiyyatına toxunsunlar, addımbaşı səni qısqansınlar, təqsirin olmadan söysünlər, döysünlər, başqalarının yanında təhqir etsinlər, mənliyini murdar əski kimi ayaqlar altına atıb tapdalasınlar! Sən də nəyinsə naminə susasan. Körpəsinin atasız, yetim yaşamaması naminə belə təhqirlərə dözən Tatyana bu dörd ili cismən yaşamamışdımı?".

Tatyana iki ay xəstəxanada yatmışdı. Bərk boğulduğundan boyun əzələləri şişmiş, gözlərinə qan dolmuşdu. Anası Lyudmila Nikolayevna bircə qızı sağalmayınca başı üstündən əskik olmamışdı.

Tatyana xəstəxanadan çıxandan sonra anası ilə birlikdə xilaskarını görmək üçün Qədirgilin işlədiyi meydançaya "qonaq" gəlmişdilər.

Onlar meydançaya yaxınlaşanda Qədir dolubədən, ağbirçək qadını tanımışdı: boğulan qadını ərinin əlindən xilas edərkən, hasar qırağında hönkür-hönkür ağlayan, evə girməyə can atan, lakin sərxoş pəzəvəngin qorxusundan həyəətə girməyə ehtiyat edən qadın idi.

Qədir qadının Tatyananın anası olduğunu yəqin etdi və qabağa irəlilədi:

-Xoş gəlmisiz bizim bu saraya, - dedi və əli ilə "ev-vaqonu" göstərib zarafatından qalmadı.

-Xoş gününüz olsun, oğul!.. Səhv etmirəmsə, Qədir sizsiniz. - Qızını ölümün pəncəsindən xilas edən bu ucaboylu, enlikürək, qıvrımsaçlı oğlan qadının yaddaşına əbədi həkk olmuşdu. - Bir dəfə görməyimə baxmayaraq sizi o dəqiqə tanıdım. O gündən siz həmişə mənim gözlərimin qabağındasınız. - Qadın həmin hadisəni, qızının boğulduğu günü, Qədir həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq Tatyanaı xilas etdiyi anı xatırladı.

-Gəlmişik, oğul, sizə minnətdarlığımızı bildirək. Siz mənim qızımı yenidən mənə verdiniz... Hə oğul, gəlin tanış olaq. Mən Lyudmila Nikolayevnaya, Tatyanaın anası... Bax bu da, sizin xilas etdiyiniz həmin qadındır.

Qədir Tatyanaya diqqətlə baxdı. Bu ana qədər xilas etdiyi qadını başqa cür təsəvvür edirdi. Tatyana qolları və ətəyi qırmızı köbəli ağ don geyinmişdi. Gərdəninə tökülən xurmayı, narın saçları, qaranquş qaşları, qara uzun kirpikləri, mavi gözləri, qırmızı giləs dodaqları, ağ boyasız sifəti ona xüsusi gözəllik verirdi. Balaca ayaqlarına geyindiği qırmızı dikdaban tufliləri ağ, dolu qıçlarına xüsusən yaraşır, onu olduğundan ucaboylu göstərirdi.

Qədir çox gözəllər görmüşdü, lakin beləsinə rast gəlməmişdi.

-Bilirsiz, sizi necə sevirəm?! - deyən Tatyana səma kimi təmiz, mavi gözlərini Qədirə dikdi. - Elə bilirəm ən yaxın dostumsunuz. Siz olmasaydınız, Allah bilir nələr olacaqdı!.. Mən ömrüm boyu sizə minnətdar olacağam. Bircə oğlum yetim qalmadı.

-Üzr istəyirəm, xəstəxanaya, yanınıza gələ bilmədim, - dedi Qədir. - Kənd yeridir, məni heç kim tanımır, həmin gün yoldan keçərkən sizin səsinizi eşidib təsadüfən kömək üçün evinizə girsəm də, qonşular başqa cür də fikirləşə bilərdilər. Sizinsə adınıza söz çıxmasını istəməzdim.

-Çox düzgün fikirləşmişiz, oğul, dedi - Lyudmila Nikolayevna. - Anası iki dəfə yanıma gəlmişdi. Oğlunun bağışlanmasını xahiş edirdi. Üçüncü dəfə tam rədd cavabı alınca qızıma ləkə yaxmağa çalışdı: -Oğlum Tatyanaı aşnası ilə tutub, ona görə özündən çıxıb, - dedi. Hətta bu mövzuda rayon Daxili işlər şöbəsinə də ərizə yazıb. Rəis bizimlə görüşdü, bu böhtana inanmadığını söylədi. Sizi çox təriflədi. -Çağırıb xilaskarla da tanış olmuşam. Təmiz və mərd oğlandır, - dedi. - Nə isə... Taleyin hökmü görünür belə imiş.

Lyudmila Nikolayevna ani fikrə getdikdən sonra:

-Yəqin ki, məhkəmənin gedişində də bu böhtanlar araya atılacaq, özlərini xilas etmək üçün ana-oğul hər cür fitnədən istifadə edəcəklər. Ancaq siz, oğlum, heç narahat olmayın. Qonşular sizin zənbili hasarın dibinə qoyaraq həyəətə necə girdiyinizi görüblər. Bu haqda istintaqa yazılı izahat da veriblər. Yəqin ki, sizi də çağıracaqlar. Eh, görün nə qədər sizə əziyyətlər verəcəyik.

-Eybi yoxdur, - dedi Qədir - Bu, mənim insanlıq borcumdur, yerinə yetirmişəm.

-Hamı sizin kimi fikirləşsəydi nə vardı ki, ay oğul! Elələri var ki, gözlərinin qabağında adam soyurlar, adam öldürürlər. O isə saymazıyana - mənə nə, -deyərek keçib gedir. Siz olmasaydınız indi mənim qızım o dünyalıq idi.

-İçəri buyurun, bir stəkan çay içək. Həm də rahatca söhbət edək. - Qədir onları vaqona dəvət etdi.

-Yox, oğul, çox sağ olun, içmişkən varıq. Sizdən bir xahişim var, sabah istirahət günüdür, axşamçağı yoldaşlarını da götürüb bizə gəlin. Çox xahiş edirəm.

Qədir istədi etiraz etsin.

Bunu başa düşən Tatyana:

-Yaxşı dost dostunun sözündən çıxmamalıdır, -dedi. - Sizi

mütləq gözləyəcəyik. Yəqin ki, evin yerini unutmamırsınız. Küçəni tanıyırsınız, evin nömrəsi isə əlli beşdir.

Onları yola salandan sonra Ramiz zarafatından qalmadı:

-Ə, Qədir, heç belə gözəl görmüsən? Qaşları, kirpikləri qapqara, xurmayı saçı, maşallah, az qala topuğuna dəyir. Bircə gözləri mavi olmasa deyərdin Azərbaycan gözəllərinin seçməsidir. Kaş subay olaydım, ay Qədir. Bu ölsün, - sifətini şapalaqladı, - keçiləsi gözəl deyil. Sən də ki, nişanlı.

Qədir tərs-tərs Ramizə baxdı:

-Nə sarsaqalayırsan, -dedi. - Onlar bura hansı məqsədlə gəlirlər, sənə nələr fikirləşirsən.

-Ə, yaxşı, çıxma özündən zarafat edirəm...

...Keçən iki ay ərzində Lyudmila Nikolayevna Qədirgili bir neçə dəfə təkidlə evlərinə qonaq aparmış və arada gəlib yığılmış paltarlarını yuyub ütüləmişdi.

Məhkəmənin gedişini Qədir hər xatırlayanda köynək-köynək ət tökür, Tatyananın keçmiş ərinə nifrəti daha da artırdı. Fikirləşmədən törətdiyi cinayətdən yaxasını qurtarmaq üçün anasının təkidi ilə Tatyanaya olmazın böhtanlar atdı. Arvadını aşnası Qədirlə evində tutduğunu söylədi.

Qonşuların şahidliyi ilə hər şey olduğu kimi məhkəmədə aydınlaşdırıldı. Tatyananın keçmiş əri atalıq hüququndan məhrum edilərək cəzasını çəkmək üçün ciddi rejimli kalona göndərildi.

Məhkəmə ədalətli qərar çıxarmışdı.

...Qədirin bayaqdan olub keçənləri bircə-bircə süzgəcindən keçirən xəyalı yenidən qanadlı quşa dönüb dünyalar qədər sevdiyi Gülgəzin yanına qayıtdı. Ötən bu son üç həftədə sevgilisindən məktub almadığı üçün özünə yer tapa bilmirdi. "Həftədə iki-üç məktub yazan Gülgəz nəyə görə bu qədər susur? Şiltaqlıq da belə olmaz. Bəlkə xəstələnib?! Əgər xəstələnibsə də, məktub yazmağa

nə var ki?!".

Ramiz dünəndən narahat idi. Kəndlərində baş vermiş hadisəni bacısı təfsilatı ilə ona yazmışdı. Bu hadisəni Qədərə necə deyəcəyini düşünüb-daşınsa da bir qərara gələ bilmirdi. Daha doğrusu bu açınacaqlı xəbəri açıb danışmağa dili gəlmirdi. Ancaq açıq danışmaq, Qədəri iztirablardan qurtarmaq lazım idi.

Damın üstünə örtüləcək axırncı sallamanı kəsib qurtardılar. Mişarlanmış hazır kətiləri, pərdiləri, sallamaları damın üstünü örtmək üçün səliqə ilə barının ətrafına çinlədilər.

Axşamın düşməsinə az qalmış işlərini qurtarıb ətrafda səliqə-sahman yaratdılar. Sabah işləniləcək alətlər, lazım olacaq materiallar yerbəyer edildikdən sonra bugünkü işin öhdəsindən neçə faiz gəldiklərini hesabladılar. Xeyli iş görülmüşdü. İstirahət etmək olardı.

Ramiz tərəddüd etsə də Qədəri kənara çəkdi:

-Gedək, bir az gəzişək. Səninlə söhbətim var, -dedi.

-Söhbəti burada niyə etmirsən? - Qədir soruşdu.

-İkimizə aiddir bu söhbət! Məxfi!.. -Qədirin qoluna girib yaxınlıqdakı meşəyə addımladılar. Dünəndən Ramizin narahat görünüşü indi Qədirin nigarançılığını artırdı. Ramizin dünən evlərindən məktub aldığını bilirdi. "Olmaya məktubda pis xəbər yazılıb?" Məktubu oxuyandan sonra Ramizin məyusluğunu Qədir soruşsa da ondan düz-əməlli cavab ala bilməmişdi.

-Bir az başım ağrıyır, - deyərək Qədəri azdırmışdı.

Onlar meşəliyin qırağında, göy çəmən üstə oturdular. Ramiz gözlərini məchul bir nöqtəyə zilləyərək nədən başlayacağını kəsdirə bilmədi.

-Qədir!.. - dedi - Bilirsən bu dünyanın işləri nə qədər qəribədir. Bizim düşündüyümüzdən də qəribə... Məsələn, adamın başına elə işlər gəlir ki, heç yatanda da yuxusuna girməz... Bir də görürsən

fikirleşdiyın tamam başqa cür alınır...

Ramiz istədiyini deyə bilmirdi. Qəhərdən boğazı quruyur, əsəbdən əlləri əsirdi. Qədirin düşəcəyi vəziyyəti fikirleşdikcə dəhşətə gəlirdi. Odur ki, bu bəd xəbəri xatirini dünyalar qədər istəyi dostuna açmaq üçün yollar axtarırdı.

Qədirin səbri tükəndi:

-Ramiz, sənə nə olub bu gün? Özünü lap uşaq kimi aparırsan, - dedi. - Açıq danışsan daha yaxşıdır!

-Bilmək istəyirəm, sən kışisən?!

-Bu nə sözdür, mənim kışiliyimə şübhən var?

-Elə yox, belə möhkəm, iradəli, dözümlü kışi olduğunu öyrənmək istəyirəm, - dedi Ramiz.

Qədir dəhşətli xəbər eşidəcəyini indi başa düşdü. Bu xəbəri ona verməzdən qabaq onu dözümə hazırlamaq istəyirdi Ramiz.

-Nə xəbərdir, Ramiz?! Açıq danış! Dözümümə, iradəmə, kışilik dəyanətimə yaxşı bələdsən.

-Qədir!.. Ay Qədir!.. - Ramiz yenə udqundu. - Gülgəz qoşulub qaçıb!!! - dedi.

Qədirin ayağının altından yer qaçdı. Dünya başına fırlandı, düzü-dünyanı işıqlandıran günəş harayasa qeyb oldu, ətrafı qaranlıq zülmət bürüdü. Oturduğu yerdə yıxılmamaq üçün əlini torpağa dəstək elədi.

VII

Xalılı, gəbəli, bərli-bəzəkli geniş otaqda Gülgəz qəfəsə salınmış quş kimi çırpınırdı. Gücü heç nəyə çatmayan qızcığaz bir küncdə diz çöküb əlləri ilə üzünü qapayaraq için-için ağlayırdı.

Pəncərədən süzülən bədirlənmiş ay işığı altında Gülgəzin

barmaqları arasından axan yaş damlaları bərq vururdu.

Otaqda əsəbi var-gəl edən Tofiq gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq qızın könüllü razı olacağına ümid edir, sakitləşəcəyini gözləyirdi. Hələlik zor işlətmək istəmirdi!..

VIII

...Qədirin pul qazanmaq üçün sezona getdiyini eşidən Zərəfşan daxili rahatlıq tapmış, qısa müddət ərzində qızına layiqli adaxlı axtarmağı qərara almışdı. Və tapmışdı da.

Bu məsələdə ona rayon mərkəzində yaşayan bacısı Zərnigar kömək etmiş, ara düzəltmişdi:

-Bizim qonşunu ki, yaxşı tanıyırsan, - demişdi -maşallah, top atsan evləri dağılmaz. Varıyla rayonda adla deyilir. İki qız köçürüb, maşın-maşın daşınan cehizləri sadalamaqla qurtarmaz. Bircə oğlu qalıb evdə. O də institutu bir ildi qurtarıb, hazırda tütün qəbulu məntəqəsində müdirdir. Onu evləndirməyə layiqli qız axtarırlar.

Zərəfşanın gözlərinə işıq gəlmişdi. Bacısından eşitdiyi bu xoş xəbər sarı yağ kimi sinəsinə yayılmışdı.

-Ay Zərnigar, birdən bizləri bəyənmədi?

-Bəyənər! Gülgəzin gözəlliyindən xəbərin yoxdur. Elə bir oğlan olmaz ki, onu Gülgəz cəlb etməsin. Qızda elə bil tilsim var. Mən qadınlığımla vurulmuşam ona. - Nə xatırladısa şaqqanaq çəkib güldü:

-Yadımdadı, - dedi - ötən həftə qız bizə gəlmişdi. Evə qayıdanda onu qapımızdan yola salırdım, elə bu vaxt qonşunun oğlu Tofiq öz "Volqa"sıyla gəlib darvazalarının ağzında dayandı, düşüb qapılarına yaxınlaşanda bizi gördü... Mənimlə salamlaşdı. Bəhanə ilə yenidən geri qayıdıb maşının qapısını açdı, içəridə guya nə isə axtarırdı. Ancaq fikir verirdim, gözlərini Gülgəzdən çəkmirdi. Qız

xeyle aralansa da oğrun-oğrun dalınca baxırdı.

-Qorxuram, Gülgəz razı olmaya. O lütə - Qədiri nəzərdə tuturdu - elə mehr salıb ki, - dedi Zərəfşan.

-Razı olar. Tofiqi tanısa, heç nə deməz. Maşallah, gözəl-göyçək, ali təhsilli, altı maşınlı, o boyda idarənin müdiri. Hələ atasını demirəm, ömrü boyu ticarətdə yığdığı nəticəsinə də bəsdı.

Zərəfşan belə kürekəni olacağına nə qədər sevinirdi. Onun qapısına gələcək ağ "Volqalı" cavana kənd camaatı həsəd aparıb Zərəfşana bəxtəvər oxumayacaqlarmı? Tək balası, Gülgəz böyrək kimi yağ içində yaşamayacaqmı?

-Bu məsələni necə yoluna qoyacaqsan, Zəri? Tofiqlə qızı necə tanış edəcəksən?

-Gülgəzi gələn həftə rayona, bizə göndər! Dalısiyla sənın işın yoxdur, - dedi Zərnigar.

Belə işlərdə xüsusi səriştəsi olan Zərnigar evlərinə qayıdandan sonra Tofiqlə ətraflı danışmağa məqam axtarmışdı. Və bir gün bazardan qayıdanda, Tofiqin evlərindən çıxarkən yolunu kəsmişdi. Özünü qaşqabaqlı göstərərək incikliyi büruzə verməyə çalışmışdı.

-Səndən gözləməzdim, Tofiq! - demişdi.

Tofiq çaşqınlıqla Zərnigarın üzünə baxmış:

-Xeyir ola, Zərnigar xala, nəyi məndən gözləməzdiz? Bir günahım varsa deyın, mən də bilim, - demişdi.

-Daha bundan böyük günah olar? Yadındamı o günü bacım qızı Gülgəzi qapımızdan yola salanda sən də gördün. Mən həyətə girəndən sonra maşını qızın dalınca sürmüşən, qapını açıb onu maşına oturmağa dəvət etmişən. Yaxşı deyil axı, mən elə bilirdim sən onun təəssübünü çəkərsən. Sənsə...

-Siz nə danışırırsınız Zərnigar xala?! - Tofiq çaşqınlıqla əsəbi danışdı. Deyilmiş bu böhtan ona yer eləmişdi. Bu məsələ haqda

Tofiqlə danışmaq üçün əlverişli mövzu tapdığına görə Zərnigar sevinirdi. -Əvvəla, o qızın sizin bacınız qızı olduğunu bilmirdim. Sonrası da mən onun ardınca maşın sürməmişəm. Burada nə isə bir anlaşılmazlıq var.

-Deyirəm axı, ay oğul, sən belə şey etməzsən. Gülgəz mənə danışanda tüstüm tərəmdən çıxmışdı. Yazıq qız evdən bayıra çıxa bilmir, düşürlər dalıycan. Allah ona niyə bilmirəm bu qədər gözəllik verib. Axırda başımıza bir oyun açmasa yaxşıdır...

Zərnigar Tofiqi sınaıyıcı nəzərlərlə süzdü. Onun sözlü olduğunu, nə isə demək istədiyini gözlərindən oxudu.

-Yaxşı, ay oğul, qurbanın olum, səni də yolundan elədim. Gərək inciməyəsən məndən. Qız yiyəsi həmişə nigaran olar. Necə deyərlər: "Qız ağacı, qoz ağacı, hərə bir səlbə atar". Kimin bəxtinə düşdü, o da götürər, ağrını xala alsın, - dedi.

Gülgəzi gördüyü gündən rahatlıq tapmayan Tofiq arvadın şirin danışığından ürəkləndi. Onsuz da bu haqda Zərnigardan neçə yol soruşmaq istəmişdisə də fürsət tapa bilməmişdi. Lakin indi susmaq lazım deyildi. Ürəyindəkini açıb danışmalıydı. Bu az vaxt ərzində Gülgəz haqda dostları vasitəsiylə Tofiq məlumat toplamışdı. Kənd camaatı qızın ağı, kamalından ürək dolusu danışmışdılar.

-Doğrudan qəşəng bacınız qızı var, xala, - dedi Tofiq.

-Olmaya vurulmusan?! Ay qırışmal!

Tofiq utancaqlılıqla gözlərini yerə dikdi.

-Elə qıza kim vurulmaz ki.

-Bir dəfə görməklə qız istəməzlər, oğul. Adam gərək qızın əslini, kökünü öyrənə, xasiyyətinə bələd ola, sonra özüylə danışa, razılığını alandan sonra elçisini göndərə.

-Bütün bunlar haqda məlumat toplamışam, xala. Bircə qızın özüylə danışib razılığını almaq qalıb. Bunu da təkbaşına, kobudcasına eləmək yaxşı düşməz.

-Sənin ağlına qurban olub, ayaqlarının altında ölərəm. Bilsəm ki, fikrin qətidir?!

-Fikrim qətidir xala, buna əmin ola bilərsən.

Zərnigar planının belə asanlıqla baş tutacağına əmin deyildi. Sən demə Tofiq ürəyini ona açmaq üçün məqam axtarırmış.

-Ağrını xalan alsın, onda bu məsələ qalsın öz aramızda. Üzümüzə gələn istirahət günü Gülgəzi gətirdərəm. Sən də bir bəhanə ilə keçərsən bizə, həm bir stəkan çay içərsən, həm də qıza ürəyini açarsan, -deyərək razılaşırdılar.

Vədələşdikləri gün gəlib çatsa da, Tofiq qonşuları Zərnigargildə, dərdindən gecələr yuxu yata bilmədiyi Gülgəzlə iki saata kimi bir stolda üz-üzə otursa da, heç nəyə nail ola bilməmişdi. Tez-tez bəhanələrlə otaqlara baş vuran, soyumuş çayı yenidən dəmləyən, nəyinsə dalınca həyəətə düşən Zərnigar onları tək buraxmış, söhbətləri üçün şərait yaratmışdı.

-Sizin bu qədər inadkar qız olduğunuzu mən bilməzdim, - dedi Tofiq.

-Sizin də bu qədər sırtıq olduğunuzu təsəvvürümə gətirməzdim. Geyiminizdən alicənab bir gəncə oxşasanız da, xasiyyətinizlə oyuncaqla oynayan inadkar bir uşağı xatırladırsız.

Gülgəzin bu sərt cavabı Tofiqə sillə kimi dəydi. Yanaqları pörtdü. Pərtliyini bürüzə verməmək üçün gülümsəməyə çalışdı:

-Füsunkar gözəlliyə maliksiz, - dedi. - Amma diliniz çox acıdır.

-Dil hamı üçün şirin ola bilməz. Dilimin şirinliyini ürəyimlə birgə sahibinə vermişəm.

-Kimdir o sahib, bir parça çörək qazanmaq üçün sezona getmiş o lüt oğlanı - Qədirmi deyirsiniz?!

Tofiqin dediyi kinayəli bu sözdən sonra Gülgəzin boğazı tıncıxdı, yanaqları pörtdü, əsəbdən titrəyən barmaqları ilə üzünə dağılmış telini arxaya daradı. Dünyalar qədər istədiyi sevgilisi

Qədiri təhqir edib onun gözündən salmağa çalışdığı üçün Tofiqə deməyə tutarlı söz axtardı.

-Geyindiyiniz o paltar, içində yaşadığınız o təmtəraqlı ev, minib gəzdiyiniz gözqamaşdıran "Volqa" avtomasını sizin deyil! Bütün bunları atanın və şəxsən sənin kiçik maaşınızla illərlə, bəlkə də ömrünüzün axırına kimi işləyib yığsanız da ala bilməzsiniz. Bunları əldə etmək üçün neçə-neçə adam aldatmışız, neçə-neçə vəzifəli şəxslərin qarşısında məyus görkəmlə boyun əymisiz. Riyaya, yaltaqlığa əl atmışız. Bunu yalnız sizin kimi miskin adamlar bacarırlar. Mənim yazığım gəlir sizə, - dedi Gülgəz və sərt hərəkətlə ayağa qalxıb aynabəndin o biri başına getdi.

Söhbətin belə şəkil alacağını Tofiq ağına da gətirməzdi. Qədirin adını çəkməklə qızın yaralı yerinə toxunduğu üçün özünü danladı. Üzünü Gülgəzə tutdu:

-Mən, sizinlə zarafat etmək istədim. Daha doğrusu, Qədirə olan məhəbbətinizi yoxlayırdım, - dedi.

-Yoxlanışdan necə çıxdım?! Xoşunuza gəldimi cavabım?!

-Şübhəsiz! Həcər xarakterli bir qız olduğunuzu indi bildim. Sizə olan məhəbbətim daha da artdı.

-Siz isə Qədirə olan münasibətinizlə "Koroğlu" dastanındakı keçəl Həmzə ilə eyni olduğunuzu sübut etdiniz.

"Bu qızla söhbət etmək mümkün deyil. Qədirə olan məhəbbəti gözlərini elə qapayıb ki, guya ondan başqa dünyada oğlan yoxdur. Düz deyiblər, qızların ağıl topuğunda olur. Hələ ki, atası evində rahat yaşayır. Ehtiyacın nə olduğunu bilmir. Ağzı isti yerdədir. Kasıblığı, pulsuzluğu görsəydi bilərdi ki, Qədir kimdir, mən kiməm. Bu rayonda hansı qıza gözümün ucu ilə işarə eləsəydim mənə gəlməyə göydə razı olardı. Amma yox, öldü var, döndü yoxdur. Gülgəzdən əl çəkən deyiləm".

Bu fikirlərlə Tofiq aşağı enəndə pilləkənin ayağında Zərnigarla

rastlaşdı. Bayaqdan buradaca dayanıb, Tofiqlə Gülgəzin söhbətinə qulaq asan Zərnigar heç nə eşitməyibmiş kimi təəccüblə:

-Hara gedirsən, ay bala, mən hələ indi xörək hazırlayıram.

-Çox sağ olun, xala. Gülgəz məni yaxşıca “yedizdirdi”. Artıq heç nəyə yerim qalmayıb, - deyən Tofiq pərtliyini büruzə verdi.

-Mənim bacım qızı, - Zərnigar səsini içinə saldı, astadan danışmağa başladı - sən deyən yüngülbeyin qızlardan deyil ki, o saat razılıq versin... Səbirli ovçulardan xoşum gəlir, - dedi.

-Onu yola gətirmək müşkül məsələdir, xala. Qız inadından heç vaxt dönməyəcək. Qədərə möhkəm vurulub. - Bayaq ağına gətirdiyini indi dilinə gətirdi. - Öldü var, döndü yoxdur, -dedi. - Əgər razı olmasa qaçıraram. Qızınızın rahat, firavan yaşamasını, xoşbəxt olmasını istəyirsinizsə, bu işdə mənə kömək etməlisiniz. Anasıyla danışın, mənim fikrimi ona çatdırın. Lütün birinə verincə mənə verin. Bax, bu əllərim üstə saxlayaram onu, -deyib hər iki əlini qabağa uzatdı.

-Qaçırmaq haqda qəti fikirləşmə. Hər şeydən səbir yaxşıdır. Biz də qızımızın xoşbəxtliyini istəyirik. Sənə belim bağlı olsa, bu işi mən yoluna qoyaram.

-Mənə tam arxayın olun, xala. O qızdan əl çəkən deyiləm, - dedi Tofiq və iri addımlarla həyət qapısına tərəf irəlilədi.

Zərnigar aynabəndə çıxanda qızı aynabəndin günbatan tərəfində sürəhiyə söykənmiş gördü. Gözləri məchul bir nöqtəyə dikilən Gülgəz dərin xəyala dalmışdı.

Sübhdən düzü-dünyanı işığına, nuruna boyayan günəş yanar küre şəklini alıb boğula-boğula batmağa hazırlayırdı. Hər tərəf qırmızıya boyanmış, miskin bir görkəm almışdı. Bu miskinliyin müəyyən hissəsi sanki öz əbədi yerini Gülgəzin qəmli gözlərində tapmışdı.

İndiki kimi özünü tənha, kimsəsiz hiss etməmişdi. Qəhərləndi.

Qədir üçün elə qəribsədi ki, hönkürüb ağlamaqdan özünü güclə saxladı. "Kaş burada olaydı Qədir. Açıb hər şeyi ona danışaydım. Adı çəkiləndə anamın, lap elə xalamın da dodaq büzməsini, Tofiqin mənə olan münasibətini yerli-yataqlı deyərdim ona. Tofiqdəki ədəbzlığa bax, Qədiri bəyənmir. Alçaq dağları elə bil bu yaradıb. "Gec-tez sən mənim olmalısən"-deyir. Sən öləsən, Qədirin kəsilən dırnağını sənə dəyişməyəm..."

-Ay qız nə fikrə getmişən? Tofiq hanı? - deyərək özünü hər şeydən xəbərsiz aparən Zərnigar yaxınlaşıb Gülgəzin çiyinlərini qucaqladı.

-Tofiq acıq eləyib getdi.

-Başa düşmədim, o niyə acıq eləsin?!

-Mənə eşq elən elədi. Dərdimdən gecələr yuxu yata bilmədiyini söylədi. Mən də cavabını verdim.

-Biy, başıma xeyir, qara qızın dərdi varmış deyinən. Mən də deyirəm Tofiq niyə belə canıyananlıq edir, harda görsə qabağıma çıxır, vəziyyətimi soruşur, dil-ağız eləyir, sən demə bacım qızına vurulubmuş. Amma yaxşı oğlandı. Rayonda kimin qızını istəsə ona oynaya-oynaya gələr.

-Qabağında dayanan yoxdur. Kimi istəyir getsin alsın, - dedi Gülgəz.

-Görünür, o da bu boyda rayonda heç kimi bəyənməyib. Gözü, könlü səni seçib. Əgər fikrin varsa, aç, xalana de. - Ani fikrə getdi və gülümsündü. - Axı, sən həmişə mənimlə açıq olmusan. Böyük bacın kimi hər sirrini mənə açmışan. Özün də bilirsən ki, övladım yoxdur, bütün mehrimi sənə salmışam.

Gülgəz geri çevrildi, xalasının boynunu qucaqladı:

-Bilirəm xala, məni nə qədər istəyirsən. Bir də mənim yanımda övladsızlıqdan şikayətlənmə, - dedi. -Mən sənin qızın deyiləmmi... Qaldı Tofiq məsələsinə... Onu başa sal ki, bu fikri başından

birdəfəlik qovsun.

-Birdən səni götürüb qaçdı? Onda necə?!

Gülgəz ilan çalmış kimi geri sıçradı. Az qala hədəqəsindən çıxan gözlərini xalasının məkrli üzünə dikdi. "Tofiqdən nə desən gözləmək olar". Bunu bayaq ağına gətirən Gülgəz ürəyində öz fikrinə gülmüşdü. Lakin indi xalasının bu son sözündən sonra nigarançılığı artdı. Təşvişlə xalasına qırıq-qırıq, lakin qəti şəkildə dedi:

-Onu da öldürərəm, özümü də... Qalsam... Qədirinəm.. ölsəm qara torpağın!..

Gülgəzin gözlərinin dərinliyindəki əvəzsiz qəzəbi görə Zərnigar qızla bu haqda söhbətin mənasız olacağını tam aydınlığıyla başa düşdü. Qızı şübhələndirməmək üçün sözü dəyişməli, özünü Gülgəzin tərəfdarı kimi qələmə verməli idi. Qız şübhələnersə aradakı etibar itər, gələcəkdə həyata keçirmək üçün Zərnigarın cızdığı planlar pozula bilərdi.

-Bura bax, - dedi. - Mən öləndən sonra səni qaçıra bilərlər. Kimi istəsən, səni ona da ərə verəcəyik. Baxma ki, Qədirin adı gələndə anan dodaq büzür. Qoymaram səni başqasına verələr.

-Sağ ol, ay xala! - Gülgəz Zərnigarın boynunu mehribancasına qucaqlayıb üzündən öpdü. - Bilirdim, mənim bircə xalam mənə arxa çıxacaq. Məni meydanda tək qoymayacaq, - dedi.

Zərnigar Gülgəzi evlərinə tək buraxmadı. Əri işdən qayıdandan sonra qıza qoşularaq kəndə, bacısıgilə getdi. Bununla o, Gülgəzi tam arxayın salmaq, həm də gecəni oturub bacısıyla gələcək planları haqda məsləhətləşmək istəyirdi.

"Əgər Gülgəzlə Tofiqin izdivacı baş tutarsa Tofiqin atası Zərnigarın ərinin yerini dəyişər, onu işlədiyi kiçik dükandan götürüb böyük univərmaqların birinə müdir göndərər, ona rayonda arxa olardı... Gülgəz də bu məsələyə asanlıqla qol qoymayacaq.

Zərəfşanla danışım, qoy Tofiq bir-iki ay qızın ardınca sürünsün. Onun qəlbinə əl almağa çalışsın. Əgər bu da bir fayda verməsə, Gülgəzi qaçırsın. Qız bircə gecə onlarda qalandan sonra quzu kimi olacaq".

Zərnigar düşüncələrini axşam Gülgəzi yuxuya verəndən sonra Zərəfşana danışmış, qızı azad buraxmağı, onu şübhələndirməməyi bacısına qəti tapşırırdı...

...İki ay yollarda avara qalan Tofiq qızdan həmişəki kimi rədd cavabı almış, heç nəyə nail ola bilməyəcəyini yəqinləşdirəndən sonra Zərnigarın köməkliyi ilə bu gün Gülgəzi qaçırtmışdı.

-Gülgəz, məni başa düş, ağlamaq əbədir. İstəyirsən lap elə bu saat səni qaytarım evinizə. Ancaq bundan sonra kimə lazımsan. Qaçırılmış, sonra da evlərinə qaytarılmış bir qız haqda adamların nə danışacaqlarını bilirsənmi?! - dedi Tofiq və gəlib Gülgəzin qarşısında diz çökdü. - Məni bu işə sənə olan sonsuz məhəbbətim vadar etdi. Bilsəydim belə inad göstərəcəksən bu qələti eləməzdim. Ağlamaqla, acı göz yaşını tökməklə kim nəyə nail olub?

Sanki Tofiqin son sözləri Gülgəzi yuxudan ayıltı. "Göz yaşını tökməkdənsə nə işə etmək lazımdı. Hiylə işlətməsəm mən bu evdən xoşluqla uzaqlaşma bilməyəcəyəm. Təkcə uzaqlaşmaq yox, əvvəl Tofiqdən intiqamımı almalıyam, sonra işə baş götürüb gedərəm. Gedib Qədri taparam, başıma gətirilən müsibəti danışaram. Günahsız olduğuma and içərəm. O, məni başa düşəcək".

Bu fikirlərlə Gülgəz ayağa qalxdı, əllərinin arxasıyla gözlərini sildi:

-Düz deyirsən! - dedi. - Məhəbbətin nə olduğunu başa düşməyən sənə kimi bir vəhşi məyusluqla axıdılan göz yaşlarına qiymət verə bilməz.

-Axı nəyə görə məni başadüşməz, qanmaz adlandırırısan. Bütün

bunları sənə olan məhəbbətim naminə etməmişəmmi? - dedi Tofiq. Məyus görkəmlə yaxınlaşıb Gülgəzin qarşısında dayandı.

-Məhəbbət gərək qarşılıqlı olsun. Birtərəfli məhəbbətlə qurulan ailənin bünövrəsi laxlamış gər ağacına bənzəyir. O ağaca ki, bir gün əsən küləyin qarşısında tab gətirə bilmir, kökündən qoparaq torpağa sərilir, əbədi heçliyə uğrayır.

Gülgəzin sakitləşməsi, ağılla, təmkinlə danışması Tofiqi sevindirdi. Qızın yola gələcəyini düşündü. Zərnigarın son sözlərini, məsləhətini xatırladı: "Əgər xoşluqla razı olmasa, zor işlət! Bircə gecə yanında qalandan sonra quzu kimi olacaq". Gecədən xeyli keçsə də, Tofiq səbirli olmağı üstün tutmuş, Zərnigarın dediyi kimi zor işlətməmiş, Gülgəzin ürəyini ələ almağa çalışmışdı. Elə birinc\i gündən zor işlətməklə Gülgəzdə özünə qarşı nifrət hissi oyatmamağı qərara almışdı. Onsuz da qızın onu görməyə gözü yoxdur.

-Mən, yaxşı bilirəm Gülgəz, - dedi Tofiq, -birtərəfli məhəbbət susuz bulaq deməkdir. Gözü tutulmuş, suyu qurumuş bir bulaq heç nəyə və heç kimə lazım deyil.

-Bunu bilirdinsə bu biabırçılığa niyə yol verdin.

-Sən məni sevəcəksən, Gülgəz! Buna əminəm. Bütün ömrümü-günümü sənə həsr edəcəyəm. Gözlərindən sevincin, dodaqlarından təbəssümün əskik olmasına yol verməyəcəyəm. Məhəbbətini, sevgini qazanacağam.

Gülgəz özünə təəccüb edirdi. Bayaqqı əsəbi, həyəcanı çəkilib getmişdi. İstədiyi rolu məharətlə oynayırdı. Artıq müəyyən bəhanələrlə Tofiqdə tam arxayınçılıq yaradıb istəyinə nail olmaq vaxtı gəlib çatmışdı.

-Bəlkə mənə bir az su verəsən içim.

-Bu saat! - dedi Tofiq və sevincək şəbəkənin düyməsini basıb tavandan asılmış iri, gözqamaşdıran çex çilçırağını yandırdı. Otaq

nura qərq oldu.

Gülgöz otağın ortasında yerləşdirilmiş iri stola diqqət yetirdi. Stolun üstünə düzülmüş xörəklər, müxtəlif şirniyyatlar, üzüm, meyvə ilə dolu vazalar, xarici ölkələrdən gətirilmiş üstü bəzəkli araq, şampan şüşələri sanki iki nəfər üçün deyil, bir neçə nəfər üçün hazırlanmışdı.

Tofiq stola yaxınlaşıb boğazı qurğuşun sarıqlı şüşəni əlinə aldı: - Bolqar limonadıdır, - dedi. - İçdikcə adamın yangısını söndürür, ciyərlərinə məstədici bir sərinlik gətirir.

Büllur stəkana tökülən limonad qijiltı ilə köpüklənir, stəkanın ağzına qalxır və yenə aşağı enərək suya çevrilir, stəkanın dibinə çöküb öz yerini tapmış kimi sakitləşirdi.

-İnsan qəzəbi də bax belədir, - dedi Tofiq, - əsir, coşur, hikkəsiylə, hirsiiylə qaynayır və ən nəhayət, sakitləşir, öz əvvəlki təbiətinə qayıdır.

Gülgöz Tofiqin dediklərini eşitmədi. Stolun üstə alma dolu büllur vazanın yanında qoyulmuş, tiyəsi par-par parıldayan, dəstəyi ceyran ayağından hazırlanmış əntiq bıçağı gözü almışdı. Artıq nə etmək lazım olduğunu yaxşı bilirdi. "Görən, gücü çatacaqmı?! Nəyin bahasına olursa-olsun intiqamını almalıydı. Xırda bir səhv uğursuzluqla nəticələnəcəkdi".

Tofiq limonadla dolu stəkanı qıza uzatdı. Gülgöz bir-iki qurtum içdi. Ciyərlərində sərməst bir sərinlik duydu. Suyun ətri qızın beynində bir rahatlıq yaratdı:

-Bu sudan içə bilmirəm Tofiq, - dedi, - zəhmət olmasa, mənə sərin bulaq suyu gətir.

Qızın belə "yumşalmasından", sakit danışmasından vəcdə gələn Tofiq:

-Nə zəhməti var! Sən mənə əmr elə, istədiyini qulluğunda hazır edim, - dedi və sevincək otaqdan çıxdı.

Gülgəzin də istədiyi elə bu idi, tez bıçağı götürüb baxdı, ağzı kəsərli, ucu iti idi. Qoynunda gizlətdi. Şübhə oyatmamaq üçün Tofiqin gətirdiyi suyu axıra kimi içdi, stəkanı stolun üstünə qoyub gülümsədi və:

-Çox sağ ol! -dedi. - Mənim taleyim belə imiş, deyə ah çəkdi.

Tofiq sevinclə yaxınlaşıb qızı qucaqlamaq istədi

-Dayan! - deyib Gülgəz əllərini qabağa uzatdı. - İşığı söndür, səndən utanıram.

Tofiq xoşbəxtcəsinə gülümsədi. Düyməni basıb işığı söndürdü. Bədəni uçunur, ürəyi şiddətlə vururdu. Titrək addımlarla qıza yaxınlaşıb necə hərəkət edəcəyini bir an kəsdirmədi. Pəncərədən süzülən bədirlənmiş ay işığı altında otaq süd rənginə bürünmüşdü. Hər şey aydın görünürdü:

Tofiqin sevincli gözləri, təbəssümlü dodaqları, nurlu sifəti Gülgəzə iyrənc göründü. Onu miskin ovunun üstünə atılmağa hazırlaşan yırtıcı vəhşiyə oxşatdı. İntiqam anı yaxınlaşdıqca qəlbində anlaşılmaz bir sevincin uyuduğunu hiss edirdi. Süni addımlarla onlar üçün hazırlanmış yatacağa yaxınlaşdı və yenə geri dönüb oğlanın qarşısında dayandı:

-Tofiq, gözlərini yum! - dedi, - aç deyəndə açarsan!

- Utanırmış kimi yerə baxdı. - Mən yatağa uzanandan sonra... - Əlləri ilə üzünüqapayıb barmaqları arasından oğlanın hərəkətlərini izlədi.

-Baş üstə! Mən hazır, - dedi Tofiq və gözlərini yumdu.

Gülgəz qoynundan bıçağı çıxarıb başı üstə qaldırdı, var qüvvəsi ilə Tofiqin düz ürəyinin başına, sinəsinə endirdi. Bıçaq sanki, dəmir dəbilqəyə dəyib geri qayıtdı. Gülgəz çaşqınlıqla bir an nə edəcəyini bilmədi. Heyrətdən gözləri az qala hədəqəsindən çıxacaqdı. İkinci zərbəni vurmağa macal tapmadı. Zərbədən ayılan Tofiq qızın əlində bərq vuran bıçağı gördü. Bıçaq tutmuş əlini

arxasına burub boynunun ardına hirslə bir yumruq ilişdirdi. Boynunun ardına dəyən küt zərbədən Gülgəz huşunu itirdi, müvazinətini saxlaya bilmədi, kəsilmiş ağac kimi Tofiqin qolları üstə yığıldı.

Yanlışı da bir naxışdır deyiblər. Qızın vurduğu bıçaq Tofiqin köynəyinin döş cibindəki gümüş və qızıl lövhəcik üzərində Gülgəzin işlənmiş əksinə -Gülgəzin öz "sinəsinə" dəyibmiş. Zifaf gecəsindən sonra Gülgəzə vermək üçün Tofiq gözəl hədiyyə hazırlamışdı. Altı santimetr eni, doqquz santimetr uzunluğu və bir santimetr qalınlığında olan gümüş lövhəciyin üstünə çəkilmiş qızıl layında Gülgəzin şəkli işlənmişdi.

Çox baha qiymətə başa gəlmiş bu hədiyyə köynəyinin döş cibində olduğu üçün Tofiqi ölümdən qurtarmışdı.

Gülgəz gözlərini açanda özünü çılpaq, Tofiqlə bir yataqda gördü. Dodaqları, döşləri sızıldayır, bədənində anlaşılmaz bir ağrı gəzirdi. İş-işdən keçmişdi. Üzünü divara çevirdi, için-için ağlamaqdan başqa gücü heç nəyə çatmadı.

IX

Ramiz çiyinlərində ağır yük aparırmış kimi dərinə nəfəs alır, Suğra arvadla necə danışacağını götür-qoy edir, sanki zindan bağlanmış ayaqlarını arxasınca zorla sürüyürdü.

Oktyabr ayının axırı idi. Payız fəslə öz sarı libasını hər tərəfə səpələnmişdi. Həyat qaynayır, hamı qışa hazırlıq görürdü. Budaqlardan qopub tökülmüş qırmızımtıl, sarımtıl yarpaqlar yol boyu sərilmiş xalılar xatırladırdı. Sakit əsən sərin meh ruh oxşayırdı. Təbiətin bu əsrarəngiz gözəlliyini Ramiz sanki duymur, dostu Qədirin taleyini düşünürdü.

İşlərini qurtarıb haqq-hesab etdikdən sonra Qədir payına düşən

pulu və bir də anası üçün aldığı hədiyyələri Ramizlə göndərmişdi. Uşaqların təkidinə baxmayaraq geri - evlərinə qayıtmamış, həmin kolxozda hələ bir il qalıb işləyəcəyini bəhanə gətirmişdi. Uşaqların fikirləşdiyinə görə Tatyana gözəlliyi ilə Qədri ovsunlayıb öz toruna salıb. - Qədir bir daha ondan əl çəkməyəcək, - deyirdilər.

Gülgəzin qoşulub qaçdığını eşidəndən sonra Qədirin əli işdən soyumuş, qaraqabaq olmuşdu. Axşamlar işdən sonra tənha gedən Qədir bəzən gecələməyə uşaqların yanına gəlmirdi. Onun Tatyana ilə görüşdüyünü, son zamanlar onlarda gecələdiyini bilən yoldaşları bu izdivacı bir əyləncə kimi düşünürdülər...

...Bütün bunları özünə dərd edən Ramiz evlərində beş dəqiqə oturmadı. Ayaqüstü ailəsi ilə görüşüb Suğra arvadı görməyə tələsdi. Lakin yolu yarı eləməmiş gözü yolda, qəlbi intizarda qalan ananın verəcəyi suallar, keçirəcəyi həyəcanlı, təşvişli anlar qəlbini sıxdı. Əlini döş cibindəki qundaq pulun üstünə apardı.

-Yox! Anaya pul yox, oğlu lazımdır! Oğlu! Niyə belə elədin, Qədir?! - deyə pıçıldadı.

Bu fikirlərlə Qədirgilin evinə nə vaxt çatdığını bilmədi. Bala qapını açıb həyəətə girdi. Kimsə gözə görünmürdü. Tut ağacının dibinə tökülmüş yarpaqları eşələyən toyuqların yanında sinəsini qabardıb, başını dik tutan mərcaan xoruz təşər-təşər fırlanırdı.

Ramiz kürsülü pilləkəni qalxıb aynabəndə girdi. Suğra arvadı bardaş qurub oturmuş, gözüyol çəkə-çəkə qarşısındakı iri sinidə qurumuş lobyaları qabığından ayıran gördü. Saçları düm ağarmış, arıq əllərində göy ləkələri üzə çıxmış, bu qısa müddət ərzində tamam qocalmışdı. Gülgəzin qoşulub qaçdığı, Qədirin taleyi anaya dərin yer eləmişdi.

-Ay xala, heç qonaq istəyənə oxşamırsan?!

Suğra arvad başını qaldırdı, Ramizi tanımırımış kimi onu qəmli

gözləriylə xeyli süzdü. Ayağa qalxıb ağır addımlarla ona yaxınlaşdı, arıq qollarını boynuna dolayıb üzündən öpdü:

-Xoş gəlmisən, ay oğul! - dedi. Qəhərləndi, göz yaşlarını Ramizdən gizlətməyə çalışsa da bacarmadı:

-Ürəyimə gələn başıma gəldi, Qədir qayıtmadı. Bilirdim, bu müsibəti eşidəndən sonra buralara qayıtmayacaq. Bilirdim bala... Bircə ölən günümü bilmirəm... Zərəfşanı görüm heç oxqay eləməsin, balası balam kimi didərgin düşsün.

-Xala, sən axı belə kövrək deyildin. Bir az zəiflik göstərəndə bizə nələr demirdin? - "Ağlamaq, göz yaşı axıtmaq acizlərin, işbilməzlərin işidir", -deyərdin, dedi Ramiz və arvadın ağ saçını oxşadı.

-Bala dərdi ağırdı, oğul! Mənim belimi fələk də əyməzdi. Qədirin dərdi бүkdü belimi. Gülgəzi qaçıran oğlanın nəyi artıqdı Qədirdən?! Hər pulu olan, başqalarının hesabına varlananlar dünyaya ağalıqı etməlidirlər?! Yaxşı deyiblər "sən saydığını say, gör fələk nə sayır". Odur, bir aydı kürklərinə birə dolub; evlərini yoxlayıblar, hər nə var siyahıya alıblar, mücrü dolu qızıllarını dövlətə təhvil veriblər, atasını həbsə alıblar, Tofiqin də işini yoxlayırlar. Deyirlər, başqalarının ayağına tonlarla tütün yazmaqla saysız-hesabsız dövlət pulunu mənimsəyib... Dünyanın yiyəsi tapılacaq oğul! Belə getməz, hər şeyin bir axırı olmalıdır.

Ramiz Tofiqlə atasının başına gələn hadisəni eşitmişdi. Rayondan açıq imza ilə ərizə yazıb, Mərkəzi Komitədən gətirilmiş yoxlama komissiyası rayon ticarət birliyində bir sıra əliəyriliyi üzə çıxarmışdı. Ən ağır zərbə haqlı olaraq Tofiqilin ailəsinə - atasına və özünə dəymişdi.

-Hayıf Gülgəzdən! - dedi Suğra arvad. Zərəfşan o murdar tamahıyla gül kimi balanı bədbəxt etdi. Getməzdi Gülgəz... heç kəsə getməzdi... Nəyə desən and içim ki, qızın qaçırılmasında

anasının barmağı var... Zərəfşanı mən yaxşı tanıyıram.

Peçin üstə bayaqdan dəmə qoyulmuş çaydanı gətirdi, yuyulub - təmizlənmiş armudu stəkanlara çay süzdü:

-Keç, otur bala, bir stəkan çay iç. Qəbirdən mənə ətraflı danış... Uşağımı tay-tuşunun içində xəcil etdi it qızı it. - Zərəfşanı nəzərdə tuturdu.

Ramiz Qədirin göndərdiklərini stolun üstünə yığdı. Ayrıca bükülünü açdı:

-Xala, bu da mənim payım, - deyib zərif yundan toxunmuş, yeri qara, al gülləri olan şalı Suğra arvadın boynuna atdı, əyilib üzündən öpdü. - Heç bilirsən nə qədər pul qazanmışıq, - dedi və qollarını geniş açdı, - bax bu boyda, bir ambar. Yalan olmasın, beş-altı toyun xərcidir.

Bu hərəkətləriylə Suğra arvadın kefini açmaq, dərđini unutturmaq istəyirdi. Döş cibindəki qundaq pulu çıxarıb Suğra arvada verdi.

-Xala, bax bunlar hamısı Qədirin payına düşüb. O da qəpiyinə kimi sənə göndərib. Deyib, anama tapşır korluq çəkməsin, ürəyi istəyəni alsın. Mən də bir il qalıb işləyəcəyəm Rusiyətdə. Sonra qayıdacam evimizə, bir yaxşı maşın alacam, anamı mindirəcəyəm maşına, sürəcəyəm ürəyi istəyən rayonlara, şəhərlərə, gəzdirəcəyəm onu. Dədəmin goru haqqı belə dedi.

Suğra arvad qundaq pulu aldı, gərəksiz bir şey kimi stolun üstünə atdı. Əlini Ramizin bayaq boynuna saldığı şalın üstə çəkdi, naxışlarını oxşadı.

-Şala görə çox sağ ol, qurban olum... Ancaq Qədri dilə tutub gətirəydin. Özü yanımda olmayandan sonra göndərdikləri və yaxud pulu mənim nəyimə lazımdı.

-Xala, bax bu ölsün, - əlini sifətinə çəkdi, -Qədir ağıllı iş görüb. Bir il nədir ki, qalıb işləsin, gəlib bir yaxşı maşın alsın, sonra da

Zərəfşan kimilərin sinəsinə dağ çəkəcək. Bax, onda görəcəklər ki, analar necə oğullar doğub. Subay olsaydım, mən də qalardım, dədəm goru. - Ramiz əl-qolunu ölçə-ölçə danışdı. Arvadın könlünü açmaq üçün hər cür oyun çıxarmağa hazır idi. Əlini mehribançılıqla Suğra arvadın çiyninə qoydu:

-Bir il nədir ki, - dedi - ağlayıb, sısqamaqla gözü götürməyənləri bizə güldürmək istəyirsən?.. Qədir gələndə kimi səni tək qoyan deyiləm. Sənə oğulluğu mən eliyəcəyəm. Yoxsa məni ta oqulluqdan çıxarmısan?! Dinmirsən?

-Yox, qurbanın olum, səni Qədirdən az istəmirəm.

-Az istəməsəydin bu qədər məyus olmazdın. Nə fərqi var, oğul-oğuldur. Biri qalıb, biri gəlib. Qalan da həmişəlik qalmayıb ki.

-Ay bala, qərrib yerdi, Qədirin kimi var orda, harada yaşayacaq, harada yeyib-içəcək?! Bunlar hamısı mənə dərd olmurmu?

-Əşi, ay xala, biz bəyəm uşağıq, - dedi Ramiz. -Orda yaxşı bir ev tutmuşuq Qədir üçün. Ev yiyəsi anam olsun, bir yaxşı ağbircək arvaddı. Üzündən nur yağır. Qədirə səndən yaxşı baxacaq mən ölüm. Adı da ki, Lyudmila Nikolayevnadır.

Ramiz Lyudmila Nikolayevna deməklə Tatyananın anasını nəzərdə tuturdu. Lakin Tatyana haqda Suğra arvada bir şey deməməyi qərara almışdı. Oğlunun ərindən ayrılmış bir qadınla izdivacı ananı hiddətləndirəcəkdi.

Qədirin yerinin rahatlığını Lyudmila Nikolayevna deyilən qadının ona analıq edəcəyini, bir il işlədikdən sonra oğlunun evlərinə qayıdıb maşın alacağını düşünən ana ani rahatlıq tapmışdı. "Qoy bir il gəzib dolansın, Gülgəzi unutsun. Həm də işləyər, pul qazanar. Zərəfşan Qədri altımaşınlı görəndə ürəyi partlayacaq. Bu dünya əzəldən belədi, var-dövlətlə insana qiymət verirlər. Qanacağı da pulla ölçürlər. Lap elə əliaçıq olmaq, yaxşılıq eləmək, kiminsə işinə yaramaq istəyirsənsə imkanın olmalıdır. İmkan da

pula, dövlətə bağlıdır. İmkansız adam bəhrəsiz ağacdır".

Bunları düşündükcə Suğra arvadın qəlbində duyumlu bir sevinc, həsrətli bir nisgil uyuyurdu. Oğlunun hazırkı həsrəti, gələcək sevinci anaya uyusuqlu bir rahatlıq gətirirdi.

X

Azərbaycandan fərqli olaraq, Rusiya torpaqları öz ağ yorğanına erkən bürünmüşdü. Hər tərəf qar örtüyü altında qalmışdı. Gecələr səma buludsuz olanda ulduzlar göz qırpır, şaxta qılınc kimi kəsirdi! Havaların belə sərt, şaxtalı keçməsinə baxmayaraq hər tərəfdə bir təmizlik, bir sağlamlıq duyulurdu.

Qədirin burada qalıb işləməsi kolxoz rəhbərliyini sevindirmişdi. Bacarığını nəzərə alıb onu təmir-tikinti briqadasına başçı təyin etmişdilər.

Tapşırığı vaxtından qabaq yerinə yetirdiklərinə görə briqada üzvlərinə bu gün yaxşı mükafat verilmişdi. Mükafatı alan uşaqlar axşam restorana gedəcəklərini qət etmiş, Qədiri də özləri ilə aparmaq üçün onu dilə tutsalar da razılıq verməmişdi.

Qədir bazarlıq etdi. Alınmalı şeyləri alıb evə qayıtdı. Qapı ağzında həmişəki kimi onu balaca Vitalik qarşıladı, yüyürüb Qədirin qucağına tullandı.

Qədirin işdən qayıdacağı vaxtı bilən bu uşaq pəncərə qarşısında oturub onun yolunu gözləyər, Qədir həyəətə girən kimi qaçıb qapını onun üzünə açar, atılıb boynuna sarılar, balaca toppuş əlləriylə Qədirin yanaqlarını şapalaqlamaqdan sonsuz həzz alardı.

Qədir içəri girdi, Vitalikin burnunun ucuna bir çırtma vurub qucağından yerə qoydu. Əlindəki bağlamanı göstərib:

-Heç bilirsən səninçün nə almışam?!- dedi.

-Tank... Ya da lafetli traktor.

-Yoox! Bilmədin.

-Onda bağlamanı aç, görüm nə almısan. - Lyudmila Nikolayevna Vitalikə acıqlandı:

-Bir mafal ver, paltarını soyunsun, - dedi, -işdən gəlib, yorğundur axı... Tatyana, sən bu uşağa heç tərbiyə vermirsən. Günah hamısı səndədir.

-Mən neyniyim, ana. - Tatyana təbəssümlə dilləndi. - Qədir özü belə öyrədib. Deyir uşağı danlaqla, qorxu altında böyütmək olmaz. Uşaq qorxunun nə olduğunu bilməməlidir. Qorxaqlıq tərbiyədə mənfi rol oynayır.

-Biz də uşaq olmuşuq. Belə şeylər görməmişik, böyük olan yerdə nəfəsimizi çəkə bilmirdik. Ay Allah, sən özün kömək ol. Bu cavanların işinə qarışmaq olmur. Uşağı bu qədər ərköyün etməzlər axı.

-Xahiş edirəm, iki dostun arasına girməyin, -dedi Qədir və bağlamadan çıxardığı balaca, son dəbdə tikilmiş kürkü Vitalikin əyninə geyindirdi. - Gör sənə necə də yaraşır, elə bil əyninə tikilib. Sabahdan o nimdaş paltonunu geyinməzsən.

Vitalik sevincdən atılıb-düşürdü. Tatyana bu kürkdən hələ ötən qış almaq istəmişdi oğluna, lakin pulun azlığını nəzərə alıb məyuscasına mağazanı tərک etmişdi. Keçmiş əri yaxşı maaş alsa da içkisinə çatdıra bilmirdi. Tatyananın qazancına göz dikir, bəzən qayınanası Lyudmila Nikolayevnanın təqaüdünə də əl uzadırdı...

Qədirin bu mərdanəliyi, Vitalikə olan məhəbbəti Tatyananı rıqqətə gətirir, Qədiri daha dərin məhəbbətlə sevməyə sövq edirdi. Balaca Vitalikin sevinci Tatyananın sevinci deyildimi?

-Lyudmila Nikolayevna, bax, bunu da sizin üçün almışam. Bilmirəm bəyənəcəksinizmi? -dedi və bağlamadan çıxardığı iri, qalın yun şalı qadına uzatdı.

-Çox sağ olun, Qədir. Mənim əzizim, sizə minnətdaram. Mənim

üçün hələ belə bahalı hədiyyəni heç kim almayıb, - dedi Lyudmila Nikolayevna və Qədirin hədiyyəsini sinəsinə sıxdı.

Bağlamadan daha bir zərif, bahalı xəzdən tikilmiş qadın papağı çıxartdı:

-Bu da bizim Tatyana xanım üçün hədiyyəmiz, - dedi və papağı Tatyananın başına qoydu. Tatyana Qədiri qucaqlayıb öpməkdən özünü saxlaya bilmədi.

-Bəs özünə nə almısan, Qədir, - soruşdu Tatyana.

-Özümə, bax bunu, - deyib bağlamanın dibində qalan bir şüşə arağı çıxarıb stolun üstünə qoydu. - Yoxsa mənə içmək olmaz, - dedi. - Gör neçə aydır dilimə dəymir. Sizin üçün alınanları "yumaq" lazımdır, ya yox.

-Hamısını içəcəksən Qədir?! - soruşdu Tatyana.

-Necə bəyəm, istəyirsən hamısını içim?!

-Hə, istəyirəm... İstəyirəm hamısını içəsən. Sən kefləndə yaxşı olursan. Şənlənirsən, yanındakılara ləzzət verirən.

-Xeyir! Mənim əzizim, bir daha məni kefli görməyəcəksən. O da bir iş idi. Oldu keçdi.

Tatyana güzgü qarşısına keçdi, özünə xeyli tamaşa etdi. Papaq ona yaxşı yaraşırdı. Qədirin bir ay bundan qabaq onun üçün aldığı kürklə həmrəng idi. Kürk alınarkən ona uyğun papağın da alınmasını Tatyana ürəyində arzulamış, bu haqda Qədərə bir söz deməmişdi. Qədir sanki onun bu arzusunu gözlərindən oxumuş, həmin papağı bu gün alıb gətirmişdi.

Tatyana Qədərə yaxınlaşdı. Anası ilə Vitalikin qonşu otaqda olduqlarını yəqinləşdirib Qədri ehtirasla bağına basdı:

-Sən mənim allahımsan, -dedi. -Bu axşam o arağın hamısını iç! Qədir, sən içəndə bilirsən necə olursan. O qədər şənlənirsən ki, adama bütün dərd-sərini unutturursan. Həm də filosof kimi danışırısan... Kişi kimi isə... - sözünün ardını gətirmədi,

məkrəsinə gülümsünüb göz vurdu. İlk "görüşlərini" Qədirə xatırlatdı.

Qədir o axşam bərk keflənmişdi...

...Gülgəzin qoşulub qaçdığını Ramizdən eşidəndə Qədir xeyli vaxt özünə gələ bilmədi. Sanki yer kürəsi öz oxundan çıxıb harayasa, dibi görünməyən, qaranlıq bir uçuruma yuvarlanmış, heçliyə dönərək qeyb olmuşdu. Bu heçlikdə Qədir tənha qalmış, balacalanaraq top kimi yumurlanmış və "dünyanın getdiyi" səmtə - dibi görünməyən qaranlıq uçuruma yuvarlanmış, müəyyən müddətdən sonra dünya ilə birlikdə öz bayaqkı, oturduğu yerinə qayıtmışdı. Göz qapaqlarını ağır-ağır qaldıranda bir an hər yanı toranlıqda, duman içərisində görmüş, az müddətdən sonra hər şey öz görkəminə, öz rənginə qayıtmış, duman, toranlıq çəkilib getmişdi.

Qədiri soyuq tər basmışdı.

Dostunun keçirdiyi bu hal Ramizə dərin yer eləmişdi. Araya nə isə söz qatıb Qədirin dərini dağıtmaq lazım idi.

-Mənim heç o qızdan gözümlə su içmədi, - dedi. -İstədim o vaxt sənə deyəm. Gözlərindən məkrlik yağdı. Anasına oxşayacaq da, Zərəfşan nədir ki, qızı nə ola. Düz demirəm?

Qədir dinmədi.

-And-aman eləmişdi, əhd-peyman bağlamışdı. Bəs niyə gözləmədi yolunu?! Altı ay çoxdu məgər?!

Qədir donuq gözləriylə Ramizə baxırdı. Ramiz Gülgəzi onun gözündən salmaq, qıza olan məhəbbətini nifrətə çevirmək, nakam sevgisini ona unudurmaq istəyirdi.

-İndi qızlara etibar var?! Bu gün sənə söz verirlər, sabah da başqasına. Necə deyərlər "pis, sən burda qal, yaxşı, səni tapana qədər". Xalq bir əlində bir qarpızı zorla tutduğu halda bu qızlar, qadınlar üçün, dördünü tutmaq istəyirlər. Elə tuturlar da. Neyçün

ki, məkrli dilər, çoxbilmiş dilər.

Sınayıcı nəzərlə Qədirə baxdı, gözlərindəki məyusluq çəkilib getməmişdi. Yenidən "hücuma" keçdi.

-Ə, mən ölüm, bəlkə də o qız gönü çoxdan suya verib, - dedi və deməyinə də peşman oldu. Qədirin hirsdən dodaqları səyridi, gözləri alacalandı, burun pərələri şişdi, yumruğu düyünləndi və o düyünlənmiş yumruğun bu saat qulağının dibinə dəyəcəyini yəqinləşdirən Ramiz cəld ayağa qalxıb iki addım geri çəkildi:

-Sənə də söz demək olmur, - dedi. - Qızmış qaban kimi dişini niyə qıcartmışan üstümə? Mənim günahım nədir? Sənin yerinə olsaydım, fikir eləməkdənsə, tüpürərdim elə etibarsıza.

Qədir ayağa qalxdı, sakit, ağır addımlarla Ramizdən uzaqlaşdı. Harayasa getmək, gəzmək, dolanmaq, dərini unutmaq istəyirdi. Başında müxtəlif fikirlər dolaşırdı. "Bəlkə Gülgəzi zorla qaçırdıblar. Gözəlliyi hamıya bəlli idi. Ağılla, xoş rəftarıyla bütün kənd camaatının hörmətini qazanmamışdım... İndi hansı zamandır ki, zorla qız qaçıralar. Ramizin dedikləri düzdürmü?! Düzdürsə, demək mən səhv etmişəm, Gülgəzi yaxşı tanıya bilməmişəm. Axı söz vermişdi. "Ölsəm torpağın, qalsam səninem" demişdi. Bəs nə oldu?! Məndən yaxşısını mı tapdı?! İnsanlara niyə inam yoxdur?! Axı niyə?!"

Beynində küt ağrılar hiss etdi, ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı, sanki harayasa tələsirdi. İçmək arzusu baş qaldırdı qəlbində. Kəndlərində toyda, bayramda tay-tuşları ilə yığışib azacıq içər, şənlənərdilər. Qədir içəndə bütün dərd-sərini unudar, deyib-gülməyi xoşlayardı.

Bu fikirlərlə yaxınlıqdakı mağazaya getdi. Mağazanın ətrafı adamlarla dolu idi. Üç-bir, dörd-bir yığışan gənclər, ahıllar pivə, çaxır içir, dişlərinə çəkdikləri şor, quru balıqdan tamsılanır, dünyanın xoşbəxtləri kimi zarafatlaşırdılar.

Mağazaya yaxınlaşdı, sağ tərəfdəki iki gənc diqqətini cəlb etdi. Göy otların üstünə sərələnmiş, üst-başı toz-torpağa batmış sərxoşun əlindəki yarıya qədər içilmiş şirin çaxır şüşəsini dartıb almaq istəyən ikinci gənc müvazinətini saxlaya bilmədi, onun üstünə yığıldı.

Qədir içməkdən vaz keçdi, içənlərə nifrətlə baxıb ordan uzaqlaşdı. "Zalım uşağı içib donuz kimi torpaqda eşələnməkdən başqa bir iş bilmirlər. Ağılı olan o "zəhrimarı" dilinə də vurmaz", deyə düşündü.

Yolun qırağında, yasəmən ağacının altında qurulmuş taxta oturacaqda əyləşən gənc gitarada çalır, musiqinin ahənginə uyğun qəmli bir mahnı oxuyurdu:

Məhəbbət yandırır, yaxır sinəmi,

Axı niyə atıb getmişən məni?!

Qədir ayaq saxladı. Gözlərini sərməst yumub, sevgilisini qucaqlayıbmış kimi, gitarasını sinəsinə sıxan, kədərli, kövrək səslə oxuyan gəncə diqqət yetirdi. "Yəqin o da mənim kimi qəmli", - deyə düşündü.

Mahnının sözləri sanki, Qədir üçün yazılmışdı. Sarışın oğlan Qədirin dil ilə ifadə edə bilmədiyi dərini gitarasının sarı, ağ simlərində danışdırırdı. Oğlanın incə, uzun barmaqları altında tumarlanan, boşalan, gərilən simlər inildəyir, insanların etibarsızlığından şikayətlənirdi sanki.

Balaca Vitaliklə axşam gəzintisinə çıxmış Tatyana bayaqdan musiqiyə diqqət kəsilməmiş Qədərə tamaşa edir, onu xəyaldan ayırmaq istəmirdi. Qədirin hədsiz kədərli olduğu qəmli baxışlarından oxunurdu.

Həmişə deyib gülən, gözlərindən sevinc yağan bu yaraşlıq oğlanın indiki görkəmi Tatyananın qəlbini ağrıtdı. "Hər xırda şey üçün belə pərişan olmazdı Qədir", deyə düşündü.

Qədirə yaxınlaşıb qarşısında dayandı:

-Bizim filosof nə dərin xəyala dalıb? - dedi.

Qədir doğrudan da hər şeyi unutmuş, musiqiyə, sarışın oğlanın oxuduğu nəğməyə diqqət kəsilməmişdi. Başını qaldırdı, baxışları Tatyananın qayğılı, mavi gözləri ilə qarşılaşdı. Çiyinə, bir hissəsi sinəsinə tökülən uzun, xurmayı saçı qadının sol yanağını örtmüş, onu daha da gözəlləşdirmişdi. Əyninə geyindiği mavi, qolları və ətəyi ağ köbəli, kip biçimli donu ona çox yaraşır. Yastıdaban ayaqqabıları paltarı ilə həmrəng idi.

Qədir gülümsəməyə çalışdı. Tatyananın balaca, göyərçin əlini ehmalca sıxdı:

-Yaxşı oxuyur! - dedi və başı ilə sarışın oğlana işarə elədi.

-Heç bilirsiniz orada niyə tək oturub?

-Yoox! Bilmirəm... Doğrudan maraqlıdır, - Dedi Qədir. - Bayaقدan fikir verirəm, heç kim ona yaxınlaşmır, uzaqdanca oğrun-oğrun qulaq asırlar.

-Bilirsiz, - Tatyana izah etdi, - həmin oğlan bir qızı istəyirdi, qız isə başqa birisinə ərə gedib. Elə o hadisədən sonra həmişə tək oturub öz aləminə qapılır, belə yanıqlı oxuyur. Yanında kimsə olarsa belə çala, belə oxuya bilmir. Mahnının sözləri də özünüdür.

Qədir daha da kədərləndi.

-Məhəbbət insan başına nə desən gətirər, - dedi. - Vay o adamın halına ki, ürəkdən sevə, sevgilisi isə vəfasız çıxsa, bax bu insan qəlbinə sağalmaz bir yara vurur. Elə bir yara ki, insan yaşadığıca onun qəlbində əbədi qövr edir. Arada qaysaq bağlasa da hərdən o qaysaq qopur, sızıldayır, sahibinə olmazın işgəncələr verir.

Qədir danışmayı, sanki inildəyirdi. Səsinin kövrəkliyi son dərəcə məyusluğunu, kədərini büruzə verirdi. Həssas qəlbli Tatyana Qədirin başında nə isə bir iş olduğunu aydınlığı ilə başa

düşmüşdü.

-Bəlkə, deyəsiz, sizə nə olub?! -Qədir çiyinlərini çəkdi:

-Elə bir şey yoxdur, - dedi.

-Yox, Qədir, məndən gizləməyin, dərddi olduğunuz gözlərinizdən oxunur. Deyin, bəlkə bir köməyimiz dəydi... heç olmasa bir məsləhət verə bilərik. Dərd sinədə qalanda daha da ağırlaşır. Ürəyini kiməsə açmalı, boşaltmalısın. Bu, adama bir rahatlıq gətirir.

Qədir gülümsədi. Bu gülüşün süniliyini anlayan Tatyana incikliyi bildirdi.

-Düzgün iş görmürsünüz. Bilirsiniz sizi nə qədər istəyirəm. Dost da dostuna dərddini açmasa bəs kimə açacaq!

-Sizə minnətdaram, Tatyana. Ancaq elə dərd var ki, hamıya açmaq, danışmaq olmur. Kədərini kiməsə danışmaq, onun da qəlbini sıxmaq nəyə lazımdır.

Yol qırağında əkilmiş gül kollarıyla oynayan Vitalik anasına yaxınlaşdı:

-Gedək evə, acmışam, - dedi.

Günəş çoxdan batsa da, hava hələ işıqlı idi.. Xəfif əsən meh, bugünkü bürkünü qovmuş, yerinə ruhu oxşayan sərinlik gətirmişdi. Başqaları kimi Tatyana da evə getmək istəmirdi. Lakin Vitalikin yeməyinin vaxtını keçirmək olmazdı.

Qədri dilə tutdu. Onlarla birgə getməsini xahiş etdi. Anasının buna çox sevinəcəyini bildirdi. Qədir əvvəl razı olmaq istəmədi. Lakin Tatyananın təkidi və şirin dili qarşısında təslim oldu. Onlara qoşulub Tatyana ilə getdi.

Qədirin gəlməsi münasibətilə Lyudmila Nikolayevna yaxşı bir süfrə açmış, çoxdan gizli saxladığı, ağız xəmirlə bağlanmış araq şüşəsini stola qoymuşdu:

-Bu, gördüyünüz araqlardan deyil, - demişdi. - Cecə arağıdır.

Çox içmək olmaz. Adamı elə kefləndirir ki.

Mehriban qarşılandığından, iki qədəh içdiyi arağın təsirindən Qədirin qırışığı açılmış, kefi durulmuşdu. Şirin-şirin danışır, Lyudmila Nikolayevna ilə xırda zarafatlar da edirdi.

Bayaqkı məyusluğunun səbəbini öyrənmək üçün ona Tatyana ilə anası suallar versələr də, Qədirdən söz çəkə bilməmişdilər. Qədir dərini açıb özünü sındırmaq, başqasının dərini üstünə dərd qoymaq istəməmişdi.

Qədəhi yenidən araqla doldurub əlinə aldı:

- Lyudmila Nikolayevna, - dedi, - icazə verin bu qədəhi şəxsən sizin sağlığınıza içim. Siz şərəfli bir adı - analıq adını vicdanla daşımısınız. Ağır müharibə illərində dünyaya göz açmış körpənizi - Tatyananı böyüdüb boya-başa çatdırmısınız, tərbiyəsi ilə məşğul olmusuz. Ərə getməmişiz, həyatınızı tək qızınıza həsr etmişiz... Mənə elə gəlir ki, yaxşı ana körpəsinin söyüşünü belə, budaqda cəh-cəh vuran bülbülün nəğməsi kimi qəbul edir. Siz belə analardansınız. Sizin və sizin şəxsinizdə bütün anaların sağlığına! - Sağlığı deyib içdi, qədəhi yerə qoyub üzünü turşutdu, - çox tündür, - dedi.

-Qədir, sizə bayaq dedim, bu arağı çox içmək olmaz, sonra keflənəcəksiz, - deyən Lyudmila Nikolayevna qədəhi Qədirin qabağından götürdü. - Araq üçün demirəm, - dedi, - qorxuram sonra sizə pis təsir edər.

Lyudmila Nikolayevna düz deyirdi. Qədir ömründə belə arağ içməmişdi. Yanaqları pörtmüş, gözləri qızarmışdı. Qəlbində bir rahatlıq, sərməstlik hiss edirdi. Cəmi dörd yüz qram içmişdi, amma keflənirdi.

Divanda sakitcə oturub nənəsinə qısılmış Vitalik təşvişlə Qədirə baxırdı. Atasının həmişə beləcə içib sonra dava-dalaş salmasından gözü qorxan uşaq indicə nə isə xoşagəlməz bir hadisə

olacağını gözləyirdi. Bu, Qədirin gözündən yayınmadı. Gülümsədi. Uşağı yanına çağırdı. Tərəddüdlə ona yaxınlaşan Vitalikin saçını tumarladı:

-Sən güclü olarsan, yoxsa mən?! - dedi Qədir.

-Əlbəttə, sən!

-Nədən bilirsən mən güclüyəm.

-Ona görə ki, yekə kişisən. Mən hələ uşağam. Böyüyəndə mən də sən kimi güclü olacağam.

-Yoox, düz danışmırsan. Güc böyük, kiçiyə baxmır. İstəyirsən yoxlayaq, - dedi Qədir və stuldan qalxdı. Vitalikin qarşısında, döşəmədə dizi üstə çökdü. - Gəl gülüşək, kim yıxsa, o da güclüdür. "Tutuşdular". Qədir gücə düşmüş pəhləvanlar kimi dərindən nəfəs alır, baş tutmayan "fəndlərindən əsəbləşirdi". Xeyli süpürləşdikdən sonra Qədir arxası üstə döşəməyə "yıxıldı" - Mən təslim! - dedi. Bundan həzz alan uşaq gülür, əl çalır, Qədri lağa qoyurdu: -Bu boyda kişi mənimlə bacarmadı, - deyirdi.

Qədir yenə dizi üstə oturdu:

-Yaxşı, gülüşdə sən qalib çıxdın, - dedi. - Gəl indi bəxtimizi boksa sınaq.

Vitalik Qədərə yaxınlaşdı, qəfil "həmləyə" keçdi. Qədir əlləri ilə üzünü qapayıb endirilən "zərbələrdən" qorundu. İmkan tapıb əks-hücuma keçdi, Vitalikə atdığı zərbələr "boşa" çıxdı. Gözünün altına dəyən sərrast "zərbə" Qədri döşəməyə "sərdi". Handan-hana ayağa qalxıb əllərini yuxarı qaldırdı:

-Ümumiyyətlə, mən təslim, - dedi.

Döyüşdən qalib çıxmış pəhləvanlar kimi Vitalikin sevincinin həddi-hüdudu yox idi.

Bu mənzərəyə bayaqdan tamaşa edən Lyudmila Nikolayevna ilə Tatyananın gülməkdən gözləri yaşarmışdı.

Allah sizi güldürsün, ay Qədir - dedi Lyudmila Nikolayevna -

Ömrümdə belə ürəkdən gülməmişdim.

-Ey, bura bax, bir də mənəmlə güləşmək fikrinə düşsən qabırğalarını sındıracam, - deyən Vitalik şəhadət barmağını silkələyib Qədri hədələdi:

-Oldu! Bir də belə fikrə düşməyəcəm! - dedi Qədir. - Söz verirəm! Ümumiyyətlə, gəl biz dost olaq!

-Bu başqa məsələ. Qədirə yaxınlaşıb əl verdi. -Sülh bağlayırıq, - dedi Vitalik.

-Qədir, siz allah, buraxın bu oyunu, yeməyinizi yeyin. Səhərdən heç nə yeməmisiz, - deyən Lyudmila Nikolayevna bayaq götürdüyü qədəhi yenidən Qədirin qarşısına qoydu. - Xatiriniz istəyirsə, yenə için. Siz içəndə sərxoş olmursuz, keflənirsiniz. Keflilik də sizdə şən əhval-ruhiyyə oyadır. Bunun nəyi pisdir ki, nə qədər istəyirsiniz yeyin, için. - Saata baxdı, on birə az qalırdı. - Bizə icazə verin nənə-bala gedib yataq. Siz də heç yerə getməyin, istədiyiniz qədər oturun, sonra da yatarsız burada. Üç otağımız olduğunu yəqin ki, bilirsiniz, - dedi və Vitaliki götürüb öz otağına çəkildi. Otaqda tək qaldılar.

Qədir şüşənin dibində qalan arağı qədəhə doldurub başına çəkdi. İştahla yeməyə girişdi.

Onunla üzbəüz oturmuş Tatyana dirsəklərini stola qoyub əllərini çənəsinə dayaq vermiş vəziyyətdə Qədirə maraqla baxırdı. Qıvrım saçları, qalın, qara qaşları altında iri gözləri, ətli, ərəbi dodaqları Qədirin enli kürəyinə, uca boyuna çox yaraşırdı. Enli, qara bığları ona ciddi görkəm verirdi. Keçmiş ərini xatırladı: "Yüz qram dilinə dəyən kimi aləmi qarışdırar, yediyimizi bizə haram edərdi. Yazıq uşaq qorxusundan belə anlarda yemək otağına yaxın düşməz, qaçıb gizlənməyə yer axtarardı. Bu gün isə Qədirlə necə həvəslə oynayırdı. Eh, Qədir tamam başqa adamdır. Kaş mənə belə bir..."

Düşüncələri qırıldı. Yanlış xəyalə düşdüyü üçün özünü danladı.

Qədirin axşamkı dalğınlığını xatırladı. Səbəbini öyrənmək marağı yenidən artdı:

-Qədir, bayaq çox soruşduq, məyusluğunuzun səbəbini demədiniz. Axı biz dostuq.

Qədir yenidən xəyalda daldı, gözləri məchul bir nöqtəyə dikildi. Bayaqqı şən əhval-ruhiyyəsi çəkilib getdi. Qədirin dərini təzələdiyi üçün Tatyana özünü danladı. "Gərək soruşmayaydım", düşündü.

-Əgər məyusluğumun səbəbini belə bilmək istəyirsinizsə, onda qulaq asın, - dedi Qədir və başına gələn sevgi macərəsini, nakam məhəbbətini, ən nəhayət, Gülgəzin ona etibarsız çıxaraq başqasına qoşulub qaçdığını ürək ağrısı ilə danışdı...

...Gecədən xeyli keçmişdi. Süzülmüş çaylar soyumuşdu. Qədirin dərini dağıtmaq üçün Tatyana müxtəlif şirin lətifələr danışdı. Qadının incə, məlahətli səsi, təbəssümlü gülüşü oğlanın ruhunu oxşayır, qəlbində qövr eləyən dərini unutturdu...

Qədir ayağa qalxdı:

-Gecdir, mən getməliyəm, - dedi.

-Gecənin bu yarısında hara gedirsiniz. O biri otaqda yeriniz hazırdır. Keçin yatın.

-Yox, Tatyana, çox sağ olun, getməyim yaxşıdır.

Qapıya yaxınlaşanda səndələdi. Araq öz təsirini göstərmişdi, Qədir keflənmişdi. Tez özünü ələ aldı. Tatyana kömək üçün ona yaxınlaşıb qolundan tutdu:

-Xahiş edirəm, getməyin, qalın, - deyib yalvarışlı baxışlarıyla Qədirin üzünə baxdı. Göz-gözü gəldilər. Qadının isti, ətirli nəfəsi Qədirin burun pərələrinə, sonra da sinəsinə doldu. Oğlanın qaynar, ehtiraslı nəfəsi Tatyananın sifətini qarsıdı. Qədir Tatyanaya diqqətlə baxdı, gözəlliyini indi hiss edirmiş kimi hər şeyi unutdu. Qadının belini qucaqlayıb özünə tərəf çəkdi. Tatyana çırpındı,

Qədirin qolları arasından çıxmağa çalışdı. Ehtiras öz işini görməkdə idi. Çoxdan kişi nəfəsinə tamarzı qalan Tatyana süstləşdi, ixtiyarsız qollarını Qədirin boynuna doladı. Dodaq-dodağa gəldilər. Ehtiraslı öpüşlər duetə çevrildi.

Bir azdan Qədir Tatyananın ağuşunda idi və o gecə sübhə qədər qadını yatmağa qoymamışdı...

XI

Ötən günləri kino lenti kimi beynində fırladan Qədir düşüncələrini Ramizin son məktubunun üstündə saxladı. Məktubu dönə-dönə oxumuş, Gülgəzin acınacaqlı taleyini dərk etmiş, onun haqqında nahaq bəd fikrə düşdüyü üçün özünü danlamış, sinəsində qaysaq bağlayan nakam sevgisinin sağalmaz yarası yenidən qopmuş, ona olmazın əzab vermişdi.

Ramiz yazırdı:

"Qədir, bir ilə qayıdıb gələcəyini anana söz vermişdim. Yadındamı, kənddən altı ay müddətinə çıxmışdıq. Həmin müddəti də işlədik. Biz geri qayıtdıq. Sənsə orada qaldın. Demək üst-üstə il yarımdır kənddən çıxdığın. Sənin göndərdiyin pulu və hədiyyələri anana verəndə gərəksiz bir şey kimi stolun üstünə atdı. - Mənə bunlar yox, oğlum lazımdır! - dedi. - Düz də deyir. Səndən başqa kimi var?! Düzdür, bu bir ildə ananı tək qoymamışıq, bacım onunla qalır. Hərdən ananın gecələr yorğan altında gizlicə göz yaşı tökməsini bacım mənə danışanda ciyərim parça-parça olur, Qədir! Bütün aləm yığışıb gəlsə, oğulun yerini verə bilməz. Qabaqlar bütün bunları sənə yazıb qanını qaraltmaq istəmirdim. Tez bir zamanda qayıdıb gələcəyinə ümid edirdim. Bilirəm Tatyandan ayrılı bilmirsən. Onu ürəkdən istədiyini hələ o vaxt gözlərindən oxumuşdum.

Tatyana ilə olan izdivacını bu yaxınlarda anana danışmışam. İnanmadı: -"Qədir elə qələti eləmər", -dedi. Fikrim bu idi ki, ananın razılığını alıb sizi təmtəraqla gətirim... And içdim, aman elədim, arvadı inandıra bilmədim.

Anan sənə möhkəm inanır, Qədir! Sənsə bu inamı qırmısan, ananı dörd divar arasında tənha qoymusan. Təcili evə qayıtmalısan, Qədir!

Yəqin ki, Gülgəzi hələ unutmamısan! O vaxt o qız haqqında dediyim sözlər üçün səndən üzr istəməyi özümə borc bilirəm. O vaxt o sözləri bilərəkdən deyib məhəbbətini unutdurmaq, dərdini dağıtmaq istəmişdim.

İndi isə Gülgəzin taleyi haqda bildiklərimi sənə yazıram. Bu yaxınlarda bacımla rayonda görüşüb. Əvvəlcə bacım onu tanımayıb. Arıqlayıb, çuxura düşmüş gözlərinin altı göyərək, saralmış, solmuş yanaqları çöküklənib, nazılmış əlləri üstündə damarları üzə çıxıb. Gülgəzi rayonda yaşayan xalası Zərnigarın köməkliyi ilə Tofiq zorla qaçırıbmış. Bu məsələyə Zərəfşanın arzu və təkidindən sonra Zərnigar qol qoyduğunu sonralar özü açıb Gülgəzə danışmış. Günahsızlığını sübuta yetirmək istəyib.

Zifaf gecəsindən sonra Gülgəz özünü öldürmək istəyibmiş. Duyuq düşüb, qoymayıblar. Və o gündən sonra qızı tək buraxmayıblar.

Tofiqilin əmlakı müsadirə olunub, atasına on il, özünə isə səkkiz il iş verilib, yatab göndəriliblər. Hazırda həbsxanadadırlar. Bacımdan sənə soruşub. Rusiyətdə qaldığını eşitdikdə için-için ağlayıb: -"Qədiri də bədbəxt elədim!" - deyib.

Gülgəz indi bu yaxınlarda dünyaya göz açmış körpəsinin xatirinə yaşayır.

Bütün bunları eşidəndə necə təəssüf hissi keçirdiyim yəqin ki, sənə məlumdur. Zərəfşan tamahıyla hələ açılmamış qönçə bir

qızılgülü ayaqlar altına atıb heç elədi.

Şübhəsiz, bu məktub sənə də pis təsir edəcək. Hərənin bir cür taleyi olur. Lakin bunu əzəldən heç kəs bilə bilmir. Təəssüflənməyin, artıq əzab çəkməyin mənası varmı?! Əlbəttə, yoxdur!

Bununla məktubumu sona yetirir, tez bir zamanda evinizə qayıdacağına ümidvar oluram.

Hörmətlə, Ramiz".

Otaq tüstü ilə dolmuşdu. Yatmadığı üçün beynində küt ağrılar dolaşır, özünü əzgin hiss edirdi. Gözləri qızarmış, altı şişib torbalaşmışdı.

Qalxıb bayıra çıxdı. Səhərin nuru gecənin qaranlığını qovub harayasa aparmışdı. Ulduzlar üzlərinə ağ pərdə çəkdiyindən səma təmiz və aydın idi. Təkcə göz qırpan Dan ulduzu günəşin çıxmasını gözləyirdi. Qədir qollarını geniş açıb sinəsini qabartdı, dərindən nəfəs aldı. "Qəti qərara gəlmək lazımdır", - düşündü.

XII

Səmada ara-sıra toplaşmış pənbə buludlar batmaqda olan günəşin şüaları altında qırmızıya boyanmışdı. Axşamın düşməsinə lap az qalırdı.

Qonağı qarşılamaq üçün stansiyaya getmiş Qədirlə Tatyandan bir xəbər yox idi. Suğra arvad toya hazırlıq görünlərə göstərişlər versə də, fikri dağınıq olduğu üçün bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Oğlu Qədirin taleyi onu düşündürür, ona gəlin gəlmiş, əsli, nəsli məlum olmayan Tatyananın qarasına hələ də ürəyində deyiniirdi. "Zalımın qızı uşağımın beynini necə yeyibsə, o da götürüb onu, o boyda uzaq yoldan mənə gəlin gətirib. Özü də yanı balalı. Heç

olmasa subay qız olsaydı nə vardı ki. Allah yıxsın Zərəfşanın evini, necə ki, yıxıbdı. Gülgəzi zorla başqasına qaçırtmasaydı, Qədir də bu qələti eləməzdi".

Qədir Tatyana ilə kəndə gələndə Suğra arvad hirsindən özünə yer tapa bilməmişdi. Qədirin bu hərəkətinə anası əvvəlcə daş atıb başını tutmuş, gecə-gündüz ağı deyib ağlamışdı. Lakin qısa müddətdə davranışı ilə kənd camaatının hörmətini qazanan Tatyana həlim xasiyyətilə Suğra arvadın da qəlbinə yol tapa bilmişdi. Bir də məsələnin yoluna qoyulmasında Hətəm kişinin rolu böyük idi. Hətəm kişi razılıq verib bu məsələyə bir əncam çəkməşəydi, Suğra arvad dediyindən dönməyəcəkdi. Tatyana beş yaşlı oğlu ilə gəldiyi vilayətə geri qaytaracaqdı. Səbirli olmağı, müəyyən vaxt gözləməyi Suğra arvada tapşırılmış, bircə ay keçdikdən sonra Tatyana bu ailəyə gözəl gəlin olacağını tam yəqinləşdirən Hətəm kişi qəti qərarını vermiş, toy tədarükünə hazırlaşaraq Tatyananın anasına teleqram vurmuşdular.

Suğra arvada qərribə gələn və ona təsəlli verən bir də bu idi ki, Hətəm kişi Tatyana və Vitalikə dərin mehr salmışdı. Demək olar ki, bütün günü uşaq Hətəm kişinin yanında olur, onunla danışib oynamaqdan doymurdu. Balaca Vitalik öz körpə təbəssümüylə nəvə görmək arzusu ilə yaşayan Suğra arvadın da hirsli, hikkəli qəlbinə yol tapa bilmiş, ona sirayət etmişdi. Tatyananın Azərbaycan dilində özünəməxsus şirin ləhcə ilə danışması Suğra arvada xoş gəlir, qəlbində bir rahatlıq duyurdu.

Qayğılı gəzdiyi, götür-qoy etdiyi, Vitaliklə tut ağacının altında oturmuş Hətəm kişinin gözündən yayınmadı.

-Nədir, a Suğra bacı, nə dərin fikrə getmişən?

Suğra arvad asta addımlarla onlara yaxınlaşdı, Vitalikə yaxın əyləşib saçlarını oxşadı. Həmişəki kimi bundan xoşallanan balaca "nənəsi" nə sığındı.

-Eh, Hətəm qardaş, toydur edirik, arzum yerdə qalmasın deyə. Amma nə deyim, mənimki də belə gətirib. Bir də bu günahsız körpəyə qıymadım, - qolunu Vitalikin boynuna salıb qucaqladı. - Qədiri doğma atası kimi sevir. Ondan ayrılıb gözüyaşlı geri qayıtmasına razı olmadım. Mən də başqa analar kimi istərdim elçi gedəm, nişan taxam, toyla, düyünlə gəlin gətirəm... Təki xoşbəxt olsunlar. Mən bu gün varam, sabah yox. Özləri yaşayacaq. Onlara xoş, mənə də xoş, - dedi və dolmuş gözlərini sildi.

-Biz belə danışmamışdıq, Suğra bacı. Göz görür, ağıl kəsir. Tatyana sənə doğma anası kimi yanaşır. Ağıl, rəftarıyla bütün kəndin hörmətini qazanıb. Bu hər gəlinə nəsib olmur. Yoxsa bu iş qolmu qoyardım, -deyərək Hətəm kişi ayağa qalxıb bağladığı enli kəmərinin altında büzüşmüş, yaxası ordenli, paqonları polkovnik rütbəli hərbi köynəyinin ətəyini düzəldib hamarladı.

Həmişəki kimi şənliklərdə geyindiği hərbi libasını bu gün də geyinmiş, uzunboğaz, xrom çəkmələrini parıldayana qədər silmiş, yanları enli, qırmızı xətlə qalife şalvarını ütülətmiş, gitelinin düymələrini təmizləmişdi. Sağ gözünün yanından çənəsinə uzanmış çapıq yeri hərbi libasa uyğunlaşaraq Hətəm kişini olduğundan da zəhmli göstərirdi.

Darvaza ağzında siqnal verib dayanan avtomaşın qonaqların gəldiyini xəbər verdi. Bu, Qədirin təzə aldığı "Jiquli"sinin siqnalı idi. Bir az keçmiş həyəətə daxil oldular. Qabaqda Qədirlə Tatyananın qoluna girmiş ağbirçək, bəstəboy, dolubədən qadın Tatyananın anası idi.

Qonaqları qarşılamaq üçün birinci qabağa yerimiş Hətəm kişi əl verib görüşməkdənsə çaşqın-çaşqın Qədirlə Tatyananın qoluna girmiş qadına baxırdı: "Bu qadını harada görmüşəm, haradan tanıyıram?! Bu gözlər, bu çöhrə kimi xatırladır, axı kimi?!"

Qadın Tatyana ilə Qəirdən ayrılıb qabağa yeridi. Hətəmin

yanağından çənəsinə kimi uzanmış çapıq yerinə diqqətlə baxdı:

-İlahi, kimi görürəm, yuxudurmu bu, qaramı basır məni, başıma havamı gəlir, dəlimi oluram!.. Yol boyu axı, Tatyana danışdı, deyirdi yanağında çapığı da var. Bu sənənmə, Hətəm?! - deyərək titrəyən dodaqları pıçıldadı. - Sən axı baş leytenant idin, polkovnik olmusan, görənlər kimi tanıdım! Hərbi libasından, bir də yanağındakı çapığından tanıdım!. Saçların ağarıb, sifətinin qırıqları artıb, çoxalıb, qamətini yaxşı saxlamısan. Əvvəlki kimi vüqarlı, əzəmətli. -Ah çəkdi. Gözlərindən aramsız axan yaş yanaqlarını isladır sinəsinə tökülürdü:

-Deyəsən tanımadın məni, unutmusan, yaddan çıxarmısan! - dedi - Lyudmilayam, Lyudmila Nikolayevna!

-Lyuda! Lyudmila!!! - deyərək fəryad qoparan Hətəm kişi qadını qolları arasına alıb bəgərinə basdı...

...1942-ci ilin qarlı-şaxtalı bir qış gecəsi idi. Vətən torpağının hər qarışı uğrunda şiddətli döyüşlər gedirdi. Quduzlaşmış alman faşistləri yaxın gələcəkdə Sovet qoşunlarını darmadağın edib tam qələbə çalmaq üçün hər cür alçaqlığa əl atırdılar.

Alman ordusu tərəfindən bir həftə bundan qabaq tutulmuş İvanov qəsəbəsinə komandir Vasilyevin tapşırığı ilə baş leytenant Hətəm üç nəfər kəşfiyyatçı ilə gecə ikən daxil oldular. Məqsəd alman ordusunun təxmini sayı, yanacaq və döyüş sursatının dəqiq yeri, hərbi texnikanın növü və yerləşdiyi hissə, mümkün olarsa "dil" aparmaq idi.

Axşamdan yağın qar kəşfiyyatçıların işini xeyli yüngülləşdirmişdi. Belə havada əvvəla qar ayaq altında xırçıldayıb səs salmır, ikincisi, yağın qar izi tez örtür, üçüncüsü, səs boğuc çıxır, əks-səda vermir. Bu şəraitdən ustalıqla istifadə etmiş kəşfiyyatçılar bütün tapşırıqları yerinə yetirmiş, kiçik hərbi xəritə üzərində şərti işarələr qoymuşdular. Artıq geri qayıtmaq olardı.

-Yoldaş baş leytenant/ "dil" də apara bilsəydik işimiz bax belə olardı, - deyən gürcü balası Alyoşa sağ əlini yumub baş barmağını qaldırdı. Hətəm barmağını dodağına yaxınlaşdıraraq "sus" işarəsi verib qabaqdakı kölgəni ona göstərdi. Yerə yataraq kölgənin hərəkətini izləməyə başladılar. Ləngər vura-vura onlara yaxınlaşan sərxoş alman zabiti yerə uzanmış ağ xalatlı sovet kəşfiyyatçıları qardan seçə bilmirdi.

Hətəm Alyoşanın böyrünü dümsükləyib şərti işarə verdi. Alyoşa ovunun üstünə atılan pələng cəldliyi ilə yerindən sıçradı, onlara yaxınlaşmış alman zabitini bir göz qırpımında tərki silah edib dəsmalı ağzına basdı. Yerə yıxaraq -"bu da bizim "dil"imiz", - deyib əllərini arxadan bağladı.

Əməliyyatın yaxşı qurtardığını görən o biri iki kəşfiyyatçı nəzarət və mühafizə xəttindən çıxaraq onlara yaxınlaşdılar. Hətəm işarə ilə əməliyyatın yerinə yetdiyini və tezliklə qəsəbədən uzaqlaşaraq meşəyə girmək lazım olduğunu döyüşçü yoldaşlarına bildirdi.

Hətəmin "dil" üçün gətirdiyi uzun ağ xalat frisi başından ayağına kimi örtürdü, bu da əsir qar üzərində yeriyən qaraltısını bildirmirdi.

İkinci tını dönmüşdülər ki, elə bu an "Kömək edin!" deyərək qışqıran qadın fəryadı kəşfiyyatçıların ayağını yerə "mıxladı". Onlar uzun, birmərtəbəli binanın pəncərəsinə yaxınlaşdılar. Zalda açılmış "qonaqlıq" süfrəsinin ətrafında alman zabitləri, başda isə generalları oturmuşdu. Hamı sərxoş idi.

Sovet rəhbərlərinin şəkillərini eybəcər halda çəkib divardan asaraq lağa qoyur, bundan misilsiz nəşə alırdılar. Bununla kifayətlənməyən faşistlər zalın aşağı başında lüt soyundurulmuş gənc rus qızına işgəncə verirdilər.

Zabitlərdən biri soyunaraq qıza yaxınlaşıb incə belindən tutmaq

istəyirdi ki, qız var qüvvəsi ilə ona bir sillə ilişdirdi. Sillənin açılmasıyla generalın tapançasının işə düşməsi bir oldu. Qız ürəyinin başında açılan güllə yerini əli ilə qamarlayıb arxası üstə döşəməyə yığıldı.

-Alman zabitinə əl qaldırmanın axırı belə olmalıdır! - deyən general nəşə ilə gülməyə başladı.

Bayaqdan dişini-dişinə sıxaraq susan Alyoşa artıq özünü saxlaya bilmədi. Qızın fəryadla qışqıraraq, əli ilə sinəsini qamarlayıb yerə yığılması onu təbdən çıxardı. Əlindəki qumbaranı zala, faşistlərin düz ortasına tulladı. Partlayışa sağ tərəfdən bir neçə əli avtomatlı alman keşikçiləri çıxdı. Hətəmin avtomatı birinci şaqıldadı. Atışa-atışa qəsəbənin qırağına çatmışdılar ki, arxadan atılan düşmən gülləsi Hətəmi çiyindən və qıçından yaraladı. Hətəmin yığıldığını gören kəşfiyyatçılar özlərini ona yetirdilər. Alyoşa qabağa yeriyib iki daraq patron boşaldaraq bir neçə frisi yerə sərdi.

Əsirin qaçmaq istədiyini hiss edən Seryoja onun boynunun ardından bir yumruq vurdu. Fris yerə çökərək əmrə müntəzir dayandı.

Hətəmi qan aparırdı. Vaxtı itirmək olmazdı. Bu vəziyyətində nə yoldaşlarına yük olmaq, nə də onları yoldan saxlamaq istəmirdi.

-Məni yaxınlıqdakı hasarlardan həyətlərin birinə atın, məlumatı tez hissəyə çatdırın! Çalışın "dili" aparasız, - dedi və əlindəki avtomatı Alyoşaya verdi. Tapançanı çıxarıb üst ayağa çəkdi. - Bu mənə bəsdir, - dedi.

-Biz sizi qoyub heç yerə gedən deyilik, - deyə Alyoşa dilləndi.

-Əmr edirəm, məlumatı tez hissəyə çatdırın! - deyən Hətəm son qüvvəsini toplayıb ayağa qalxdı. Komandirlərinin əmrini dəyişməyəcəyini bilən yoldaşları Hətəmi dediyi kimi yaxınlıqdakı hasardan ehməllə həyətdə qoyub meşəyə tələsdilər...

...Hətəm gözlərini açanda özünü zirzəmidə, yumşaq yorğan-

döşəkdə gördü.

Çarpayıya yaxın oturmuş xurmayı saçlı qız Hətəmin ayıldığını görüb sevindi:

-Allaha şükür, yoxsa əlimizi tamam üzümüzdük sizdən. Bir həftədir özünüzdə deyildiniz, - dedi və yaş tənzi Hətəmin dodaqlarına sürtdü.

-Mən haradayam? Siz kimsiniz? - Hətəm zarıdı.

-Qorxmayın, yad əldə deyilsiniz, özünüzkülərdir. Atışma zamanı ara sakitləşəndən sonra babam həyəətə düşmüşdü, təlaşla evə gəlib məni çağırıdı. Sizi hasarın dibində qan içində gördükdə əvvəlcə qorxduq, sonra rus olduğunuzu yəqinləşdirib evə gətirdik.

-Rus deyiləm, azərbaycanlıyam. Adım da Hətəmdir.

-Nə fərqi, bizimkisiz. Mənim də adım Lyudmiladır, Lyudmila Nikolayevna.

Lyudmilanın şəfalı əlləri, şəfqətli davranışı, təbəssümlə pıçıldaayan dodaqları, sevinc və həsrətlə baxan gözləri, məhəbbətlə döyünən ürəyi sayəsində Hətəm iki aya tam sağalıb ayağa qalxdı. Son bir ayda ayağı yer tutandan sonra onların məhəbbət dolu ürəkləri birləşmiş, Lyudmilanın babası Mixail Vasilyeviçin xeyir-duasından sonra bu balaca zirzəmidə "toy məclisi" də qurmuşdular.

Qanlı-qadalı illər başqaları kimi onları da ayıraraq, hicranla yaşamağa və ən nəhayət, ümidlərini tam itirdikdən sonra ürəklərinin dərinliyində əzizlənilib saxlanılan bir nisgillə həyat sürməyə məcbur etmişdir. Qəribəliklərlə dolu olan həyat bu iki nisgillini yenidən rastlaşdırmış, ömürlərinin bəlkə də son günlərini yaşayan Hətəmlə Lyudmilanın taleyini yenidən birləşdirmişdi...

Ətrafdakılar Hətəm kişi ilə Tatyananın anasının necə qucaqlaşdığına, göz yaşı axıdaraq için-için ağladıqlarına maraqla baxır, nəfəslərini belə çəkmirdilər. Ömründə ağlamayan Hətəm kişinin bugünkü kövrəkliyi Suğra arvadı heyrətə gətirmişdi...

-Səndən cəmi bircə məktub almışdım. Sonra məktublarım cavabsız qaldı. Çox soraqlaşdım, bir şey hasil olmadı. Müharibə qurtarandan sonra qəsəbəniyə gəldim. Evinizin yerində dərin bir çuxur var idi. Dedilər bombardman zamanı evdən çıxma bilməmişiz, düşmüş bomba evinizlə birgə sizi də məhv edib, - deyən Hətəm kişi gözlərinin yaşını sildi.

-Yox, əzizim, -deyə Lyudmila Nikolayevna hıçqıraraq danışmağa başladı. - Səni yola salandan iki ay sonra qonşu kəndə, xəstə xalamın yanına getmişdim. Səhər qayıdanda evimizə bomba düşdüyünü gördüm. Babam həlak olmuşdu. Həmin gün qəsəbənin adamlarını vaqonlara doldurub arxa cəbhəyə - Qafqaza yola saldılar. Yolda, qonşu kənddən olan qızdan xalamın bir az qabaq canını tapşırıldığını öyrəndim. Sənin məktubunu və ünvanını, mənə bağışladığın arxası yazılı şəklini də balaca əl çamadanımda, evimizin zirzəmisində gizləmişdim. Evlə birgə bütün bunlar hamısı məhv olmuşdu... Atamın müharibədə həlak olduğunu, anamın xəstələnərək öldüyünü bilirdin. Tək qaldığımı dərk etdikcə dəhşətə gəlirdim. Yeganə ümidim səndən mənə yadigar qalan qarnımdakı uşaq idi.

-Bəs hanı, hanı bəs o uşaq?! Dünyaya gəldimi?! Doğuldumu?!

-Budur! Sizə gəlin gəlmiş Tatyana sənin doğma qızındır!

-Tatyana! Mənim qızım, acılı-ağrılı, əzablı-işgəncəli, sevinclikədərli günlərimin yadigarı, mənim doğma balam! Gəl, gəl səni bağrıma basım, - deyən Hətəm kişi Tatyana ilə qucaqlaşdı. Tatyana hıçqırıqlarla, həsrətlə atasının boynunu oxşamaqdan doymurdu.

Hətəm kişi əyilib balaca Vitaliki qucağına götürdü:

-Gəl, balamın balası, gözümün işığı nəvəm!

Ramiz qol açıb oynadı: -Əşi, ay xala heç bilirsən kimin qızını alırsan Qədərə, - deyib Suğra arvadı qucaqladı.

-Ay Hətəm qardaş, qızını oğluma verərsənmi? Elçiliyinə

gəlmişəm Tatyananın, - deyən Suğra arvad ürəyində qövr etdiyi arzusunu gözlərindən axan sevinc yaşlarıyla yudu.

-Xoşbəxt olsunlar, ay Suğra bacı, - deyən Hətəm kişi Qədiri səslədi: - Ayə, ay Qədir, get oğul, beş-altı adam göndərin, bütün eli-obanı toya çağırırsınlar. Desinlər Hətəm kişi uşaqlarına sabah toy vurduracaq. Qoy hamı gəlsin...

XIII

Axşamdan yağan şilavaran yağış düzü, dünyanı yuyub təmizləmiş, səhərə yaxın kəsmişdi. Körpə təbəssümü qədər təmiz bir səhər açılırdı. Ara-sıra seyrək buludlar zirvələrdə ilişmiş, dağların başına ağ kəlağayı "bağlamışdı".

Qədir pəncərə qarşısında dayanıb dərin xəyala dalmışdı. Qulağına miskin bir layla səsi gəlirdi. Bu, dörd divar arasında tənha qalmış, yeganə ümidi olan körpəsini bağrına basıb, taleyindən şikayətlənirmiş kimi həzin layla deyən Gülgəzin səsi idi.

Çiyində incə qadın əlinin təmasını duydu. Geri çevrildi. Üz-üzə gəldilər. Tatyananın səma kimi təmiz, mavi gözləri xoşbəxtcəsinə gülümsünürdü.

-Xoroşo çto tı yest na etom svete Kadir! - dedi və başını Qədirin sinəsinə qoydu.

**Qaranquş
sanatoriyası, 1987**

HEKAYƏLƏR

QATİL

Sərdar kişi közü barmaqlarına yaxınlaşan eşməni atdı. Yenisini eşib yandırdı, dərin qullab vurdu, gözünə dolan tüstünü qovmaq üçün əlini sifətində yellədi. Dünəndən aramsız eşmə çəkdiyi üçün barmaqları və ağarmış bıqları tamam saralmışdı. Sanki, xına qoymuşdu.

Dünən məskunlaşdıqları balaca daxmanın qarşısına yığılanları bir-bir nəzərdən keçirdi. Hamı yeni veriləcək sualın qarşısında nəçar qalacağı üçün başını aşağı dikdi. Doğma yurd-yuvalarından qaçarkən yeganə qızı Laləzarın itkin düşməsi kişiyə dərin yer eləmişdi.

Sərdar kişi ötən bu vaxt ərzində çimir eləməmişdi. Nə qədər etsələr də, boğazından tikə keçməmişdi. Hirsini, hovunu ancaq çəkdiyi eşmələrlə səngitmək istəyirdi.

Dünəndən hər tərəfə adamlar göndərmiş, onlarla eyni vaxtda qonşu kəndlərdə məskunlaşmış qaçqınlar arasında qızının olmadığını eşidib dəli olmaq dərəcəsinə çatmışdı. “Əgər qızımın başı üstündə olsaydı, qaçanlara qoşulub bu aralara gəlib çıxardı, uzaq düşməzdi. Deməli, murdar əllərə keçib, əsir düşüb. Yoox, bu ola bilməz. Laləzar özünü öldürər, yad ələ keçib namusuna ləkə salmaz”. Bunları düşünən Sərdar kişi ani rahatlıq tapsa da, bəd gümanları başından qova bilmirdi. Olmazın əzab çəkirdi. Oğlu Tapdığın bu gün qonşu kənddən gətirdiyi xəbər Sərdar kişinin cızdağını çıxartmışdı.

Tapdıq atasının yanına pəjmürdə qayıtmışdı. Özündə-sözündə olmadığı üçün danışığından, gətirdiyi müəmmalı xəbərdən Sərdar kişinin dalağı sancmışdı. Tapdığın dediyinə görə, qaçqın düşən kənd adamlarından bir neçə ailə ilə birlikdə Rüstəm kişinin də ai-

ləsi qonşu kənddə məskunlaşıb. Qaçarkən onlardan aralı düşüb ermənilərin əhatəsində qalan qızı Gülbənizi düşmən əlinə keçməsin deyə güllə ilə vurub öldürüb. Güllə dəyəndən sonra qayadan üzü aşağı yuvarlanan qızın cəsədini gətirib məskunlaşdıqları kənddə basdırıblar.

Bax, bu müəmmalı xəbərdən sonra Sərdar kişinin dalağı sanmışdı. Rüstəm kişi onun uşaqlıq dostu idi. Ötən bu illər ərzində bir yerdə böyümüş, çörək kəmiş, ailəvi dost olmuşdular. Evləri bir az aralı olsa da, qızları Laləzarla Gülbəniz doğma bacı kimi axşamacan bir yerdə olardılar. Sərdar kişi qızı Laləzarı yalnız uzun illərin sınağından mərdliklə çıxmış dostu Rüstəmə və onun ailəsinə etibar edərdi. Həmin gün də qaçqın düşməzdən qabaq Laləzar Rüstəm kişigilə, Gülbənizin yanına getmişdi. Ola bilməz ki, bu hadisə baş verən zaman Laləzar Gülbənizdən ayrı düşə. Rüstəm onu tək buraxa, buna heç cürə inanmaq istəmirdi Sərdar kişi. “Onlar bir yerdə qaçıblar. Deməli, Rüstəm təkçə...” Bütün bunları ürəyində götür-qoy edən Sərdar kişi haldan-hala düşür, Rüstəmin qarasına ürəyindəcə asıb, kəsirdi.

Bu ara həyəətə girən Rüstəm kişi ilə oğlu Nadir hamının diqqətini cəlb etdi. Sərdar Rüstəmi görəndə nə edəcəyini bir an kəsdirə bilmədi. Bir istədi dişinin dibindən çıxanı deyib, onu geri qaytarsın. Lakin fikrindən daşındı. Kimliyindən asılı olmayaraq qapıya gələni qonaq kimi qarşılamaq, qonaq kimi yola salmaq lazım olduğunu düşündü.

Soyuq qarşılandığından pərt olan Rüstəm kişi Sərdarla belə tez üz-üzə gəldiyi üçün özünü danladı. Onsuz da bu həyəətə gəlmək, Sərdarla göz-gözə oturub olmuş hadisəni ona danışmağa ürəyi gəlmirdi. Daha doğrusu, qardaşdan da artıq bildiyi Sərdara bu müdhiş xəbəri verib onu sarsıtmaq istəmirdi. Onun dərini öz dərdi hesab etdiyi üçün haldan-hala düşəcəyini götür-qoy etmiş, keçirəcəyi iz-

tirablara dözə biləcəyini fikirləşmişdi. Baş vermiş faciəni müəyyən vaxt keçəndən sonra Sərdara danışmağı qərara almışdı. Lakin cidanı çuvalda gizləmək olmur.

Bu gün məskunlaşdıqları kəndə gəlmiş Sərdarın oğlu Tapdığı görəndə bir an çaş qalmış, sonra onu qucaqlayıb üzündən öpmüşdü, baş vermiş hadisəni boğula-boğula ona danışmışdı.

Tapdığıın bu xəbəri atasına çatdıracağını yəqinləşdirən Rüstəm kişi kəndə gəlib Sərdarla görüşməyi, ona başsağlığı verməyi özünə borc bildi.

Haradan başlayacağını, necə danışacağını bayaqdan götür-qoy etsə də, indi söz tapa bilmirdi. Sərdarın onu belə, soyuq qarşılayacağını gözləmirdi. “Bəlkə, Tapdığıın gətirdiyi xəbər kişini razı salmayıb, əməlimə görə mənə acığı tutub. Axı o yaxşı bilir ki, Laləzarı qızım Gülbənizdən heç vaxt ayırmamışam. Hər ikisini doğma balam bilmişəm. Və dünən mənim üçün ağır olsa da, onları biri-birindən ayırmadım. Deməli, səhv etmişəm. Gərək ona qıymayaydım. Bəs namus, bəs qeyrət, kişilik, bunları hara yazmaq olardı. Sərdar bunların əldən getməsinə razılaşardımı? Mənim tanıdığım Sərdar heç vaxt razılaşmazdı. Bəs buna nə olub, mənə niyə belə kinli baxır?! Qabağıma yeriyib görüşməməyi cəhənnəmə, heç salamımı da almadı. Bir can nə şirin şeymiş”.

Bunları düşünən Rüstəm kişi Sərdarın belə dönük çıxmasına inanmaq istəmir, bu həyəətə gəlidiyi üçün özünü danlayır, haldan-hala düşürdü.

- Hə, Rüstəm kişi, muştuluğa gəlmisən?! - deyən Sərdar kişi sü-kutu birinci pozdu. - Gəlmisən deyəsən ki, doğma balana əl qaldır-ıb, güllə atıb, qanına qəltan eləmisən. Qızını o dünyaya göndər-ib kişiliyini, dəyanətini qorumusan, namusunu əldən verməmisən?! - səsi titrəyir, danışığındakı kinayə açıq sezilirdi.

-Təkcə özünü güddün, öz qızına qıydın, mənim qızıma qıymadın,

qızımı ermənilərin əlinə verib, papağımı yerə soxdun, namusumu ayaqlar altına atdın?! Bu murdar əmələndən sonra nə üzlə gəlmisən bura?! Sən əgər kişi olsaydın, birinci mənim qızımı vurardın. Hani sənənin qabaqkı dəyanətin? Hani?!

Rüstəm kişi Sərdarın dediklərini eşidəndən sonra belə soyuq qarşılandığının səbəbini anladı. Dostunun keçirtiyi sarsıntını başa düşdü. Dönüb Tapdığa baxdı. Tapdıq xəcalətli gözlərini yerə dikmişdi. Deməli, hadisəni olduğu kimi, müfəssəl atasına danışmayıb. Və Sərdarın inciməyə haqqı var.

- Sənənin də qızını vurmuşam, Sərdar! Düzü, əvvəl tərəddüd elədim, lakin öz balamdan ayırmadığım, fərq qoymadığım üçün onu da vurdum. Qaçacaq düşəndə doxsanı haqlamış anamı dalıma almışdım. Hamı arvad-uşağının hayında idi. Qızlara tapşırıdım, qaçanlara qoşulub tez aradan çıxsınlar. Bizi gözləməsinlər, biz ləng yeriyyəcəyik. Sıldırımı çətinliklə də olsa enib dərəyə düşmüşdük. Yol-riz adamla dolu idi. Birdən kimsə qışqırır, qayanın başına baxın dedi. Başımı qaldırır yuxarı baxanda, gözlərimə duman çökdü, qəzəbimdən nə edəcəyimi bilmədim. Üç tərəfdən erməni dığaları ilə əhatə olunmuş Laləzarla Gülbəniz qayanın qırağına tərəf can atırdılar. Onlar uçuruma yaxınlaşıb dayandılar. Deyəsən özlərini qayadan atmağa tərəddüd edirdilər. Axı can şirin şeydi Sərdar. Gümanım təkəcə bu günə kimi döşəmənin altında gizli saxladığım qoşalüləyə gəldi. Qaçarkən tüfəngi özümlə götürmüşdüm. Anamı yerə qoyub qoşalüləni üzümə aldım. Qızlar qayanın lap tinində, uçurumda dayanmışdılar, dığalar onlara yaxınlaşırdı. Bir güllə mənzili məsafəmiz vardı. Tətiyi çəkib əvvəlcə Gülbənizi vurdum. Sonra yıxılan Gülbənizi qucaqlayan Laləzarı nişan aldım. Güllə açılan kimi hər ikisi qayadan üzə aşağı, bizə tərəf yuvarlandılar. Sağ olsun məskunlaşdığımız kənd camaatı, qızların cəsədlərini gətirib kəfn-dəfn elədilər. Kənd qəbiristanlığında qoşa basdırdılar. Bu gün oğ-

lun Tapdığı aparmışdım qəbiristanlığa. Öz gözləri ilə gördü, qəbir-ləri.

Sərdar kişi dərindən nəfəs aldı, Rüstəmin dediklərinin dürüslü-yünü dəqiqləşdirmək üçün üzünü oğluna tutdu. Tapdıq atasının üzünə baxa bilməyib, başını aşağı saldı.

- Sən axı, belə deməmişdin oğul, tamam başqa cür danışmışdın - deyən Sərdar kişi dilləndi. - Sənə neçə dəfə demişəm, şirin ya-landan, acı həqiqət əfsəldir. Qulağında sırğa elə, yalan ayaq tutar, amma yeriməz. Özü də bu boyda həqiqəti gizlətmək olarmı, bala.

- Dədə, nə təhər deyəydim ki, qardaşından çox istədiyim Rüstəm kişi gözünün ağı-qarası bircə qızını qanına qəltan eləyib, o dünya-ya göndərib! Necə deyəydim ki, bircə bacım Laləzarın qatili Rüs-təm əmidir! Bu ağlasığmaz xəbəri sənə deyə bilərdimmi? Onsuz da dərdimiz başımızdan aşır.

- Kişi dərdə dözmək üçün yaranıb. Dözülməz dərd namusun düşməni ayaqları altına atılmasıdır oğul! Qeyrətsiz olub yaşamaq-dansa, qeyrətlə ölmək, özü də dost əlində ölmək şərəfdir bala - de-yən Sərdar kişi Rüstəmə yaxınlaşdı, əl verib boynunu qucaqladı. - Çox sağ ol qardaşım, Rüstəm, çox sağ ol. Bədgümana düşdüyüm üçün məni bağışla - dedi.

- Səni başa düşürəm Sərdar, yerinə olsaydım, mən də belə fikir-ləşərdim. Ancaq nə etməli, bizimki də belə gətirib, olacağa çarə yoxmuş - dedi Rüstəm.

- Bəs, bu necə olub, qızlar qaçanlardan niyə ayrı düşüblər? - de-yə soruşdu Sərdar kişi.

- Sonra başqa qaçqınlardan öyrəndim - deyən Rüstəm kişi izah etdi - Laləzarla Gülbəniz qaçanların arasında imiş. Bir az qabaqda güllə səsləri eşidilir. Qəfil partlayan mərmə xeyli adamı yerindəcə məhv edir. Vahimələnən adamlar pərən-pərən düşüb, hərəsi bir tər-rəfə üz tutur. Qızlar da bir neçə adamla meşəyə girirlər. Sonra on-

ları görənlər olmayıb. Mənə elə gəlir ki, ermənilər onları izləyib, tələyə salmaq və tutmaq istəyiblər.

Hər ikisi susdu. Ətrafdakılar dinib-danışmır, ağsaqqallarının belə ixtiyar çağında düçar olduqları ağlasığmaz iztirablarını izləyirdilər.

- Hə, Sərdar kişi, belə işlər, adam bilməz başına nə gələcək. Nə isə, gəldim sənə başsağlığı verməyə - deyən Rüstəm kişi qəhərləndiyini ətrafdakılara sezdirməmək üçün özünü tox tutmağa çalışdı, yanaqlarından üzünü aşağı süzülüb əlinin üstünə düşən yaş damcılarını görüb buna nail ola bilmədiyini dərk etdi. Sən demə, özü də bilmədən ağlayırdı. - Sabah uşaqların üçüdür. Kənd camaatı özləri ehsan verəcəklər, imkanın olsaydı, sən də gələrdin...

Rüstəm kişini yola salandan sonra qızının yad əldə olmadığından rahatlıq tapan Sərdar kişi, indi dünyadan nakam getmiş ciyər-parası Laləzarın qəmini çəkir, yasını tuturdu.

Səhər, gün bir çatı qalxmış, uşaqları və qohum-əqrəbası ilə birlikdə Rüstəm kişinin məskunlaşdığı kəndə çatdılar. Həyətdə girəndə ortalıqda qoyulmuş məfə Sərdar kişinin diqqətini cəlb etdi. Dalağı sancdı. Evdən ağlaşma səsi gəlirdi. Gələnləri qarşılamaq üçün qabağa çıxan Rüstəm kişinin oğlu Nadir Sərdar kişinin boynunu qucaqlayıb hönküdü.

- Atam dözmədi, bu dərdə. Sizdən qayıdanda yol boyu bir neçə dəfə oturub nəfəsini dərməmişdi. Elə bil ürəyim böyüyüb, şişib yerindən çıxacaq deyirdi. Evə çatandan sonra da özündə, sözündə deyildi. Tez-tez qızların adlarını çəkir, elə bil sayıqlayırdı. Həkim çağırıldıq, dava-dərman eləsə də, bir nəticə hasil olmadı. Gecəni sübhə kimi canı ilə əlləşdi. Nələr danışır, nələr deyirdi, elə bil kişi dəli olmuşdu. Səhərə yaxın dözmədi, canını tapşırdı.

Sərdar kişinin beli büküldü, qıçlarında taqət qalmadı, yıxılmaq üçün keçib yaxınlıqdakı kötüyün üstündə oturdu. Başını əlləri

arasına alaraq yaşına uyuşmayan bir tərdə hönkürüb ağlamağa başladı. Çiyinləri silkələnir, yanaqlarından üzü aşağı süzülüb ağ saqqalına tökülən göz yaşları aram tapmaq bilmirdi. Ağlayıb ürəyini boşaltmağa, içinin yanğısını göz yaşları ilə söndürməyə çalışırdı sanki. “Dözmədi Rüstəm, bala qatili olmağa dözmədi. Sən qatil deyildin qardaşım, qatil bizi bu günə salanlardır. Səni buna vadar edənlərdir”, - deyə düşündü. Sonra gözünün qabağına dünən tala da gördüyü həmyerlilərinin saysız-hesabsız meyitləri gəldi. Alçaqlar qadınlığına, kişiliyinə fərq qoymadan güllələrinə tuş gələnlərin hamısını qarışqa kimi qırmışdılar.

Birdən qulağına “Vağzalı” səsi gəldi. Başını qaldıranda Laləzarin da, Gülbənzinin də ağ paltarda gəlin köçməyə hazırlaşdıqlarını gördü. Ətrafdakıların hamısı toy libasında idi. Qızlar ağ gəlinlik paltarında təzəcə açılmış qönçə gülə bənzəyirdilər. Çalğıcıların heç birini tanımadı, deyəsən, başqa yerdən gətirilmişdilər. Hamısı başdan-ayağa qırmızı geyinmişdi. Əllərindəki alətlər hərdən silaha da oxşayırdı. Amma ayırd edə bilmədi. Onlara üzünü tutub əli ilə işarə elədi, cavanlığında həmişə oynadığı “Tərəkəmə”ni çaldırdı. Bu an heç kimin gözləmədiyini bir hadisə baş verdi. Hamının ağlayıb sakitləşdiyini zənn edən Sərdar kişi ayağa qalxdı. Qol açıb yaşına uyuşmayan bir hərəkətlə “Tərəkəmə”ni oynamağa başladı. Onu saxlamaq, sakitləşdirmək istəsələr də, mümkün olmadı. Sərdar kişi cəld hərəkətlərlə, lap elə cavanlığında oynadığı kimi atılıb -düşür, qollarını geniş açıb, dayananların qabağında dövrə vururdu...

Ətrafdakıların qəzəbdən yumruqları düyünlənmiş, az qala hələ də qəsindən çıxacaq gözləri Qarabağın yiyəsiz qalmış, başı qarlı uca dağlarına zillənmişdi.

Bakı, Fevral 2006

QANLI QƏRƏNFİL

Bir qış gecəsi milyonlar şəhəri Bakı təlatüm içindəydi. Şirin yuxusuna zəhər qatılmış gecə vahiməli anlarını yaşayırdı. Hələ dünəndən söz gəzirdi ki, 19-dan 20-sinə keçən gecə şəhərə qoşun yeridiləcək. Və bu qoşun sovet ordusunun əsgərlərindən ibarət olacaqdı. Buna inananlar da var idi, inanmayanlar da. İnananlar əsasən gənclər idi. İki il bundan qabaq baş vermiş müdhiş hadisələr Azərbaycan xalqında, xüsusən gənclərdə milli şüurun oyanışına bir təkan vermişdi. Əsarət boyunduruğundan qurtarmağa can atan, azadlıq, müstəqillik eşqi ilə yaşayan xalq bu bir neçə ildə ardıcıl nümayişlər etmiş, mitinqlər keçirmiş, öz ürək sözlərini demişdilər. Bundan hiddətlənən sovet rəhbərliyi azadlıq hərəkatını boğmaq üçün Bakıya silahlı qoşun yeritməyi qərara almışdı. Bakıya yeridiləcək sovet tanklarının, BTR-lərin qarşısını almaq üçün şəhərin giriş yolları yük maşınları, qoşqulu avtomobillərlə bağlanmış, barrikadalar yaradılmışdı. Əliyalın, silahsız gənclər həmin sədlərin keşiyini çəkir, şəhərə daxil olacaq silahlı qoşunun qarşısını alacaqlarına ümid edirdilər.

Şəhər daxilində yerləşən hərbi hissələrin də şəhərə çıxış qapıları qarşısında sədlər yaradılmışdı. Bu sədlər qapılar ağzında tək-cə yanpörtü saxlanılmış yük avtomobillərindən ibarət deyildi. Bura yığılmış insan kütləsi daha çoxluq təşkil edirdi. Onların arasında qadınlar, qızlar, uşaqlar da var idi.

Cavid axşam yeməyini yeyib gödəkçəsini geyindi. Ertədən Bə-növşə üçün aldığı üç ədəd qərənfil gödəkçəsinin altında, qoynunda gizlədib evdən çıxdı. Tiflis prospekti ilə üzü yuxarı Salyan kazarması tərəfə addımladı. Vədələmişdilər, dostlar ilə orda, hərbi hissənin prospektə çıxan qapısı ətrafında görüşməli idilər.

Fikri əvvəlcə hərbi hissə ilə üz-büz, prospektin sağ tərəfindəki

həyət evlərinin birində yaşayan Bənövşə ilə görüşmək, qərənfilləri ona vermək, evdən bayıra çıxmmasını tapşırmaq, sonra dostlarının yanına qayıtmaq idi.

Səma bir o qədər də açıq-aydın deyildi. Ara-sıra seyrək buludlar görünürdü. Hava soyuq olsa da şaxta və sazaq yox idi. Cavid Salyan kazarmasının prospektə açılan qapısına yaxınlaşanda ərazi adamlarla dolu idi. Sağa dönüb dikə yön almışdı ki, onu çağırdılar.

-Cavid, ay Cavid!

Cavid arxaya çevrilib gözləri ilə onu çağıranı axtardı. Gənclər arasından tələbə yoldaşı Arif ona əl eləyirdi:

-Bura gəl, biz burdayıq.

Cavid onlara yaxınlaşıb uşaqlara bir-bir əl tutdu. Arifi kənara çəkib:

-Bənövşəni görüb bu saat qayıdıram, -desə də Arif ondan əl çəkmədi.

-Hara gedirsən, -dedi,-bu saat tankların şəhərə girəcəyi gözlənilir. Bənövşəni sonra da gedib görə bilərsən. Ya da qalar sabaha.

-Bəs, demişdilər qoşun saat 24.00-dan sonra şəhərə yeridiləcək!

-Bunların ipinin üstünə odun yığmaq olmaz. Beş dəqiqə bundan qabaq hərbi hissədən bir nəfər polkovnik qapıdan çıxıb bura yığışanlara müraciət etdi. Dağılıb evlərinə getmələrini məsləhət bildi. Bir azdan atəş açılacağını, qoşunun şəhərə yeridiləcəyini etiraf etdi.

-Arif, əgər belə olarsa, silahsız, topsuz, tüfəngsiz, boş əllə qoşun qabağına durmağın lüzumu varmı?!

-Bilmirəm Cavid. Bilmirəm! İnanmıram bu qədər insanı gülləyə tutsunlar, üstlərinə tank, BTR sürsünlər, inana bilmirəm! Belə vəhşiliyi heç faşistlər də etməyib. Ola bilsin onlar şəhərə girməyə qorxurlar. Əhalinin də dağılıb getməsini elə buna görə istəyirlər. Məhz buna görə də biz yerimizdən tərpənməməliyik.

Cavid geri, t p ciyin  st n d n B n v şegilin evlərinə tərəf boylandı. Dikdird  dayanamların  hat sind n o tərəf görünmürdü.  lini ürəyinin  st n , g d kc sinin altında, qoltuğunda gizlətdiyi q r nfilərə apardı. Adət eləmişdi, hər gün B n v ş y   c qərənfil verərdi. Bu gün səhərdən başı məlum hadisələrə qarışdığı  c n aldığı qərənfilləri hələ də sevgilisinə c tdira bilməmişdi. Hər ikisi Bakı Dövlət Universitetində təhsil alırdı. Cavid tarx fakultəsinin 4-c  B n v ş  isə filologiyasını 2-ci kusunda oxuyurdu. İki ay oldu ki, nişanlanmışdılar. Bir gün söhbət zamanı:

-Adım B n v ş  olsa da qərənfil q x sevirəm-demişdi B n v ş . Və bu səmimi  tirafdan sonra Cavid hər gün nişanlısına qərənfil b xşiş edəndə daxili rahatlıq tapır, sevincinin həddi-hüdudu olmurdu. Hətta bir dəfə zarafatla qıza:

-Sənin adını dəyişib Qərənfil qoymaq lazımdır-demişdi.

-Onda, mən də b n v ş ni sev rdim, qərənfil yox.

-Mən s z m  geri g t r r m. Adını d yişmir m, səndə fikrindən daşın, qərənfil sevm yində qal. B n v ş ni sevs n məni dağadaşa salacaqsan. Axı bu zərif c c k ildə bir dəfə bitir.  z  də qısa- m rl  olur.

Hər ikis g lm şdi. B n v ş  boynunu yana büküb:

-Elə mən də qərənfil uzunömürlü olduğı  c n sevirəm-demişdi.

B n v ş  təbiətin yetiştirirdiyi qəribə ətirli, miskin, boynub k k incə bir c c kdir. Bəlkə də elə buna görə  mr  c x qısa olur. Ancaq c x sevil si c c kdir. Bunları d ş n n Cavid yenidən bir anlığa  saqlardan ayrılıb. B n v ş y  baş c km yi qərara aldı. Elə bu an ağısaqqal bir kişi yığışanlara  z tutdu:

-Ay camaat, -dedi-gəlin, mən qocanı  şidin. Yığışın gedin evinizə. Bunlara  tibar yoxdur-deyib, əlini hərbi kazarmanın qapısına uzatdı. -Bunlardan n  desən c xar, salarlar sizi tankların altına.

Gülləbaran edərlər sizi. Dinləri yox, imanları yox. Rəhmi imanlılardan umarlar, bala. Bunlarda iman deyilən şey yoxdur. Bunlar ancaq buyruq quludurlar. Sizinsə topunuz yox, əliniz də...

Kişiyə sözünü bitirməyə imkan vermədilər.

-Təxribata uymayın yoldaşlar, bu kimdirsə, təxribat üçün gəlib bura!

-Bu qocanı öyrədib göndəriblər üstümüzə!

-Ağsaqqal kişidir, başqalarının dəyirmanına su tökür.

-Bizə ürək-dirək verməkdənsə, bizi qorxudan belə adamlara aramızda yer yoxdur. Qovun onu getsin buradan!

Yerlərdən ehtirasla deyilən bu sözləri eşidən qoca vəziyyətin ağırlığını tam dərk etdi. Bura yığışanların aqibətinin nə ilə qurtaracağını indidən görürmüş kimi onlara kömək üçün yollar aradı. Ürəyində götür-qoy etdi. Lakin gücü dilindən başqa heç nəyə çatmadı.

-Mənim balalarım, mənə heç kim öyrədib bura göndərməyib. Yaşadığımı yaşamışam, gördüyümü də görmüşəm. Mənim öyrədiləsi vaxtım deyil. Gəlin, mən ağsaqqalı eşidin can bala.

Yenə yerlərdən səslər ucaldı. Kimsə qocaya qışqıraraq, dedi: - Gedirsən çıx get, səni burda saxlayan yoxdur, ancaq camaatla işin olmasın!

-Heç olmasa ay bala, bu qadınları, qızları, uşaqları uzaqlaşdırın burdan -dedi qoca və kövrəldi. Yenə yerlərdən səslər ucaldı.

-Uzaqlaşdırın qocanı burdan! Vəcdanı, qeyrəti olan kəs yerindən tərپənməsin. Onlar bizi yığcam görsələr cürət edib bizə güllə atmazlar. Dünya dərəbəylik deyil!

Cavid fikrindən daşındı. Yoldaşlarını burda qoyub Bənövşənin görüşünə getməyi özünə ar bildi. Bir saatdan, lap iki saatdan da sonra onlara dəyə bilərdi. Həçmişə getdiyi ev idi. Bir də bütün şəhər əhalisi həyəcan içərsində olduğundan yatmamışdı. Hamı çöldə-bayırda idi.

...Bənövşə gün ərzində Cavidı görmədiyi üçün narahat idi. Cavid günorta zəng etmiş, ona həmişəki kimi qərənfil aldığını demiş, axşam onlara gələcəyini bildirmişdi. Lakin birinci dəfəydi ki, vədinə xılfat çıxırdı Cavid. Bənövşə çölə can atsa da atası buna imkan verməmişdi. Ailə üzvlərini başına yığıb evdə oturmuşdu. Baş verəcək hadisələrdən təxmini hali olan kişi otaqda var-gəl edir, həyəcanlı hallar keçirirdi. Atasının belə gərgin durumundan təlaş keçirən Bənövşənin gözü yolda, qulağı səsdə idi. Saat 24-ə az qalsa da Caviddən bir səs soraq yox idi. Bozdar bir-iki ağız hürüb tez də susdu. Bənövşə qalxıb həyəətə çıxmaq istəsə də atası qoymadı:

-Sən otur, qızım, mən çıxıb baxaram, -deyib həyəətə düşdü.

Bozdarla Cavidin qəribə “dostluğu” vardı. Cavid ilk dəfə bu həyəətə gələndə damının qapısı açıq qaldığı üçün Bozdar həyəətdə imiş. Heç kimi həyəətə buraxmayan Bozdar Cavidı görərkən bir iki ağız hülmüş, sonra quyruq bulaya-bulaya ona yaxınlaşıb ayaqlarını iyləməyə, yalamağa başlamışdı. Əvvəlcə qorxuya düşən, sonra bu mənzərəyə heyrətlə tamaşa edən Bənövşənin anası-Biy, başıma xeyir, itin damının qapısını açıq qoymuşam ay bala, əlim qurusun, nə yaxşı oldu sənə dəymədi-demişdi.

-Hə də arvad, əziz qonağını itlə qarşılamaq sənin köhnə adətidir-deyən Bənövşənin atası zarafatından qalmamışdı. Və cavanlıqlarını arvadına xatırlatmışdı. Səsə çölə çıxan Bənövşənin nənəsi bu mənzərəni seyir edib üzünü Bənövşəyə tutmuşdu.

-Qızım, bunu yadında saxla, pişiyin, itin, uşağın qorxmadığı, dostluq etdiyi adamlara təmiz və yaxşı olurlar. Allah sizi xoşbəxt eləsin bala-deyib həyəətə düşmüş, yaxınlaşıb itin başını tumarlayan Cavidı bağına basmış, üzgözündən, alnından öpmüşdü. -Mənim balam bizə xoş gəlib-deyib, qoluna girərək onu evə gətirmişdi...

Cavid saata baxdı, saniyələr 24.00-a yaxınlaşırdı. Sonra gözlərini gəzdirib bayaqkı qocanı axtardı. Qoca, yol qırağındakı ağacın

gövdəsinə söykərib əlindəki dəsmalla gözlərini silirdi. Cavid ona yaxınlaşdı və heyrətlənmiş halda Arifin yanına qayıtdı. Qoca ağlayırdı. Elə bu an XI Qızıl Ordu meydanından atəş səsləri eşidildi. Göyün sinəsini çalın-çarpaz kəsib-doğrayan güllələrin qırmızı şuası hər tərəfdən aydın görünürdü. Həmin an salyan kazarmasını prospektlə ayıran divar parçalanaraq ətrafa səpələndi. İçəridən çıxan ağır tanklar barıdan çöldə saxlanılmış minik avtomobillərinin üstündən keçərək yolda sədd kimi düzülmüş yük maşınlarına tərəf sığıdılar. Ağır qoşqulu yük maşınlarını əzik-üzük edərək şəhərə yol açdılar. Sonra əli avtomatlı əsgərlərlə dolu başqa hərbi maşınlar göründü. İnsan kütləsinə atılan güllələr yağış kimi yağdı. Tanklardan biri insan topasının üstünə sığıdı, qaça bilməyən bir neçə nəfəri tırtılları altına alıb xişim-xişim elədi. Ariflə Cavid sürünərək yolun kənarındakı iri daş parçasının arxasında yerə uzandılar. Tankın qabağından qaçmağa can atan bir qız uşağını xilas etmək üçün ona yaxınlaşan yaşlı bir qadın tankın tırtılları altına düşdü. Tank onun üstündən keçəndən sonra qadının belindən aşağı hissələri tikə tikə doğranıb yola səpələnmişdi. Bu mənzərədə vahimələnən qızcığaz tükürpədicə səsle qışqırıb, nənə deyərək, qadının çapalayan, hələ isti meyitinə yaxınlaşdı və elə bu an ona deyən güllənin təsirindən top kimi qalxıb yerə, meyitin yanına düşdü!

Bayaq ağaca söykərib için-için ağlayan qoca yerdən götürdüğü daş parçasını hirsle BTR-in üstündəki rus əsgərlərinə atdı.

-Faşistlər, alçaqlar-deyib hiddətlə qışqırdı.

Bir neçə avtomat birdən şaqquldadı. Dəlik-deşik olmuş qocanın cəsədi yerə sərildi. Yumruğunu düyünləmiş Cavid ayağa qalxıb əsgərlərə hücum etmək istədi.

-Dəli olmusan?! -deyə Arif onu sakitləşdirdi.

-Yalın əllə neyləyəcəksən onlara?!

Birdən tərənin o biri tərəfindən haray qoparan qadın fəryadının

səsi eşidildi. Cavid dözə bilmədi, ağacların arasıyla sürünə-sürünə tərəni aşıb Bənövşəgilin evlərinə tərəf tələsdi. Ayağa qalxıb həyət qapsına tərəf qaçdı. Qapını açarkən həmişə olduğu kimi yenə onu birinci Bozdar qarşıladı. İt sevincək bayıra çıxıb Cavidin qabğında atılıb-düşür, onun əl-ayağını yalayırdı. Və birdən heyvan zngildəyib Cavidin ayaqları önündə yerə sərildi. Bozdar zarıltılı səslə zingildəyir, məsum gözlərini Cavidə dikib san ki ondan imdad diləyirdi. Bir an nə baş verdiyini dərk etməyən Cavid aşağı əyilərkən dəhşətə gəldi. Yolla, üzü aşağı, şəhərin ərkəzinə tərəf hərəkət edən BTR-lərin üstündəki əsgərlərin hər tərəfə pərakəndə atdıqları güllələrdən biri Bozdarın alnının ortasında dəyib, onu qanına qəltan eləmişdi. Cavid itin başını qucağına aldı. Bu günahsız heyvana kömək edə bilməyəcəyini dərk edincə dəhşətə gəldi. İtin başını sinəsinə sıxaraq dəli bir hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Hirsindən, qəzəbindən nə edəcəyini bilmədi Bənövşəni görmək, dərdini onunla bölüşmək, ürəyini boşaltmaq arzusu baş qaldırdı qəlbində. Qalxıb həyətə keçmək istəyirdi ki, arxadan, kürəyinin ortasından sanki od kimi isti bir neştər keçdi. Sonra bu acı istilik ürəyində, ciyərlərində, bədəninin başqa yerlərində gəzməyə başladı və sinəsindən çıxdı. Huşunu itirib arxası üstə itin cəsədi yanına yerə yığıldı.

Ara sakitləşəndən sonra Bənövşənin atası həyətə çıxdı, həyət qapısını açıq gördüyündən dərin bir sarsıntı keçirdi, bayıra çıxarkən oğlu qədər sevdiyi Cavidin meyitini görüb huşunu itirdi.

Xeyli müddətdən sonra özünə gəldi. Bu müdhiş xəbəri qızına necə verəcəyini xeyli düşünüb, daşındı. Qonşuların köməkliyi ilə Cavidin meyiti evə gətirildi. Onu soyundurarkən gödəkcəsinin altında, ürəyinin üstündə qanına boyanmış bir cüt qərənfil hamının diqqətini cəlb etdi. Qərənfillərdən biri Cavid əyilib Bozdarın başını qucağına alarkən yerə düşmüşdü. Ata, bu bir cüt qanlı qərənfil

atmadı, onun üçün ağır olsa da qızı Bənövşəyə verdi.

O gecə sübhə qədər şəhər yatmadı. Küçələr, meydanlar insan cəsədləri ilə, əzilmiş, məhv edilmiş avtomobillərlə dolu idi. Qana boyanmış Bakı şəhəri müharibədən təzə çıxmış qəbiristanlığı xatırladırdı.

O müdhiş gecədən düz on altı il keçib. Bu on altı ildə Bənövşə hədsiz qocalıb. Təhsilini başa vurub. Ailə qurmayıb. Hazırda orta məktəb müəllimidir. Bu yaxınlarda “Qanlı qərənfil” adlı irihəcimli romanı çapdan çıxıb.

...Şəhidlər xiyabanında saçları düm ağarmış cılız bədənli, solğun simalı bir qadın asta addımlarla məzarlar qarşısından keçib hər həftə, bəzən günəşiri ziyarət etdiyi bir məzara yaxınlaşır. Məzarın başdaşında həkk edilmiş Cavidin əksi ona soyuq, lakin təbəssümlü baxışlarla baxır.

Qadın, damarları çıxmış arıq əlindən tutduğu “Qanlı qərənfil” kitabını açır, vərəqlər arasında əzizləyərək saxladığı iki qurumuş, qanlı qərənfil solğun, qansız dodaqlarına yaxınlaşdırıb öpür, öpür, yenə də öpür. Yanaqlarından üzü aşağı süzülən isti göz yaşları ağ vərəqlər üzərinə tökülərək qara ləkələr əmələ gətirir. Tarixə dönmüş Qara Yanvar kimi.

Həmin qadın həyatın amansız, yazılmamış qanunlarından ağır zərbə alan, gənc ikən müdrikliyinə qədəm qoyan, Cavidsiz Cavidli günlərini yaşayan Bənövşə müəllimidir.

16 yanvar 2006-ci il.

SONUNCU GÜLLƏ

1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında Ermənistandan vəhşicəsinə qovularkən həlak olmuş həmyerlilərimizin əziz xatirəsinə.

1988-ci təqvim ilinin sonu yaxınlaşsa da dünya qarmaqarışıqlılıqlarının, ölkələr arasındakı çarpışmaların başlanğıcı idi. Və bu "başlanğıc" Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar üçün daha əzablı gəldi. SSRİ deyilən imperiyanın zəifləməsi, iyrənc qanunlar üzərində qurulmuş bünövrəsinin çürüməsi ilə əlaqədar "birləşdirdiyi" ölkələr içərisindəki iyrəncliklər, mənfur və həris sifətlər üzə çıxmaqda idi.

Səhərin açılmasına az qalsa da yata bilməmişdilər. Çöldə ulayan külək qarı sovurub pəncərələrin şaxtadan donub qrov bağlamış şüşələrinə çırpır, yeknəsək səslər çıxarırdı. Bardaş qurub sakitcə oturanlar vahiməli gözlərini pəncərələrin səs salan şüşələrinə və sonra axşamdan bəri canı ilə əlləşən, ömrünün son anlarını yaşayan, çarpayıda uzanmış analarına dikmişdilər.

Mərdan siqaret çıxarıb yandırdı, bir-iki qullab vurub barmaqlarının titrədiyini ətrafdakılara hiss etdirməmək üçün külqabıya qoydu:

- Dədəm belə can verməmişdi, - dedi, - kişi canını çox rahat tapşırırdı. Yazıq arvad ölə bilmir, ölmək istəmir, elə bil bir həftə bundan qabaq: "Allahdan bir ucuz ölüm istəyirəm", - deyən bu deyildi.

- Dədəmiz iki il bundan qabaq əmin-amanlıqda öldü qağa, -

deyə Mərdanın kiçik qardaşı Vəli sözə qarışdı.

- İndi anamız nigarançılıqdan ölə bilmir. Özü də bizim aqibətimizin nə ilə qurtaracağına nigarançılığını çəkir. Üç gün bundan qabaq eşidəndə ki, ermənilər azərbaycanlıları qovurlar və bizim də kəndin adamlarına köçmək üçün vaxt veriblər, arvad yerindən dik atıldı. Vahiməli gözlərini bizə dikib: - Bu xəbər düzdür!?, ölkənin yiyəsi yoxdur bəyəm, - deyə soruşdu. - Ermənilərdən nə desən çıxar bala, - dedi və taqətsiz halda çarpayıya uzandı. Elə o xəbərdən sonra arvad haldan-hala düşür, ölümə təslim olmaq istəmir, canı ilə çarpışır.

-Arvada nahaq bildirmisiz bu xəbəri, gərək deməyəydiniz.

-Tapşırımdım, demişdim çalışın xəbər tutmasın, ancaq qonşu Sənəm xala dilini dinc saxlamadı, evə girən kimi üydüb tökdü. Sonra da peşmançılığını çəkdi. - Qoca arvadam, - dedi, - dilimə qurd düşəydi ay bala, bəs mən dərdimi kimə açım, ürəyimi kimə boşaldım.

-Əşşi, hamı başını itirib, heç bilmirlər neyləsinlər, - dedi Mərdan, - çoxu inanmaq istəmirdi, Moskva buna yol verməz deyirdilər Sənəm arvadı da qınamaq olmaz, tək arvaddı, neyləsin.

-O günü deyirdi ki, heç yana gedən deyiləm, tikə-tikə doğrasalar da burada qalacağam. Rəhmətlik ərimin qəbri harda, mən də orda. Lap yazığım gəlir Sənəm xalaya, yazığın kimi-kimsəsi yoxdur, - deyən Vəlinin arvadı sözə qarışdı.

-Neçə gün vaxt veriblər, camaatın köçməsinə Vəli ? - Mərdan soruşdu.

-Bir həftə deyirlər, bu günü də saysaq dördü gedir, qalır üç günümüz. Ancaq qağa, adamın inanmağı gəlmir axı. Dışimizlə, dırnağımızla bu boyda evlər tikmişik, bunları qoyub nə təhər gedək, gedib harada yaşayaq, kimə pənah aparaq?! O boyda Moskva hara baxır, hər yerdə qarmaqarışıqlıqdır, bunu yönünə-

yöndəminə qoyan tapılmayacaq?!!!

-Nə bilim Vəli, dünyanı elə qarışdırmadılar ki...Yadında olar, Elçinin toyunda Arakelin söylədiyi sağlıq, yadından çıxmaz, üstündən bircə il keçib, görürdün necə danışır, deyirdi Qara dənizdən Xəzər dənizinə kimi yerləşən bütün dövlətlər bir bayraq altında birləşdiriləcək və bu bayraq yeni yaranacaq böyük Ermənistan dövlətinin bayrağı olacaq. Onda sənə demədimmi bunların gözü çoxdan Qarabağ torpaqlarındadı. Bu qarmaqarışıqlıq iştahlarını daha da artırıb, bütün Qafqazı tutmaq niyyətindədirlər. Ancaq əllərindən bir şey gəlməyəcək, rüsvay edəcəklər özlərini...

...Mərdan bilirdi ki, kənd camaatının köçməsi üçün ermənilər tərəfindən verilmiş bir həftə vaxt hiylənin bir tərəfi idi. Və bunu dünən qonşusu Artavasla etdiyi söhbətdən sonra yəqinləşdirmişdi. Artavas özü onlara gəlmişdi. "Kırvə, neçə ilin qonşusuyuq, şad günümüzdə bir sevinmişik, dar günümüzdə bir-birimizə arxa, hayan olmuşuq. İndi hər şey dəyişib, bizi üz-üzə qoyublar, bir-birimizə güllə atmalıyıq, düşmən olmalıyıq. Bunu istəmirəm, Mərdan, neçə illərdir səninlə kəsdiyim duz-çörək ürəyimi didib-parçalayır, mənə olmazın əzablar verir, səni duyduq salmalıyam. Sizə verilmiş bir həftə vaxta aldanmayın, elə bu saat, bu sakitlikdə köçün gedin, sonra gec olacaq, başqa hadisələr baş verəcək. Sabah, bəlkə də elə bu gecə sizi qovacaqlar. Srağagün Sarılar kəndinin əhalisini vəhşiliklə qovublar. Evlərini, var-dövlətini, mal-qarasını qoyub qaçanlar tək-cə canlarının hayına qalıblar. Ölüm-itim olub. Bu məlumatları milisdə işləyən qohumumdan eşidəndən sonra aranı xəlvətə salıb sənin yanına xəbərə gəldim. Əlimdən gələn, bacaracağım bu idi, onu da yerinə yetirdim. Ancaq and verirəm o bir Allaha, sizə gəldiyimi, səni duyduq saldığımı heç kimə demə. Mənim üçün də yaxşı olmaz", -demiş və darvazadan çıxarsa kiminsə görəcəyindən qorxaraq bayaq gəldiyi kimi aradakı taxta

hasarı aşaraq öz həyətinə keçmişdi. Artavas gedəndən sonra Mərdan evlərinin arxasında, həyətdəki mal tövləsinin divarına söykənib dərin fikrə getmişdi. Nə edəcəyini bilmirdi. "İmkanlılar vaxtında, lap beş-altı ay bundan qabaq evlərini satıb, var-dövlətini götürüb getdilər. Onları duyuq salanlar olubmuş. Və bu məsələlərin kökü lap dərinliklərə gedirmiş. Hələ o vaxt elini, obasını qoyub "köçənlərə" dodaq büzənlərdən biri də mən idim. Onda siyasətlə hərəkət edən erməni daşnakları indi zorakılığa əl atırlar, heç kimə evini, var-dövlətini satmağa imkan vermir, hər şeyə özləri sahib olmaq istəyirlər və olurlar da. Siyasətdən baş çıxaranlar vaxtında başlarına əlac qıldılar. Yerdə qalanlar biz avamlar - üreyitəmizlər olduq. İnanmadıq, heç nəyə inanmadıq, "Ermənilər bizi qova bilməzlər" dedik. Sumqayıt hadisələrini də bunlar, bunların əlaltıları törədiblər ki, bizi qovmaq üçün özlərinə əl yeri eləsinlər. İt uşağı dərin siyasət aparırlarmış. Artavas mənə yalan deməz. "Deməli, elə bu gecə, uzaq başı sabah hər şey bitməlidir. Kaş anam srağagün, ya dünən öləydi, onu atıb..."

Yox...Yox... ola bilməz, bu ağlasığan söhbət deyil".

-Dədə, orda niyə dayanmısan?

Mərdan xəyaldan ayılaraq səsə döndü, qızı Süsən ona tərəf gəlirdi.

-Qurbanın olum dədə, rəngin niyə ağarıb, birdən xəstələnib eliyərsən?

Özünü ələ almağa çalışdı heç nə olmayıbmiş kimi gülümsədi və Süsəni qucaqlayıb alnından öpdü.

-Xəstələnməmişəm qızım, yəqin qarın rəngi üzümü işıqlandırır, ağardıb, bəlkə bir az da gözəlləşdirib.

-Gedək evə dədə, gedək, zarafata salma, əllərin də titrəyir, sifətində qan qalmayıb, əməlli-başlı xəstələnmişən.

Dörd uşağı vardı Mərdanın, lakin hamısından çox Süsəni

istəyirdi. Deyirdilər ilkindi, ona görə çox istəyirsən. Lakin Mərdan başqa uşaqlarında görə bilmədiyi keyfiyyətləri Süsəndə gördüyü üçün onu daha çox sevir, nazı ilə oynayır, özünə arxa hesab edirdi. On altı yaşı tamam olsa da, ona bu yaxınlara kimi uşaq gözü ilə baxırdı. Və bu yaxınlarda eşidəndə ki, qızına elçi gəlmək istəyirlər, qəlbini bir qüssə bürümüş, sevə-sevə böyütdüyü ciyərparasının özgə çırağını yandıracağına kədərlənmişdi. Allah kaş bunu da oğlan yaradaydı, mənə yaxşı arxa olardı, son nəfəsimə kimi ayrılmazdım bu uşaqdan. Nə etmək olar, tək xoşbəxt olsun düşünmüşdü Mərdan.

-Yaxşı, qızım get bir çay dəmlə, mən də malları alaflayıb gəlirəm.

-Malları bayaq alaflamışam dədə. Gedək evə, bir az dincəl, axşam nənəyə baş çəkməyə gedəndə məni də özünla apar. Səni tək buraxmaram.

-Yox, qızım, belə havada kəndin o başına -nənəngilə gedib qayıdana kimi adam o dünyanı görüb qayıdır. Özün də bilirən ki, yol nə qədər uzaqdır. Bəlkə arvadın vəziyyəti dəyişdi, orada gecələməli oldum. Yaxşı, qızım get, get evə, mən də gəlirəm.

Süsən atasının ağarmış sifətinə, titrəyən əllərinə kədərlə baxıb könülsüz ondan ayrıldı.

Mərdan tövləyə girib axura yaxınlaşdı, sol küncdən, ot-alafı qaldırıb, taxta parçasının altında gizlədəyi bükülünü çıxarıb açdı. Vaxtı ilə atasının ona bağışladığı naqanı diqqətlə gözdən keçirib, sazlığını yoxladı, olan, qalan cəmi səkkiz gülləni xəzinəyə yerləşdirib qoynunda gizlədi.

Axşama yaxın rəngi üstünə gəlsə də, narahat idi, arvadının nigaran, təlaşlı, sual dolu baxışlarına cavab tapa bilmirdi. Oğlanları öz uşaq dünyalarında olsalar da, ara-bir verdikləri suallarla nigarançılıqlarını bildirirdilər. Özünü tox tutan təkə

Süsən idi. Mərdan ayağa qalxdı:

-Darıxmayın, səbr edin, el necə, biz də elə, - dedi. -Mən gedirəm, arvadın vəziyyəti pis olsa yanında qalacağam, inanmıram sabaha çıxa. Özünüzdən, uşaqlardan muğayat olun.

Evdən çıxdı, şaxta adamın iliyinə işləyirdi, günortadan başlayan külək ara vermək bilmir, əksinə daha da güclənirdi. Darvaza ağzında ayaq saxladı, hansı yolu seçəcəyini ayırd etməyə çalışdı. O tərəfdə ana, bu tərəfdə ailəsi, ciyərparaları. Tərəddüdlə geri qayıdıb Süsəni səslədi. Həyəətə düşən Süsəni eyvanın altına apardı, istədi naqanı çıxarıb ona versin. Süsənin ömründə əlinə silah almadığını xatırlayıb bu fikrindən daşındı:

-Qızım, - dedi, - anan qorxağın biridi, qardaşların isə oğlan uşağı olsalar da sənin yerini verə bilməzlər. Təkcə sənə ümid edirəm bala, bir hadisə baş versə, ananı və uşaqları qalın geyindir, adamlara qoşulub köndələn yolla qaçın.

-Nə danışırısan dədə?! Bunlar doğrudan bizi qovacaqlar?! Elə bu gecə?!

-Yoox qızım, mən elə demədim, şər deməsən, xeyir gəlməz. Dediym odur ki, hər ehtimala qarşı ehtiyatlı olmaq lazımdır.

-Qurban olum, dədə, sənsiz mən heç yerə getməyəm. Nə olur olsun, getməyəm.

-Mən demirəm bizi qovacaqlar, özü də elə bu gecə. Başa düş qızım, birdən elə şey olsa, mən də nanəngili götürüb sizə çatacağam. Sən mənim qorxmaz Həcərimdən, qorxa-qorxa yaşamaqdansa mərdliklə ölmək yaxşıdır, bala.

-Mən heç nədən qorxmuram, dədə, ancaq elə hadisə olsa, səni qoyub heç yerə getməyəm.

Mərdan mübahisənin yersizliyini duyduğu üçün qızının alnından öpüb tərəddüd içində ondan ayrılaraq anasıgilə gəlmişdi...

...Dan yeri sökülürdü, hava işıqlaşmağa başlamışdı. Uşaqlar

dünyadan xəbərsiz yatırdılar. Vəli və həyat yoldaşı oturduqları yerdəcə mürgüləyirdilər. Mərdan göz qırpmamışdı, yuxusuzluqdan gözləri qızarmış, altı şişib torbalanmışdı. Beynində küt ağrılar dolaşırdı. Bayırdan, lap uzaqlardan, küləyin uğultusu ara verəndən-verənə qarışıq, yeknəsək səslər gəlirdi. Gecə vahiməli ömrünün son anlarını yaşayırdı.

Mərdan ayağa qalxıb otaqda var-gəl etdi, sinəsini qabardıb qollarını geniş açdı, dərindən nəfəs alıb əlləri ilə sinəsini döyəclədi. Bu qədər həyəcan keçirdiyi yadına gəlmirdi, ürəyi partlamaq istəyirdi. Evdə qərar tuta bilmədi, həyəətə düşdü, evin arxasına keçərkən gözlərinə inanmaq istəmədi!!! Sənəm arvadın evini boğuş, qara tüstü bürümüşdü. Hasarı aşaraq evə tərəf qaçdı, içəridən alov dilimləri qapı-pəncərələri yalayaraq bayıra çıxmağa yer axtarırdı. Mərdan yaxınlıqdakı pəncərənin şüşələrini qırdı, bayıra can atan alov sifətini qarsıdı, sonra keçib qapını açdı və pəncəyini başına ataraq otağa girdi. Qarşılaşdığı mənzərə onu dəhşətə gətirdi; Sənəm arvadı boğazından dəmir çarpayının başlığına zəncirlənmiş, benzin tökərək yandırmışdılar.

Mərdan kefli adamlar kimi səndələyə-səndələyə bayıra çıxdı, gücü gəldikcə çığırmaq istədi, boğazı quruduğundan səsi çıxmadı. Evi alov bürümüşdü, hər tərəf qırmızıya boyanmışdı. Alovun işığına səksəkəli yatan qonşular oyanmışdı, nə edəcəklərini bilmir, ora-bura vurnuxurdular.

Yolda bir dəstə adam göründü, aralarından bir nəfər ayrılaraq Sənəm arvadın yanan evinə tərəf irəlilədi, yaxınlaşanda Mərdan onu tanıdı: Tapdıq kişi idi.

-Sənəmi xilas edə bildinmi, bala?

-Yoox, Tapdıq dayı, gecikdim!

-Təkcə bu deyil bala, kənddə bir neçə belə yararsız balaca evlərə od vurub yandırılar. Bu, son ciddi xəbərdarlıqdır, oğul. Tez

olun, yığışın qaçın, canınızı qurtarın. Qonşulara da xəbər ver, ananı, arvad-uşağı götürün arxamca gəlin.

-Anamın vəziyyəti ağırdır, Tapdıq dayı, qaçası, qaçırılası halı yoxdur. Lap başımı itirmişəm, bilmirəm neyləyim?

Tapdıq kişi hüznü baxışla Mərdanı süzdü və dedi:

-Oğul, ölənlə ölmək olmaz, qalanları bu bələdan qurtarmaq lazımdır, arvad-uşağı ələ verməyin, bir azdan əlli-altmış nəfər nəşələnmiş erməni dığası kəndə girəcək, qız, gəlin bilməyəcəklər, vəhşiliklər törədəcəklər. Bunu mənə bir az qabaq xəbər veriblər. Qonşum Arakel gəlmişdi bizə, göz yaşı tökdü, uşaq kimi ağladı, çox şey danışdı mənə. Sarılar kəndinə gediş-gəlişi də ona görə bağlayıblar ki, kənd əhalisinin vəhşicəsinə qovulduqlarından heç kim xəbər tutmasın. Mən də bu söz-söhbətə inanmırdım, ancaq indi inandım. Qaradan tünd boya varmı? Buna sözün nədi, - deyərək, əlini Sənəm arvadın yanın evinə uzatdı, - mən getdim, siz də tələsin can bala.

Mərdan evə girəndə Vəlinin arvadı ağlaya-ağlaya uşaqları geyindirirdi. Yuxudan kal durmuş uşaqlar vahimə ilə analarına baxır, ağlamasının səbəbini öz uşaq maraqları ilə öyrənmək istəyirdilər. Bayaqdan bayırda baş vermiş hadisələri seyr etmiş Vəli həyəcanlı, sual dolu gözlərini Mərdandan çəkmirdi.

-Nə edək, qağa?! - Titrək səslə soruşdu.

-Uşaqları götürün, çıxın gedin. Köndələn yolnan qaçın, o yol Azərbaycan sərhədinə daha yaxındır. Yəqin ki, hamı indi o yolnan qaçır.

-Səni burada qoyub gedək?!

-Mən anamın yanında qalmalıyam Vəli. Heç olmasa gözlərini öz əllərimlə bağlayım. Onu can üstə qoyub gedə bilmərəm.

-Mənə bir qaşığıq su verin, bala, dodaqlarım quruyub. - Mərdan səsə döndü, anası gözlərini açmışdı, qurumuş, ağarmış dodaqlarını

dili ilə islatmağa çalışırdı. Vəli yaş tənzihi onun dodaqlarına sürtdü, sonra verdiyi sudan arvad bir-iki qurtum içdi, sanki, gözlərinə işıq gəldi, sifəti nurlandı. Gözlərini fırladıb oğlanlarını, gəlinini, nəvələrini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirdi;

-Hayıf, Süsəni görə bilmədim, - dedi. - Yaxın gəlin bala, - gözü ilə işarə elədi. -Balışımın altını qaıldırın, sizə son dəfə doyunca baxım.

-Ayıldın? Allaha şükür, daha yaşayacaqsan ana -dedi Mərdan.

-Sözümü kəsməyin, vaxtım azdır. Son sözlərimi qulağınızda sırğa edin, dediklərimə əməl etməsəniz südümü sizə haram edərim, - dedi və dərinədən nəfəs aldı. - Mənim bədənim ölüb, ürəyim zəifləyib, beynim hələ işləyir. Hər şeyi yaxşı dərk edirəm bala, bayırda nə baş verdiyini məndən gizləsəniz də, hərəkətinizdən, sözünüzdən bilirəm. "El arxasız, igid yaraqsız olmaz", deyib babalarımız. Elimiz, obamız arxasız qaldı. Sizin də silahlarınızı yığdılar, əlinizdə bir kəsənti də qoymadılar qala, bu gün öz məkrli əməllərini həyata keçirmək üçün. Ancaq oğul, görə-görə gəlmişik bu dünyanı, ermənilər dəfələrlə baş qaldırıblar, qırğınlar törədiblər, axırda da özləri rüsvay olublar. Əsrlər boyu torpaqlarımızı vermişik onlara, ürəyimizin yumşaqlığından, yazığımız gəldiyindən. Ermənistan deyilən ölkə olmayıb bu dünyada. İrəvan xanlığı vardı, Göyçə mahalı vardı, bunlar hamısı Azərbaycan torpaqları olub, oğul. Ermənilər dəstə-dəstə bu torpaqlarda yerləşdikdən sonra vilayətlərin adlarını da dəyişdirdilər. Sonalar gölü Göyçəni Sevan adlandırdılar. Bax, arxasız el buna deyərlər, - Sudan bir qurtum içib qüvvə toplamağa çalışdı.

-Hə, oğul, mən ölü, siz diri, axırda peşman olacaqlar əməllərinə. Dünyanın yiyəsi tapılacaq, bu müsibətlərin əvəzini çıxan oğullar tapılacaq. Mən yaşadığımı yaşamışam, gördüyümü də görmüşəm,

sizdən də çox razıyam. Məni basdırmaq lazım deyil, öləndən sonra ya başıma tac qoyun, ya da aparıb bir dərəyə atın, heç fərqi yoxdur. İndi ləngiməyin, qiymətdə ağır, çəkiddə yüngül nəyiniz varsa, götürün gedin.

-Ana, səni atıb gedə bilərəmmi mən?! Heç bilirsən nə danışırısan? - dedi Mərdan.

-Sözümü kəsmə, dediklərimə əməl et. Namusumuzu qoruyursansa, arvad-uşağı murdar əllərə vermə, tez aradan çıxart. Birdən silahınız-zadınız olar, varsa nəbadə... istifadə etməyin... hamınızı qırğına verərsiniz... -Sözləri qırıq-qırıq çıxdı. Nəfəsi tənghiirdi, sinəsi ağır-ağır qalxıb enirdi. Gözləri bir nöqtəyə dikildi.

-Bala..., malları başı bağlı... qoymayın..., iti... açmağı... unutmayın..., durun..., tərpinin... Yoxsa südümü... sənə... Bala... can bala - son sözlərini beləcə zəif, qırıq-qırıq dedi və süstləşən başı yana əyildi.

-Ana! Can ana, - deyərək fəryad qoparan Mərdan anasının meyitini qucaqladı, acı göz yaşları töküb; -Səni dəfn edə bilmirəm ana, -dedi və onun gözlərini qapadı. Çiyində bir əlin təmasını duyub geri çevrildi, qonşuluqda yaşayan Rəcəb kişi idi.

-Qalx ayağa oğul, - dedi, - Allah rəhmət eləsin, dəfn etməyə vaxt yoxdur.

--Vəsiyyət elədi, meyitimi buradaca qoyub gedin, canınızı qurtarın, məni dəfn etmək lazım deyil dedi, -deyən Vəli hıçqıraraq Rəcəb kişini qucaqladı. - Heç bilmirik nə edək, başımızı itirmişik.

-Bizimkilər bayaqdan çıxıblar yola, mən də gəldim ki, arvada baş çəkim, halallıq istəyim. Vaxtı itirməyin, tərpinin, yoldan keçənlər dedilər ki, saqqallılar giriblər kəndə, hamını şil-küt edirlər, müqavimət göstərəni yerindəcə xəncərlə, baltayla doğrayırlar. Mallarınızı açıb buraxmışam, itinizə yaxın düş

bilmədim. -Ah çəkdi - Hə, oğul, elimiz arxasız qaldı! -dedi. Həyətdə qazdıqları balaca məzarda analarının meyitini basdırdılar.

Tələsik evdən çıxıb gedənlərin ardınca yeriməyə başladılar. Yol arvad-uşaqla, çiyinlərində yük aparən kişilərlə, əl ağaclarını özlərinə dayaq edən qocalarla dolmuşdu. Yol ayrıcına çatanda Mərdan tapdalanmış, boşalmış yola döndü.

- Hara gedirsən Mərdan?! - Rəcəb kişi soruşdu.

- Kəndin o başı bayaqdan köçüb, indi orada heç kim qalmaz, - deyərək kimsə dilləndi; Elə bu vaxt boşalmış yoldan onlara tərəf tələsən üç cavan göründü və çatan kimi: - Saqqallılar çoxdan giriblər kəndə, köçmək istəməyən beş-altı kimsəsizi doğradılar, evlərinə od vurdular. Gülpəri arvadın evini yandırdılar. Qapını çöldən bağladığılarına görə arvad pəncərədən qaçmaq istədi, hörükləri od aldığından yazıq arvad elə pəncərədəcə, yarı içəridə, yarı çöldə alışıb yandı. Kömək etmək istədik, lakin bacarmadıq, heç nə edə bilmədik, - deyərək xəcalətli iş tutublarmış kimi heç kimin üzünə baxa bilmədilər, başlarını aşağı dikdilər.

-Bizim uşaqları görməmişiz? - deyə Mərdan soruşdu.

-Mən gördüm, Mərdan dayı, məhəllə adamları ilə birgə getdilər.

- Cavanlardan biri dilləndi.

-Süsən necə, Süsən də onlarla idi?!

-Yoox, Süsəni onların arasında mən görmədim, -deyən cavan o biri iki cavanın üzünə baxdı. - Bəlkə siz görmüsüz, - deyə soruşdu. Cavanlardan biri:

-Yadıma düşdü, Mərdan dayı, - dedi, - balaca oğlun ağlaya-ağlaya Süsəni çağırır, anasının əlindən dartınırdı, Süsənsiz getmək istəmirdi. Suğra xala isə onu sakitləşdirməyə çalışır, heyvanları açıb gələcək, gəlib çatacaq bizə deyirdi.

"Deməli getməyib, məni qoyub getməyib. Bildim getməyəcək, ürəyimə dammışdı, kiçük, gərək belə qələti eləməyəydin" -deyə

Mərdan düşündü.

Üzünü Vəliyə tutdu:

-Siz dayanmayın, gedin. Süsəni də götürüb çatacam sizə.

-Uşaqlıq eləmə Mərdan, gəl yolumuza davam edək, Süsən indiyə kimi qalmaz kənddə. Uşaq deyil ha, maşallah, yetişmiş qızdı, - deyə Rəcəb kişi həyəcanla dilləndi.

-Yox, Rəcəb dayı, uşaq mənimdi, xasiyyətini də mən bilirəm... Getməyib, məni qoyub getməyib. Siz tərpinin, arvad-uşaqlısınız... Dayanmayın.

Mərdan boşalmış yolla qaçaraq evlərinə tələsirdi. Beyninə dəhşətli fikirlər dolur, ona olmazın əzablar verirdi. İki tin keçdi, üçüncü tini ötəndə xeyli uzaqdan yola tərəf qaçısan beş-altı saqqallı gördü. Ürəyi sancdı, başında küt ağrılar duydu, nəfəsi tıncıxdı, hirsindən dodaqlarını çeynədi. "Demək, Süsən ələ keçib, yox, bu ola bilməz, Süsən ölər, özünü ələ verməz".

Sürətini artıraraq irəli şığıdı. Qarşıdakı ot tayasının arxasından çıxıb ona tərəf qaçanı yerindən tanıdı. Bu, ciyərparası Süsən idi: Qucaqlaşdılar, illərlə ayrılan həsrətlilər kimi doluxsundular, ağlamaqdan özlərini güclə saxladılar.

-Niyə gec gəldin, dədə?! Axı bilirdin qovacaqlar bizi, dünən özün demişdin.

-Tənə vurma qızım, onsuz da ürəyim yaralıdı. Axı sən niyə qalmısan, anan niyə buna yol verib?

-Anamı aldatdım, dedim sən uşaqları aradan çıxart, mən də mal-qaranı boşluyub sizə çatacağam. Həyətdə xeyli gözlədim, səndən xəbər çıxmadı. Hamı çəkilib getmişdi, tək qaldığıma görə vahimələndim, həyətdən çıxıb nənəgilə qaçmağa başladım və birdən erməni saqqallıları ilə qarşılaşdım, hər is gözlərindəki məkri duyub geri qayıtdım, yenidən həyəətə girib darvazanın qapısını arxadan bağladım. Vaxtı itirmədən evin arxasından, hasarı aşıb bu

ot tayasının altında gizləndim. Dığalar evi, həyəti, bağı-bostanı ələk-vələk etdilər. Onları aldada bilmişəm. İndi isə ora-bura vurnuxur, məni axtarırlar. Tez buradan uzaqlaşmaq lazımdır, dədə. Nənə necədir, dədə? Bayaqdan soruşmaq istədiyim elə o idi.

-Yaxşıdı nənə, lap yaxşıdı, qoşuldu Vəli əmingilə, yola saldım getdilər. - Qızını aldatdı, dərdinin üstünə dərd qoymaq istəmədi.

Mərdan Süsənin əlindən tutdu, görməsinlər deyə, yolu dəyişdi, bağlararası çığırla qaçmağa başladılar. Bu yol çətin olsa da, kəsə və xəlvəti idi. Qəlbində bir sevinc qarışıq rahatlıq duyurdu. Cıdırı başa vurub yola çıxmağa bilsəydilər, canlarını qurtaracaqdılar. Bir az getmişdilər ki, arxadan fit səsi eşitdilər, dönüb geri baxanda dörd nəfər saqqallı dığanın onlara tərəf qaçdığını gördülər. Və elə bu an qarşından, ağaclar arasından çıxan saqqallılar onları dövrəyə aldılar.

Ermənilər bayaqdan onları görüb, izləyirlərmiş. Artıq qaçmağın mənası yox idi. Mərdan Süsəni qucaqlayıb sinəsinə sıxdı, kürəyini yaxınlıqdakı ağacın yoğun gövdəsinə söykədi. Saqqallılar onlara yaxınlaşdı beş-altı metrlikdə dayandılar. Bərk kefli idilər, qızarmış gözləri alışdı yanırı. Əllərində balta, xəncər, bıçaq var idi.

-Ara, gic musurman, sən bu Susanın sabaxdan mənimlə gizlənpaç oynayır. Bilmirdin keçəcəksən alima Susan can. Çoxdandı sanda gözüm qalmışdı, bir ildə səni kormamışam, indi lap gözəlləşmişən, pıncıq kimi bir qız olmusan, bax belə, yeməli - deyən saqqallı yekəpər sağ əlini yumub baş barmağını qaldırdı.

Süsənin sifətində qan qalmamışdı, qorxudan titrəyir, atasına daha bərk sığınırı. Mərdan bir an nə edəcəyini kəsdirə bilmədi, saqqallılara və əllərindəki soyuq yaraqlara baxdı. "Deməli, hər şey bitdi. Bunlar bizdən əl çəkməyəcəklər. Bircə Süsəni aradan çıxara bilsəydim, heç dərdim olmazdı", - deyə düşündü.

-Ha, Mərdan kişi, nə fikrə getmisan? Gal belə edax, Susanı maneə ver, özün də sax-salamat get burdan. Yoxsa sənə tikəni qulaxın

boyda edacaxıq, - deyən yekəpər bərkdən gülməyə başladı.

Mərdan tanıdı onu, Hambarsum idi. Kənddə hamı onu Hadik çağırırdı. Bir il olardı kənddən getmişdi. Hara getdiyi, niyə getdiyi heç kimə məlum deyildi.

-Niyə danışmırsan, Mərdan kişi. Yoxsa taklifim xoşuna galmadı. Qorxma, qızını incidən deyilik. Hər şeyi yavaş-yavaş edəcəyiq. Ondan beş-altı bala alacağıq. Qızları maşuqa edəcəyiq. Oğlanları boyudub siz türklərə qarşı hazırlayacağıq.

Mərdanın hirsdən boğazı qurumuşdu. Burun pərələri geniş açılmış, gözlərinə qan sızmışdı. Düyünlənmiş yumruğunu açıb, sağ əlini qoltuğuna, naqanın üstünə apardı.

-Səsini kəs, küçük, - dedi, - mən öləndən sonra qızım haqqında belə alçaq sözlər danışa bilərsiniz. Rədd olun buradan, yoxsa hamınızı qıraram!

Hambarsum saqqanaq çəkib güldü. Üzünü yoldaşlarına tutub: - Bizi qırana bax, man olum, - dedi. - Ara, gic musurman hansı silahla qıracaxsan bizi. Sizdə silah qoydular ki? Ara, sizi elə minməmişix bir da özunuza galasız.

Hambarsum belindən asdığı gümüş dəstəkli xəncəri qınından çıxarıb, - goruram xoşluqla qızı mana verməyəcəksən, - deyərək Mərdana yaxınlaşdı. İkiyə addım atmışdı ki, güllə açıldı. Hambarsum sol əli ilə alnını qamarlayıb hayqırtı ilə yerə yıxıldı. Sonra ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, ən nəhayət, yeddinci güllə açıldı. Yeddi erməni dığası Mərdanın sərrast atdığı güllələrdən yerə sərilməmişdi. Qalan saqqallılar qaçıb ağacların gövdələri arxasında gizlənmişdilər. Səsə axışib gələn saqqallı dığaların sayı-hesabı yox idi. Yenidən Mərdangili dövrəyə almışdılar. Gələnlərin bir neçəsinin əlində silah olsa da, Mərdana güllə atmır, işgəncə vermək üçün onu diri tutmaq istəyirdilər.

Bircə güllə qalmışdı naqanda və Mərdanın yeganə ümidi bu

sonuncu gülləyə idi. "Süsən olmasaydı vurardım özümü, öldürərdim, bunların əlinə keçməkdənsə ölmək yaxşıdır. Bəs, Süsəni neyləyim, gözüm görə-görə uşağı verim bu alçaqların əlinə. Başqa çıxış yolu da yoxdur. Yoox, ancaq belə lazımdır, başqa ələ vermərəm. Deməli, ciyərparama əl qaldırmalıyam, qanına qəltan eləməliyəm, doğma balamın qatili olmalıyam".

Mərdan bunları düşündükcə dəhşətə gəlirdi. Qızını yenidən qucaqladı, harayasa, lap uzaqlara əbədi ayrılmaq üçün yola salırmış kimi alnından, gözlərindən, yanaqlarından öpdü, başını sıgalladı: - Məni bağışla qızım, - dedi.

Mərdanın gülləsinin qurtardığını yəqinləşdirən ermənilər ağacların gövdələri arxalarından çıxaraq yaxınlaşıb onları dövrəyə aldılar.

-Qorxuram dədə, məni bunların əlinə vermə. Öldürərəm özümü bunların əlinə keçsəm.

-Qorxma qızım, qorxma, səni onların əlinə vermərəm bala, vermərəm, can bala.

Naqanı Süsənin ürəyinə tuşlayıb titrəyən barmağı ilə tətiiyi çəkdi, güllənin açılması ilə qızıcığazın sinəsi al qana boyandı.

-Of, dədə yandı bağrım, - deyərək Süsən dəhşətdən böyümüş gözlərini atasının sifətinə dikdi və heydən düşərək ürəyində gəzdirdiyi, bu ana qədər dilinə gətirmədiyi və gətirə bilməyəcəyi ilk sevgisi, ilk məhəbbəti ilə birgə canını tapşırdı, dünyasını dəyişdi.

Mərdan dəli bir nəərə çəkdi, əlində tutduğu xəzinəsi gülləsiz, içi boş naqanı yaxınlıqdakı saqqallının başına çırpıb, sifətini al qana boyadı. Bundan hiddətlənən ermənilər Mərdanın silahsızlığından ürəklənib onu yerə yıxdılar. Bayaq alını partlayan saqqallı bıçağı çıxarıb Mərdanın başı üzərinə əyildi.

Mərdan donuq gözləriylə qızının yerə uzanmış meyitinə baxırdı.

Haradasa "Vağzalı" çalınırdı, ata qızına xeyir-dua verib yola salırdı.

Haradasa bir ağbirçək qarının meyiti basdırılmadığından iylənirdi.

Haradasa ixtiyar bir qoca qaçanlarla ayaqlaşa bilməyib yol qırağında donurdu.

Haradasa gənc bir ana düşməni duyuyq salmasın deyə qucağında ağlayan körpəsini boğurdu.

Haradasa...

Haradasa...

Bakı, 1990

AÇILAN GÖZLƏR

Reproduktordan kabinetə astadan musiqi səsi axırdı.
Müğənni həzin, zil səslə oxuyurdu.

*"Bir ayrılıq, bir ölüm,
heç biri olmayaydı".*

Yumşaq kresloda otursa da, narahat idi. Qollarını masa üstündə dirsəkləyib başını əlləri arasına almışdı. Vaxtından qabaq saçına dən düşmüşdü. Gecəni pis yatdığından altı torbalanmış, şişmiş gözləri onu yaşından xeyli qoca göstərirdi. Bir az bundan qabaq şöbəni gəzərək, xəstələri ayrı-ayrılıqda müayinədən keçirmiş, lazımı göstərişlər verdikdən sonra kabinetinə qayıtmışdı.

Yalnız bir xəstəni müayinə edə bilməmişdi. Daha doğrusu, xəstəyə yaxınlaşmağa ürəyi gəlməmişdi. Dünən gecədən keçirdiyi həyəcan onu rahat buraxmırdı.

-Qəribədir, çox qəribə, - deyə düşündü. - İki aydır mənim şöbəmdə yatır. Bu iki ayda Moskvadan professor Vasilyev hər həftə, bəzən günəşırı zəng edir, onun səhhəti ilə maraqlanır, lazımı göstərişlər verir, "o, mütləq sağalmalıdır, gözləri açılmalıdır, özü də sənin əllərinlə sağalmalıdır", -deyir. Axı nəyə görə o, Moskvada müalicə olunmaqdan imtina edib? Moskvada yaşayasan, professorlarla işləyəsən, onlarla daim ünsiyyətdə olasan, hətta Vasilyev kimi bir alimdən imtina edib Bakıya müalicəyə gələsən. Özü də kimin yanına? - Mənim -dünən parta arxasından durmuş, tibb elmini hələ tam başa düşməyən gənc bir həkimin yanına təşrif buyurasan. Qəribədir, çox qəribə. Onun gözləri açılsa da, bu,

mənim nailiyyətim deyil. Bu, professor Vasilyevin nailiyyətidir. Mən bu, iki ayda yalnız onun göstərişlərini həyata keçirmişəm. Özü də xahiş edib ki, bunu xəstə bilməsin. Demək o sağalsa, mənə şöhrət gətirəcək. Moskvada müalicə oluna bilməyən xəstəni məşhur fizik Elxan Rüstəmzadəni tibb elmləri namizədi Eldar müalicə etmişdir. Təmtəraqlı şöhrət. Birdən... Yox, o mütləq görməlidir, onu mütləq həyata qaytarmalıyam. Mütləq... Əsmər anam da tez-tez onu soruşur, hətta yanına da gəlir. Qərib adamdır deyir. Nəyə görə onu görəndə özümü itirirəm, onda özümə qarşı hədsiz doğmalığ hiss edirəm. Axı nəyə görə?...

Telefon zəngi onu xəyaldan ayırır, Moskvadan professor Vasilyev zəng etməli idi. Məhz bu gün professor Vasilyevin məsləhəti ilə xəstənin gözlərinin sarğısı açılmalı idi. Dəstəyi qaldırır:

-Doktor Şəfəqli eşidir.

-Salam oğlum! - Vasilyev onu həmişə oğlum deyə çağırırdı.

-Salam, hörmətli professor.

-De görüm vəziyyət necədir, dünən sarğı üstündən xəstənin gözlərinə şüa verdinizmi və nəticəsini izah edin.

-Nəticə müsbətdir, professor, şüalanma zamanı xəstənin yanaqları səyridi, deməli, qıcıqlanma var.

-Səni təbrik edirəm oğlum! Xəstəni müalicə olunub. Elə bu saat sarğını açın, gözləri görəcək.

-Bu, sizin nailiyyətinizdir, professor.

-Sözümü kəsmə, xahiş edirəm, məni yaxşı dinlə, sən bu müalicəni həyatında yenilik olacaq, sənə əbədi xoşbəxtlik gətirəcək.

Telefon susdu. Eldar çaşqınlıqla:

-Allo, allo, - deyə telefonun düyməsini bir-iki dəfə sıxdı. Xəttin o biri başından professor Vasilyevin qəhərli səsi eşidildi:

-Eldar, xəstə Elxan Rüstəmzadəni xəstəxanadan birbaşa evinizə aparın. Mən də bu gün, elə bir azdan Bakıya uçuram. Axşam saat səkkiz radələrində sizdə olacağam. Anana de, bir yaxşı Azərbaycan plovu bişirsin. Məni aeroportda qarşılamaq lazım deyil. Qətiyyən...

"Böyük dönüş, əbədi xoşbəxtlik haradan gələ bilər mənim üçün. Təmtəraqlı şöhrət, çoxlu pul, var-dövlət -bunlardır xoşbəxtlik, bunlardamı görürlər səadəti?! Xoşbəxtlik odur ki, ata yanında böyüyəsən, ana nəvazişi görəsən. Kimliyindən, nəçiliyindən asılı olmayaraq, doğma ata-ana yanında boya-başa çatasan, danlanasan, döyüləsən, ancaq doğma əldə, yad əldə yox. Mənsə... Professor da elə bilir Əsmər mənim doğma anamdır. Başqaları kimi mən də atalı-analı böyüsəydim nə vardı ki?! Qəhərləndi, zəngin düyməsini basaraq tibb bacısını çağırdı:

-Zəhmət olmasa, xəstə Elxan Rüstəmzadəni gətirin, -dedi və tibb bacısı gedəndən sonra pəncərələrin xüsusi qara örtüklərini buraxdı. Otağı zəif lampa ilə işıqlandırdı. Xəstənin gözlərinə birdən-birə güclü işıq seli təsir edərdi...

...Sarığının bir qatını açdı, ikincisini açdı, üçüncüsünü açanda əlləri əsməyə başladı. Geri çəkildi.

-Zəhmət olmasa, siz açın, - deyə tibb bacısını köməyə çağırdı. Və otağın o biri başına çəkilib yumşaq kreslodə oturmuş xəstə Elxan Rüstəmzadənin tam ağarmış başına, həyatın dəhşətli əzablarının yer elədiyi sifətinə, lakin əyilməmiş, şax qalmış qamətinə heyranlıqla, doğma hisslərlə baxmağa başladı. Ağ saçları, şax qaməti Rüstəmzadəni vüqarlı dağa bənzədirdi. "Kaş belə bir atam olaydı" - öz-özlüyündə düşündü. Yanaqları səyrirdi. Atasını xatırladı. "Görsəydim bir də tüpürərdim üzünə, lap uşaqlıqda tüpürdüyüm kimi, anamı evdən didərgin saldı, mən də axırda əllərdə qalası oldum. Nə yaxşı ki, Əsmər müəlliməm həyan

durdu mənə, yoxsa..."

Tibb bacısı sarğını açıb qurtarmışdı. Divara söykənib sakit-sakit xəstəyə baxan həkimin növbəti göstərişini gözləyirdi.

-Nədir, qızım! Görməyəcəyəmmi? - deyə xəstə astadan dilləndi.

Səsə diksinən Eldar Şəfəqli:

-Yox, görəcəksiz, siz mütləq görəcəksiz - deyib xəstəyə yaxınlaşdı. Xəstənin göz qapaqlarını silib təmizlədi. -Mən deyərdim həтта qabaqkıdan da yaxşı görəcəksiz. Mən sizi əmin edirəm. İndi isə həyəcanlanmadan, sakitcə gözlərinizi açın!

-Yox, oğlum, qorxuram, qorxuram dünyanın işığına yenidən həsrət qalam. Yenidən əbədi kor olam.

O, hər dəfə Eldara oğlum deyəndə, Eldarın necə sarsıldığını hərəkətlərindən, danışığından hiss etmiş, ürəyində, qəlbində ümid çırağı yanmış, alovlanmış və yenə tez də sönmüşdü. Bu ümid çırağını söndürən Eldarın uşaqlıq hikkəsi, inadkarlığı idi. Lakin bu gün son qərar verilməlidir. Bu günü, bu anı neçə illər gözləmiş, həmin həsrətlə, həmin anla, bu gün qovuşacağı vüsalla neçə il yaşamışdı. Əlləri ilə saçını daradı. Sözüə başlamaq üçün tələbkar müəllim qarşısında dərslərini pis bilən şagirdlər kimi haradan başlayacağını, necə başlayacağını düşünüb-daşındı. Ancaq danışmağa heyi çatmırdı. Özünü bu qədər zəif, qüvvəsiz bilməzdi. Auditoriyalarda saatlarla mühazirələr oxuyan professor bu gün demək istədiyi beş-on kəlməni açıb danışa bilmirdi. Övlad qarşısında borclu qalan ata vicdanı onun əl-qolunu bağlamış, dodaqlarını qapamış, dilini heydən salmışdı. Dünyada hansı pis əməlin sahibi olursan ol, ancaq övlad yanında üzükölgəli olma, övlada borclu qalma. Ən ağır əzab, ən ağır işgəncə bax, budur. Ölənəcən həmin əzab səndən əl çəkməyəcək.

-Sizə həyəcan keçirmək olmaz, Elxan müəllim! Siz indi sakitcə gözlərinizi açmalı, sizi bu iki ayda ən əziz adamı kimi müalicə

etmiş gənc həkimi görməli, onunla tanış olmalısınız - deyib, Eldar xəstəyə yaxınlaşdı, bir əli ilə onun qolundan ehmalca tutub, o biri əli ilə ağ saçlarını oxşadı.

Rüstəmzadənin qollarına qüvvət, saçlarına, başına, beyninə, bütün bədəninə hərarət yayıldı. Bu hərarət Eldar Şəfəqlinin əllərinin təmasından yaranmışdı.

"Mənə əziz adamı kimi baxıb, deməli, qan öz işini görüb. Artıq məqamdır, həmin andır, gəlib çatıb, hər şeyi, hər şeyi açıb danışmalıyam. İnanmıram bir daha mənə qarşı qəddar olsun. Ümid edirəm bağışlayacaq məni, mütləq bağışlayacaq". Bu fikirlərlə sözə başladı:

-Oğlum, atan varmı sənin!

Eldar bu sualı gözləmədiyi üçün xəstəsinin qapalı gözlərinə çaşqın-çaşqın baxaraq nə deyəcəyini bilmədi. Özünü soyuqqanlı aparmağa çalışdı. Xəstəni əsəbiləşdirmək olmazdı. Lakin daxili həyəcan onu rahat buraxmadı.

-Atamı görsəydim...

-Tüpürərdin üzünə, eləmi?

Sanki Eldarın başına bir qazan qaynar su tökdülər. Özünü ələ almağa çalışdı. Xəstəsinin onun haqqında nə isə bildiyini qət etdiyi üçün bu gün açılacaq böyük bir sirin marağı hikkəsini, hirsini üstələdi. Sakitcə danışmağa başladı.

-Sizdən xahiş edirəm, gözlərinizi açın, sonra söhbət edək. Mənim haqqımda da nəyi bilirsinizsə, açıq gözlə danışarsınız. Atamla maraqlanırsınızsa son dəfə yeddi yaşında görmüşəm onu. Ondan sonra görməmişəm və görmək arzusunda da deyiləm.

Söhbətin belə ciddi şəkil alacağını gözləməyən tibb bacısı kabinetini tərk etmək istədi. Bunu hiss edən Rüstəmzadə onu yoldan saxlayıb, geri qaytardı:

-Getməyin qızım, getməyin. Bizimlə birgə qalmağınız sizə çox

şey verəcək. Eyni qanla döyünən iki ürəyin neçə illər əzab və iztirablar çəkdiyinin şəxsən şahidi olacaqsınız. Qoy, həkiminiz Şəfəqlinin taleyi hamımıza məlum olsun.

-Mənim taleyim haqqında başqalarına məlumat verməyi sizə heç kim həvalə etməyib, -deyən Eldar kabinetdə əsəbi gəzinməyə başladı. -Bir də sizdən xahiş edirəm, mənim köhnəlmiş, bəlkə də sağalmaqda olan "yaramın" qaysağını qopartmayın.

-Yox, oğul, o yara sağalan yara deyil. O, elə bir yaradır ki, insan yaşadıqca qövr edir, adamı son nəfəsinə kimi rahat buraxmır. O yara...

-Rica edirəm, yalvarıram, bu söhbətlər lazım deyil, axı mən də insanam, əsəblərim dəmirdən yoğrulmayıb. Axı mənim heysiyyatıma toxunmaq nəyə lazımdır. Sizə də əsəbiləşmək olmaz. Açın gözlərinizi, açın. Əsas məsələ budur. Sizin müalicənizdir.

-Hə, oğul, əsl mətləbə yaxınlaşmışıq, - deyən Rüstəzadə dərinə köks ötürdü. - Onda səndən xahiş edirəm bala, sözümü kəsmə. Qoy nə bilirəm hamısını danışım. Sonra gözlərimi açaram. Ya əbədi kor, ya da əvvəlki kimi açıq gözlü, taleyindən küskün professor Elxan Rüstəzadə olaraq son günlərimi yaşayaram.

-Onda rica edirəm, əsəbiləşməyin, sakitcə, həyəcansız danışın. Ancaq gözləriniz qaydasındadır. Siz mütləq görəcəksiniz. Sizi əmin edirəm.

Xəstə ayağa qalxdı, qısa tərəddüddən sonra yenidən yerində əyləşdi. "Kaş görəydim, onun boyuna-buxununa doyunca baxaydım, sonra da qucaqlayıb, üz-gözündən öpüb, bağrıma basaydım. Kaş bağışlayaydı məni. İndi də uşaqlıqda olduğu kimi, hirsli-hikkəlidir. Hələ də qəlbindəki kin-küdurət alovları sönməyib. O odu, o alovu elə odlamayıblar ki..." Boğazı göynədi. Qəhərləndiyini ətrafdakılara sezdirməmək üçün udqundu. Köks

ötürdü.

-Qızım, zəhmət olmasa, bir stəkan su verərdiniz.

Bayaqdan ətrafdakılara maraqla diqqət kəsilən tibb bacısı qrafindən stəkana su süzüb xəstəyə verdi. Xəstə sudan bir-iki qurtum içib sözə başladı:

-Yaxşı qulaq as oğlum, qarşında oturan sənın doğma atandır... İstəyirsən tükür yenə üzümə. Tükür!

Eldar Şəfəqli ağır zərbə alıbmış kimi geri çəkildi.

-Yox, bu ola bilməz! Siz... Siz... - Əsəbdən, çaşqınlıqdan danışa bilmədi. - Siz mənım atamın tayı ola bilməzsınız. Siz... mənım atam...

-Sakit ol, oğlum, - deyən xəstə dərindən köks ötürdü, - qulaq as, hamısını danışım. Ancaq xahiş edirəm sözümlü kəsmə... Sənın iki yaşın vardı. Anan da işləmirdi. Daha doğrusu, anasının dedikləri ilə oturub-durur işləmək istəmirdi. Mənsə elmi işlə məşğul idim. Aspiranturanı qurtarmağıma bircə il qalmışdı. Aylıq məvacibim, kirayə tutduğumuz mənzil ananı təmin etmirdi. Anasının var-dövlətə olan ehtirası onu da yoldan çıxartdı. Bir gün işdən evə qayıdanda evi boş, kimsəsiz gördüm. Yığışıb getmişdi anasıgilə. Səni də aparmışdı özüylə. Axşamlar sinəm üstündə oynayan, yanaqlarımı balaca, toppuş əlləriylə şapalaqlayan və bundan sonsuz həzz alan, gülüb-danışan, balaca oğlum Eldarı. Fikirləşdim, dedim bəlkə ağılı başına yığar, səhvini başa düşüb geri qayıdar. Lakin, sən demə, o, həmişəlik gedibmiş. Bir dəfə evlərinə getdim, mənı qapıdan içəri buraxmadılar. Onların əsas fikri səni məndən ayırmaq idi. Hələ körpəliyindən sənın qəlbində mənə qarşı kin, qəzəb oyatmağa çalışıblarmış. Uşaq qəlbi təmiz, ağ kətan kimi bir şeydir. İstədiyın rəsmi, istədiyın şəkli həmin kətana əbədi çəkə bilərsən. Onlar da arzularına çatıblarmış. Bunu, mən səni son dəfə məktəbdə görəndə qət etdim. - O, stəkandan yenə su içdi, dərindən

köks ötürərək, titrək barmaqlarıyla saçlarını daradı.

-Sonra səni görmək üçün məhkəməyə müraciət etdim. Bu da fayda vermədi. Müxtəlif bəhanələr gətirdilər, "uşaq atasını görmək istəmir", - dedilər. Ən nəhayət, məndən inzibati orqanlara şikayət məktubları yazdılar. Guya, evlərinə sərxoş gedib onları təhqir etmişəm. Bircə ümidim sənin məktəb yaşına çatmağın idi. Məktəbdə valideyn kimi səninlə görüşə bilərdim. Və həmin gün gəlib çatdı. Ancaq... bütün ümidlərim qırıldı, sona yetdi. Məktəbdə səni soruşdum. Dedilər bizdə bu familiyada şagird yoxdur. Eldar Şəfəqli var...

O, dərindən köks ötürdü. Sehlənmiş kimi nə həkim, nə də tibb bacısı yerlərindən tərpenmirdilər.

-Hə, oğlum, familiyanı dəyişib səni Şəfəqli etmişlər. Bircə adıma yaraşdırıb sənə qoyduğum Eldar adına toxunmayıblar. Ya ağllarına gəlməyib, ya da əsas məsələni familiyada gördükləri üçün ananın adı ilə sənə Şəfəqli soyadını veriblər. Səni müəllimlər otağına gətirdilər. Körpəliyindən səndə əsər-əlamət qalmamışdı. Yaşına uyuşmayan qaraqabaqlığın məni dəhşətə gətirdi. Müəllimlərin "Atandır, səni görmək üçün gəlib", -deyərək məni sənə göstərdilər. Aşağı əyildim. Qara gözlərindən doyunca öpmək istəyirdim. Gözlərindən kin, qəzəb yağdı. Sənin uşaq gözlərində haradan idi bu qədər kin, küdurət. "Məni tanımadın, bala, - dedim, - atanam oğlum, atan!" "Mənim atam yoxdur", - dedin və dəhşətli bir hikkəylə üzümə tüpürərək qaçıb otağı tərk etdin.

Özünü saxlaya bilmədi, çiyinləri silkələnməyə başladı. Yanaqlarından üzüaşağı süzülüb axan yaş çənəsini, sonra da əynindəki ağ xaladı islatdı.

-Siz nə edirsiniz, - deyərək həkim həyəcanlanmış halda "xəstəsinə" yaxınlaşdı. - Belə vəziyyətdə sizə ağlamaq olmaz, qətiyyən olmaz, - dedi və özü də qəhərləndi.

-Elədir, oğlum, mənə bu vəziyyətimdə ağlamaq olmaz. Bir də kişi gerek ağlamasın. Mənsə səni itirdiyim gündən ta indiyə kimi həyatım boyu ağlamışam. Lakin göz yaşlarımı görənlər olmayıb. Çünki o göz yaşları qəlbimə, ürəyimə, içimə axıb və nəhayət, məni dünya işığına həsrət qoyub. Mən də başqaları kimi ağlasaydım, göz yaşlarım çölə axardı. Sakitləşərdim... Sən üzümə tüpürüb qaçdıqdan sonra kəsilmiş ağac kimi yerimdəcə qaldım. Nə edəcəyimi bilmədim. Stalinqrad vuruşmasında sinəmdən aldığım düşmən gülləsinin yarası məni belə sarsıtmamışdı...

Dərindən köks ötürdü, əllərinin arxasıyla yanaqlarını sildi. Küncə qısılaraq sakit-sakit, için-için ağlayan tibb bacısı ona yaxınlaşaraq ağ, təmiz tənziplə yanaqlarını, çənəsini sildi, quruladı. Onunsa yanaqları ilə üzünü aşağı axan yaşları aram tapmaq bilmirdi.

-Çox sağ ol, qızım, daha bəsdir, əziyyət çəkmə, - deyib tibb bacısının əlini ehtiramla geri itələdi. Sudan bir qurtum içdi.

-Hə, oğlum, nə edəcəyimi bilmədim, çətin vəziyyətdə qalmışdım. Çiyinlərimə iki əl toxundu və məni yuxarı dikəltdi. Gözlərimə inana bilmədim. Sənin Əsmər müəllimən idi - mənim keçmiş, ilk məhəbbətim... Müəllimlər yanımda xəcalətli iş tutublarmış kimi üzümə baxa bilmir, hamı özünü məşğul göstərməyə çalışırdı. Əsmər müəllimən məni müəllimlər otağından çıxarıb məktəbyanı bağçaya apardı. Mənə ürək-dirək verdi. Taleyi ilə maraqlandım. Onun da taleyi gətirməyibmiş. İnstitutda bir yerdə oxuyurduq. Bir-birimizə olan məhəbbətimiz tükənməz idi. Lakin xəstə ürəkli anasının təkidi ilə başqasına ərə getməyə məcbur oldu. Sonra da meşşan xarakterli əri ilə yaşaya bilməyib. Uşaqları olmamış ayrılıb. İlk məhəbbətini ana məhəbbətinin qorunub saxlanmasına qurban verdiyi üçün dibi görünməyən uçuruma yuvarlanmış, taleyi ilə barışıb, yenidən ailə qurmağı lazım bilməyib. Səni ona tapşırıdım. Taleyini yalnız ona

həvalə edə bilərdim. Səninlə barışacaq ümidim bir daha yenidən qırıldı. Sənin körpə qəlbində mənə qarşı sonsuz kin və küdurət oyada bilmişdilər. Elə bir küdurət ki, indi də sinəndə qövr eləyir. Bunu mən yaxşı başa düşürəm. Ancaq oğlum, mənim heç bir günahım olmamışdır.

-Bəs sonra, sonra gəlib məni tapa bilməzdinizmi?! -deyə Eldar yalvarışlı səsle dilləndi.

-Yox, oğlum, o zaman sən elə bir tərbiyə altında böyüyürdün ki, müəyyən vaxt keçməmiş sənə yaxınlaşmaq olmazdı.

-Siz də həmin vaxtı indiyə saxlamısınız, eləmi?! Necə deyərlər, hazırım naziri. Boya-başa çatmış, tibb elmləri namizədi Eldar Şəfəqlinin atası olmağa nə var ki?!

-Səndən son xahişim budur, oğlum! Sözümlü kəsmə, qoy axıracan danışım, sonra istədiyini hökmü verərsən... Ümid edirəm hökmün düşünülmüş olacaq... Kortəbii yox...

-Yaxşı, danışın. Nə bilirsiniz hamısını danışın, dinləyirəm sizi.

-Hə, oğlum! Əsmər müəllimən bir-iki dəfə səninlə açıq danışmaq, səni başa salmaq istəyib, sənə uşaq inadkarlığıyla: "Mən onu görmək istəmirəm", - demisən. Anan anasının təkidi ilə böyük mənzilli, altı maşınlı, varlı-dövlətli bir ticarət işçisinə ərə getmişdi. Uşaqları olduğu günə qədər sənin nazınla oynayırmışlar. İstədiyini alır, istədiyini geyindirirmişlər. Uşağa bundan başqa daha nə lazımdır... Son vaxtlar sərsəri kimi olmuşdum. İşimi, hərəkətlərimi, hətta danışığımı belə bilmirdim. Tez-tez restoranlara gedir, dərdimi unutmaq üçün içir, yenə içirdim. Bəzən evə kefli gəlib gec yatdığımdan səhər işə vaxtında çata bilmirdim. Doktorluq dissertasiyamı tamam yaddan çıxarmışdım. Məhkəmə yolu ilə sənə aliment vermək hüququndan da məni məhrum etmişdilər. Bir şəhərdə, yaxın məsafədə yaşasaq da, səni görə bilməməyim mənə ağır dərd olmuşdu. Nə isə fikirləşməli, nə isə

etməli idim. Nəhayət, belə yaşaya bilməyəcəyimi dərk edən yaxın dostlarım Moskvaya getməyimi, orada yaşamağımı məsləhət bildilər. Sonra Əsmər müəllimə ilə görüşüb vəziyyəti ona danışdım. Yaxşı ki, məni başa düşə bilmişdi. Sənin tərbiyənlə doğma balası kimi məşğul olacağına söz verdi. Səni yalnız ona ümid ola bilərdim. Moskvaya getdim, məni mənzillə, işlə təmin etdilər. Doktorluq dissertasiyama tamamlamaq üçün mənə xüsusi laboratoriya ayırdılar. Özümə yeni dostlar tapdım. Göz cərrahı professor Vasilyevlə də iş başında, laboratoriyada tanış olmuşuq. Sonra bu tanışlıq ülvi dostluğa çevrildi, hər ay Əsmər müəlliməyə sənin üçün pul göndərir, telefonla danışib sənin vəziyyətinlə tanış olurdum. Ananın ikinci oğlu dünyaya gələndən sonra evdə sənə qarşı münasibət dəyişmiş, atalığın kobudlaşmağa başlamış, hətta sənə qarşı qəddarlıq etməkdən belə çəkinməyibmiş. Bütün bunları yaxşı hiss edən Əsmər müəllimən sənin qəlbinə yol tapa bilir. Bəzən təkliyəndən şikayətlənib səni evinə aparır, gecəni yanında qalmasını təkid edir. Və aranızda yaranan gizli bir ülviyyət sizi canbirqəlbli “ana-oğul” edir. Bəlkə də sizin yaxınlaşmağınıza taleyinizin oxşarlığı kömək edib, ya da nə anandan, nə də atalığından görmədiyən ülviyyəti müəllimədən gördüyün üçün aranızda uçulmaz-dağılmaz bir körpü yaranıb.

O, sözüne ara verib nə isə düşündü: - O vaxt Əsmər, "Sənin körpəni səndən çox istəyəcəyəm, onu sevə-sevə, naz-qəmzəylə böyüdəcəyəm demişdi", - söyləyərək dərinəndən ah çəkdi. Həm həkim, həm də tibb bacısı bu qəmli hekayəti ürək ağrısıyla dinləyirdilər.

-Eh, sən taleyə bir bax, doğrudan da Əsmər mənim körpəmi saxladı, boya-başa çatdırdı. Lakin mənim körpəmi, ikimizin yox... Keşməkeşli tale buna deyərlər.

Bir gün Əsmər ananın yanına gedir. "Təkəm, heç kəsə yoxdur,

evim də məktəbə yaxındır. İcazə versəydiniz Eldar hərdən mənim yanımda qalardı", - deyir.

Brilyanta, daş-qaşa tutulmuş anan əziyyətinin azalacağını, ərinin qaş-qabağının açılacağını, evdə, ailədə yeni xoşbəxtlik yaranacağını düşünüb sabahı fikirləşmədən buna razılıq verir. Daş-qaş, brilyant, var-dövlət, firavan yaşayış ehtirası ananın gözlərini qapayaraq övlad məhəbbətinə üstün gəlir. Ən nəhayət, evinizdən tamam soyuyursan, mehrini, məhəbbətini Əsmərə salırsan. Onu "Əsmər ana", - deyə çağırırsan. Bir gün nəyinsə üstündə atalığınla mübahisəniz düşür. O, səni təhqir edir, öz doğma balasını müdafiə etmək üçün səni alçaldır, heysiyyətinə toxunur. Anana baxırsan, kömək istəyirsən, lakin o da susur. Sənə qahmar çıxmır. O vaxt sən artıq səkkizinci sinifdə oxuyurdun. Əsmər ananın tərbiyəsi altında böyümüş həssas yeniyetmə idin. Və həmin gündən birdəfəlik ayağını evinizdən kəsirsən. Düzdür, bir-iki dəfə anan səni görməyə gəlir, evə qayıtmağını xahiş edir. Lakin sən inadından dönmürsən. Anan sənə rahat yaşayışını, yaxşı geyim-kecimini görüb təsəlli tapır. Nə vaxtsa hirsinin soyuyacağına ümid edir. Lakin o hirs soyumur, əksinə səndə doğma atana - mənə qarşı dərin nifrət oyadır. Əsmər anana - günah hamısı atamdadır, o bizi atmasaydı, axırı da belə olmazdı, - demisən...

Orta məktəbi bitirdikdən sonra tibb institutuna girməyin mənim arzumla oldu. Fənlərdən biliyin yaxşı idi, lakin inşa yazıdan zəif idin. Uşaqlıqdan yazmaqla aran yoxuymuş. İnstitutun professoru Yusifzadədən sənə kömək etməsini mən xahiş etmişdim. O isə səni bütün imtahanlardan tapşırıbmış... Səni yaxşı bir cərrah görmək arzusundaydım. Kiməsə lazım olmaq, kimi isə həyata qaytarmaqdan şərəfli peşə varmı?!

İnstituta girməyin münasibətilə Əsmər anan sənə Bakıda yenidən dəbə düşən bahalı kürk, qızıl qolbaqlı İsveç saati, dəbdə olan fin

kostyumu və yapon maqnitofonu bağışlamışdı. Bütün bunları Moskvadan sənin üçün mən göndərmişdim. Əsmərdən xahiş etmişdim ki, səni heç nədən korluq çəkməyə qoymasın.

-Axı niyə o vaxt gəlib mənimlə belə açıq danışmadınız? Niyə atasız atalı böyüdüyümü mənə başa salmadınız? - deyərək Eldar qəhərləndi. Sözüünün ardını gətirə bilmədi, uşaq kimi hönkürüb ağlayacağından qorxdu.

-Oğlum, fizik olsam da, insan psixologiyasını yaxşı bilirəm. O vaxt sənin beynini, duyğularını yeni fikirlərlə çulğalamaq olmazdı. Sən artıq sərbəst həyata qədəm qoymuşdun. Bir də atalıq borcumu yerinə yetirməyim haqqında əlimdə tutarlı sübutlarım yox idi. Elə bir sübutlar ki, qəlbində mənə qarşı uzun illər boyu həkk olunmuş kini, küdurəti asanlıqla yuyub apara bilsin... Sənə ali təhsil vermək arzusunda idim. İllər ötdü. İnstitutu bitirdin. Xahişimə görə professor Yusifzadə səni Moskvaya, aspiranturaya, Vasilyevin rəhbərlik etdiyi instituta göndərdi. Vasilyev də orada məni əvəz etdi.

Vasilyevin sənə hədsiz qayğы göstərməsi təsadüfi deyildi. O, mənim taleyimin keşməkeşliyini təfsilatı ilə bilirdi. Bu haqda sənə bir söz deməməsini ondan mən xahiş etmişdim:..

Eldar ayaq üstə dayana bilmədi. Keçib stulda əyləşdi. Başını əlləri arasına alaraq, göz yaşlarını tibb bacısından gizləməyə çalışdı. "Gör mən nə qədər amansız olmuşam. Atama qarşı sonsuz nifrətim haqsız imiş. Hara gedirdim, qapılar üzümə açılırdı. Hamı qayğıma qalırdı. Cürbəcür geyimlər, xərclədiyim pullar... Sən demə bütün bunları mənim üçün edən hikkəylə sifətinə tüpürdüyüm atam imiş. İllərlə həsrətimi çəkən, öz taleyini unudub, həyatını mənə qurban verən, axırda da kor gözləriylə mənə möhtac qalan atam. İlahi, necə baxacağam onun üzünə?! Məni bağışlayacaq mı görən?! Hansı üzlə üzr istəyim ondan?! Həyat niyə

bu qədər amansız olur. Kimdir müqəssir?"

Atasının səsi onu xəyaldan ayırdı.

-Hə, oğul, aspiranturanı da bitirdin. Bakıya qayıtdın. Yenə səninlə açıq danışmağa ürək eləmədim, bala. Fikirləşirdim ki, birdən yenə məni rədd edərsən. Heç olmasa sən Moskvada olanda tez-tez sənə uzaqdan da olsa baxırdım. Boyunu-buxununu oxşayırdım. Sən Bakıya gələndən sonra Moskva kimi böyük şəhərdə özümə yer tapa bilmirdim... Yusifzadə ilə danışdım. Səni rəhbərlik etdiyi xəstəxanaya şöbə müdiri götürdüyünü dedi. Bir az arxayınlaşdım. Deməli, hər şey qaydasındadır. Yadındamı, ilk maaşını alanda Əsmər ananın xahişi ilə Moskvaya "pasılka" ilə limon göndərmişdin. Bu, mənim arzum idi, bala. Oğul qazancını, oğul payını yemək arzusu haradan girmişdi qəlbimə, bilmirəm. Əsmərə zəng edib mən istəmişdim limonu. Demişdim ki, qoy Eldar özünün ilk məvacibi ilə mənə pay göndərsin... Sonra birdən-birə zəifləmiş gözlərim qüvvədən düşdü. Görmə qabiliyyətini tamamilə itirdi. Arzum sənənin əlinlə müalicə olunmaq idi. Gözlərim əbədi tutulsa da, qoy həyatımın son anını heç olmasa sənəninlə birgə yaşayım.

-Məni bağışlayacaqsanmı, ata? - deyər Eldar hıçqırdı.

-Hansı ata oğlunu bağışlamayıb, bala?!

-Ata, yalvarıram, aç gözlərini, aç!

-Qorxuram oğlum, qorxuram birdən görməyəm.

-Sən məni görməlisən, ata! Mütləq görməlisən.

Elxan Rüstənzadə həyəcanla ayağa qalxdı. Yaşlı gözlərini ehtiyatla, qorxa-qorxa açdı. Duman içində görünən iki ağxalatlının hansının oğlu olduğunu seçə bilmədi. Dəsmalla gözlərinin yaşını sildi, bir az aralıda dayanan gözü yaşlı tibb bacısını, sonra oğlu Eldarı gördü. Həyəcanla Eldara tərəf getdi:

-Oğlum, Eldar! Mən səni görürəm. Görürəm, bala!

-Ata, atacan, - deyərək Eldar atasının boynuna sarıldı. Bir an heç birisi dinmədi. Sakit-sakit, için-için ağladılar.

-Ata, biz daha ayrıla bilmərik. Biz daha bir yerdə yaşamalıyıq. Əsmər anamla bir yerdə.

-Mən razıyam oğlum, ancaq bir şərtlə. Gedib ananla barışmalısən. Ana, ana olaraq qalır, onu unutmaq, atmaq olmaz. Bunu gələcək taleyin sənə bağışlamaz.

-Sənin bütün şərtlərinə mübahisəsiz razıyam ata! Ancaq sən məndən bir daha ayrılma. Buna razı olmaram.

-Səni təbrik edirəm Elxan, gözlərin də açıldı, -deyərək otağa nə vaxt daxil olduğu heç kimə məlum olmayan Əsmər ağlaya-ağlaya onlara yaxınlaşdı. Üçü də qucaqlaşdılar.

-Yox ana, mənim gözlərim açılıb, bu günə kimi mən kor olmuşam, heç nəyi görməmişəm. Heç nə başa düşməmişəm. Atam həyatı boyu görüb, atam heç vaxt kor olmayıb. Açılan gözlər mənimdir, ana, - deyən Eldar hər ikisini yenidən qucaqladı.

Qalaaltı sanatoriyası, 1979

YANIQ KƏRƏMİ

Q/ırmızı örpəyinə bürünmüş günəş düzü-dünyanı qızarda-qızarda dağlar arxasında batmağa hazırlaşdı. Kənd camaatı toy libasında kolxoz sədri Kərim kişinin axarlı-baxarlı həyətinə tələsirdi...

Zurnaçı Vəli zurnası qoltuğunda, öz dəstəsiylə toyxananın aşağı başında oturub dərin fikrə getmişdi. Yuxarı başda şəhərdən gətirilmiş çalğıcılar Vəlinin dəstəsinə acıq verirmiş kimi mahnını mahnıya calayır, mikrofonu əlindən yerə qoymayan qəşəng geyimli, qara kəpənək bantlı müğənni məmnun halda oxuyurdu. Toyxananın dirəklərinə bərkidilmiş səsgücləndiricilərdən ətrafa gur musiqi axırdı. Elə bil çalanlar altı nəfər yox, otuz altı nəfər idilər. Oynayanlar, müğənniyə sifariş verənlər bəyin şəhərdən gəlmiş tələbə yoldaşları idi. Toyda ciddi nizam-intizam hökm sürsə də, "nəzarətçi"lər nəzarətlərini gücləndirsələr də, şəhərdən gələnlərə bir söz deyə bilmirdilər. Kücləri yalnız dövrə vurub sakitcə oturmuş kənd cavanlarına çatırdı.

Kolxoz sədri Kərim kişinin ortancıl oğlunun böyük toyu olduğu üçün bu kəndə birinci dəfə iki dəstə gətirilmişdi. Biri şəhərdən gətirilmiş şux geyimli müğənninin dəstəsi, o biri isə bu kəndin bütün toylarını qara zurnası ilə yola verən Vəlinin dəstəsi idi. Vəlinin dəstəsi toya can-başla hazırlaşsalar da, gün ərzində birçə dəfə "Vağzal" çalmışdılar. Onu da toy həyətinə girəndə. Ondan sonra Vəlinin dəstəsinə imkan belə verilməmişdi. Arada "nəzarətçi"lərdən biri yaxınlaşıb Vəliyə demişdi:

-Adam oğlusan, qaşqabağını sallama. Yeyin-için, axırda da haqqınızı alacaqsınız. Sədrin tapşırığı belədi!

Vəli istəmişdi dəstəsini götürüb toyxananı tərk etsin. Lakin

kolxoz sədri Kərim kişinin zəhmli baxışı onu fikrindən daşındırmışdı.

Kərim kişinin ortancıl oğlu şəhərdən, özü ilə bir institutda oxuyan qızla evlənmişdi. Qızın atası böyük vəzifədə işlədiyi üçün Kərim kişi bu məsələyə ürəklə qol qoymuş və qız atasının şəxsən iştirak edəcəyinə görə bu toya canla-başla hazırlanmış, məclisin abırlı keçməsi üçün xüsusi "nəzarətçi"lər ayırmışdı. Yaxın qohumlarına, xüsusən "nəzarətçi"lərə demişdi:

- Bircə Məmməd kişidən idi mənim qorxum, o da toya gəlməyəcək, tapşırıram gəlməsin, siz də ehtiyatlı olun, heç bir lağ-lügəyə yol verməyin. Biabır olarıq kişinin yanında. - Şəhərdən gəlmiş qudasını nəzərdə tuturdu.

Toyxananın yuxarı başında, çalğıcılarla yaxın, xüsusi bəzədilmiş, üstü yemək-içməklə dolu stol arxasında oturdulmuş qız atası heç beşcə dəqiqə rahat əyləşə bilmədi. Adam çağırtdırıb stolun üstünü yığışdırdı, bir dəstə güllə bir qrafin suyu saxlatdı. Eynəyini silib stolun üstünə qoydu, əlləriylə çallaşmış saçını darayıb rahat nəfəs aldı. Beşcə dəqiqə bundan qabaq ona həsrət və hərarətlə baxanlar indi hörmətlə baxdılar. Bu baxışlar dodaqlarda təbəssümə dönüb pıçıltıya çevrildi: halal olsun, hayıf belə kişiye Kərimlə qohum olub.

Vəli acığını qara zurnaya tökülmüş kimi stolun üstünə atdı.

-Eh, gidi dünya, - dedi və ah çəkdi. - Mən ölüm belə şey olar? Ay Kərim kişi, böyük oğlunun toyunu bu qara zurna ilə eləmədim? - özü də cavab verdi. - Elədim. Balam indi nə olub, bizi bəyənəmirsən? Bəyənəmərdin... bə niyə çağırırdın... nə olar, adam böyük adamla qohum olanda... Ə, bəyəm bu böyüklər zurnayla böyüməyiblər? Bəyəm onların sümükləri qara zurna ilə qaynaq olmuyub? - Yenə özü cavab verdi. - Olub. - Getdi sənəin dövrənin, - stolun üstünə atdığı qara zurnaya işarə elədi - de, dövrənin indi

onlarında, gitara, saksafon, klarnet, daha nə bilim nələr - deyib o biri dəstəyə baxdı. Sonra mikrofonlu müğənni ilə Aşiq Abdulu müqayisə etdi. Və fikirləşdi ki, Aşiq Abdulun səsi bu müğənninin səsindən qat-qat güclü olar, müğənnini oxudan elə əlindəki mikrofondu: - Alasan mikrofonu əlindən, deyəsən oxu bala, görüm necə oxuyacaqsan, səsin heç toyxanadan bayıra çıxmaz.

Vəli əməlli-başlı hirsələnmişdi. Bu basa-basda ona yaxınlaşıb bir çırtma vuran olsaydı qanı damardı. - Haradasan ay Məmməd, ölmüş günündü, gəl gör kəndinin toyunu nə günə qoyublar, - dedi.

Vəlinin sözlərini heç kim eşitmədi. Səsgücləndiricilərdən ətrafa gur musiqi səsi axırdı. "Hellüloza"nı çalırdılar, müğənni oxuyurdu, şəhərdən gəlmiş cavanlar oynayırdılar. Vəlinin səsini heç kim eşidə bilməzdi. Vəli də bundan istifadə edib istədiyini deyirdi, danışib ürəyini boşaldırdı.

Dövrə vurub sakitcə oturmuş kənd cavanları Məmməd kişinin yolunu gözləyirdilər. Və bilirdilər ki, Məmməd kişi bu toya gəlməyəcək. Eşitmişdilər ki, bu toya iki dəstə gətirildiyi üçün Məmməd kişi inciyib. Bu da "nəzarətçi"lərin uydurması idi. Və bu kənddə Məmməd kişisiz keçən toy bir qara qəpiyə dəyməz. Elə-beləcə oturub oynayanlara tamaşa edirdilər.

Zurnaçı Vəlinin və kənd cavanlarının narahatçılığını özünə dərd eləyən Məmməd kişinin arvadı toy həyətində biş-düşlə məşğul olsa da, özünə yer tapa bilmirdi: "Başı batmışa bax ey, gör kimə naz eləyir, toyuna gəlmir. Ta bundan sonra Kərim kişi çətin barışa Məmmədlə". Fərsət tapınca Kərim kişiye də demişdi:

-Başına dönüm, ay Kərim qardaş, sən fikir vermə, onun başı xarab olub, əlimdən gələn nə var ki?!

-Nə olar, Nazlı bacı, kişinin daha bəyənəməyir bizi, -deyən Kərim kişi bic-bic gülümsünüb uzaqlaşmışdı...

...Qonşu həyətdə, eyvanda oturmuş Məmməd kişi dərin fikrə

getmişdi. Qonşusunun toyunda iştirak etməməsi ona dərin yer eləyirdi. Kərim kişinin onunla bugünkü söhbəti Məmmədin ürəyini didib parçalayırdı. Nə qədər fikirləşirdisə bugünkü söhbəti yönünə, yöndəminə qoya bilmirdi. Bu gün yaxşı tanıdığı Kərim kişini yenidən tanımış, Kərim kişi kiçilərək Məmmədin gözündə heçə dönmüşdü...

-Məmməd kişi, qadan alım, məni düzgün başa düş, bilirsən, xətrini dünyalar qədər istəyirəm, bir yerdə böyümüşük, səngər yoldaşı olmuşuq, sözsüz-sovsuz qonşularıq.

-Sözünü de, Kərim, bilirsən uzunçuluqdan zəhləm gedir.

Məmməd kişi bu gəlişdən onsuz da şübhələnmişdi.

-Məmməd kişi toya təzə qohumlarım da gələcək, bilirsən böyük adamdı, böyük yerdə işləyir... Sən də gələcəksən toya, cavanlar yığışacaq başına, başlayacaqlar oyun çıxarmağa, lağ-luğaz eləməyə, biabır olacağın kişinin yanında.

-Fikrin nədi, ay Kərim?! - Məmməd əsəbi soruşdu.

-Toyuma gəlmə, Məmməd! - deyən Kərim kişi bu kənddə birçə qorxduğu, ehtiyat elədiyi Məmməd kişinin üzünə baxmadan ayağını çəkə-çəkə ondan uzaqlaşdı. Bu sözlər Məmmədi sillə kimi tutdu, sifəti pörtdü, tıncıxmış nəfəsi dərinə gəldi, əlini sancan ürəyinin üstünə gətirib alacalanmış gözlərini Kərimin uzaqlaşan, topal ayağına dikdi.

...1942-ci ilin qışı idi. Şaxta qılınc kimi kəsirdi. Alınmış tapşırığa əsasən Məmmədgilin vızodu gecə saat birdə düşmənin üzərinə qəfil hücum etməli idi. Səngərdə onunla yanaşı uzanmış Kərim çox götür-qoydan sonra fağır görkəmlə, zarıya-zarıya Məmmədə qısıldı və dedi:

-Məmməd, qadan alım, bir güllə vur qıçıma, qoy "komisavat" olub qayıdım geri. Heç olmasa, bəlkə, arxa cəbhədə bir xeyir verə bildim xalqıma.

Altı ay bir yerdə vuruşmuşdular. Bu altı ayda Məmməd Kərimi çox qorumuşdu, ona çox həyan durmuşdu. Kərimin hərəkətləri, qorxaqlığı Məmmədi zinhara gətirsə də, kömək əlini ondan əsirgəməmişdi. Lakin bunu Kərimdən gözləmirdi.

-Doğru sözüdü?! - deyə Kərimdən soruşdu.

-Hə... Məmməd... düz... deyirəm, düz. - Məmməd hirsələndi:

-Güllə sənün ürəyinə dəyəsidə, qıçına yox, - dedi.

-Razıyam, Məmməd, lap elə ürəyimə vur, daha dözə bilmirəm... Qayıdardım evə, sənün də ailənə kömək edərdim.

-Ə, zırrama, - Məmməd barmaqlarının ucuyla Kərimin sinəsindən itələdi, - bu vuruşanlardan, qanını su kimi axıdanlardan nəyin artıqdı. Heç utanıb yerə girirsən. Rədd ol, rədd ol gözümdən.

Məmmədin qırımından Kərim səhvinin böyüklüyünü anladı. Bir neçə gün ürəyində gəzdirdiyini bu gün dilinə gətirərək Məmmədə sirr verdiyi üçün özünü danladı. "Bu Məmməddən nə desən çıxar. Birdən getdi, satdı məni, dedi, Kərim "komisavat" olunmağa məqam axtarır. Gör başıma nə oyun açarlar. Vətən xaini deyib, gülləni çaxarlar tərəmə. Nahaq sirr verdim Məmmədə. Çox nahaq. Zalım oğlu sinəsini gülləyə sipər eləyir, qorxu zad bilən deyil", - deyə düşündü. Yana çevrildi, Məmmədi yanında görmədi, qorxu canına doldu... "Demək məndən üz döndərdi, mənimlə yanaşı uzanmağı da özünə rəva bilmədi. Birdən satar... Yox, satmaz... mərdlikdə, kişilikdə möhkəmdir... Satqınlığı yoxdur... Birdən... bəlkə elə əvvəlcə onu..." Yaxınlıqda partlayan mərmə səsi Kərimi xəyaldan ayırdı. Bu gecəki döyüşdə qəti qərara gəlməliydi. Bir neçə gün bundan qabaq avtomatla qıçından vurmaq istəmiş, lakin tətiyi çəkməyə əli gəlməmişdi. Bu gecəki qarışıqlıq mütləq ona kömək etməliydi.

Gecə saat birdə verilmiş siqnaldan sonra sovet döyüşçüləri səngərlərdən çıxaraq yaxınlıqda yerləşmiş alman faşistlərinin

üzərinə qəfil hücumə keçdilər. Kərim arxada, daldalana-daldalana döyüşçülərin ardınca irəliləyirdi. Avtomat və tüfənglərin şaqqıltısı, atılan qumbaraların səsi, partlayan mərmilərin gurultusu, adamların hay-küyü sakit gecənin şirin yuxusuna haram qatmış, sinəsini parçalamışdı.

Sağ və sol cinahlardan onlara yaxınlaşan sovet tanklarını görəndə Kərimin gözlərində ümid qığılcımını parladı. Tələsik səmtini dəyişərək sağ tərəfdən yaxınlaşan tankla yanaşı düşmən səngərinə tərəf qaçmağa başladı. Sürətini bir az da yeyinlətdi, tankı bir-iki addım qabaqlayıb avtomatdan fasiləsiz atəş açdı... və qəfil "yıxılaraq" sol qıçını altına çəkib sağ ayağını tankın tırtılı altına verdi...

Səhəri Məmmədə xəbər verdilər ki, həmyerlin gecə vuruşunda möhkəm yaralanıb. Sağ ayağı kəsilməsə, yaxşıdı.

Kərimi altı ay müalicə elədilər, dizindən aşağı sınımış, əzilmiş sağ ayağı həkimlərin səyi nəticəsində kəsilmədi.

Ayağını çəkə-çəkə əsgər paltarında kəndlərinə qayıtdı. Ona baş çəkməyə gələnlərə yana-yana dedi:

-Qoymadı fələk, qoymadı, yoxsa o hitlerçiləri qapılarına qədər qovacaqdım.

Anası əlini dizinə çırpdı, göynəyə-göynəyə dedi:

-Boyuna qurban olum, ay oğul. Şükürlüsü budu.

Elə o vaxtdan Kərimin cavanlığını, bir az yazı-pozu bilməyini və ən başlıcası müharibə əlili olduğunu nəzərə alıb kolxoza sədr təyin etdilər. Və Məmmədin müharibədən qayıtdığı günü hamı kimi Kərim sevinmədi, yasa batdı, fürsət tapan kimi Məmmədi xəlvətə çəkib əlini boğazına apardı: - Ötən günlərimiz öz aramızda qalsın Məmməd, bu mən ölüm, kişi yanında çox söz-sov olar, - dedi. Məmməd ona söz verdi ki, onunla işi olmayacaq.

...Məmməd kişiyyə bugünkü kimi heç nə yer eləməmişdi.

Kərimin onu toyuna qoymaması Məmmədin cızdağını çıxarmışdı. - Tfu, - dedi, - donuz oğlu donuza bir bax, məni toyuna yaraşdırmır. Gəlib adam olub,... dünyadır da, neyliyəsen,... kimini qandırır... kimini yandırır. Başqaları məni toyuna üç gün qabaqdan çağırır, məsləhətləşir, tezdən getməyimi xahiş edir... bu isə... buna bax ee, mən ölüm.

Barmaqlarının isindiyini hiss elədi, papirosun odu barmağına yaxınlaşmışdı. Atdı. Dərindən ah çəkdi. Birdən, qonşu həyətdən, toyxanadan gələn musiqi səsi onu xəyaldan ayırdı, beyninə, ürəyinə yeridi, damarlarında axıb sümüklərini isitdi. Bayaqdan çalınan havalar, oxunan mahnılar Məmməd kişiye sirayət edə bilməmişdi. Məmmədin sümüklərinə yeriyən qarazurna isə bu gün susurdu. Bircə bu hava Məmmədi yerindən "oynada" bildi: "Yanıq Kərəmi"ni çalırdılar. Məmməd kişi ayağa qalxdı, sürəhiyə yaxınlaşıb hasarın o tərəfində, qonşu həyətdə qurulmuş toyxanaya baxdı. Gözlərinə inanmaq istəmədi, beş-altı cavan ortalıqda atılıb-düşür, "Yanıq Kərəmi"ni oynayırdılar.

-İnsafsızlar, bimürvətlər, heç adamın da "Yanıq Kərəmi"ni oynamağa qolu qalxar, ay sizi belə-belə... - yağlı bir söyüş söydü. Eyvandan nə vaxt düşdüyünü, qonşu həyətdə nə vaxt keçdiyini bilmədi. Gözünü açanda özünü toyxananın içində gördü. Gəlməyinə peşmanladı, geri qayıtmaq istədi. Artıq gec idi. Onu gören kənd cavanları əl çalıb bir ağızdan oxudular:

Hanı Məmməd dayımız,

Qalib oyun payımız!

Qarışıqlığa oynayanlar geri çəkildilər, çalğıcılar əl saxladılar. Məmməd kişi irəli yeriyib ortalıqda dayandı:

-Oynamayın, oğul, "Yanıq Kərəmi"ni oynamayın. Bu, oyun havası deyil, xalq havasıdır. Kərəmin odlu nəfəsi, Əslinin nakam mənəbbəti qalib bu havada. Bu havanı xalqımız sevə-sevə, ürək

yanğısıyla qoruyub. Bunu oyuna, oyuncağa çevirməyin, bala, - dedi və həsrətlə ona baxan kənd cavanlarını süzdü. "Şəhərdən heç biri oynamayıb, bunlara imkan verməyiblər", - fikirləşdi, üzünü Vəliyə tutdu.

-Ə, Vəli, qara zurnanı dindir görək, - üzünü cavanlara çevirdi, - hə mənim balalarım, durun görüm.

Vəlinin üzünə indi günəş doğdu və bu işıq hamının sifətində gəzdi. Yuxarı başda oturmuş şəhərli qonaq eynəyini stolun üstündən götürüb gözünə taxdı, bayaqından fərqli olaraq indi qürurla əlini saçına çəkdi. Vüqarla, sevinclə Məmməd kişiye baxdı. Vəli həsrətində olduğu qara zurnanı dodaqlarına yaxınlaşdırıb həvəslə "Yallı"nı çaldı. Cavanlar Məmməd kişini dövrəyə aldılar.

"Nəzarətçi"lərin ikisi də birdən Kərim kişiye xəbərə qaçdılar. Rayondan gələn "böyüklərin" qulluğunda müntəzir dayanmış Kərim kişini çətinliklə kənara çəkib elə ikisi də tənəgfəs bir ağızdan dedilər:

-Başına dönüm, ay qağa, Məmməd kişi gəlib!

-Hanı, hardadı?! - Kərim kişi soruşdu.

-Dee toyxanada, cavanları da yığıb başına, yallı gedir.

-Tfu, köpəkoğluna demişdim gəlməsin toyuma, kişinin yanında biabır eləyəcək bizi. Bu saat gedib onu inək balasını ayaqlayan kimi ayaqlayacam, - dedi və hirsli addımlarla, topal ayağını çəkə-çəkə toyxanaya tərəf yeridi. "Nəzarətçi"lərin biri o birinə dedi:

-Gedək ə, qoymayaq, qızmış dana kimidi, birdən doğrudan da kişini salar ayağının altına, "ministrin" yanında biabır olarıq. - Şəhərdən gəlmiş qız atasını nəzərdə tuturdular. Kərim kişinin arxasınca toyxanaya tərəf yeridilər.

"Yallı" qurtardı, cavanlar oturandan sonra heç kimin gözləmədiyini bir hadisə baş verdi. Şəhərli qonaq qalxıb Məmməd

kişiyə yaxınlaşdı:

-Əsl kənd toyu belə olmalıdır, yoldaşlar, - dedi, -sevinin ki, sizin Məmməd kişi kimi ağsaqqalınız var. Çox sağ ol, Məmməd kişi. İcazə versən səninlə bir "Heyvagülü" oynayardıq.

Hamı əl çaldı. Vəli yenidən, özü də həvəslə çalmağa başladı. Şəhərli qonaq Məmməd kişi ilə qəşəng oynayırdı. Toyxanaya hirsli addımlarla daxil olan Kərim kişi gözlərinə inanmaq istəmədi. Təzə qudası Məmməd kişi ilə qol açıb oynayırdı. Yaxına gəldi, bir dəstə pul çıxarıb qohumu ilə Məmməd kişinin başına şabaş səpdi. - Sizə qurban olum, - dedi və qol açıb onlarla oynamağa başladı. Vəlinin üzünə günəş yenidən doğdu və toyxanada oturanlara gözləri ilə görməsəydilər başqa vaxt and içib deyən olsaydı ki, böyük oğlunun toyunda oynamayan Kərim kişi bu toyda qol açıb, özü də Məmməd kişi ilə oynayıb, inanan olmazdı.

Sayrışan ulduzlar əhatəsində ahəstə hərəkət edən bədirlənmiş Ay da bu mənzərəyə baxıb gülümsündü.

Toy qurtardı. Şəhərli qonaq Kərim kişiyə dedi:

-Mən bu gecə Məmməd kişiyə qonaq olacam.

-Nə danışırırsız, - Kərim dedi. - Sizin üçün ayrıca otaq hazırlatmışam. Məmmədgildə rahat olmazsınız.

-Əsl rahatlığı Məmməd kişi bu toya ayaq qoyandan sonra tapmışam, - deyən qonaq Məmmədin qoluna girib Kərimdən aralandı.

Məmməd kişi toyun axırına kimi qonaqla yuxarı başda, yanaşı oturmuşdu.

...Məmməd kişinin evində, divara vurulmuş xalça üzərində telli sazla yanaşı asılmış çərçivəli şəkil qonağı heyrətə gətirdi: müharibə zamanı müxtəlif sənədlərlə birgə məhv etdiyi şəkillərdən biri idi. Eynəyini sildi, yenidən baxdı. "Özüdür ki, var", - deyə düşündü.

-Məmməd, bu şəkildəki gənc leytenant kimdir? -Qonaq soruşdu.

-Eh, cəmi altıca ay bir yerdə vuruşduq,... bizim vzvod komandiri idi, ... ağır bir döyüşdə ayrı düşdük. Müharibədən sonra evlərinə getdim... Anası ağladı... Qara kağızı gəlibmiş...

-O şəkildəki leytenant mənəm, Məmməd... Əsir düşmüşdüm, müharibədən çox sonra evə qayıtdım. Bütün sənədləri, şəkilləri və sənin ünvanını da əsir düşərkən məhv etmişdim.

-Sərdar?! - deyə Məmməd kişi qonaqla qucaqlaşdı, üzünü qonşu otağa tutub arvadını səslədi. - Nazlı, ay Nazlı, düş xalxaldan o qara qoçu bəri çək, qurban kəsəcəyəm.

-Qurban lazım deyil Məmməd, o vaxt səngərdə, gitarada çaldığın "Yanıq Kərəmi"ni bu gün mənim üçün sazda çal, başqa heç nə istəmirəm, - deyən qonaq xalça üzərində asılmış saza işarə elədi.

-Dilimi ağzımda yandırma Sərdar, əvvəlcə qurban kəsəcəyəm, sonra da sənin üçün səhərə kimi sazda çalacağam...

Kərim kişi həyətlərində oturub dərin fikrə getmişdi, sanki bu toy öz həyətinə yox, qonşusu Məmməd kişinin həyətinə olmuşdu. Məmməd kişinin evindən saz səsi gəlirdi.

Sazın pərdələrindən qopan "Yanıq Kərəmi"nin həzin naləsi gecənin zümzüməsinə qovuşub şirin layla çalırdı.

Bakı, 1985

QÖNÇƏ QIZILGÜL

Qıçlarında taqət qalmamışdı. Bu gün səhərdən şəhərin gül mağazalarını gəzdiyi üçün yorulub əldən düşmüşdü. Axtardığı bircə dəstə qönçə qızılgül idi, tapa bilməmişdi. Bazarda gördükləri də xoşuna gəlməmişdi. Mərdəkana, uşaqıq dostunun yanına xahişə gəlmişdi. Bu son ümid yerindən boş qayıtsaydı, məzəmmətli baxışlarla qarşılaşacaqdı. Belə bir əziz gündə yaranacaq qanqaraçılığı ağırlığını çiyinlərində hiss edirdi...

Qapını döydü, bir azdan qapını açan dostu onu gülərlə qarşıladı:

-Azad, nə yaxşı gəlmisən? Səndən çıxmayan iş, -dedi.

-Bir dəstə qızılgül lazımdı, qönçələrindən.

-Lap yadımdan çıxmışdı, bu gün axı 8 Martdır-qadınların bayramıdır. Sənin də anan yalnız qönçə qızılgülü xoşlayır... Anana da qurban olum, sənə də. Anana ona görə qurban oluram ki, güllərin şahını sevir. Bu boyda yolu basa-basa anan üçün gül aparmağa gəldiyinə görə sən də can qurban eləməli oğulsan. Bax, indi sənin üçün belə bir dəstə bağlayacağam, - sağ əlini yumub, baş barmağını dik tutdu. - Hamısı da təzə tər qönçələr.

Azad nə "hə" dedi, nə "yox". Başını aşağı saldı. "Anam üçün aparsaydım nə vardı ki, heç yazığın üzünü aylarla görə bilmirəm. Pörtmüş sifətini dostundan gizləmək üçün yana çevrildi, həyat boyu cərgə ilə əkilmiş qızılgül kollarının arası ilə irəlilədi. Qönçə güllərin ətri onu vursa da, heç bir ləzzət almadı. Dostunun, "gülləri anan üçün aparırsan" deməsi Azadı sanki yuxudan ayıltmışdı. İki aydan artıq olardı ki, anasını görmürdü. "Son zamanlar arvad yaman qocalıb. Yanına gedəndə heç nədən şikayətlənmir, heç nə istəmir, elə bil doğma balası deyiləm. Özünü tox tutur, mənə xərcə

salmaq istəmir, verdiyim az-para pulları arvad həmişə rədd edir. Belə əziz gündə gedib təbrik edə bilmədim.”

Qoydular ki...

... -Azad, şəhərə çıxmıyacaqsan? - Həyat yoldaşı soruşdu.

-Şəhərə niyə çıxmalıyam ki?

-Bəs anamı təbrik etmək lazım deyil?

-Ananın ki, hədiyyəsini axşam vermişik, bir dəstə qərənfil də üstündə. Heç bilirsən onu nə əziyyətlə aldım.

-Bilmirsən ki, anam yalnız qönçə qızılgülü sevir -deyərək arvadı Azadı nazla qucaqladı. Azad istədi əlini boğazına aparsın, "Məni bura yığmırsız" desin. Lakin demədi. Bu gün qanını qaraltmaq istəmədi. Onsuz da son zamanlar dözə bilmirdi. Əsəbilik onu əldən salmaq üzrəydi. Qabaqlar hər şeyi zarafata salsa da, artıq bacarmırdı.

-Mənim anam ana deyil, heç demirsən gedib onu da təbrik edək. Axırıncı dəfə iki ay bundan qabaq yanından gəldiyimizdi.

-Nə deyirəm ki, gedək, onu da təbrik edək... - deyərək arvadı əsəbi halda güzgünün qabağına keçib saçlarını daramağa başladı, -ancaq mənim anam sənə anam kimi deyil, tez inciyir, həssasdı, hər şeyə bir mənə verir, bunu başa düş, Azad. Sənə anam nə var ki, ipək kimi arvadı. Bir də bu rahatlığı bizə kim verib, rahat otaqlar, yaxşı yaşayış, bunların hamısını edən anam deyilmi?

-Belə çıxır ki, mənim anam heç nə başa düşmür, hər şeyi dərk edən, dünyanın işləklərini başa düşüb qiymətləndirən bircə sənə anamdır. Çox səhv danışsan.

-Bəlkə səhv sən edirsən, Azad?..

Cavab vermədi. Yorğun adamlar kimi kresloya çökdü. Aylarla yol gəlmiş, nəhayət, mənzil başına çatanlar kimi bədəni gizildədi. “Düz deyir, səhv mən etmişəm, indi də düzəltməyə iradəm çatmır”. Fikrə getdi. Ötən günləri xəyalən yenidən yaşadı.

Buraxdığı, yol verdiyi səhvləri saf-çürük etməyə, səbəbini araşdırıb gec də olsa yönünə, yöndəminə qoymağa yollar aradı...

...Kənddə yaşayırdılar. Həyətdə çoxlu qızılıgül kolları əkməşdilər. Bayramlarda, bəzən hər həftə atası güllərin qönçələrindən iri bir dəstə bağlayıb evə gətirər: “Hə, arvad, sənün üçündü bu dəstə”, - geyərdi. Azadın anası necə də sevinərdi, gülləri sinəsinə sıxıb gözlərini yumardı. Azad onda bilərdi ki, anası atasına “sağ ol” deyir.

Atasının işi ilə əlaqədar şəhərə köçdülər. Onlara müvəqqəti yaşamaq üçün iki gözlü, balaca aynabəndli kiçik mənzil verdilər. Atası adətində xilaf çıxmadı, yenə hər bayramda evə qızılıgül dəstəsi ilə gəldi. Ömür ona möhlət vermədi, sinəsində gəzdirdiyi qəlpə öz işini gördü. Müharibədə axıra qədər vuruşsa da, azad, rahat həyatda yaşaya bilmədi, başqaları kimi onu da müharibənin sağalmaz yarası həyatdan əbədi apardı. Və onlara müvəqqəti yaşamaq üçün verilmiş kiçik mənzil daimi oldu.

Azadın məktəbdən ayrılacağından qorxan anası zavodda işə girdi, oğlunun heç nədən korluq çəkməməsi üçün əlindən gələni əsirgəmədi. İllər qanadlı quş kimi keçdi. Azad ali təhsil aldı. Bir institutda oxuduğu qızla da evləndi. İki ay yaşadılar anasının yanında. Mənzilin kiçikliyindən, kommunal şəraitinin pisliyindən tez-tez şikayətlənən gəlin Azada deyirdi:

-Gedək anamgildə yaşayaq, nə olar, o da sənün anan, görürsən xətirini necə istəyir.

-Anamı tək qoyum, özü də bu yaşında? Eşidən nə deyər?

-Tək niyə qoyuruq ki, səhər axşam gəlib yoluxarıq. Bir də ay Azad, bütün mebellərim qalıb anamgildə, bura sığışmır, nə olar gedərik yaşayarıq bir yerdə, üç otaqdı, tək anamın, bizə nə maneçiliyi olacaq ki...

Gəlininin narahat, fikirli dolandığını, hərdən hər xırda şeyə

əsəbiləşdiyini, bu evə yovuşmadığını duyan ana, gələcəkdə davadalaşın baş verməməsi üçün oğlunu yanına çağırdı:

-Oğlum, Azad, mən yaşadığımı yaşamışam, gördüyümü də görmüşəm, indi dövran siz cavanlarındı, çalışın gününüzü xoş keçirin, bala. Bu ev-eşik sizin üçün darısqaldı, yığışın gedin qayınanangilə, tək arvaddı, onun da könlü xoş olar, - dedi. - Mənə qalınca, məndən yana fikir çəkməyin, lap elə səhər-axşam özüm gəlib sizi yoluxaram.

Arvadına olan məhəbbəti Azadı fikrindən daşındırdı, yığılıb qayınanasıgildə yaşamağa razılıq verdi. İlk illəri rahat, mehriban yaşadılar. Bir neçə il uşaqları olmadı. Daha doğrusu, Azadın həyat yoldaşı anasının təkidi ilə bir neçə il uşaq istəməmiş, subay gəzib dolanmağı üstün tutmuşdu.

Və bir gün Azadın körpəsi dünyaya göz açdı, totuq bir qızı oldu. Qayınanası əsəbiliyini, tez-tez başı ağrıdığını bəhanə edib uşağa baxmaqdan imtina etdi. Uşağa Azadın anası baxdı, ən çox sevdiyi adı - Qönçə adını uşağa qoydu. Bu adı bəyənməyən Azadın arvadı ilə qayınanası əvvəllər daş atıb başlarını tutdular. Azad uşağın adını yazdırıb yaş kağızı alandan sonra bir müddət küsü saxladılar. Körpə qığıltısı, körpə təbəssümü onları tez barışdırdı. Azadın anası özünə yer tapa bilmirdi, səhərin nə vaxt açıldığını, axşamın haçan düşdüyünü hiss etmir, pərvanə kimi körpənin başına dolanmaqdan yorulmurdu.

Qönçənin yaşı tamam olandan sonra Azad anasını gec-gec görürdü. Uşağa artıq yoldaşı ilə qayınanası baxırdı. Qönçənin bir yaşı tamam olandan sonra qayınanası yenidən Azadla qızını öz yanına çəkmiş, uşağa baxmağı öz öhdəsinə götürmüşdü.

Son zamanlar ailədə tez-tez narazılıqlar baş verirdi. Hər işə qarışan qayınanası uşağın adını lağa qoyur, bu adın köhnəliyindən şikayətlənir, Azada qarşı olan incikliyi tez-tez bürüzə verir,

müxtəlif bəhanələrlə ailədə tam hökmranlığı öz əlində saxlamaq istəyirdi.

Qabaqlar hər sözə zarafatla cavab verən Azad son zamanlar əsəbiliyindən susur, yaranacaq qanqaraçılığın, incikliyin acısını, ağrısını qabaqcadan duyduğu üçün qaynanasına cavab vermir, bu da arvadı təbdən çıxarırdı, daha çox deyinməyə başlayırdı.

Azad bir gün özünü saxlaya bilmədi, qaynanasının cavabını yerindəcə verdi, arvadına isə: "Dur, uşağı da götür, gedirik evimizə. Bir daha bu evdə yaşamaram", -dedi. Arvadı anasını müdafiə etdi. Azad təkləndi.

-İndi ki belə oldu, mən getdim, məni bir daha gözləməyin, istəsən yığışıb gələrsən evimizə, - deyən Azad paltarını geyinib hirsli evdən çıxdı. Pilləkənin bir pilləsini düşmüşdü, ikincisini düşəndə körpəsinin -Qönçənin qışqırığını eşitdi. Uşaq göynəyə-göynəyə ağlayırdı. Ürəyi dözmədi, geri qayıtdı, evə girib küncdə üzünü üstə yığılıb için-için ağlayan körpəni qucağına aldı. Uşaq atasının üzünü toppuş əlləri ilə qucaqladı, ərköynləşib yenidən hönkürməyə başladı.

-Bəs niyə qayıtdın, getməyə kişiliyin çatmadı, yoxsa camaata xox gəlirdin? Gördün, adam necə qayıdır? -Qaynanası əllərini ölçə-ölçə danışdı. - Mən də onu elə böyütmüşəm ee, - qızını göstərdi, - indi razı olmaram ki, gedib o balaca daxmada çürüsün, - dedi.

Azad cavab verməyi yersiz bildi. "Düz deyir, Qönçənin qışqırığı qaytardı məni, yoxsa qayıtmazdım", - deyə düşündü. İllərlə atasını görməyibmiş kimi Qönçə Azadın boynunu qucaqlamışdı. Bir az bundan qabaq Azadı pilləkəndəncə geri qaytarmaq üçün körpənin yanından yağlı bir çimdik götürüb sonra da üzüqoylu küncə atan qaynanası əmələndən razı qalmış kimi Azadı kinli-kinli süzürdü...

-Hə, bu da sənin qönçə qızılgülün, - deyərək qucağında iri bir

dəstə ilə Azada yaxınlaşan dostu onu xəyaldan ayırdı.

Dostundan ayrılıb yola düşdü. Qucağında tutduğu qızılgül qönçələrinə baxıb fikirləşdi. "Aparıb bu gülləri verəcəyəm, bu günü də dözməliyəm. Sabahdan isə..." Özünə çox belə söz vermişdi. Lakin hər dəfə, nəyinsə xatirinə, yaranacaq qanqaraçılığı, qonşular arasında, sonra bütün tanış-biliş yanında yeni mövzuya çevriləcək söz-söhbəti eşitməmək, görməmək üçün güzəştlərə gedir, susmağa məcbur olurdu. Bu fikirlərlə şəhərə nə vaxt çatdığını hiss eləmədi. Evə getmək üçün avtobusa mindi, basabas idi. Qucağındakı gülləri əzməmək üçün oturanlardan kiməsə verməli, saxlamasını xahiş etməli idi. Yaxında oturanlardan birinə müraciət etdi:

-Zəhmət olmasa, bu gülləri... - Qadın başını qaldırdı, baxışlar qarşılaşdı, həyəcanlı gözlər bir-birinə dikildi. Anası idi. Damarları çıxmış, göyümtül qan laxtaları ilə əhatə olunmuş, arıq əlində öz gözəlliyini itirmiş, ömür-gününün son anlarını yaşayan üç dənə solğun qızılgül tutmuşdu. Oğlunun qucağında təzə tər, qönçə qızılgülləri görən ananın çuxura düşmüş gözləri ani işıqlandı, gözəlliyini itirmiş, ağarmış dodaqları təbəssümlə "Azad, oğlum", - deyə pıçıldadı. Azadın bədəninə sanki qor doldu, ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı, gicgahlarında küt ağrılar yarandı, nə deyəcəyini, necə danışacağını qət edə bilmədi. Sayıqlayan adamlar kimi üyüdüb tökməyə başladı:

-Ana, qurban olum, ay ana. Nə yaxşı burdasan, fikirləşirdim, indi evdə təksən, darıxırsan..., yolumu gözləyirsən, nə yaxşı bu adamların arasındasan, nə yaxşı... Al, al bu gülləri..., bayramını təbrik edirəm, ay ana - dedi və gülləri anasının qucağına qoydu, əyilib üz-gözündən öpdü. Ananın yanında oturmuş ağbirçək qadın maraqla soruşdu:

-Nəvəndi?

-Yox, oğlumdu.

-Deyəsən, uzaqdan gəlib?

-Hə, uzaqda idi, çox uzaqda, lap bir dünya o tərəfdə,-dedi. Evə gəldilər. Kasıb, balaca mənzil Azad üçün nə qədər doğma idi.

-Ay oğul, bu gülləri neynirdin alıb, filan qədər xərc çəkmisən, - anası nəfəsini də-rə-dərə danışdı, -burnumun ucu göynəyir Qönçə üçün, gətirəydin heç olmasa uşağı görəydim. İnciməyin, ay oğul, gəlib sizi yoluxa bilmirəm... Gözümə birtəhər dəyirsən, nolub?

Güllərin anasına qismət olduğuna görə Azad sevinirdi.

-Bu saat zəng çalaram Qönçəni gətirərlər - deyib telefona yaxınlaşdı. Nömrəni yığdı, xəttin o başında arvadının səsini tanıdı. Təmkinlə danışmağa başladı:

-Qalx, uşağı geyindir, öz paltarını da götür, gəl anamgilə. Bu gündən etibarən birdəfəlik anamın yanında yaşayacağıq... Mənim bir daha o evdə işim yoxdur, - dedi. Rahat nəfəs aldı. Sanki çiyinlərindən ağır bir yük götürülmüşdü. İllərlə onu əzən, əzib suyunu çıxaran, mənliyini, dəyanətini əlindən alan, canlı ola-ola cansızlaşdıran və ən nəhayət, quru bir müqəvvaya döndərən ağır bir yükü əbədi çiyinlərindən atmışdı.

Anasının verdiyi kəkotu çayını həvəslə içdi. Radioqəbuledicinin düyməsini basdı, tənzimləyicini fırladıb "Arazın" üstündə saxladı. "Vağzal" çalınırdı.

Qönçə qızılgül dəstəsinin ətri otağa dolmuşdu.

Bakı, 1986

YAŞIL PÖHRƏ

*El ağsaqqalı, mərhum
Nemət kişinin xatirəsinə*

Maşın Axuxçayın üstündə qurulmuş körpünü keçib asfalt yola çıxmışdı ki, qoca sərnişin çaşqınlıqla "Saxlayın, burada saxlayın", - dedi. Bayaقدan onunla yanaşı oturmuş qocanın müəmmallı hərəkətini izləyən sürücü sükanı sağa burub əyləci basdı. Maşın yolun kənarında dayandı. Sürücü yanında oturmuş saqqallı qocaya baxırdı. Qoca yaşıl donunu yenicə geyinmiş meşələrə, başı uca, zirvəli dağlara, otlu biçənəklərə, ara-sıra ağ çiçək açmış alça, ərik ağaclarına heyranlıqla baxır, sanki ömründə belə mənzərə ilə birinci kərə rastlaşırdı. "Həmin yerlərdi, həmin meşələr, həmin vüqarlı, əzəmətli dağlar, heç biri dəyişməyib, heç biri öz görkəmini, əzəmətini itirməyib. Təkcə dəyişən, artıb çoxalan evlərdi. Salınmış asfalt yoldur. Çayın üstündə qurulmuş bu körpü, bütün bu dəyişikliklər yaxşıdır, çox yaxşı, kənd isə həmin kənddir".

Qoca fikrini dəqiqləşdirmək üçün sürücüyə tərəf döndü:

-Oğul, bura Xənəyədir, eləmi?

-Bəli, əmi, Xənəyə kəndidir. Deyəsən, buralara qonaq gəlmisiniz. Nabeləd adama oxşayırsınız.

Qoca fikrə getdi, istədi desin nabeləd deyiləm bala, gəlmə də deyiləm, buralarda böyümüşəm. Bax, bu dağların hər daşına, hər keçidinə bələdəm. Bir az məni çaşdıran yeniliklər oldu. Bir də on illik Sibir həyatım, on illik sürgünlüyüm. Sibirlik iş tutmuşdum bala, cəzamı da çəkdim, özü də günə-gün oturmuşam. Lap axır saatına kimi.

Qocanın boğazı göynədi, qəhər onu boğdu, bu yaşında, bu

vədəsində ona Sibirlik iş yaraşardımı?! Bütün bunları sürücüyə demədi, utandığından deyə bilmədi. Ancaq fikirləşdi ki, sürücüyə nə isə demək lazımdır, özü də xoş bir söz, şirin bir kəlmə.

-Hə, oğul, qonaq gəlmişəm bu yerlərə, müddətini isə bilmirəm, - dedi, qapını açıb kabinədən yerə endi. - Sağ ol, bala, sənə yaxşı yol arzulayıram, mərdimazardan uzaq ol bala, uzaq. - deyib qapını örtüdü.

Sürücü mühərriki işə salıb yola düşdü, qocanın müəmma ilə dediyi, "qonaq" kəlməsinin mənasını başa düşmədi. Və fikirləşmədi ki, cavan olsa da, özü də qonaqdır bu dünyada. Bir gün gəldiyi kimi, bir gün də köçəcək. Köçməlidir də. Vaxtından artıq yaşaya bilməz.

Nemət kişi şose yolunun sağ tərəfindən, tərəliyin ətəyindən başlayan yemişan, moruq kollarının arasından keçən, sonra da geniş biçənəyin qırağı ilə burulub gedən cıgırla yaşına uyuşmayan yeyin addımlarla yeriməyə başladı. Sağ tərəfdən axan Axuxun kükrəyən səsi, qıcalığı yaşıllığa bürüyə-bürüyə axıb gedən Cırlı bulağın həzin şırıltısı, budaqdan-budağa qonan quşların nəğmələri, yaxınlıqdakı döşdə yerləşən qızılgüllüyün ətrafı bürümüş ətri ecazkar təbii mənzərə yaratmışdı. Nemət kişi sanki bu gün bunları görmür, eşitmir, öz mənzilinə tələsir, onu görmək istəyirdi. Yaralı, kimsəsiz qoyub getdiyi, bu on ildə başına nələr gəldiyi bilinməyən bir yaşıl pöhrənin görüşünə tələsirdi.

Talanın başına çatdı. Yaşıl pöhrəsi gözə dəymirdi. Sol tərəfə baxdı, buradakı kol-koslar tamam təmizlənmiş, yerində alma ağacları əkilmiş, böyük bağ salınmışdı. Sağa baxdı, yenə həmin mənzərə ilə qarşılaşdı. Ürəyi sancdı, başı fırlandı. "Deməli, onu da kol-kosla birlikdə qırıblar. Məndən yadigar qalmış yaşıl pöhrəni məhv ediblər".

Cırlı bulağa tərəf baxdı. Təzəcə çiçəkləmiş alma ağaclarının arasında boylu-buxunlu bir ağac gördü. "Odur, özüdür ki var. Mənim yaşıl pöhrəm". Ağaca tərəf qaçdı. Tarlanın qırağında, alma ağaclarının arasındakı qollu-budaqlı palıd ağacının altına gəldi. Qoyub getdiyi

yaşıl pöhrə idi. Kəsilmiş palıd kötüyünün dibindən çıxmış balaca yaşıl pöhrə bu on ildə böyüyüb qollu-budaqlı ağac olmuşdu. Aşağı oturdu, ağacın gövdəsini qucaqlamaq istədi, başını qolları arasına sığışmayan gövdəyə söykədi. Hiss etdi ki, qəhər onu boğur, ağlamaq istəyir! Çiyinləri silkələndi, sonra hönkürməyə başladı. Sakit-sakit, için-için ağladı. Gözlərindən süzülüb üzü aşağı axan yaş saqqalını, sonra isə ağacın gövdəsini islatdı.

Astadan, qırıq-qırıq danışmağa başladı: "Böyümüsən, qollu-budaqlı kişi olmusan. Maşallah, gövdən qollarımın arasına sığışmadı. Bu on ilimin hər günü, hər saati, hər dəqiqəsi səni anmışam, səni xatırlamışam. Bircə ümidim, pənahım sən idin. Həyatımın yadigarı, sevgimin şahidi, heç kimə bəlli olmayan sırımın sirdaşı yaşıl pöhrə. Nə yaxşı yaşadın, itirmədin qeyrətini, itirmədin dəyanətini. Yaxşılar arasına düşmüşsən. Toxunmayıblar sənə. Biliblər, sənə görə Sibirlik olmuşam. Bir Allah şahiddi, birinin pişiyinə də daş atmamışam. Ancaq Sibirlik iş tutdum. Sibirə göndərildim."

Gözlərindən axan yaş aram tapmaq bilmirdi. Haradan idi onun gözlərində bu qədər yaş, özü də bilmirdi. Sanki keçmiş məhəbbətinin, gənclik illərinin, ağır Sibir günlərinin, keşməkeşli həyatının acısını, ağrısını bu göz yaşları ilə yumaq, dolub-daşlaşmış ürəyini boşaltmaq, sonra rahatlaşmaq istəyirdi. İki dəfə ağlamışdı ömründə. Birinci dəfə anasının vaxtsız ölümü kövrəltmişdi onu, uşaq hönkürtüsüylə, uşaq hıçqırığıyla ağlamışdı. İkinci dəfə...

...Axşam işdən sonra kəndə qayıtmazdan qabaq bu ağacın altında görüşməli idilər. Nemət yaşıl otların üstünə uzanmış, əllərini qoşalaşdırıb başının altına "balınc" eləmişdi. Gözləri palıdın yarpaqları arasından səmada sayrışan ulduzlara, ahəstə hərəkət edən Aya dikilsə də, fikri Züleyxanın yanında idi. Bu gün biçinçi qızlar arasında görməmişdi onu. Başına qəribə fikirlər gəlirdi. Birdən qaçırırlar?! Kimin nə ağzı var. Nemət kənddə adnan sayılan cavandı.

Onun qabağına hələm-hələm oğullar çıxıb bilməz. Birdən məndən üz döndərər?! Axı, nəyə görə? Yox, bu ola bilməz. Züleyxanın sevgisi təmizdir. Bəlkə xəstələnib. Narahatlıqla yan-yörəsinə baxdı. Hənirti yox idi. Deməli, gəlmədi. Başında nəşə var. Kəndə qayıtdı. Qonşulardan xəbər tutdu. "Züleyxa xəstələnmişdi. Qızdırması var, sayıqlayır. Qocalar deyirlər ki, ona təzə vurulmuş qanlı ceyran əti lazımdır", - dedilər Nemətə.

Qoşalülə tufəngini götürdü. Gecəni səhərə kimi çölləri gəzdi. Səhərin ala-toranında, Şır-şır bulağının yanında bir cüt ceyran gördü. Tufəngi üzünə aldı, istədi atmasın. Ceyranın gözəlliyi, məsum baxışları məftun eləmişdi onu. Tətiyi çəkməyə əli gəlmirdi, ancaq sevgilisinin ağır halı onu çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşdu. Güllə açıldı. Ceyran bircə kərə tullandı, yerə dəydi, sonra yumağa döndü, bir azdan qüvvədən düşmüş əl-ayağını asta-asta oynadı.

Nemət yerə uzanmış ceyrana yaxınlaşıb sümük dəstəkli bıçağını çıxartdı. Heyvanı boğazlayıb başını kəsmək istəyirdi ki, əli havada qaldı. Ceyranın gözlərindən axan yaş damlaları onu heyrətə gətirdi. Bir az aralıda dayanmış bala ceyran ürkək-ürkək onlara baxırdı. Nemətin vurduğu ana imiş.

Əlləri əsdi, qəhərləndi, anasının ona baxa-baxa can verdiyi yadına düşdü. Yanaqlarının islandığını hiss etdi. Nemət ağlayırdı.

Güclə dikəldi. Kollara söykədiyi qoşalülə tufəngini götürüb yaxınlıqdakı ağacın gövdəsinə çırpdı. Parça-parça olmuş qoşalülənin qundağı əlində qaldı...

Bu hadisəni eşidənlərin hərəsi bir söz danışdı. Neməti lağa qoyanlar da oldu. "Çölün heyvanını istəklisindən əziz tutub" deyənlər də oldu. Hərə öz düşündüyü kimi qiymətləndirdi bu hadisəni. Ahıllar, aqillər Nemətə "afərin" dedilər. "Əhsən, mərhəbə" söylədilər...

O illərdən xeyli keçmişdi. Nemət Züleyxasına qovuşmuş, oğullu-qızlı ailə sahibi olmuşdu. Dünyanın bütün işləklərində xoşbəxtlik,

bəxtəvərlik arayır, axtarırdı.

Bir gün sədr onu yanına çağırdı. Stul göstərib-əyləş, - dedi. Sonra mühüm bir məsələyə, böyük mətləbə keçirmiş kimi aram-aram, təmkinlə sözə başladı:

-Nemət kişi, belədir məsələ, kolxozumuz pis işləmir, camaatımız yaxşı dolanır. Tikililərimiz artır, cavanlarımız evlənir, ailə qurur. Müharibədən sonra görürsən, kəndimiz nə qədər böyüyüb, toylu-düyünlü obaya çevrilib. Rəhbərlik də bizim kolxozdan narazı deyil. Amma təkcə bunlarla iş bitmir. Geri qalan işlərimiz, sahələrimiz hələ çoxdur. Bunun üçün əl-ələ verməliyik, tədbir tökməliyik, - dedi və sınaıyıcı nəzərlərlə Neməti süzdü.

-Mənlik bir iş varsa, əlimdən gələni əsirgəmərəm. Haraya lazım olsa günü bu gündən getməyə hazırım.

- Bilirdim, Nemət kişi, bilirdim cavabın belə olacaq, - sədr stolun siyirtməsindən qovluğu götürüb açdı. Bir neçə yazılı kağızı stolun üstünə düzdü. -Görürsən bunları, - dedi, - hamısı aktdır, töhmətdir, xəbərdarlıqdır, amma nə mənası, "quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz, gerek quyu suyu dibindən versin". Dünən axşam heyətin iclasında elə bu səbəblər üzündən meşə gözətçisini işdən azad etdik.

Heyət səni məsləhət bilib, meşələrimizi, bu boyda sərvətlərimizi sənə etibar edib. Ötən dəfə sənə demişdim, razı olmadın, ancaq indi söz güləşdirməyəcəyik. Meşələrimiz əldən gedir, onları qoruyub saxlamaq lazımdır. Ev də tikməliyik, odun da yandırmalıyıq, ancaq kor-koranə yox, yönüylə-yöndəmiylə. Sənə qoşalülə tufəng də verəcəyik. Ümidimiz sənsən.

O gündən Nemət vurğunu olduğu meşələrin gözətçisi oldu. Nemətin işindən, qoyduğu qanundan razı qalanlar da var idi. Lakin ilk vaxtlar narazı olanlar daha çox idi. Tez-tez sədrin yanına şikayətə gədirdilər. Sədr də cavablarını verirdi, "Meşənin gözətçisi odur, özüylə danışın, nə desə, demək, qanundur, qanunla deyir. Nemət heç

vaxt haqsız iş tutmaz, haqsız danışmaz".

Sədrin bu cavabından sonra hamı Nemət kişiylə hesablaşmalı oldu, hamı da razı qaldı, hamının da işi yaradı.

- Nemət əmi, bir az odun lazımdır.
- Çıxın güneyə, orada iki ağcaqayın quruyur, kəsin götürün.
- Nemət qardaş, oğluma ev tikmək istəyirəm, material lazımdır.
- Əynədərədə dörd dənə şümal cökənin dibini sel yuyub, ikisini aşırıb, ikisi də bu gün sabahlıqdır. Kəsin götürün.

Təkcə kababçı Fətiş narazı idi Nemətdən. Rayonda- yol qırağında, gəlirli-gedərli yerdə qurulmuş kababxanasında səhərdən axşama kimi sönməyən ocağına, üstündə cızhacızla kabab bişən manqalına çoxlu fisdıq, palıd odunu lazım idi.

Fətiş həmişə odunu yaxınlıqdakı meşədən gətizdirərdi, ya meşəbəyinin haqqını verər, ya da gündəlik arağa, kababa qonaq edərdi. İndi həmin meşəni ipə-sapa yatmayan, heç nədə tamahı olmayan Nemətə tapşırırdılar. Fətişin ayağını o meşədən kəsən, onun çörəyinə "bais" olan Nemət kişi ilə Fətiş heç cür barışa bilmirdi. Rayonda puluyla-varıyla məşhurlaşmış Fətişin qabağına heç kimin keçmədiyi, bir sözünü iki eləmədiyi halda Nemət onun qabağına çıxmış, meşədə maşına odun qalayan adamlarının baltalarını əllərindən almış, maşını düz kənd sovetinə sürdürüb cərimələtməmişdi.

Gözlərini pul tutmuş Fətiş Nemət kişi ilə haqq-hesab çəkməyə, məsələni çürütməyə məqam axtarırdı. Bu məsələnin axırına çıxmıyınca, həmişə olduğu kimi Nemət kişini də, başqaları kimi xar edib qələbə qazanmayınca Fətiş rahat ola bilməzdi. Pulla, var-dövlətlə, ehtiras və xəbisliklə yağrulmuş qanı Fətişin damarlarında intiqam hissi ilə axır, onu rahat buraxmırdı.

Məsələdən hali olanlar Fətişi bu yoldan uzaqlaşdırmağa çalışmış, onu xəbərdar etmişdilər:

- Nemət kişi el namusunu, el qeyrətini çəkən adamdır, kişiliyi,

mərdanəliyi ilə el hörmətini qazanıb, ovçuluq etməsə də, güllə ilə naxış salır. Çəkil bu yoldan Fətiş, - demişdilər, Bütün bunların fərqi nə varmıyan Fətiş həmin məqamı, o günü gözləyirdi.

Və bir gün...

Həmin gün Nemətin şirin, rahat həyatına zəhər qatıldı. Həmin gün Nemət Sibirlik oldu, Sibirlik iş tutdu. Və öz sevimli pöhrəsi ilə vidalaşaraq on illik bir müddətə Sibirə getməli oldu. Sibirə göndərildi.

...O gün kənddə toy var idi. Bu balaca kəndin xeyir-şərini kənd əhli hamılıqla birgə yola verər, birgə sevinər, birgə qəmlənərdilər. Atababadan qalmış bu adət xeyri-şəri olanları darda qoymaz, xeyir-şər sahibi qıraqda qalar, məclisi kənd əhli yola verərdi. Özü də layiqincə.

Həmin gün səhər tezdən adəti üzrə başqaları kimi Nemət kişi də toy evinə gəlmiş, lazımı işlərə əl yetirmiş və sonra da ağsaqqallığa başlamışdı.

Axşama xeyli qalmış, toyun şirin vaxtında Nemət kişi: - Yaman narahatam, bir meşəyə baş çəkim, yol-rizi yoxlayıb qayıdıram, - demiş və çoxdan atmadığı qoşalülə tufəngini çiyinə aşırıb sahələrə yollanmışdı.

Axuxçayın qırağı boyunca cərgələnmiş qovaq, söyüd ağacları batmağa hazırlaşan günəşin qırmızı şüaları altında salxım "tellərinə" sığal çəkir, növbəti səssiz-küysüz gecənin şirin yuxusuna hazırlaşır dılar.

Nemət kişi yolu, rizi izləyə-izləyə Qovaqlığı keçib Cırlıq deyilən talanın başına çatmışdı ki, balta səsi eşitdi. Cırlığın sağ tərəfindəki tərəyə qaçdı. Talanın sol tərəfindən xeyli içəridə saxələnmiş, qollubudaqlı, yaşı bilinməyən, Nemətin ən çox sevdiyi, sevgisinin ilk şahidi olan palıd ağacını baltalayır dılar. Ağaca yaxın iki yük maşını dayanmışdı. Ətrafda dayanan üç nəfər ağacı baltalayan iki nəfəri tələsdirir, ağacın yıxılacağı səmti bəlləyirdilər. Nemət kişinin əsəbdən boğazı qurudu. İstədi qışqırsın, səsi çıxmadı. İrəliyə doğru

qaçmağa başladı, əda və təkəbbürlə dayanan Fətişi tanıdı.

Fətiş bu gün kənddə toy olduğunu eşitmiş, iki maşın danışmış, iki nəfər fəhlə tutaraq buraya, bu talaya gəlmiş, Nemətin ən çox sevdiyi ağacı baltalatmağa başlamışdı.

Nemət kişinin Fətişgilə çatmasına bir güllə mənzili qalmışdı ki, ağacın gövdəsi şaqqıldadı, qol-budağı titrədi.

-Əl saxlayın, əl saxlayın namərdlər! - deyə Nemət kişi qışqırdı. Baltaçılar ani əl saxlayıb gözlərini Fətişə dikdilər. Fətişin yanağı səyrimiş, gözlərinə qan dolmuşdu.

-Qorxmayın, onunku ağac yıxılana kimidir, ağac ki, yıxıldı, qurtardı getdi, it kimi bir az hürüb dayanacaq. Mənə də Fətiş deyərlər, işinizdə olun. - Baltaçılar yenidən baltalarını palıdın üzülməkdə olan gövdəsinə vurmağa başladılar.

Nemət kişi tüfəngi üst ayağa çəkdi, havaya bir güllə boşaltdı.

-Qıracağam hamınızı, köpək uşağı! - dedi.

Güllənin səsindən diksinən baltaçılar baltalarını yerə atıb geri çəkildilər.

Birinci baltaçı: - Mən pas, Fətiş! - dedi, - əlini-əlinə çırpıb maşına sarı addımladı.

İkinci baltaçı: - Balalarımı yetim qoya bilmərəm, Fətiş, Nemət kişini yaxşı tanımırsan, dediyindən dönən deyil, haqqın tərəfdarıdır, haqsızlığı biz edirik, elə bilirdim Nemətlə razılaşmışsan, yoxsa bura ayaq basmazdım, - dedi və xeyli kənardə, maşının banına söykənmiş birinci baltaçıya tərəf yeridi.

Fətiş yaxınlıqda dayanan maşının sürücülərinə baxdı. Sürücülər hər ikisi birdən çiyinlərini çəkib: -Bizim işimiz deyil, - dedilər.

Fətiş: - Qorxaqlar, namərdlər, kişilikdən xəbəri olmayanlar, çörəyim sizə haram olsun, - deyib ağaca yaxınlaşdı, yerə tullanmış baltalardan birini götürüb ağacın kəsilmiş gövdəsinə baltalamağa başladı.

-Fətiş, kişiliyin olsun, əl saxla, mənimlə qoz-qoz oynama, Fətiş! - deyə Nemət kişi qışqıra-qışqıra onlara çatmağa tələsirdi. Ağac balta zərbələrinə tab gətirməyib yenidən şaqqıldadı. Nemət kişi ayaq saxladı, ora çatana kimi ağac yıxıla bilərdi. Nə etməli, bəlkə havaya yenə güllə atсын. Yox, bunun mənası olmayacaq, Fətiş əl saxlayan deyil. Bəs nə edim, balta sapından vuracam, uzaq başı Fətişin biləyi yaralana bilər. Cəhənnəmə yaralansın, Fətişin ürəyi yaralanasıdır; biləyi yox. Bu fikirlərlə Nemət kişi tufəngi üzünə aldı.

Fətiş hirsə, hovla Neməti söyə-söyə, söylənə-söylənə ağacı baltalayır. "Öl köpək oğlu... öl, partla... bax... bu saat... yıxılacaq bu ağac, mən də aparacam... onu... bir ay... bəsimdir... közü köz, kömürü kömür. Tanı... tanı... məni, mənimlə oynamaq... olmaz... Fətişəm... mənə Fətiş... deyərlər. Sən... də... yiyən... kimi... sərtsən, bərkən, yıxılmaq bilmirsən... az qalıb... lap az... sən yerə... sərilməksən... yiyənin... beli qırılacaq, köpək oğlunun ağacı. Mənə də Fətiş..." Fətişin son sözləri ağızında qaldı.

Nemət kişi tətiiyi çəkdi. Yer-göy lərzəyə gəldi. Güllənin açılmasıyla palıd ağacının nəhəng gövdəsinin, qol-budağıyla birgə yerə sərilməsi bir oldu. Bayaقدan maşının yanında dayananlar dəli kimi ora-bura qaçdılar, sonra maşınlarla minib sürətlə uzaqlaşdılar. Nemət kişi yerə sərilməmiş ağaca çatanda heyrətdən yerində donub qaldı. Kəsilməmiş gövdənin yanında arxası üstə uzanmış Fətişin sinəsi al qana boyanmışdı. Fətişin, səmada ara-sıra toplanmış, batmaqda olan günəşin şüalarından qırmızıya boyanmış topa-topa buludlara dikilmiş gözləri son qüvvəsini itirməkdə idi.

Nemət kişinin atdığı güllə nə baltanın sapına, nə də Fətişin biləyinə dəyibmiş, güllə Fətişin sinəsini odlayıb intiqam hissiylə döyünən ürəyini parçalamış, kürəyini deşib keçmişdi.

Bir an nə edəcəyini bilmədi. Donuq gözləriylə gah meyitə, gah da kəsiyindən su axan palıdın gövdəsinə baxdı. Sanki palıd ağacı

ağlayırdı. Birdən sevindi, gözlərində ümid parladı Nemət kişinin. Aşağı əyildi, gövdənin dibindən çıxmış, balaca yaşıl pöhrəni oxşadı. Kəsilməmiş ağacın həyat eşqi, deməli, hələ sönməyib. O ağac yenidən yaşayacaq, yenidən boylu-buxunlu, qollu-budaqlı nəhəngə çevriləcək. Bu ümidləri yenidən doğuran yaşıl pöhrə idi. Nemət kişi dikəldi. Fətişin meyiti yanında yerə düşmüş baltanı əlinə aldı, dörd dirək kəsdi, kəsilməmiş kötüyün dörd tərəfinə basdırıb, çəpər çəkdi. Yaşıl pöhrəyə daha dəyib-dolaşan olmazdı. Yenidən pöhrəni oxşadı, pöhrəyə həsrətlə, ümidlə baxdı.

...Qonşuları çağırdı, halallıq istədi, ailə-uşaqla görüşdü. Sonra da "Adam öldürmüşəm, bəlkə də qayıtmadım", - dedi. Çiyini tufəngli rayona, milis idarəsinə getdi. Qatil qatildir, qanunsa qanun. Oradan on il Sibirə göndərildi. Sibirlik oldu...

Nemət kişi başını qaldırdı. Daha ağlamaq istəmirdi. Özündə bir yüngüllük hiss etdi. Yenidən ağacın gövdəsini oxşadı:

-Hə, yaşıl pöhrəm, - dedi, - yenə bir yerdəyik, daha səni atıb gedən deyiləm, daha ayrılma deyilik. Yox ayrılmalıyıq ancaq. Çünki bu ayrılıq nə sənlikdir, nə də mənlik. Mütləq ayrılmalıyıq, ona görə ki, mən daha qocalmışam, mənzilimin son metrələridir ölçürəm. Sənsə yoluna hələ təzə başlamısan. Yaşayacaqsan, ancaq məni də yaşat özünlə. Yaddan çıxartma, unutma məni.

Nə fikirləşdisə cibindən bıçaq çıxartdı.

-Bircə dəqiqə döz yaşıl pöhrə, incidəcəyəm səni, -dedi və adını ağacın gövdəsinə "yazdı".

İllər ötüb o vaxtdan. Yaşıl pöhrə dəyişib, qollu-budaqlı, yoğun gövdəli yaşıl bilinməyən bir ağac olub. Və o ağacın gövdəsində bir ad yaşayır bu dünyada. Çoxlarına məlum olmayan, gizli, müəmmalı bir ad.

İsmayılı, 1984

YUMORİSTİK HEKAYƏLƏR

EVİMİZƏ GƏLİN GƏLİR

Neçə il idi ki, uşaqların anası ilə aramızda başqaları kimi bizim də Soçiyə gedib, ailəvi dincəlməyimiz barəsində mübahisə gedirdi. Hər dəfə də növbəti məzuniyyətimizdə gedəcəyimizə söz verir və arvadın başını bu yolla aldadırdım.

Düzü mənim də Soçidə və ya başqa kurort şəhərlərindən birində ailəvi istirahət etmək çoxdankı arzum idi. Lakin müəyyən səbəblər üzündən hər il planımız pozulur. Ya Bakıda qalırıq, ya da uzaq başı arvad tərəfin qohumları bizi çəkib rayona aparırlar.

Keçən il yay mövsümündə istirahətə getmək üçün hərtərəfli hazırlaşmışdıq. Lakin... Mərdimazarı axtarmaqla deyil ki...

Yola düşməyimizə ikicə gün qalmışdı. Bir də gördük, kiçik qaynım, - arvadımın kiçik qardaşı, - bir qara çamadanla girdi evimizə. Əlində də bağlı bir zərf. Bacısı ilə görüşməmiş zərfi uzatdı mənə. Başa düşmüşdüm. Qayınanamın tələblərlə, giley-güzarla dolu növbəti məktublarından biri idi.

Açdım, oxudum. Qayınım işlədiyim instituta qəbula gəlmişdi. Qayınanam oğlunu mənə, məni isə Allaha tapşırırdı. Sual dolu baxışlarla uşaqların anasına baxdım. O da qısa, lakin qəti qərarını verdi:

-Mən uşaqlarla gedərəm rayona, sənsə qalarsan Bakıda, gədə instituta girməlidir!

Arvad tərəfin qohumları "şirin" olur. Birinin bir sözüne müdaxilə edib nə deyə bilməzsən. Desən vay halına, davamərəkə başlayacaq evdə, nə yeməyini biləcəksən, nə də içməyini. Bir-iki ay arvadın sir-sifətindən zəhrimar yağacaq.

Mən də arvadın bu qəti qərarı qarşısında ağa qara demədən başımın işarəsi ilə razılaşdığımı bildirdim.

Ağzım nə idi. Başqa cür də ola bilməzdi.

Uşaqları gözləri doluxsunmuş, narazı halda analarına qoşub göndərdim rayona. Özüm də başladım qaynım ilə birlikdə qəbul imtahanlarına hazırlaşmağa. Nə qaynım instituta girə bildi, nə də mən canımı Bakının istisindən qurtara bildim.

* * *

Bu il özümə söz vermişdim. Kişi sözü. Söz məsələtün, dədəm xort eləyib qəbirdən qalxıb gəlsə də, istirahətdən qalmayacağam.

Hərtərəfli hazırlaşmışdıq. İl boyu xırda-xırda, üst-üstə yığdığımız min manat pulumuz var idi ki, bu da bir ay ailəvi istirahət üçün az məbləğ deyildi. Lakin...

Böyük qaynımın - arvadın böyük qardaşının böyük toyu keçilməz sədd kimi kəsdi qarşımızı. Yenə sual dolu baxışlarla baxdım arvadın üzünə. O da qısa, qəti qərarını verdi:

-Gedib toyunu edib gəlini gətirməliyik, sonra oradan istirahətə yola düşərik.

Razılaşdıq.

* * *

Toyun ağsaqqallığını tapşırdılar mənə. Kaş ağsaqqallığını yox, kiçikliyini tapşıraydılar. Bu "ağsaqqallığı"nın ağır saqqallı olduğunu bilirdim. Etiraz etmək istədim. Arvadın zəhmli baxışları nitqimi çəkməyə aman vermədi. Razılaşdım. Başqa heç nə edə bilməzdim.

Kaş bu dəfə dilimi dişimə tutub, kişiliyimi göstərəydim onlara. Razılaşmaydım.

Soğan kimi soyula-soyula toyu verirdim başa. Çalğıcılarla, oynayanlara, aşpaza, çayçıya verdiyim "xələt"lərin, pulların sayı-hesabı yox idi. Əsl ağsaqqal kimi hərəkət edirdim. Çünki

arvadımın əziz qardaşının toyu idi...

Axşama yaxın gəlini gətirmək üçün bəzədilmiş maşınlarda qonşu rayona yola düşdük. Mən qabaqda gedən, xüsusi bəzədilmiş gəlin "maşın"ında sürücü ilə yanaşı oturmuşdum.

Gəlin evində xeyli çalıb oynadılar. Bəy tərəfin adamları köməkləşib gəlinin çehizlərini yük maşınına qaladılar.

Vaxt çatmışdı. Gəlini düşürmək üçün məni yuxarı, evə çağırdılar. Gəlinin belini bağlayıb, ehmallıca tutdum qolundan ki, düşürəm aşağı, bir də gördüm qara, yoğun bir arvad kəsdi qarşımızı.

-Buraxmaram, başlığını qoy sonra, - dedi.

Çaşbaş qaldım, gəlinin başında başlığı - ağ örtüyü var idi. Susduğumu, qımıldanmadığımı görən arvad əsəbi sözə başladı:

-Süd pulu verməlisən, bala, süd pulu, başlıq buna deyirlər.

Üzr istədim. Bir əllilik çıxarıb uzatdım arvada. Arvad hikkəylə geri çəkildi. Elə bil əlimdəki kağız pul yox, isti neştər idi.

-Ay oğul, 18 il qız böyüdüb saxlamışam, tonlarla ona süd əmizdirmişəm, indi də başımı əlli manatla aldatmaq istəyirsən? Bircə onu görməzsən. Hələ hamam pulunu demirəm. Gəlin hamamlananda xərcini özümüz çəkmişik. Hamam pulunu istəmirəm, başlığını layiqli verin. Bir də elə bilməyin ki, dilənirik, xeyir, pul üçün demirəm, elimizin adətini pozma! Sonra da desinlər ki, filankəsin qızının qədir-qiyməti yox imiş, yalvarıb veriblər.

-Yaxşı əsəbiləşməyin, - deyib əlimi cibimə apardım, pul çıxartdım, - alın, iki yüz əlli manatdır.

-Xeyir-xeyir, elə şey yoxdur. Əvvəla pulu mənim əlimə yox, qızın başına qoymalısan, sonra öz adını da biabır eləmə, professor adamsan, iki yüz əlli manatla uşaq başı aldatmırsan. Beş yüz manatdan bir qəpik aşağı alan deyiləm.

Əməlli əsəbiləşmişdim. İstədim deyəm, belə adət çıxaranın

atabatasına min lənət. Azərbaycan xalqının belə adətləri yoxdur və olmayıb da. Bu oyunları adət maskası altına alan sizin kimi pul düşgünləridir. Doğma balasının saf sevgi-məhəbbətinə mane olub, onu pula satanlardır. Lakin danışmadım. Kor tutduğundan möhkəm yapışdığı kimi arvad dediyindən dönmürdü. Çənə döymək faydasız idi. Əlacsız qalıb beş yüz manatı sayıb qoydum qızın başına. Pullar gəlinin başına dəyər-dəyməz arvad bir göz qırpımında irəli atılaraq alıcı quş kimi pulları göydə qamarladı. Yaşına uyuşmayan bu cəldliyinə məəttəl qaldım.

Gəlinin qolundan tutub qapıya yaxınlaşdıq. Qapı açarla bağlanmışdı. Xələt verməli oldum. Özü də nə az, nə çox, əllicə manat almayınca qapını açmadılar. Pilləkəndə əl-ələ vermiş iki cavan oğlan yenidən yolumuzu kəsmişdi. Bunlar da bir iyirmibeşlik qopardılar. Həyətə düşüb maşınlara əyləşdik. Həyətin dəmir darvazası bağlı idi. Darvazanın qapılarını açmaq üçün zorlama əlli manat aldılar məndən. Yola düşdük. Qara zurnanın səsi, partapartla atılan tüfənglərin gurultusu, adamların səs-küyü biri-birinə qarışmışdı. Elə bil gəlin aparmır, harayasa bir dəstə qoşunla hücumla gedirdik.

Tinə çatmışdıq ki, bir "Belorus" traktorunun yolun tən ortasında dayandığını gördük. Kerpasını əyri qoymuş sürücü traktoruna söykənib, bir gözünü qıyaraq dodaqlarında tutduğu "Avrora"nı sümürə-sümürə, sağ əlinin şəhadət barmağını baş barmağına sürtüb xələt istəyirdi.

Bir onluq verib bunu da yolumuzdan çıxardıq. Bayaqlılara baxanda bu insafli imiş. Qabaqda gəlin maşını, arxada qızın cehizi və başqa maşınlar karvanı asfalt yolda şütüyürdü. Yolu yarı eləmişdik ki, bir yük maşını siqnal verə-verə bizi keçib qəfil yolun tən ortasında yanpörtü dayandı. Maşınımızın sürücüsü çaşqınlıqla əyləci basdı. Maşın sağa-sola ləngər vurdu. Dedim bu saat aşacaq.

Maşının təkərləri tükürpədicə səslə asfaltda sürüşür dayanmaq bilmirdi. Yük maşınına yarımca metr qalmış maşınımız dayandı. Məni tər basmışdı. Arxada əyləşən gəlinlə yengənin qorxudan ürəyi getmişdi. Arxamızca gələn cehiz maşını qəflətən dayandığı üçün, yolda sınmasın deyə yükün üstündə yerləşdirilmiş gəlinin büllur qablarla dolu sandığı maşının üstündən asfalta düşmüşdü. Bir sandıq büllurdan biri ələ gəlmədi. Cavanlar istədilər yolumuzu qəfil kəsən sürücünün aşının suyunu versinlər. Qoymadım. Xeyir işdə qanıqaraçılıq yaramazdı.

Sərin su içirib gəlinlə yengəni ayıltıdıq. Özümüze gələndən sonra yola düşmək istəyirdik ki, elə bu an bir "ZİL-130" markalı yük maşını signal verə-verə bizi keçib dayandı. Kabinədən düşüb, hirsli addımlarla bizə yaxınlaşan kişini tanıdım. Apardığımız gəlinin atası - qaynımın qayınatası idi. Çalğıcılar kişini görəndə kimi baş vermiş pərtlik unudulsun deyə güc verdilər qarazurnaya. Başladılar bir oynaq hava çalmağa. Cavanlar qol-qola verib girdilər oyuna. Yenidən mərəkə başladı. Kişi heç kəsə fikir vermədən düz üstümə yeridi:

-Yekə kişisiz, mərifətiniz, qanacağınız olsun, çırpışdırdığınız xırda-xuruşla kifayətlənməyib, oğlumun toyuna saxladığım cöngəni hara aparırsınız?! -deyərək kişi lap arxadan bizimlə gələn yük maşınındakı qara cöngəyə işarə elədi.

Cöngə səse hürkdüyündən musiqinin ahənginə uyğun başını yırğalayır, quyruğunu dik qaldırıb sağa-sola çırpır, ayaqlarını maşının döşəməsinə vururdu. Sanki, rəqs eləyirdi. Qəribə mənzərə yaranmışdı. Cöngənin bu hərəkətini görəndə kişi özünü saxlaya bilmədi. Ürəkdən gülməyə başladı, başqaları da ona qoşuldu. Hamı gülürdü. Mənim də qırışığım açılmışdı.

Yaxşı oldu ki, musiqinin səmindən, aradakı hay-küydən kişinin təhqirini məndən başqa heç kim eşitməmişdi. Yoxsa biabır olardım.

Düzü, qız həyətidə cavanlar cöngəni zorlama maşına qaldıranda görmüşdüm. Fikirləşmişdim ki, qıza cehiz verilib. Sən demə, cavanlar onu oğurlayıblarmış. Adət belə imiş.

Cöngəni düşürüb, kişinin maşınına mindirdik. Üzrxahlıqla kişini yola salıb öz yolumuza davam etdik. Gəlib bəy evinə çatdıq. Maşından gəlini düşürmək istəyirdim ki, sürücü içəridən qapıları bağladı. Əlli manat almayınca gəlini buraxmadı. Adətdir, dedi.

Gəlini maşından düşürüb evə çıxarmaq istəyirdim ki, uşaqların anası kəsdi qarşımızı, gəlinin üzündən öpüb, üzünü tutdu çalğıcılarla:

-Əhdim var, - dedi, - bir o "Evimizə gəlin gəlir"i çalın, gəlinimizin qabağında doyunca oynamalıyam.

Çalğıcılar başladı. Qayınanam, baldızlarım, qayınlarım girdilər ortalığa, başladılar sındırmağa. Fikir verirdim, hamıdan yaxşı arvadım oynayırdı. Ürəklə, sevinə-sevinə. Arada mənə minnətdarlıqla baxır, göz vururdu, məni oynamağa çağırırdı. Mənsə uşaqlıqdan oynamaq bilmirdim.

Fikrim başqa yerdə idi. Min manatdan heç nə qalmamışdı. Bu ilki istirahətimiz də "Evimizə gəlin gəlir" musiqisinin sədaları altında qaldı gələn ilə. Fikirləşdim ki, nə yaxşı bu toy mənim qardaşımın yox, arvadımın qardaşının toyudur. Mənimkinin toyu olsaydı arvad mərəkə qoparardı, xərclənmiş pullara görə davadalaş salardı.

Bakı, 1983

İŞ AXTARIRAM, AY DƏDƏ

"Dədəmə məktublarım" silsiləsindən

Salam, ay dədə. Məktubunu aldım. Oxudum. Çox şad oldum. O "gözəgörünməz" sizi də həmişə şad və xoşbəxt eləsin. Yazırsan ki, camışımız balalayıb. Allah onun canını sağ eləsin. Bu, ətin, yağın qıt vaxtında əlinizdən tutacaq.

Yaman darıxmışam sizin üçün, ay dədə. Adınız çəkiləndə burnumun ucu göyərir. Bağışlayın, göynəyir demək istəyirdim. Hə, sizin üçün burnumun ucu göynəyir. Sağlıq olsun, işlərimi sahmana salan kimi gəlib yoluxacam sizi.

Ötən məktubumda dilucu vəzifəmin böyüdülməsi haqqında sizə yazmışdım. Ancaq təfsilatı ilə yazmamışdım. Gör ondan sonra başıma nələr gəldi, ay dədə. Hamısını təfsilatı ilə yazıram. Olduğu kimi.

...İşlədiyim müəssisənin böyük akt zalında böyük iclas gədirdi. Çox danışdılar, çoxlarının məsələsini həll etdilər. Mükafat alan da oldu. Töhmət alan daha çox idi. Axırda tribunadan iclasın sədrinin: "Kim danışmaq istəyir?" - deməsi ilə sağ əlimin göyə millənməsi bir oldu. İnstitutda oxuyarkən müəllimin sual verməsi ilə əlimin havaya qalxması bir olurdu. Sən demə bu, istehsalatda pis vərdiş imiş, ay dədə. Nə isə, qalxdım tribunaya. Başladım düzü-düz, əyrini-əyri danışmağa. Döşədim direktorun qabırğasına. Qohumbazlığından, yerli tərəfkeşliyindən, şəxsiyyətinə pərəstişliyindən, nəhayət, ən dəhşətlisi - rüşvətxorluğundan dəlil və sübutlarla danışdım. Baş mühəndisin, yerli komitə sədrinin, müavinlərin, direktorun hər kəlməsini danışanda dilləriylə, danışmayanda başlarıyla təsdiq etmələrini kişi kimi vurdum üzlərinə.

Dədə, o boyda zalda bir balaca milçək "dızz" eləyib uçsaydı, səsi çöldən eşidilərdi. Oturanların gözləri böyümüş, ağızları açıla qalmışdı. Zalım balaları elə bil canlı insan yox, quru müqəvva idilər. Nəfəslərini belə çəkmirdilər. Mənə elə baxırdılar ki, elə bil ömürlərində birinci dəfə insan libasına girmiş şeytan görürdülər.

Nitqimi başa vurub yerimə keçmişdim ki, pıçıltılar başladı: "Oğuldu, mən ölüm... Nər balasıdı... Qorxu-hürkü bilən döyül. Sən öləsən arxalı adama oxşayır, yoxsa belə qələti eliyə bilməzdi..."

Yerimə oturmuşdum ki, sağdan da, soldan da əllərimi sıxmağa başladılar. Biri əlimi tuta bilmədiyindən sağ ayağımı sıxıb silkələdi: "Kişisən, - dedi. - Əsl kişi belə olar, mən ölüm". Ancaq, ay dədə, bu "kişiliyim" mənə baha oturdu.

Səhərişi işin başlanmasından bir saat keçmiş məni direktorun yanına çağırdılar. Əvvəlcə təəccübləndim. Direktor hara, mən hara?! Və yanına niyə çağırırsın?! Direktorun, baş mühəndisin, yerli komitə sədrinin, müavinlərin dünənki çıxışından sonra qaralmış sifətləri gözlərim qarşısında canlandı. Məsələni başa düşdüm. Deməli, "rinqə" çağırırlar. Sərbəst və iri addımlarla direktorun yanına tələsdim. Qəbul otağına çatmamış onların çoxluğunu düşündüm. Ürəyim döyünməyə, başım gicəllənməyə başladı. Sərxoş adamlar kimi dəhliz boyu sağ və sol divarlara dəyə-dəyə, səndələyə-səndələyə qəbul otağına çatdım. Katibə məni gözləyirmiş.

-Keçin içəri, sizi gözləyirlər, - dedi.

Dədəm vay, elə bil məni kabinetə yox, acından ağzının suyu axan nəhəng bir şirin qəfəsinə buraxırdılar. Səndələyə-səndələyə qapıya yaxınlaşdım, tutacaqdan yapışıb qapını özümə tərəf çəkdim. Çaşqınlıqdan geri çəkilmədiyim üçün qapı şappıltı ilə alnıma dəydi. Gözlərimdən od töküldü. Katibənin qəhqəhəsi otağa doldu. Arada dayanıb, ikinci qapının tutacağından yapışıb, ehtiyatla özümə tərəf çəkdim. Qapı açılmadı. Katibə gülə-gülə mənə yaxınlaşdı:

-A yoldaş, elə yox, dünən ağzınızdan od tökülürdü, bu gün özünüzü niyə itirmisiz, kişi də qorxarmı? - dedi və elə bil ağzıma tərs bir şillə ilişdirdi. Ayıldım. Özümü ələ aldım. Katibə qapını birinci qapının əksinə, kabinetə tərəf açıb məni içəri buraxdı.

-Buyurun, Qaçay müəllim, buyurun! - deyə hamıdan qabaq direktor dilləndi. Ayağa qalxıb mənə əl verdi, əyləşməyə yer göstərdi. Baş mühəndis, yerli komitənin sədri və birinci müavin direktorları kimi məni təbəssümlə qarşıladılar. Keçib əyləşdim. Özümü tam sərbəst aparırdım. Ancaq alnım zoqquldayırdı, deyəsən yavaş-yavaş şişirdi.

-Hə, Qaçay müəllim, - deyə direktor sözə başladı. -Tənqid eləmək çətinidir, buna oğul lazımdır. Tənqidə dözmək daha çətinidir, buna da oğul lazımdır. Siz tənqid elədiniz, biz də dözdük. Ona görə dözdük ki, haqlı tənqiddir bu tənqid. Elə bilirsiniz vəzifə aparmaq asandır, rəsmi sənədlər, rəsmi görüşlər, rəsmi iclaslar adamı rəsmiləşdirir. Sizin dediyiniz, nədir o, - yerli komitənin sədri tez dilləndi: -Şəxsiyyətə pərəstişlik -Hə, şəxsiyyətə pərəstişlik, bax, belə yaranır. İkincisi, o qohumbazlıq deyirdiniz, adama o qədər zəng edirlər ki, lap elə yuxarılardan... Hə, nə isə, hələ cavansız, vəzifə sahibi olarsız, onda biləcəksiz.

Baş münəndis:

-Əlbəttə, vəzifə sahibi olacaq, özü də lap yaxşısından, - dedi. - Biliyi bilik, bacarığı da ki, bacarıq.

Direktor əlini qaldırdı. "Yəni az danış, sözümü kəsmə". Elə bil qurbağa gölünə daş atdılar.

-Hə, Qaçay müəllim, sizi çağırmaqda məqsədim başqadır. Dünəndən bu yoldaşları - başı ilə işçilərinə işarə etdi, - danlayıram. Deyirəm ay balam, olmazdı ki, bu nöqsanlarımızı özümüz görəydik, özümüzü düzəldəydik. Nə isə... məsələ belədir, Qaçay müəllim, siz bu gündən işlədiyiniz sexə rəis təyin edirsiniz. Bizə sizin kimi

bacarıqlı, qorxmaz gənclər lazımdır. Bir az orada işləyin, sonra sizi lap müavin gətirəcəyəm yanına. Əmrinizi vermişəm.

Gözlərim doldu, ay dədə. Hönkürüb ağlamaqdan özümü zorla saxladım. Dəsmalımı çıxarıb tərimi silmək bəhanəsi ilə gözlərimi quruladım. Direktor tənqiddə belə yanaşmasıyla gözümdə böyüdü, uca, əlçatmaz bir zirvəyə çevrildi. Xəcalətimdən nə edəcəyimi bilmədim. Belə kişini tənqid etmək heç düzgün deyilmiş. Üzr istədim.

-Yox, yox, Qaçay müəllim, - deyə direktor sözümü kəsdi, - üzr istəmək lazım deyil. Siz heç bir qəbahət iş tutmamısınız, əksinə bizi ayıltmısınız. Bu nöqsanları bizə qabaqcadan deyən olsaydı... Nə isə, Qaçay müəllim, buyurun bu gündən işə başlayın. Sizə müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

İkicə ay işlədim, yeni vəzifədə, ay dədə. İşi öz bildiyim kimi aparırdım. Birinci ay yüz qırx iki, ikinci ay yüz altmış yeddi faiz plan vermişdik. İşlərim yağ kimi gedirdi. Mənə sataşanlar da olurdu:

-Kişi adamsan, xox gələ-gələ yer elədin özünə, indi direktorun sağ əlinin baş barmağısan, bir azdan sağ əlinə çevriləcəksən, - deyirdilər...

...Bir gün oturmuşdum kabinetimdə, bir nərmə-nazik qız girdi içəri, gözlərinin suyunu sel kimi axıda-axıda, için-için ağlaya-ağlaya beşcə günlük icazə istədi məndən. - Anamın vəziyyəti ağırdır, rayona getməliyəm, - dedi. Yazığım gəldi qıza, heç belə ağlamaq görməmişdim ömrümdə. İcazə verdim. Sənədsiz, filansız. Daha doğrusu, sənədləşdirməyə ürəyim gəlmədi. Onu bu vəziyyətində ləngitmək olmazdı. Tez anasına çatmalıydı. Sənəd, filan tələb eləsəydim, yaxşı çıxmazdı. Necə deyərlər, keçə can hayında, qəssab da piy axtarır məsəlinə dönərdi mənim hərəkətim...

Bir həftə keçmişdi üstündən, məni direktorun yanına çağırdılar. Baş mühəndis, yerli komitə sədri, müavinlər, xalq nəzarəti və

başqa yoldaşlar da direktorun kabinetində idilər. Məni gözləyirdilər. Direktor məni əyləşdirib sözü nəzarət k\omitəsinin sədrinə verdi. - Buyurun, sizi dinləyirik, - dedi.

-Nə deyim, məsələ aydındır, aktlaşdırmışıq, qızdan da izahat almışıq. Böyük cinayətdir, elə bir cinayət ki, onu heç cür ört-basdır etmək olmaz. İşin məhkəməyə verilməsi qərara alınıb, - deyən nəzarət k\omitəsinin sədri əyləşdi.

Mənə heç nə məlum deyildi. Direktor üzünü mənə tutdu:

-Bu nə məsələdir, Qaçay müəllim? - dedi.

-Hansı məsələ? Üzr istəyirəm, sizi başa düşə bilmirəm. - Çaşqınlıqla üzünə baxdım.

-Rüşvət məsələsi! Deyirlər işçiləri işdən buraxır, günlərini yazır, sonra onlardan pul alırsız.

-Kim deyir bunu, hansı əsasla deyir?

-Nəzarət qrupunun yoxlanışından məlum olub ki, filankəsi (icazə alan qızı deyirdi) beş günlük işdən buraxmaqla günlərini yazmış və ondan iyirmi beş manat pul almırsız.

-Gec gəlib tez öyrənən beləsinə deyirlər, - deyə baş mühəndis sözə qarışdı. - Başqa vaxt özgəsini rüşvətxorluqda damğalayanın özü indi dünən bir, bu gün iki, rüşvətə qurşanıb. Buna yalnız müəssisəmizin adına ləkə gətirmək deyərdim. Biabırçılıq.

-Burada nə isə bir anlaşılmazlıq var, xahiş edirəm, qızın özünü çağırın, bəlkə mənə kimisə səhv salıb, - deyib direktorun üzünə baxdım. Qızı çağırdılar. Dedi izahatımı olduğu kimi vermişəm, daha nə istəyirsiniz? Dedilər, verdiyin izahatı dilindən eşitmək istəyirik. Bəlkə nə isə...

Dədə! Qız qırmızı-qırmızı durdu üzümə. Dedi iyirmi beş manatı məndən aldın, özü də hırıldaya-hırıldaya. Ay dedə, ömrümdə bu vəziyyətə düşməmişdim. Nələr çəkdiyimi bir Allah bilir, bir də mən özüm. Qız hələ başqa sözlər də danışdı. Ancaq qulaqlarım

guruldadığından heç nə eşidə bilmədim. Sənin sözlərini xatırladım. "Şər şeytan, quru böhtan, məkri zənən yıxan evi Allah da tikə bilməz". Düz məsəlmiş. Müzakirə bir saata qədər çəkdi. Bir saatda nələr danışdılar, nələr dedilər, nə qədər sancdılar məni. Az qala ürəyim partlayacaqdı, direktor çatdı dadıma, müzakirəyə yekun vurdu. Sağ olsun.

-Yaxşı, qurtarın məsələni, - dedi. - Mən yenə deyirəm, Qaçayın rüşvətxorluğuna inanmaq istəmirəm, daha doğrusu, inana bilmirəm. Məni də rüşvətxorluqda təqsirləndirən çox olub, - dedi və üzümə baxdı. Xəcalət çəkdim, nahaqdan mən də onu rüşvətxorluqda təqsirləndirmişəm. Deməli, rüşvətxorluq damğası belə yaranır. Direktora çox baxa bilmədim, başımı aşağı saldım. Sözə başladı.

-Onun məhkəməyə verilməsinin qəti əleyhinəyəm, ləkəli işdən çıxarılmasının da əleyhinəyəm. Gənclərə qayğı göstərməliyik. Səhv edib, gələcəkdə bir də səhv etməz. Həyatı başa düşəcək. - Oturanların üzünə baxdı. -Sizdən xahiş edirəm, bağışlayın onu, - dedi, - qoy ərizəsini yazıb öz xahişi ilə işdən getsin.

Yerli komitənin sədri:

-Ümumi iclas çağırmalıyıq, məsələni fəhlələrin müzakirəsinə verməliyik. Onsuz da hadisəni hamı eşidib, - dedi.

Direktor: -Qurtardıq, - dedi. - Heç nə lazım deyil, öz xahişi ilə buraxın getsin. Kömək etməliyik ona.

Direktor kişi kimi girdi qanımin arasına. O boyda iclas zalında, o qədər adamın qarşısında biabır olmaqdan, on illik Sibirə sürgün olunmaq daha yaxşıdır mənim aləmində, ay dədə. Ərizəmi yazıb öz xahişimlə işdən çıxdım. Direktor zəngləşib başqa müəssisənin direktoruyla danışdı, məni işlə təmin etməsini xahiş etdi. Sağ olsun. Getdim başqa müəssisəyə, başqa direktorun yanına. "Yerimiz yoxdur, gözləməlisən bir az", - dedi. Məni bir ay saldı get-gələ.

Üç gün bundan qabaq Şahqulu ilə rastlaşdım. Kərim kişinin oğlu Şahqulunu deyirəm. Şahqulu pivəxanadan çıxıb, indi də kababxanada müdir işləyir. "Jiquli"sini satıb, "Volqa" alıb. İşini dəyişməsinin səbəbini soruşdum. -Su qabda çox qalanda iylənir,- dedi. Lap qabaqlar o, su dükanında işləyirdi. Vəziyyətimi soruşdu. Məsələni olduğu kimi danışdım. Gülümsündü:

-Atıblar, - dedi.

-Nəyi atıblar? - deyə soruşdum.

-Nəyi yox, kimi!

-Açıq danış görüm nə demək istəyirsən?

-Səni atıblar, səni. Əvvəlcə sındırıblar, sonra da atıblar. Vəzifəni böyütməklə səni sındırıblar, sonra səni bayıra elə atıblar ki, heç ruhun da inciməyib. Ə, yekə kişisən, sən hara, direktor hara? - deyərək üstümə hücumu keçdi. - Direktoru tənqid eləmək sənə qalıb? Ə, a bala, O, elə-belə gəlib direktor olmuyub ey. Sən nə vaxt adam olacaqsan? Nə tutmusan bu düzlüyün quyruğundan atan kimi. Camaat düzü-dünyanı basıb yeyir, heç gördüm deyən də olmur. Ə, o diplomun məndə olsaydı, sən öl bir-iki ilə gedib lap "ministr" olardım.

İstədim deyəm, "özün öləsən, bircə elə o qalmışdı gedib oraları da zibilləyəsən. Bir də bu savadınla səni heç nazirliyin qapısından içəri buraxmazlar". Özümü zorla saxladım, ay dədə, danışmadım.

-Məsələni tam öyrənərəm, - dedi Şahqulu - sonra səni bir işə düzəldərik. Ancaq səni əməlli-başlı "tora" salıblar. Özün də bilməmişən.

-Kim salacaq məni tora? Sadəcə olaraq icazə verdim qız qorxusundan məni şərə salıb.

-Hə, sən öləsən, elə bilərsən sən. Bax elə düyünün ucu o qızdadır. İş öyrənmək üçün ondan başlamaq lazımdır. Bunları bilmək üçün kəllə lazımdır ey, kəllə, - deyərək Şahqulu şəhadət

barmağı ilə başını döyəclədi. Həmin qızın iş yerini, ad və familiyasını öyrənib məndən ayrıldı...

...Üstündən ikicə gün keçmişdi ki, Şahqulu yeni, dürüst məlumatlarla yanıma qayıtdı.

Sən demə, ay dədə, işdən icazə alıb məni şərə salan qız keçmiş direktorumun xalaoğlusunun əmisi nəvəsi imiş. Onun vasitəsiylə məni "tora" salıblar. Şahqulu demiş, heç ruhum da inciməyib. Oturacaqların altına əyilib əlim əvəzinə sağ ayağımı sıxıb silkələyən, məni "təbrik" edən həmin oğlan da baş mühəndisin uzaq qohumlarından imiş. Bir əlində iki qarpız tutanlar belələrinə deyirlər. Tribunadan görməsinlər deyə oturacağın altına əyilir, rəhbərliyin hörmətini qazanır, məni təbrik edir, mənim və yoldaşların da hörmətini qazanır. Pah atonnan, gədədə bicliyə bax ey, ay dədə.

Şahqulu başqa şeylər də danışıdı, dedi lap yuxarılardan böyük komissiya gəlib. Möhkəm yoxlama gedir. Keçmiş direktorumun və müəssisənin başqa rəhbər işçilərinin vəziyyəti çox ağırdır, tutulmasalar yaxşıdır. Bütün fırıldaqlarının üstü açılıb. Deyirlər, guya komissiyaları mən göndərmişəm. Onları mən yoxlatdırıram. Ancaq ay dədə, vicdanım haqqı bunların heç birindən xəbərim yoxdur. Mərdimazarlıq mənə qalmayıb ki...

Nə isə, ay dədə, sağlıq olsun, işimi qaydasına salan kimi sizə məktub yazacağam. Şahqulunun buralarda çoxlu dost-tanışı var, işimi mütləq düzəldəcək. Daha nə yazım, ay dədə, sözüm qurtarır. Sözüm bircə odur ki, camışdan muğayat olun. İlin-günün bu vaxtında əlinizdən tutur, dilsiz-ağızsız olsa da sizi yağsız-südsüz qoymur.

Sumqayıt, 1976

MÜASİR OLA BİLMİRƏM, AY DƏDƏ

"Dədəmə məktublarım" silsiləsindən

Salam, ay dədə. Sizə növbəti məktubumu yazıram. Yazmışdım axı, işə düzələn kimi sizə xəbər edəcəm. Şahqulu bir neçə yerdə mənə iş tapmışdı, razılaşmadım. Keçmiş tələbə yoldaşımın köməkliyi ilə işlədiyi böyük jurnalda səksən manat maaşla kiçik korrektor vəzifəsinə düzəlmişəm. Gələcəkdə vəzifəmin böyüdülməsinə söz verib. Sağlıq olsun, görək necə olacaq.

Dədə, başıma gələn bir hadisəni sizə ətraflı yazmaq istəyirəm. Mənə bir hadisə danışmışdılar və bu hadisə beynimə elə yeridi ki, mənə bir an rahat buraxmadı. Və oturub bir hekayə yazdım. Yoldaşlarıma göstərdim, əvvəlcə təəccübləndilər, mən hara hekayə yazmaq hara, oxuyandan sonra heyrləndilər: "Qardaş, sən talantsan, bu hekayə mütləq çap olunmalıdır, hansı qəzetə versən göydə çap edəcəklər", - dedilər. Şirnikləndirdilər mənə dədə, hekayəni qoltuğuma vurub üz tutdum mərkəzi qəzetlərin birinə.

Redaktor mənə yaxşı qəbul elədi, əyləşməyə yer göstərdi.

- Eşidirəm sizi, - dedi.

- Hekayə gətirmişəm, oxuyub mənə məsləhət vermənizi xahiş edirəm. Əgər layiq olsa, çap etmənizi istərdim.

Redaktor eynəyini burnunun üstündən götürüb gərəksiz bir şey kimi masa üzərində səliqə ilə yığılmış qəzetlərin üstünə atdı. Əsəbiləşdiyini hiss elədim.

- Heç çap olunmusunuz? - soruşdu.

- Xeyr, birinci hekayəmdir.

- İxtisasınız nədir?

- Mühəndisəm, - dedim.

-Mühəndis, hekayə, nə bilim, heç uyğunlaşmır. Yerindən duran hekayə yazır, şeir yazır, oxuyursan bir dəyəri, bir qiyməti olmur, özləri də çap olunmalarını tələb edirlər. Öz vaxtlarını boş yerə sərf edirlər, bizi də işləməyə qoymurlar. Hər kəs öz işi ilə məşğul olsa, daha yaxşı olar, yoldaş mühəndis.

Redaktorun bu məntiqi xoşuma gəlmədi. Mübahisəyə girişdim.

-Yoldaş redaktor, hekayə, şeir yazmağın nəyi pisdir ki?! Bu vərmiş xalqımızın sənətə, poeziyaya məhəbbətindən irəli gəlir. Bu xarakter hər xalqa nəsib olmur, - dedim.

Dədə, redaktor əsəbilibini artıq gizləyə bilmədi, yerindən qalxdı, yenə əyləşdi. Bu hərəkəti mənə işarə idi. "Yəni dur, çıx bayıra". Mən də xasiyyətimdən dönmədim.

-Üzr istəyirəm, - dedim, - hər hansı bir yazını oxumadan rəy söyləmək düzgün deyil, mənim bu hekayəmi oxuyub bəyənilər. Siz də oxuyub fikrinizi mənə deyərsiniz.

Hökmlü danışığımdan redaktor şübhələndi, arxalı adam olduğumu zənn edib yumşaldı. Vaxt tapan kimi hekayəni oxuyub fikrini deyəcəyini bildirdi. Ayrıldıq.

Dədə, bir neçə ay redaktorun kabinetinə ayaq döyməkdən yoruldum, kişi hekayəmi oxumağa vaxt tapmamışdı.

Yoldaşlarım isə gedib-gəlməyimi, bu məsələnin axırına çıxmağımı tələb edirdilər.

Və bir gün redaktor hekayəmi oxuduğunu mənə bildirdi.

-Oxumuşam hekayəni, yaxşı fikirlərin çoxdur, lakin yenidən işləmək lazımdır. Məsələn, Alı kişini uzunqulağa mindirməyin heç xoşuma gəlmədi. Bu, ən azı bizim qocalara hörmətsizlikdir.

Hə, ay dedə, çalın-çarpaz qırmızı xətlərlə cızılmış hekayəmi yenidən işlədim. Lakin çox dəyişikliyə yol vermədim, təkcə yazıq uzunqulağı ixtisara saldım, hekayəmdən çıxardım, onu kəhər atla əvəz

elədim. Elə həngamə də bundan sonra başladı. Redaktor yazını oxuyub çıxdı özündən.

-Ə, yekə kişisən, - dedi, - Alı kişini eşşəkdən düşürüb ata mindirmisən. Özü də yorğa qaçan kəhər ata. Atdı da, mən ölüm bilmir, sən öləsən bilmir, götürüldü yerindən, başladı sürətlə qaçmağa, Alı kişi də qoca kişidi, tab gətirmədi bu sürətə, özünü saxlaya bilmədi atın üstündə, yıxıldı öldü. Sənin qocalara budu hörmətin. Yox oğul, yox bala, mən bu hekayəni çap edə bilmərəm. Sənin bu hekayən başdan-başa köhnəlikdir.

Redaktor əl-qolunu ölçə-ölçə danışdı, əməlli-başlı əsəbiləşmişdi. - Camaat yeni kəşflər edir, kosmosa, Aya uçar, bu gün sabah Marsa yol açacaqlar. Sənsə eşşəyin quyruğunu buraxıb atın quyruğundan yapışmısan, Alı kişinin ətəyini daha bərk qamarlamısan.

-Keçmişini unudan, gələcəyini nə qura bilər, nə də qədrini anlayar. Keçmişinə xor baxan haramzadadır, yoldaş redaktor, - dedim, - məhz mənim bu hekayəm oxunub müzakirə edilib və bəyənilib. Çapa layiqdir.

Dədə, ay dedə, burada yalan danışdım, hekayəm rəsmi müzakirə olunmamışdı, ancaq yaşadığım aspirantlar yataqxanasında xeyli adam oxumuş, öz aralarında müzakirə etmiş və məni həvəsləndirmişdilər. Doğrudan da çapa layiq yazı idi.

-Yaxşı, yoldaş redaktor, Alı kişini atdan düşürüb maşına mindirsəm necə, bəyənersiz? - soruşdum.

-A bala, bilmirəm, yazın harada və kimlər tərəfindən müzakirə olunub, bəyənilib, bilmirəm, ancaq onu bilirəm ki, bu yazıda müasir heç nə yoxdur. Müasir olmaq lazımdır bala, müasir həyatla müasircəsinə davranmaq lazımdır. Sən bu müasirliyi niyə başa düşmürsən?

Hikkəli danışığımdan sonra redaktor bir az yumşalmışdı, mülayim danışmaqla məni başından eləmək istəyirdi.

-Vaxtımı alma, get hekayəni müasirləşdir, sonrasına baxarıq.

Dədə, yenidən hekayəm qoltuğumda qayıtdım yataqxanaya. Hirs vurdu kəlləmə, hekayəni yenidən işlədim. Alı kişini atdan düşürdüm, əyninə qara kostyum, ayağına ağ corabla ağ dikdaban çəkmə geyindirdim, ağ köynəyinin yaxalığına qırmızı qalstuk taxdım, əlinə ağ əlcək, gözüne qara eynək, başına qara enli şlyapa geyindirib, dodaqlarının arasına da bir dənə "Malboro" siqareti qoyub oturdum ağ "QAZ-24" markalı "Volqa" avtomaşınının sükanı arxasına.

Hekayəni heç kimə göstərmədən bir neçə dəfə oxudum, dəhşətli və əcaib mənzərə yaranmışdı. Lakin bu işin axırına çıxmaq marağı məni tabe etmişdi özünə.

Və bir gün hekayə qoltuğumda redaktorun yanına gedərkən redaksiyanın qarşısında Şahqulu ilə rastlaşdıq.

-Hara belə? - soruşaraq Şahqulu qoltuğumdakı bükülüyə maraqla baxdı.

Şahqulunu aldatmaq mümkün deyil, dedə, qazdan ayıqdı zalım oğlu və bir də yalan danışmaqla aram yoxdur.

-Redaksiyaya, -dedim, - hekayə yazmışam, çapa vermək istəyirəm.

Şahqulu qulaqlarına inanmadı, gözləri bərələ qaldı.

-Doğru deyirsən?! - soruşdu.

-Birdən ikiyə aldatmışam səni?

-Hayıf, hayıf dedənin çörəyindən ki, sən yemisən. Kişinin bütün zəhmətini vurdun yerə, - dedi.

-Niyə, Şahqulu?

-Ə, səndən yazıçı olar? Yazıçı olmaq üçün baş lazımdır, bala, baş.

- Mənim başıma nə olub ki?

- Ə sən öl, səndə baş yoxdur, dedəmin goru haqqı səndə baş yoxdur. Səndə baş olsaydı, bir işin qulpundan yapışardın, beş on manat qazanıb bir günə çıxardın. Sənin taylarının evi, eşiyi, altında maşını, hələ başqalarına da kömək edir.

-Avara deyiləm, mən də işləyirəm, məvacibim azdır, sonra artar, növbə ilə ev də alaram. Hər şey birdən olmur ki, Şahqulu.

-Ə, dədəmin goru haqqı səndən adam olmayacaq. Yanımda, kababxanada sənə iş verdim gəlmədin, bazaya anbar müdiri götürdüürdüm, getmədin. Gedərdin, işləyərdin, ikicə ilə ev də alardın, maşın da. Sən də olardın kişilərin biri.

-Nə isə, Şahqulu, başqa sözün var mənə? - Ondan ayrılmıq istəyirdim.

Şahqulu başdan-ayağa məni süzdü, nimdaş geyimim nəzərindən yayınmadı, mülayimliklə mənə dedi:

-Bir məsləhət verim sənə, qayıt get kəndə, müəllimdən- zaddan işləyərsən, beş-altı baş qoyundan-keçidən saxlayıb dolanarsan, dədənə də əl tutarsan. Sən şəhərdə heç nə edə bilməyəcəksən, çünki sözə baxmırsan.

-Şəhər dəryadır Şahqulu, balıq dəryada böyüyər, - dedim, - məsləhətinə görə də çox sağ ol.

-A bala, o "dəryada" "naqqa"lar üzür, sənsə heç balıq da deyilsən, "sülotka"san, səni elə udacaqlar ki, izin-tozun da tapılmayacaq. Yadından çıxıb, səni zavoddan, işdən çıxarıb necə atdılar bayıra, deməli, səni uddular. O məsələ dərs olmadı sənə?!

Qulaqlarıma kimi qızardım, ay dədə, düz sözə nə deyəsən. Fağırlaşdım. Şahqulu halıma acıdı, könlümü almaq üçün hekayənin necəliyini soruşdu.

Təfsilatı ilə danışdım.

-Görürsən, - dedi Şahqulu, - redaktor da səni başa salmaq istəyib, müasirlik deməklə səni ayılmaq istəyib. Müasirlik - yəni, a bala, rüşvət vermək, rüşvət almaq, qılığa girmək, işinin xətrinə donuza dayı deməkdir. Ə, sən bunları niyə başa düşmürsən. Ya bunları bacarmalısan, ya da elə bir yekə adamın olmalıdır ki, bütün işlərini bir zənglə həll etsin. O da səndə yoxdur.

-Şahqulu, icazə ver mən gedim. -Ondan ayrılmaq istəyirdim.

-Dayan! Hekayəni hansı qəzetə vermək istəyirsən?

Qəzetin adını dedim.

-Redaktoru kimdir?

Redaktoru adını, familiyasını dedim. Şahqulu gülümsədi;

-Qorxaq adamdır, - dedi, - bir sanballı zəngə azı on dəfə baş əyir.

-Qorxaqlığını hardan bilirsən? - deyə soruşdum.

-Kababxanada müştərilər danışanda eşitmişəm.

Şahquludan ayrılıb redaktoru yanına getdim. Hekayəni dəyişib müasirləşdirdiyimi dedim. Redaktor gəlişimdən razı deyildi, alnını turşudub məni necə rədd etmək yollarını aradığını başa düşmüşdüm. Elə bu an telefon zəng çaldı. Redaktor dəstəyi qaldırıb danışmağa başladı:

-Yoldaş Aslanov?!.. Eşidirəm sizi yoldaş Aslanov... Çox sağ olun. Sizə minnətdaram... - Redaktor kiminləsə, böyük adamla danışdı. Yekəpər bədəni balacalaşmış yumağa dönmüşdü, alnında tər damlları görünməyə başladı. Yazığım gəldi ona, ay dədə...

Kişi tənqiyə-tənqiyə, yalvara-yalvara danışdı: -oxumuşam, çox gözəl hekayə yazıb... tənqidi... müasir... Siz də oxumursunuz?! Xeyir, xeyir elə bu axşam çapa göndərəcəyəm... sabahkı nömrədə çap olunacaq... Sağ olun... Borcumuzdur - dedi.

Redaktor dəstəyi yerinə qoydu dəsmal çıxarıb tərini sildi.

-Bacıoğlu, - dedi, - niyə tanışlıq vermirsən, o boyda kişi zəng edir, xəcalət verir mənə, hekayəni qoy get, qəzetimizin sabahkı nömrəsində oxuyacaqsan.

Dədə, ay dədə, dalağım sancdı, Şahquludan şübhələndim. Bu fırlıdaq ancaq ondan keçə bilirdi, mənim başqa zəng eliyəsi adamım yoxdur. Tər basmışdı məni, hekayə belə vəziyyətdə çapa getsə biabır olacam. Hekayəni masanın üstündən götürüb otaqdan çıxmaq istəyirdim ki, redaktor kəsdi qarşımı:

-Hara gedirsən? Yazını ver sonra.

-Çap olunmaq istəmirəm, bu yazı çox zəif yazıdır, çapa layiq deyil, dərc olursa biabırçılıq olar, - dedim.

-Oxumuşam, çox gözəl hekayədir, incitmə məni, o kişinin yanında biabır eləmə məni, - dedi və yazını əlimdən almaq istədi. Geri çəkildim, redaktor qapını pəhləvan kimi kəsib məni çölə buraxmırdı.

Başqa əlacım qalmadı, ay dədə, əlimdəki vərəqləri tikə-tikə doğrayıb döşəməyə tökməklə başı bəlalı hekayəmi məhv etdim. Kişi "sən nə etdin?" - deyərək əyilib döşəmədən kağız tikələrini yığmağa başladı. Qapını çırpıb çıxdım. Yataqxanaya kimi yol boyu bu müasirliyi götür-qoy elədim və belə müasirliyi heç vaxt qəbul edə bilməyəcəyimə təəssüfləndim. Nə edim, ay dədə, sənəin tərbiyəni almışam. Başqa cür ola bilmərəm ki. Qəlbimdə bir rahatlıq duyurdum. Hekayə çap olunmayacaq, çap olunsaydı, biabır olardım.

Səhər işə gecikmişdim. Otağa girəndə qərribə mənzərə ilə rastlaşdım, hərə əlində bir qəzet lağ eliyə-eliyə, gülə-gülə oxuyurdu. Yer-yerdən hərə bir şəbədə qoşurdu.

-Mən ölüm belə hekayə oxumusuz?!

-Zalım oğlu hekayə yazmayıb, aləmi qatıb-qarışdırıb bir-birinə.

-Ə, mən ölüm belə hekayə olmaz, kimsə boşboğazlıq edib, milləti araya qoyub, dədəsinə dəysin bunu yazanın.

-Yazan yazıb, çap eliyən qurumsaq niyə bunun çapına qol qoyub?

Birinin əlindən qəzeti alıb baxdım. Vay dədəm vay, dədə, qulaqlarıma kimi qızardım, tər basdı məni, dünən cırıb, tikələyib döşəməyə tökdüyüm hekayəmi bu gün çap etmişdilər. İxtiyarsız imzama baxdım və sevindim. Sevindim ki, Qaçay Alı-Mərdanlı əvəzinə Mərdan Qaraçaylı yazılıb. Başa düşmüşdüm, kağız qırıntılarını tam toplayıb ardıcılıqla birləşdirə bilmədikləri üçün imza başqa cürə gedib.

Sonra rahatlıqla hekayəni oxudum. Dədə, ömrümdə belə əcaib

yazıya rast gəlməmişdim.

İki gün sonra Şahqulu yanıma gəlmişdi. Əlində də həmin hekayə çap olunan qəzet. Mənə göstərdi, bu məsələdən onu agah etməyimi xahiş etdi. Məsələni təfsilatı ilə danışdım. Şübhələndiyim kimi, vəzifəli şəxsin adından zəng edib redaktorla danışan Şahqulu olubmuş.

Dədə, bu hadisədən sonra bir də əlimə qələm alıb hekayə-filan yazmağı özümə yasaq etmişəm.

Mən hara, hekayə-filan hara. Qələt eliyərəm.

Hələlik sağ olun, ay dədə, məndən hamıya salam deyin, vaxt tapan kimi gəlib sizə dəyəcəm. Gələ bilməsəm, məktub da olsa, yazacam.

Nə isə, sağlıq olsun.

Sumqayıt, 1977

YUMORİSTİK NOVELLA

SOLDIŞ OLMAĞIN BÖYÜK BƏLASI

Evə təzəcə çatmışdım ki, anam məni qapı ağzında qarşılayıb əlində tutduğu bükülü kağız parçasını mənə verdi.

-Teleqramdır, səni toya çağırırlar, - dedi.

Açıb oxudum. Rayondan, keçmiş tələbə yoldaşımdan idi.

"Priezjay 20 qo çisla, budet moya svadba, budeş moim soldışem..."
Arif...

Sevindim. İşdən yorğun gəlməyimə baxmayaraq şəhərə çıxdım. Layiqli bir hədiyyə almalı idim. Kişinin oğluya beş il bir partada oturub bir institutda oxumuşuq. Əhd-peyman bağlamışdıq ki, toylarımızda mütləq yaxından iştirak edəcəyik. Odur ki, toya hazırlıqlı getməliydim.

Şəhəri alt-üst elədim, dəymədiyim mağaza, zəng etmədiyim dost-tanış qalmadı, amma dəyərli bir hədiyyə tapa bilmədim. Fikirləşdim ki, elə pul salaram. Onsuz da dəbdir. Köhnə bazara təzə nırx qoymayacağam ki.

Səhər tezdən idarəyə, müdirimin yanına getdim. Teleqramı ona göstərib rayona getmək üçün icazə istədim. Müdir eynəyini burnunun üstündən götürüb stolun üstünə qoydu.

-Əvvəla, əleykəssalam, - sevindiyimdən içəri girərkən salamı unutmuşammış, üzr istədim. - Sonrası de görüm işin bu pis vaxtında o nə teleqramdır və özün də hara gedirsən?

-Rayona toya çağırıblar, - dedim.

-Toya çağırıblar teleqram vur, təbrik elə.

-Yaxın dostumun toyudur, mütləq getməliyəm.

-Dostunun toyudur, gedənlərin biri ilə bir iyirmibeşlik göndər, onun da könlü xoş olsun, sən də canın əziyyətdən qurtarsın.

-Bilirsiniz, siz haqlısınız, amma...

-Daha nə əmması var ki?

-Mən toyda bəyin soldışı olmalıyam.

-Nəyi? Soldışı?... Paho, bu daha pis. - Müdir başını qaşıyaraq "işlərin şuluqdur", - dedi.

Fikirləşdim ki, yəqin kişi mənimlə zarafat edir. İdarə işçiləri arasında hamıdan artıq mənim xətrimi istədiyi üçün hərdən belə zarafatları, sataşmaları olur. O, yenidən sözə başladı.

-Gəlsənə belə edək, göndərək səni beş-altı günlük ezamiyyətə, Rusiya şəhərlərindən birinə, işlə bizim üçün, göz özün üçün.

-Yox, mütləq toya getməliyəm, xahiş edirəm iki günlük mənə icazə verin.

-Yaxşı, iki günlük səni buraxdıq. Get, amma peşmanlasan özündən küs. Mən bildiyimi dedim.

Ayağa qalxdım. Kişi eynəyini taxıb nə işə yazmağa başladı. Kabinetdən çıxmadığımı görüb üzümə baxdı.

-İndi nə istəyirsən?

-Bilirsiniz, məvacibimiz iki gündən sonra veriləcək, mümkünsə xəzinadara tapşırın, mənim pulumu bu gün versin.

-Xəzinadar bu gün işə çıxmayıb, zəng etmişdi, xəstələnib, - dedi, sonra gülümsünüb əlini cibinə apardı.

-Sənin bəxtin gətirir, al, yüz əlli manatdır. Uşaqların anasına palto alacaqdım. Deyərəm palto qurtarıb, ya da mağaza müdirindən xahiş edərdəm birini iki günlüyə saxlayar. Sənin də məvacibini özüm götürərəm, olarıq "raşşot". İşlərin düzəldi, gedə bilərsən.

Razılıq edib qapıya yönəldim. Ayağımın biri kabinetdə, biri qapıdan çöldə müdir məni səslədi. Geri qanrıldım.

-Bura bax, o pul azlıq edəcək, çalış bir o qədər də götür... - dedi.

Sağollaşıb çıxdım. İstədim birbaşa vağzala gedim. Fikirləşdim ki, kişi ağıllı məsləhət verir. Yola çıxıram, ehtiyat üçün pul çox olsa pis

olmaz. Evə gəldim. Kitab şkafında S.Qədirzadənin "Paşabala başabəla"sının vərəqləri arasında "dar gün" üçün gizlədiyim yüz manatı da götürüb yola düşdüm.

Kəndə girəndə axşam düşmüşdü. Qara zurnanın səsi kəndi başına almışdı. Toyun birinci axşamı başlanmışdı. Məni təm-təraqıla qarşıladılar. Bəyin anası boynumu qucaqlayıb üzümdən öpdü. "Qurban olum bəyin bəy qardaşına", - deyib boynuma allı-güllü ipək parça doladı. Bu əsnada gözəl-göyçək, totuq bir qız əlində bir stəkan mürəbbəli tünd qırmızı çay və bir ədəd bahalı konfet olan podnosa qarşısında dayandı.

-Zəhmət çəkməyin bacı, - dedim, - oturanda birgə içərik.

Qız dodağını dişləyib pıqqıldadı. Bəy böyrümü dümsüklədi.

-Ə, götür çayı iç, konfeti də ye, sonra da podnosa xələt qoymalısan, - dedi.

Konfeti ağızıma dürtüb çayı tələsik içdiyimdən boğazıma çiləndi, çeçədim. Qızı gülmək tutdu. Stəkanı yarımçıq podnosa qoydum. Bəy çıxarıb podnosa bir beşlik atdı. Mənsə bir onluq. Ondan geri qalım? Həm də qız yaman qəşəng idi. Onluğu podnosa qoyub əlimi geri çəkəndə barmaqlarım stəkana ilişib onu aşırırdı və stəkanda qalan çayı dağıtdı. Çay təzəcə geyindiyim ağ "cins" şalvarıma töküldü. Ağ şalvar ola, mürəbbəli çay ola. Qızı təzədən gülmək tutdu. Qulaqlarıma kimi qızardım. Hamı gülüşdü. Şalvarımda hal qalmamışdı. Bəy üçün hazırlanmış xüsusi otağa keçdik. Mənim şalvarımı təmizləyib qurudana kimi bəyin başqa şalvarını geyinməli oldum.

Düzü möhkəm acmışdım. Ortağa nə yemək gəlirdi, nə də içmək. Acdığımı bəyə dedim. Niyə də utanmalıydım. Kişi yaxın dostumdur. Özü də əhd etmişdi ki, toyunda subay olsam soldışı, evli olsam sağdışı olmalıyam. Həmin gün də ki, gəlib çatıb. Amma zalım oğlu məndən qabaq düşüb. Acdığımı bilən kimi harasa adam göndərdi. Bir az keçmiş uca boylu, enli kürəkli, qoluna qırmızı bağlamış toyağası otağa girdi.

-Bəy, icazə versəniz, bəy yoldaşınızla görüşüb, söhbət edərdik, - dedi. Bəy özünü çəkib, -"buyurun", - dedi.

Kişi yaxınlaşıb sağ əlimi iki əli ilə qamarlayıb xeyli silkələdi. - Bəyin bəy qardaşı xoş gəlib, - dedi. Sonra üzünü bəyə tutub xeyli hırıldadıqdan sonra sözə başladı.

-Bəy, aşpazla çayçı soldışı çağırırlar, deyirlər qazanın qapağı, samovarın lüləyi açılmır.

Bəyin sağında oturan sağdış üzünü mənə tutdu.

-Soldış qardaş, deyəsən bizim adətlərə bələd deyilsən. Subay qalan, gec evlənən cavanları bir növ belə tənbeh edirlər, yəni möhkəm tərlədirlər. Gərək indi sən də gedib aşpazla çayçını xələtləyəsən. Özü də adına layiq -hərəsinə bir iyirmibeşlik-dedi.

Lənət sənə kor şeytan, deyəsən bunlar məni xamlayıblar dedim. Amma ürəyimdə dedim. Yoxsa inciyərdilər. Ayağa qalxdıq, şalvarım yadıma düşdü. Bəydən alıb geyindiyim şalvarın enli belini güclə büzmələyib kəmərimin altına yığmışdım. Balaqları topuğumdan bir qarış yuxarıda qalmışdı. Özümünkü hələ qurumazdı. Belə vəziyyətdə həyəət düşmək istəmirdim. Bəy him-cimlə işarə etdi ki, eybi yoxdur, bu saat qayıdırıq. Canımı dişimə tutub həyəətə düşdük. Çayçıya yaxınlaşdıq. Əlimi cibimə salıb pul çıxartdım. Fikrim bir onluq idi. Gözlərim eyvandan mənə baxıb gülümsünən bayaqkı qıza sataşdı. Şəstlə bir iyirmibeşlik ayırıb qoydum samovarın lüləyinin üstünə. Çayçı saralmış dişlərini göstərib baş əydi, - Sənin üçün olsun, - dedi. Sonra da aşpazla görüşdük. Bir iyirmibeşlik də çıxarıb qazanın qapağı üstünə qoydum. Qız eyvandan baxıb gülümsəyirdi. Sonra yanındakı qıza nə isə dedi. Gülüşdülər. Yəqin şalvarıma gülürdülər.

Aşpazın qazanından bir az o tərəfdə yerləşən balaca həyəət daxmasının yanına çatar-çatmaz bir nəfər bığıburma oğlan əlində podnos kəsdi qabağımızı. Bu, toyun "içki anbarının" müdiri imiş. Podnosda konyakla dolu bir tinli stəkan, yanında da bir ədəd konfet var idi. Oğlan qızıl dişlərini parıldadaraq:

-Bəylə sağdışı görmüşəm, - dedi, - bəyin soldış qardaşı gecikdiyinə görə cərimə olunur. Konyakı axıra qədər içməlidir.

Ətrafdan baxırdılar. Fikrim etiraz etmək idi. İxtiyarsız geri, eyvana baxdım. O qız yenə baxıb gülümsəyirdi. Elə bil götür iç, içməlisən! - deyirdi. Stəkanı birnəfəsə çəkdim başıma. Gözlərim çıxdı kəlləmə. Mən hara, birdən-birə bu qədər içki hara, özü də konyak. Nəfəsimi birtəhər dərib bəyin üzünə baxdım:

-Buna da xələt?

-Əşşi, verməsən də olar, - dedi. Bir onluq çıxarıb atdım "bığburma"nın podnosuna. İki metr aralanmışdıq ki, toyağası kəsdi qarşımızı.

-Bəy öz toyunda oynamasa bahalıq olar - dedi.

Bizi hay-küylə apardılar toyxanaya. Çalğıcılar ayağa qalxıb baş əydilər, ovurdlarını şişirdib güc verdilər qara zurnaya. Bəy qulağıma pıçıldadı. Çalğıcılara yaxınlaşıb adama bir onluq atdıq qarşlarına. Sağdış vermədi. İşin bilən adammış. Cani dildən oynayırdım. Heç belə oynadığım olmamışdı. Acqarına içdiyim iki yüz qram konyak öz təsirini göstərmişdi. Əməlli başlı keflənmişdim. Toyxana adamlarla dolmuşdu. Giriş yoluna yığışmış qızlar-gəlinlər əl çalır, şabaş verirdilər. Toybəyinin əmriylə çalğıcılar başqa ağır havaya keçdilər. Bir də gördüm həmin qız qol açıb qabağımda oynayır. Təzədən oynamağa həvəs göstərdim. Sağdışla bəy bizimlə oynayan üç qızın hərəsinə bir onluq verdilər. Mən verməyə bilməzdim. Üç onluq da burada getdi. Fikir verirdim, toyxanaya yığılanların əksəriyyəti, xüsusən qız-gəlinlər mənə baxırdılar, özü də gülə-gülə. Başa düşmüşdüm, geyindiyim şalvarın kəmərini altında büzmələdiyim enli belinə və topuqlarımdan bir qarış yuxarı qalan balaqlarına gülürdülər. Artıq gec idi. "İslanmışın yağışdan nə qorxusu".

Bəy otağına yığışib axşam yeməyinə başladığı. Fikirləşdim ki, işlər öz yoluna düşüb. Həmişə toyun birinci günü bəyin yaxın qohumları, dost-tanışları ağır xərcə düşür. Onu da yola saldıq getdi.

Axşamdan xeyli keçmiş bəyin tay-tuşları yanına gəlməyə başladılar. Çağırılan da, çağırılmayan da bəy otağına girəndə bir bəhanə ilə cərimə olunurdular. Otağa girən qapını döyməli, bəydən icazə istəyib otağa daxil olmalıdır, bəylə, sağdış və soldışla görüşüb bəyin xüsusi göstərişindən sonra oturmalıdır. Qapı ağzında qoyulmuş döşəkçəni kim ayaqlasa yerində cərimə olunur. Cərimə olunan da öz səxavətinə görə bəyin stoluna beş-on manat qoymalıdır. Fikir verirdim, gələnlər qayda-qanuna düzgün riayət etdikləri üçün qara qəpik də vermirdilər. Aralarında bircə hərif mən idim.

Məclisimiz yamanca qızıışmışdı. Stola dolu gəlib boş qayıdan şərab butulkalarının, xörək boşqablarının sayı-hesabı yox idi.

Başım əməlli dumanlanmışdı. Ayağa qalxdım.

-Yoldaşlar, icazə verin, bir sağlıq da mən deyim, -dedim.

Yerbəyerdən səslər ucaldı: - Qayda-qanunu pozub, bəydən icazə almadan danışdığı üçün "cərimə" olunsun, - deyə qışqırmağa başladılar. Çəşbaş qalmışdım. Yenə cərimə? Yenə pul? Bəy ayağa qalxdı.

-Yaxşı, bədirin, - dedi, - ağını çıxartmayın. Əvvəla, soldış mənim dostumdur, sonrasıda ki, məndən icazə almadan hərəkət etmək hüququ ona verilib.

Əl çəkmədilər, cərimə verməlidir - /dedilər. Stolun üstünə bir iyirmibeşlik atdım. Könülsüz qısa tostumu deyib əyləşdim. Bayaq stolun üstünə atdığım iyirmibeşliyi bəy xəlvəti sol əli ilə sağ cibimə qoydu. İnsafli imiş.

Doğrudan da bütün danışanlar əvvəlcə bəydən icazə alır, sonra sözünü ölçüb-biçib tostlarını deyirdilər. Bəyin qulağına pıçıldadım:

-Ə, bura bax, həmişəlik belə bəy olsan necədir səninçün?

-Amanın günüdür, - dedi, - belə bəylik lazım deyil mənə, bircə toyun ikinci axşamını da vursaydıq başa, sonra heç dərdim olmazdı. Bu iki günlük bəyliyi əldə etmək üçün qat-qat qabıq vermişəm.

Toyun ikinci günü yaxşı başlamışdı. Bizə dəyib-dolaşan yox idi. Aralıqda fırlanır, ara-bir xırda işlərin qulpundan yapışırdıq. Dünənki qız da gözə görünmürdü. Özümü asudə hiss edirdim. Öyrənmişdim, bəyin baldızı - gətirəcəyimiz gəlinin bacısı imiş. Yəqin axşam gəlin gələcək, bacısının cer-çehizinin qablaşdırılmasına kömək edir.

Qaş qaralanda, bir dəstə ağsaqqal çalğıcılarla birlikdə gəlini gətirmək üçün bəzədilmiş maşınlarda kəndin o başına yola düşdülər.

Ara sakitləşmişdi. Toy həyətində qalan beş-on adam da öz işləri ilə məşğul idilər. Sağdış on dəqiqəliyə icazə alıb təzə balalamış, heç kəsi yaxına buraxmayan camışını, özü dediyi kimi, "çər dəymiş"ini bağlayıb alaflamağa getmişdi. Bəylə həyətdə oturub keçmiş tələbəlik illərindən söhbət edirdik. Bir az söhbətdən sonra bəy ayağa qalxaraq həyətyanı bağa keçdi. - Bu saat qayıdıram, - dedi. Xeyli gözlədim, bəy qayıtmadı. Durub bağa keçdim, bəy ətrafda görünmürdü. Bağın aşağı başında tikilmiş "ayaqyolu"na girdim, orada da yox idi. Ayaqyolunun sağ tərəfində, qonşu həyətlə aranı ikiyə bölən çəpərdə qurulmuş taxta qapı da bağlı idi. Fikirləşdim ki, bəy ola bilsin mənə demədən qonşuluğa, sağdışın yanına gedib. Bağda gəzindim, həyətdə qayıtdım. Çayçının verdiyi bir stəkan çayı içməklə məşğul oldum. Aradan bir saat keçmişdi ki, qara zurnanın səsi yaxınlaşmağa başladı. Partapartla atılan tüfənglərin gurultusu adamı vahiməyə salırdı. Elə bil bir batalyon qoşun kəndə hücumla keçmişdi. Gəlini gətirirdilər. Narahat idim. Nə edəcəyimi bilmirdim. Bu əsnada sağdış gəlib çıxdı. Mənə yaxınlaşaraq:

-Hazırlaşmaq lazımdır! - dedi - Bəy hanı?

-Bəy sənə yanına gəlməyib?! - deyə soruşdum.

-Ə, bəyi sənə tapşırıb getmişəm, bəyin mənə yanımnda nə işi?

Çaşbaş qaldım.

-Bir saatdır bəy bağa girdi, sonra da qayıtmadı, elə bildim sənə yanındadır!

-A köpək uşağı, oğurlayıblar bəyi, - kişi əməlli-başlı əsəbiləşmişdi,

əl-qolunu ölçə-ölçə danışdı, -gözüm su içmirdi o vələdüznə köpəkoğlundan. Bilirdim bir şey qayıracaq axırda. Axşamdan göz-qaşığı oynayırdı, - deyərək bağın aşağı başına işarə elədi. Gülmək tutmuşdu mənə.

-Necə yanı bəyi oğurlayıblar. Bəy də oğurlanar? - deyə soruşdum. Kişi sağ əlini yellədi.

-Gülməyin vaxtı deyil, - dedi, - gəlin yaxınlaşır, bəy isə yoxdur. Gəlinin başına şabaşı kim tökəcək?... Sən, yoxsa mən? Biabır olduq. Ardımca gəl!

Sağdışın ardınca bağa keçdim. Qabaqda gedə-gedə öz-özünə deyirdi: "Belə də adət olar? Zalım uşağı nədi-nədi beş-on manat qoparacaqlar deyə min oyundan çıxırlar. Vaxt vardı "cərimə" olunanlar bir məzhəkə çıxarıb camaatı güldürərdilər. İndi isə pul qoparırlar... Tfu, adət dəyişənə".

Çəpərdə qurulmuş taxta qapıya yaxınlaşıb gücü gəldikcə bir təpik vurdu. Qapının cəftəsi qırıldığından həmin saat açıldı. Qonşu həyəətə keçdik. Axşam bizimlə birgə yeyib-içən, pəhləvan cüssəli oğlan bizi gözləyirmiş kimi şaqqanaq çəkdi. Düzü mənə heç nə aydın deyildi.

-Adam oğlusan ə, kişnəmə at kimi, bəyi ver, - deyən sağdış eyvana çıxdı.

-Sizin kimi sağdışla soldışı olan bəyi oğurlayarlar, hələ bir o yana da keçərlər. Heç çapalamayın, - o, əlindəki açarları göstərərək bizə yanıq verirdi, - adambaşı iyirmi beş manat tərləməsəniz, bəyi buraxan deyiləm.

-On manatını al, rədd ol! - deyərək sağdış ona yaxınlaşıb yoldan itələdi. Oğlan pəhləvan kimi yolu kəsib dediyindən dönmürdü. Qara zurnanın səsi lap yaxınlaşmışdı. Əlacsız qalıb adama bir iyirmibeşlik basdıq oğlanın ovcuna. Oğlan gülə-gülə həyəətə düşdü, əlindəki açarla tövlənin qapısından asılmış iri qıfılı açaraq bəyi buraxdı. Sən demə, ayaqyoluna gedərkən bəyi bu heyvərə görmüş, zorlama tutub

həyətlərindəki tövləyə salıbmış.

Toz-torpağa bulaşmış bəy qapıda görünəndə mənə gic bir gülmək tutdu. Xərclədiyim pulların acısını tamam unudum. Bəy tir-tir əsirdi, dili söz tutmurdu. Tövlə soyuq imiş.

...Gəlini gəlin otağına apardılar. Biz də bəy otağına yığışdıq. Xəbər verdilər ki, hazırlaşaq, bəy xonçası gətirilir. Dünənki bəstəboy, dolubədən qız əlində üstüörtülü xonça qapıda göründü. Üçümüz də ayağa qalxdıq. Qız salamlaşaraq xonçanı stolun üstünə qoydu. Sağdış bir onluq, bəysə bir iyirmibeşlik atdılar xonçanın üstünə. Bir iyirmibeşlik də mən verdim. Bəydən geri qala bilməzdim. Qız gülümsəyib üzünü mənə tutdu. -Sizin üçün olsun, - dedi, pulları götürüb nazəndə bir tövürlə otağı tərk etdi. Fikirləşdim ki, elə bir ucdan pul gedir, kişinin toyanasını salım, sonraya pul qalmaz. Düzü həyətdə də düşməyə qorxurdum, düşünürdüm ki, mənə də salarlar bəyin gününə - oğurlayarlar. Bəyin qulağına pıçıldadım: - Həyətdə düşsəm mənə oğurlamazlar ki, - deyə soruşdum. O, şaqqanaq çəkib güldü: - Onların işi mənimlədir, - dedi. Həyətdə düşdüm. Yeməxananın baş tərəfində oturmuş "pul yığan"a yaxınlaşdım. Əlli manat verib adımlı dəftərə yazdırdım. Sonra xəlvətə salıb on manat ayırdım, başqa cibimdə gizlədim ki, birdən pul qurtarar, sabaha yolpulum qalmaz.

Gecə bəy tərifinə hazırlaşırıdık. Bəy təzədən geyinməli oldu. Şalvarının balağı tövlədə mal peyininə bulaşmışdı. Bəy havası çalınırdı. Qol-qola girib, ortada bəy, sağda sağdış, solda mən toyxanaya girdik. Mağarı iki dəfə dövrə vurduq. Hər üçümüzün boynu doldu parça-xələtlərlə. Bizi mağarın ortasında qoyulmuş üç stula oturmağa dəvət etdilər. Stullar tutulmuşdu. Adama on manat verib stullarda oturanları qaldırıb əyləşdik. Aşıq sazı sinəsinə basıb bəyi xeyli tərif elədi. Sonra toybəyinin suflyorluğu ilə bir-iki qafiyə qoşub başladı bəyin qohum-əqrəbasından, dost-tanışından xələt almağa.

Axırıncı növbə bizim idi. Sağdışdan xələt istədi, on manat verdi, bəydən xələt istədi, iyirmi beş manat verdi. Növbə çatdı mənə. Aşıq qabağında dayanıb sözə belə başladı:

**Səhərdən axşama bişirdim aşı,
Sevgilim gəlmədi, tökdüm göz yaşı,
Aşığa xələt versin bəyin soldışı,
Görüm a bəy, toyun mübarək olsun,
Sağdışın-soldışın, elin var olsun!**

Bir iyirmibeşlik də mən verdim. Əlacım nə idi. "Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu". Tərif qurtardı. Bəyin otağına yığışdıq. Gecə saat birdə toy dağıldı. Ara sakitləşəndən sonra sağdış məni çölə-eyvana çağırdı. Əlindəki qoşalülə tufəngi mənə göstərib:

- Ata bilirsən? - dedi.

-Şəhərli olanda nə olar, ata bilərəm. Bir də tufəng nəyimizə lazımdır? Ova gedəcəyik bəyəm?

-Ay səni, komediyasan ə, əməlli-başlı. Bizim yerlərin adətidir. Bəylə gəlin qovuşandan sonra havaya adama bir güllə atmalıyıq. Bununla da bizimki qurtarır.

Gecə saat ikinin yarısı olardı. Şıdırğı yağış başladı. Sağdışla eyvanda oturub bəyin qurtarmasını gözləyirdik. Bütün həyətin işıqları söndürülmüş, hərə bir tərəfdə rahatlanmışdı. Şıdırğı yağın yağışın və bir də yaxınlıqdan axan dağ çayının səsindən başqa bir hənirti yox idi. Əsnəmə tutmuşdu məni, yuxum gəlirdi. Nazik geyindiyim üçün soyuq yavaş-yavaş canıma işləyirdi. Qoşalüləni qucaqlayıb pusquda duran ovçular kimi yerimdən tərənəmədim.

Toyun sonunda bəyin anası boynumu qucaqlayıb üzümdən öpmüş, "Toyuna məni çağırmasan, inciyərəm", - demişdi. Tamada tost deyərək məni tərifləmiş, bu arada mənim kimi səxavətli - yəni "hərif"

- soldışın olmamasını qeyd etmişdi. Bəyin xalaoğlusu xahiş etmişdi ki, onun da toyunda soldışlığın mən edim. Razılaşmışdım.

Əməlli-başlı titrəyirdim. Yağış ara vermirdi. Kənd yerləri gecələr, yayın orta ayında belə mönkəm soyuq olurmuş. Özü də belə yağışlı havada. İstədim sağdışdan xahiş edəm, mənim üçün geyinməyə bir şey tapsın. Arıma qısıldım. Çöldə heç kim yox idi. Bəylə gəlinə mane olmasınlar deyə, hamı otaqlara çəkilib qapıları bağlamış, işıqları da söndürmüşdülər. Hənirlərini çıxarmırdılar. Çöldə qalan sağdışla mən idik. Bir də ev yiyəsinin bağın o başında bağlanmış Bozdar adlı iti. Sağdışı bilmirəm, mən titrəyirdim. Bozdar da arada bir-iki ağız hürür və tez də susurdu. Yəqin ki, o da üşüyürdü.

Kibriti çəkib saata baxdım, üçün yarısı idi. Zalım oğlu elə bil həmişəki vələdüznə deyil. Bu qədər də adam gözlədərlər. Bilmir ki, yağış yağır, hava soyuqdur. Eh, bir də nə vecinə. İsti otaq, təzə gətirdiyi gəlini yanında. Hansı axmaq tələsər.

Saat beşə işləmiş bəyin otağı işıqlandı. Xeyli vaxtdan sonra gülə-gülə çıxdı eyvana. Tüfəngi üst-ayağa çəkib istədim bir güllə boşaldam havaya, canım qurtarsın. Sağdış işarə elədi ki, hələ olmaz. Gözləməliyik. Bir də gördüm yoğun bir arvad çıxdı eyvana, bəyin üzündən öpüb girdi gəlin otağına. Bir az keçmiş əlində bükülü ağ qayıtdı yanımıza: - Xələtini verin! -dedi. Bu gəlinin yengəsi imiş.

Lənət sənə kor şeytan, bir belə vaxtı çöldə qalıb titrədiyimiz bəs deyil, hələ bir xələt də verməliyik?! Sağdış bir onluq uzatdı arvada. Əlimi atdım cibimə, pul qalmamışdı. Yola saxladığım on manatı verməli oldum. Soyub quyruğunda saxlamayacaqdım ki...

Səhər açıldı. Yola düşməli idim. Ciblərimi eşələdim, qaraqəpiyim də qalmamışdı. Bəyi kənara çəkib yolpulu aldım. Yüz manata qədər verirdi. Götürmədim. Ayıbdır, yaxşı düşməzdi.

Bakıya - evimizə çatdım. Özümü güclə çarpayıya yetirdim. Anam elə bildi toyda çox içdiyimdəndir. Məni danladı. Səhər işə gedə

bilmədim. Əməlli-başlı sətəlcəmləmişdim. Həkim gəldi. Davadərman bir həftəyə kimi çəkdi. Müdirim evə zəng çalmışdı. Anam demişdi xəstədir. Kişi üstünü vurmamışdı. Vəziyyətdən hali adam imiş.

Sağalıb işə çıxmışdım. On gün olardı ki, işləyirdim. Həmin kənddən, bəyin xalaoğlusundan teleqram aldım.

"25 qo çisla priezjay, budet moya svadba, budeş moim soldışem, Kadir".

Qələt eləyərəm, a tövbə, mən hara, soldış olmaq hara. Səhər idarəyə çatan kimi, üz qoydum birbaşa müdirin yanına. Kişi məni yaxşı qarşıladı, hal-əhval tutdu. Sağ olsun. Yaxşı deyiblər, "Qanana can qurban".

-De görüm, indi necəsən? Səhər işə başlamazdan qabaq yanıma niyə gəlmisən?

-Xahiş edirəm, məni ezamiyyətə göndərin.

-Olmuya yenə toya çağırıblar?!

-Doğru buyurursunuz.

Kişi gözləri yaşarincaya qədər gülüb:

-Daha soldış olmaq istəmirsən? - deyə soruşdu.

-A tövbə, qələt eliyərəm.

-Ezamiyyətə onsuz da bir nəfər göndərməliyik, ancaq bir aylığa.

-Razıyam, - deyə tez dilləndim, - Günü sabahdan yola düşə bilərəm.

Ezamiyyət günüm təyin olundu. İşdən birbaşa poçta qaçdım. Teleqram vurdum.

"Pozdravlyayu Vas so svadboy! Jelayu Vam şçastya, sladkiy semeyniy lyubov. Jal çto budu v komandirovke, i poetomu ne moqu priexat na svadbu. Ne moqu bit vaşim soldışem".

Bakı, 1980

MƏNSUR ŞEİR

SƏNİNLƏYƏM HƏR AN

Soruşub tapmaq olmur səni. Bilmirəm yerini. Yaxındasan, yoxsa uzaqda, bilmirəm. Soruşub xəbər alsam, gülərlər mənə. Adını da bilmirəm sənin. Harada yaşadığın, yaşın da sirdir. Ancaq onu bilirəm ki, səni ürəyim istəyir. Varlığın ilə yaşayır bütün varlığım.

Səni axtarıram. İllər ötür. Saçlarıma dən düşür. Anam hərdən danlayır, -qocalırsan - deyir. Gözəl qızlar tapır, göstərir mənə anam. Mənsə səni axtarıram, səni... Ürəyimin istəyini.

Yox, tanıyıram səni. Gözəllikdə yoxdur tayın bu dünyada. Hələ xasiyyətini demirəm, ipək kimi yumşaq, şirin dilli, insan qəlbinə toxunmayan, mehriban və mərhəmətli, başqasının dərdinə şərikin olan. Beləsən sən. Sənə hələ ad da qoymuşam. Sevdiyim, bəyəndiyim adı. Gündə yüz yol adını çağırır, dərdimi səninlə yarı bölürəm. Oğullu, qızlı oluruq. Qocalırıq. Səndən qabaq ölürəm. Sənin ölümünü görməmək üçün. Tab gətirə bilməzdim sənin yoxluğuna.

Beləcə, sənsiz səninlə yaşayıram. Bilmirəm, harada axtarım, haradan tapım səni.

Yalnız bircə dəfə gördüm səni. Yaxınlaşmaq, danışmaq istədim. Tər basdı məni, dodaqlarım qapandı. Heç belə döyünməmişdi ürəyim. Sən getdin. Arxaya baxmadın.

Bilsəydin ki, səni illərlə axtarmışam, dayanardın.

Harada olsan səni tapacağam. Səni - ürəyimin arzusunu, ürəyimin istəyini.

Yenə xəyalən təzə tər güllərlə evə gedirəm. Qoymuram o güllər saralsın, solsun. Kədərimgə, həsrətimlə sulayıram onları. Bax, beləcə yaşayıram. Sənsiz səninləyəm hər an.

Sumqayıt, 1975

Mündəricat

Ön söz.....3

Povestlər

Sarıca.....8

Mavi gözlər124

Hekayələr

Qatil.....194

Qanlı qərənfil.....201

Sonuncu güllə.....209

Açılan gözlər.....224

Yanıq Kərəmi.....239

Qönçə qızılgül.....249

Yaşıl pöhrə.....256

Yumoristik hekayələr

Evimizə gəlin gəlir.....267

İş axtarıram, ay dədə.....273

Müasir ola bilmirəm, ay dədə.....281

Yumoristik novella

Soldış olmağın böyük bəlası.....291

Mənsur şeir

Səninləyəm hər an.....306

**Nizami Mirzə “Qatil”
Bakı, “Araz” nəşriyyatı, 2006.**

Nəşriyyatın direktoru Ə.Sayılov

Kompüter tərtibatçısı: Niyazi Meydanoğlu

Korrektor: Ellada Kamilqızı

Yığılmağa verilib: 03.02.2006

Çapa imzalanıb: 15.05.2006

Kağız formatı: 60x84 1///16

Şerti çap vərəqi: 20

Uçot nəşr vərəqi: 19.25

Sifariş: 24

Sayı: 1000

Qiyməti müqavilə ilə

“Araz” nəşriyyatının mətbəəsində çap olunmuşdur.